ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ ANABİLİM DALI

Hasan BUYRUK

IĞDIR VE ÇEVRESİNDE TARİHİ-KÜLTÜREL KALINTILAR

YÜKSEK LİSANS

TEZ YÖNETİCİSİ

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin YURTTAŞ

ERZURUM-2002

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Bu çalışma Sanat Tarihi Anabilim Dalı'nın , Türk İslam Sanatları Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman/Jüri

Yrd. Doç Dr. Hüseyin YURTTAŞ

Jüri

Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU

jüri

Doç. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU

Yukarıdaki imzalar, adı geçen öğretim üyelerine aittir.

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Vahdettin BAŞÇI

İÇİNDEKİLER

ÖZET V
ABSTRACT VI
ÖNSÖZ VII
KISALTMALAR VIII
BİRİNCİ BÖLÜM
1- GİRİŞ
1.1. Araştırmanın Amacı 1
1.2.Araştırmada Kullanılan Materyal Ve Yöntem 1
1.3. Araştırmanın Önemi 2
1.4. Yöre İle İlgili Ana Kaynaklar 3
İKİNCİ BÖLÜM
2- IĞDIR'IN TANITIMI
2.1. Iğdır'ın Coğrafi Konumu 5
2.2. Iğdır Adının Kaynağı 6
2.3. Iğdır Şehrinin Tarihçesi 7
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
3- KATALOG
3.1.Prehistorik Yerleşim Yerleri ve Kaya Odaları
3.1.1- Höyükler
3.1.1.1- Yaycı Köyü Höyüğü 17
3.1.1.2- Melekli Kültepe Höyüğü 18
3.1.1.3- Gökçeli Köyü Höyüğü 19
3.1.2- Kaya Odaları
3.1.2.1- Karakale Kaya Odaları 20
3.1.2.2- Kızılkule Köyü Kaya Odası 21
3.1.2.3- Asma Köyü Kaya Odaları 22
3.1.2.4- Kervansaray Köyü Kaya Odaları 23
3.1.2.5- Köroğlu Kaya Odası 24
3.1.3- Kaleler ve Kuleler

3.1.3.1-Iğdır Kalesi (Korugan Kalesi) 25
3.1.3.2- Karakale (Sürmari Kalesi) 30
3.1.3.3- Güngörmez Kalesi 38
3.1.3.4- Kervansaray Köyü Kalesi 41
3.1.3.5- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri 43
3.1.3.6- Aktaş Köyü Kalesi 47
3.1.3.7- Sürmeli Köyü Kalesi 49
3.1.3.8- Gaziler Köroğlu Kalesi 51
3.1.3.9- Yüceotağ Kalesi 53
3.1.3.10- Ünlendi (Demirsıkan) Kalesi 55
3.1.3.11- Kalaça Kalesi 57
3.1.3.12- Kandilli Kalesi 59
3.1.3.13- Şedik Kalesi 61
3.1.3.14- Karakoyunlu Köyü Kalesi 63
3.1.3.15- Aşık Hüseyin Kalesi 65
3.1.3.16- Üçkaya (Ekerek) Kalesi 67
3.1.3.17- Zarifane Kalesi 68
3.1.3.18- Korgan (Iğdır Kalesi) Kulesi 70
3.1.3.19- Kızılkule Köyü Kulesi 71
3.1.3.20- Aliköse Köyü Kulesi 72
3.1.4- Kiliseler
3.1.4.1- Korugan Kilisesi 74
3.1.4.2- Karakale Kilisesi 76
3.1.4.3- Iğdır Merkez Kilisesi 78
3.1.4.4- Ahura St.Jacop Manastırı 80
3.1.5- Camiler
3.1.5.1- Iğdır Merkez Camii 82
3.1.5.2- Asma Köyü Camii 84
3.1.5.3- Aralık Ortaköy Camii (Yetim Camii) 85
3.1.6- Kümbetler
3.1.6.1- Çakırtaş (Amarat) Kul Yusuf Kümbeti 88
3.1.6.2- Kızıl Kümbet 92

3.1.6.3- Kolikent Kümbeti 95
3.1.6.4- Aralık Hacı İbrahim Gödek Kümbeti 97
3.1.7- Kervansaraylar
3.1.7.1- Iğdır Kervansarayı 100
3.1.7.2- Karakale Hanı 105
3.1.8- Hamamlar
3.1.8.1- Aralık Ortaköy Hamamı 107
3.1.9- Mezarlıklar ve Mezar Taşları
3.1.9.1- Karakoyunlu İlçesi Mezarlığı 111
3.1.9.2- Yaycı Köyü Mezarlığı 112
3.1.9.3- Küllük Köyü Mezarlığı 114
3.1.9.4- Sürmeli Köyü Mezarlığı 115
3.1.9.5- Hakmehmet Köyü Mezarlığı 117
3.1.9.6- Ahura (Yeni Doğan Köyü]Mezarlığı 119
3.1.10- Evler
3.1.10.1- Ömer Şark Evi 123
3.1.10.3- Foto Mehmet Evi 124
3.1.10.2- Aziz Güveren Evi 126
3.1.10.4- Cemalettin Güneş Evi 128
3.1.10.5- Iğdır mavalı Kasım'ın Evi 130
3.1.10.6- Almancının Evi 131
3.1.10.7- Almancı Dindar'ın Evi 133
3.1.10.8- Aran Kalafat Evi 135
3.1.10.9- Sefter Sevinç Evi 137
3.1.10.10- Baycan Güneş Evi 139
3.1.10.11- İsmail Aras Evi 141
3.1.10.12- Hüseyin Aydın Evi 143
3.1.10.13- Resul Küçükaras Evi 145
3.1.11- Köprüler
3.1.11.1- Acısu Köprüsü 146
3.1.11.2- Tuzluca Köprüsü 148
3.1.11.3- Ağabey Köprüleri 149

3.1.11.4- İncesu Köprüsü 150

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4- Karşılaştırma ve Değerlendirme

4.1- Mimari 152

4.1.1-Höyükler ve Kaya Odaları 152

4.1.2- Kale Mimarisi 153

4.1.3- Cami Mimarisi 154

4.1.4- Kilise Mimarisi 155

4.1.5- Kümbet Mimarisi 155

4.1.6- Kervansaray Mimarisi 157

4.1.7- Hamam Mimarisi 157

4.1.8- Konut Mimarisi 158

4.1.9- Mezarlıklar Ve Mezar Taşları 159

4.1.10- Köprü Mimarisi 159

4.2- Bezeme

4.2.1- Geometrik Bezeme 160

4.2.2- Bitkisel Bezeme 161

4.3- Malzeme

4.3.1-Kesme Taş 162

4.3.2-Kerpiç ve Tuğla 162

SONUÇ 163

BİBLİYOGRAFYA 166

ÇİZİM LİSTESİ 169

RESİM LİSTESİ 171

ÖZGEÇMİŞ 183

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ

IĞDIR VE ÇEVRESİNDE TARİHİ KÜLTÜREL KALINTILAR

HASAN BUYRUK

Tez Danışmanı: Yrd.Doç.Dr.Hüseyin YURTTAŞ

2002- Sayfa:421+VIII

Jüri: Prof.Dr.Hamza GÜNDOĞDU

Doç. Dr. Mehmet KARAOSMANOĞLU

Yrd.Dç.Dr.Hüseyin YURTTAŞ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmada, Iğdır ve çevresinde, günümüze kadar ulaşabilen tarihi ve kültürel kalıntılar araştırılmıştır. Çalışma; bölgede yerleşen insanların ortaya koydukları ilk eserlerden başlayarak, XX. yy.'a kadar olan dönemi kapsamaktadır. Zaman ve coğrafi saha sınırlaması olmaksızın, bölgede inşa edilen, tamamen veya kısmen günümüze ulaşabilen çeşitli medeniyetlerin ortaya koydukları eserler incelenmeye çalışılmıştır. Sanat Tarihi açısından önemli bir yere sahip olan bu eserlerin araştırılmasında, başta tarihi kaynaklar olmak üzere, var olan eserlerin kendilerinden ve birçok dokümandan yararlanılmıştır.

Yerleşimin, tarih öncesi çağlarda başladığı bu bölgede, yoğun olaylar cereyan etmiş ve bölge pek çok kavim ve uluslar arasında el değiştirmiştir. Her gelen millet bölgede buldukları eserleri kullandıkları gibi, yeni eserler de inşa etmişlerdir. Yapılan çalışmalar neticesinde; yirmiyi aşkın kale ve kule, kilise, türbe, cami, hamam, kervansaray ve konut mimarisi ile sayısız bezemeli mezar taşı tespit edilen Iğdır ve çevresi, bölgede önemli bir yere sahiptir.

Bölgeye, Türkler, İlkçağ'ın sonlarına doğru gelmişlerdir. Selçuklu Devletinin kurulmasıyla birlikte bölgeyi kendilerine vatan yapan Türklerin bu hakimiyeti, 1827 Rus işgaliyle bir süre kesintiye uğramışsa da, 1920'deki kurtuluşuyla birlikte ebedi olarak devem edecektir.

ABSTRACT

MASTER THESIS

HISTORICAL AND CULTURAL RUINS IN AND AROUND IĞDIR

HASAN BUYRUK

THESIS ADVISOR: Assistant professor Hüseyin YURTTAŞ

2002- Page: 421 + VIII

Jurry : professor Dr. Hamza GÜNDOĞDU

Assistant Profossor Mehmet KARAOSMANOĞLU

Assistant Profossor Hüseyin YURTTAŞ

In this MA study, historical and cultural ruins reached today in and around Iğdır have been researched. The study includes a period from the first settlements in the region to the 20th century, without limiting time and area, the works of art made by various civilizations are included in the study. In the study of these works of art that have important placein regard of the history of art, variours sources have been used including historical ones.

In this region where the settlement has begun in pre-historic age, various events have taken place and the region in question has been governed by different peoples.

Every nations has used the works of art they found in the region and have made new works of art. At the end of the studies carried out in the region, it has been found out that Iğdır and it's surrounding which has more than twenty castles and tower, church, tomp, morque, bath, numerous decorated grave stones, kervansaray and building have important place in the region.

Turks have come to the region towards the end of the first age. Although the domination of Turks who have made this region their country with the foundation of Selçuks has been interrupted with the Russian invasion of 1827, this existance will last forever with it's independence in 1920.

ÖNSÖZ

Iğdır ve çevresinin tarihi-kültürel değerlerini ortaya çıkarıp araştırarak, bölgeye ve bilim dünyasına tanıtmayı onurlu bir görev olarak görmekteyim.

Çeşitli ulusların önemli merkezlerinden olan Iğdır ve çevresinin, bugün olduğu gibi geçmişte de önemi tartışılmazdır. Çalışmamızın konusu; Iğdır ve çevresindeki, insanlığın başlangıcından günümüze kadar ortaya konan tarihi ve kültürel eserlerdir. Bulunduğu coğrafi konumun özelliklerinden dolayı bölge, bir çok ulus arasında sıkça el değiştirmiş ve kanlı savaşlara sahne olmuştur. Türk tarihi içerisinde de önemli bir yere sahip olan Iğdır ve çevresinde, bu dönemlere ait eserlere rastlamak mümkündür.

Bu çalışmada Iğdır ve çevresinin yalnızca mimari kolu işlenmiştir. Gelecekte, Iğdır ve çevresinin bütün yönleriyle ele alınıp incelenmesi gerekecektir. Bu tür araştırmalar için, bir ön çalışma olan bu araştırmamızın bir öncü olacağı kanaatindeyim.

Sanat Tarihi dalında bizleri yetiştiren ve bu çalışmam sırasında beni araştırmaya sevk eden, yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer hocam, sayın Prof. Dr. Hamza GÜNDOĞDU'ya; bu çalışma boyunca birikimleri ve tecrübesiyle beni yönlendiren, yardımlarını esirgemeyen, tez danışmanım sayın Yrd. Doç. Dr. Hüseyin YURTTAŞ'a; Yrd. Doç. Dr. Haldun ÖZKAN'a; arazi çalışmalarım sırasında beni yalnız bırakmayan sayın Lütfü ALBAY, Aslantürk AKYILDIZ'a, Ünal ve Erdal kardeşlerime, arazi çalışmalarımla birlikte tezin hazırlanmasında da büyük emeği geçen Oğuz ŞİMŞEK'e, yardımlarını esirgemeyen değerli dostum Yrd.Doç.Dr.Erdinç PARLAK'a, bölge halkına ve yüksek lisans öğrenimimin her aşamasında yanımda olan ve tezin hazırlanmasında büyük emeği geçen eşim; Dr. E.Anıl BUYRUK 'a sonsuz teşekkürlerimi sunarım

Erzurum-2002 Hasan BUYRUK

KISALTMALAR

age. : Adı Geçen Eser
Bkz. : Bakınız
C. : Cilt
Çev. : Çeviren
Edb. : Edebiyat
Enst. : Enstitüsü
Fak. : Fakültesi
km. : Kilometre
m. : Metre
Mad. : Madde
M.Ö. : Milattan Önce
M.S. : Milattan Sonra
No. : Numara
s. : Sayfa
Üniv. : Üniversitesi
v.b. :Ve Benzerleri
v.s. : Vesaire
Yay. : Yayını
yy. : Yüzyıl

I- GİRİŞ

1.1-Araştırmanın amacı :

Üzerinde şimdiye kadar hiç çalışılmayan Iğdır'ın tarihi eser dokusunu inceleyerek, arşivlemek ve tanıtmak bizler için çok gerekli idi. Yörenin tarihi eser dokusunun yok olmasına direnen birkaç türbe ve bir kervansaray dışında, diğer mimari eserlerin kaybolmaya yüz tutmuş olmaları acı bir gerçektir. Bundan daha kötü bir durum ise, yok olan veya yok olmaya yüz tutmuş eserlerin tasnifi ve kaynaklara geçirilmemesidir. Iğdır şehri, bölgenin en eski yerleşim merkezlerinden birisidir. Subarular ve Hurriler'den başlayarak Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar, tarihte önemli olaylara sahne olan Iğdır'da, bugün bir çok tarihi eser kalıntısı mevcuttur. Bu özelliğiyle Iğdır, geçmiş ile Türk tarihi ve kültürü arasında derin izler taşıyan bir köprü konumundadır.

Iğdır ile ilgili yapılacak olan bu çalışmanın bölge tarihine, kültürüne, sanat eserlerine ışık tutacağına, sonraki yapılacak olan araştırmalara bir hareket kazandıracağına, bölgede bulunan tarihi ve kültürel kalıntıların başta bölge halkı olmak üzere, bilim ve sanat dünyasına bir katkı sağlayacağına inanıyoruz.

1.2-Araştırmada kullanılan materyal ve yöntem:

Konu mimari olduğundan, kullanılacak materyalin başında, mimari eserler gelmektedir. Bu araştırmada esas materyal, çeşitli dönem ve gruplara ait mimari eserlerdir.

Bu çalışmanın özünü, yüzey araştırmaları oluşturmaktadır. Araştırmalarımızda katalog kısmına aldığımız bütün tarihi eserler için, yerinde yaptığımız inceleme; ölçüm, kroki-plan çizimi, fotoğraflama ve tanıtımdan oluşmaktadır. Daha çok kronolojik bir tanımlama çalışması örneği olan bu araştırmanın, önemli bir bölümünü yüzey araştırmaları oluşturmaktadır.

Yüzey araştırması, mimari tanımlamalar için yeterli olmamaktadır. Eserler, çok uzun bir tarihi süreç geçirmiş olduklarından, tarihi tetkikleri gerekli kılmaktadır. Literatür

çalışması diyebileceğimiz bu aşamada; arşiv belgeleri, kaynaklar, seyahatnameler, tahrirler, siciller taranarak gerekli envanter toplanmaya çalışılmıştır. Yine bu gruptan tetkik eser taraması da bilimsel bir çalışmanın ana kaynakları olarak tespit edilmiştir.

Katalog kısmında yer alan maddi kültür varlıklarını gruplandırarak, hem tanımlanmalarını kolaylaştırmayı ve hem de birbirleriyle olan benzer-farklı yönlerinin ortaya konulmasını amaç edindik.Bu bölümde, Iğdır il ve ilçelerindeki tarihi eserler, yapıldıkları tarihler itibariyle erkenden geç döneme doğru kronolojik sıra takip edilerek belirtilmiştir.

Her tarihi eser grubu içerisinde, bugün varlığını devam ettirenler olmakla birlikte varlığını kısmen veya temel seviyesinde devam ettirenler de vardır. Katalog kısmındaki mimari eselerin tanıtımını daha zenginleştirmek amacıyla, krokiler ve ölçekli çeşitli çizimler yapılmış, anlatımlar fotoğraflarla desteklenmiştir.

Sonuç olarak Iğdır ve çevresinde bulunan çeşitli dönem eserlerinin günümüz insanının ihtiyaçları göz önünde bulundurularak yeniden, fakat orijinali bozulmadan disiplinli bir şekilde canlandırılmak istenmiştir.

1.3- Araştırmanın önemi:

Taşından topağına, ahşabından madenine kadar, yerel imkanların kullanılmasıyla meydana getirilen sanat eserleri, yüzyıllar boyunca yöre insanının günlük yaşayışının bir parçası olmuştur. Türklerin Anadolu'ya gelişiyle yeni bir terkibe ulaşan bu birikim, Selçuklu ve Osmanlı devresindeki olgunluk çağında, tekrar büyük bir uygarlık haline gelmiştir. Coğrafi konumu itibariyle büyük istilalara maruz kalan Iğdır ve çevresi, Türk egemenliklerinde kavuştuğu istikrar sayesinde, Türk uygarlığının gelişip genişlediği bereketli bir toprak haline gelmiştir.

Tarihin her devresinde, günlük ihtiyaçlarını karşıladığı en küçük bir aletten, ibadet ettiği büyük mabetlere kadar, her türlü araç gereç ve mimari unsurlara başta Türk milleti olmak üzere diğer milletlerin de pek çok zenginliğine, Iğdır ve çevresinde rastlamak mümkündür. Bu kültürel değerleri kendi zenginlikleri içerisinde tanımak ve korumak bizlerin görevidir.

Geçmişte Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu ile, günümüzdeki Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurullarınca, bölgede yeterli çalışmalar yapılmamış, yapılan çalışmalar ise sınırlı kalmıştır. Hızlı bir kentleşme sürecinde bulunan şehirlerimizde, kültür varlıklarımız hızla yok edilmektedir. Bu bağlamda tüm duyarlı vatandaşların kültür ve tabiat varlıklarımıza sahip çıkması gerekmektedir.

Toplumun bu konularda bilinçlendirilmesi, sorunların çözümünde önemli bir rol oynayacaktır. Ancak bilimsel araştırmalar ve tanıtımlar sayesinde toplumun sanat eserlerine karşı ilgisi sağlanabilir.

1.4- Yöre İle İlgili Ana Kaynaklar:

Iğdır ve çevresi ile ilgili ilk bilgi veren ilk kaynak Ahbar'üd-Devlet is-Selçukiyye'dir.[1] Bu eserde Iğdır Kalesi ve Sürmeli (Karakale)'nin fethedilişleri anlatılmaktadır.

Ruy Gonzalez de CLAVİJO, İspanyol Kralı tarafından 1404 tarihinde Timur'a elçi olarak gönderildiğinde Iğdır'a uğramış, Iğdır Kalesi ile Sürmeli Kalesi'ni (Karakale) etraflıca anlatmıştır[2].

Parrot, 1829 yılında bölgeye uğramış, Ahura (Yenidoğan)'yı ziyaret edrek, burada bulunan St. Jakop Manastırı'nı resmetmiştir. Bu bilgiler CORBİN'in eserinde yer almaktadır[3].

İ.Kılıç KÖKTEN, 1941 yılında Bölgeye uğramış, burada Yaycı, Gökçeli ve Melekli höyüklerini tespit ederek, Sürmeli (Karakale) Kalesi hakkında kısa bilgiler aktarmıştır[4].

M. Fahrettin KIRZIOĞLU Iğdır ve çevresi ile ilgili asıl detaylı çalışmayı yapmıştır. Topladığı bilgileri, Kars Tarihi isimli eserinde yayınlamıştır. Kitabında, yörenin tarihi ile ilgili bilgileri asıl kaynaklarından çıkararak bir araya getirip, bölge tarihine ışık tutmuştur.[5]

---

[1] Sadreddin HÜSEYNİ, **Ahbar üd-Devlet is-Selçukiyye**, Nşr. M. İKBAL, Lahore, 1933.
[2] Ruy Gonzales de CLAVİJO, **Anadolu Orta Asya ve Timur**, (Çev: Ö. Rıza Doğrul), İstanbul, 1993.
[3] B. J. CORBİN, **The Explorers of Ararat**, U.S.D., 1999
[4] İ. Kılıç KÖKTEN, "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", **Belleten**, C.VII, Ankara, 1948. s. 603-613. R.D.Barnett,, **The Urartian Cemeteryat**,,Iğdır, Ansł,13.
[5] M. Fahrettin KIRZIOĞLU, **Kars Tarihi**, C.I, İstanbul, 1953.

Özellikle Sanat Tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Iğdır Kervansarayı ve Kızıl Kümbet yapılarını detaylı bir şekilde tanıtan R. H. ÜNAL, bu konudaki boşluğu doldurmuştur.[6]

Bazı kaynaklarda bölge ile ilgili çok kısa bilgilere yer verilmiş, bunlara çalışma içerisinde değinilmiştir.

[6] Rahmi H. ÜNAL, **"Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri"**, Vakıflar Dergisi, XI, Ankara, 1976.; Rahmi H. ÜNAL, **"Iğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı ve Batum-Doğubeyazıt Kervan Yolu Hakkında Notlar** ", Sanat Tarihi Yıllığı 1969-1970, Sayı:III, İstanbul,1970.

İKİNCİ BÖLÜM

2- IĞDIR'IN TANITIMI

2.1- Iğdır'ın Coğrafi Konumu:

Doğu Anadolu'nun doğusunda serhat şehri olan Iğdır, yakın tarihlere kadar Kars'a bağlı bir ilçe iken, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 27 Mayıs 1992 tarihinde kabul ettiği 3806 numaralı kanunla il olmuştur. Aynı kanunla Karakoyunlu köyü de ilçe yapılmış[7] ve daha önce Kars'a bağlı olan Tuzluca ve Aralık ilçeleri de Iğdır iline bağlanarak siyasi teşkilatlanma tamamlanmıştır.

Bugün Iğdır merkez ilçesine bağlı 3 ilçe bulunmaktadır (Çizim:1). Bunlarla birlikte merkez ilçe ve köylerin nüfusu, 2000 genel nüfus sayımına göre 180.000 dolayındadır. Aras Nehri'nin suladığı 850 rakımlı bir ovaya kurulmuş olan Iğdır[8], tamamen ova üzerinde ve çevresindeki yerleşmelere göre merkezi bir konumda kurulmuş bulunmaktadır.

Iğdır'ın ilk kurulduğu yer, Büyük Ağrı Dağı'nın kuzey yamaçları üzerinde yer alan "Korgan Kalesi"dir[9]. 1640 yılında meydana gelen depremde kalenin yıkılmasıyla "Iğdır Korganı" terk edilerek, nüfusunun ovaya inmesiyle, yerleşme aynı adla bugünkü yerinde kurulmuştur[10].

Iğdır il olduktan sonra merkeze bağlanan ve yukarıda adları belirtilen ilçelerle birlikte kuzeyde Ermenistan, kuzeydoğuda Nahçıvan, güneydoğusunda İran, güneyinde Ağrı ve kuzeybatıda Kars illeriyle sınır komşusu olmuştur.

Fiziki bakımdan ovanın tabanı, hemen bütünüyle Aras ırmağının taşıyıp biriktirdiği alüvyon ve kolliyel toprak yapısıyla örtülüdür. Ova, Aras ırmağı ve bu ırmağın yatağı boyunca geçen Türkiye Ermenistan sınırı tarafından, hemen hemen iki eşit parçaya bölünmüştür. Sınırlarımız dışında bulunan Erivan (Revan) ovasıyla Iğdır ovasının birlikte oluşturduğu bu bölgenin bütününe "Sürmeli Çukuru"da denmektedir. Iğdır ilinin kuzey ve kuzeydoğu sınırını Aras ırmağı ve bu ırmağın yatağı boyunca geçen Türkiye Ermenistan sınırı teşkil eder. Ancak bölgenin tamamı esas alındığında,

---

[7] Nihat ÇETİNKAYA, **Iğdır Tarihi**, İstanbul, 1996, s.125.
[8] Z. Zakir ACAR, **Sürmeli Çukurunda Iğdır**, Manisa, 1993, s.2-5.
[9] Fahrettin KIRZIOĞLU, **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s.537.
[10] Fahrettin KIRZIOĞLU, **Ani Şehri Tarihi**, Ankara, 1982, s.30.

havzanın kuzeyinde Ermenistan topraklarındaki Alagöz volkanik dağı (4094 m.), kuzeydoğusunda ise yine Ermenistan'a ait olan Büyük Akdağı (3570 m.) bulunmaktadır. Güneydoğusun3196 m.) ve Pamuk Dağı (2639 m.); doğuda Büyük Ağrı Dağı (5137 m.) ve Küçük Ağr da Türkiye - İran milli sınırı yer alır. Iğdır ovasının etrafında güneyde Zor Dağı (ı Dağı (3896 m.) ile sönmüş volkan yükseltileri yer alır[11].

Iğdır'ın ovalık kesimleri Doğu Anadolu Bölgesinin öteki kesimlerinde görülen şiddetli kara ikliminden fazlaca etkilenmez. Iğdır da yıllık ortalama sıcaklık 11.6 derecedir. Ovada kışlar, Erzurum ve Kars yaylasına göre daha yumuşak, yazlar ise daha uzun ve sıcak geçer. Iğdır'da kışın –20 dereceye kadar düşen ısı, yazın da 41 dereceyi aşan bir yüksekliğe ulaşır. Bu sıcaklık pamuk tarımı ile diğer tarımsal faaliyetler üzerinde önemli bir etki yapmaktadır. Hava sıcaklıkları yılın her ayında, ova ile dağlık kesimde farklılık göstermektedir[12].

Iğdır'da tarla ve bağ-bahçe tarım faaliyetlerinin yanı sıra hayvancılık, özellikle de küçükbaş hayvancılık önemli bir yer tutmaktadır. Iğdır Ovası ve çevresinde hayvanlar yılın 3-4 aylık kış dönemini ahırlarda, diğer dönemlerini ise yükseklerde, yaylalarda geçirirler. Pamuğun yanında şeker pancarı tarımı da yapılan ovada, üretilen elma ve kayısının da hemen tamamı, taze meyve olarak satılmaktadır. Iğdır Ovası'nda kayısıdan sonra en fazla yetiştirilen meyve türü elmadır. Türkiye'nin en az yağış alan yörelerinden biri olan Iğdır, orman açısından da en yoksun illerden biridir[13].

Yörenin iklim özellikleri sivil mimariye de yansımıştır. Örneğin, ovada yapılan evler; düz damlı, büyük pencereli kerpiç iken, dağ köylerinde taş duvarlı, küçük pencereli evler görülmektedir.

2.2- Iğdır Adının Kaynağı:

İlin adına, "İğdir, Iğdır, Igdır, Yiğdir, Yigdir, Yeğdir, Egdir, Eğdir" şeklinde de rastlanır. "İyilik, yiğitlik, ululuk, büyüklük, bahadırlık" anlamında olan Iğdır kelimesi, Türk Oğuz Boyunun, 24 ana boyundan biridir[14]. Aynı zamanda Oğuz Han'ın altı oğlundan en küçüğü olan Deniz Han'ın, dört oğlundan en büyüğüdür. Iğdır ve kabilesi, Azerbaycan ve Aras bölgesinde yerleşmiştir[15].

---

[11] İbrahim GÜNER, **İlimiz Iğdır**, Iğdır 1993, s.5-14.
[12] İbrahim GÜNER, age., s.22-24.
[13] İbrahim GÜNER, age., s.40-45.
[14] Faruk SÜMER, **Oğuzlar**, İstanbul, 1980, s.357.
[15] Nihat ÇETİNKAYA, **Iğdır Tarihi**, İstanbul, 1996, s.125-126.

Karakoyunlular'ın da mensup olduğu bu boyun ilk başbuğu İğdir Bey'dir. Anadolu ve Azerbaycan da "Iğdir" şeklinde söylenir. Asıl söylenişi "İgdir"dir. Yöre ahalisi de "İğdir"olarak telaffuz eder[16]. İğdir, Iğdır, Igdır, Yiğdir, Yigdir, Yeğdir, Egdir, Eğdir şeklinde de rastlanır. "İyilik, yiğitlik, ululuk, büyüklük, bahadırlık" anlamındadır.

Adının başındaki "İğ" veya "yiğ" sözlerinin aslı , sahip çıkan, koruyucu, iyilik yapan anlamında, Türkiye Türkçesinde "iğe" (=sahip) ve Azeri ağzında "yiğe" (=sahip) şeklinde kullanılan sözlerdir. Adın ikinci eki "dır" ise, fiilden isim yapan ektir. Iğdır ağzında iğeli/yiğeli=sahibi, taraftarı olan, arkası güçlü ve iğesis/yiğesis=sahipsiz, kimsesiz, iyilik yapanı olmayan anlamında kullanılmaktadır. Daha çok konuşma dilinde kullanılan "yeğ"sözü de iyi anlamındadır. Iğdır'a ad olmuş, Oğuz boyu adından başka Deniz Han'ın diğer oğullarının (Bögdüz, Yıva, Kınık) adlarına da oymak adı gibi rastlanır[17].

2.3- Iğdır Şehrinin Tarihçesi

Iğdır ve çevresinin insanlık tarihinin çok eski devirlerinden beri yerleşim yeri olarak kullanıldığı ve tarih boyunca bir çok kavimlerin egemenliğine girerek, bu kavimlerin medeniyet ve kültürlerine ev sahipliği yaptığı bilinmektedir.

Bölgede ilk yerleşimin Paleolitik ve Mezolitik devirlerden beri olduğunu göstermektedir[18]. Iğdır ovasında bulunan küçük taş aletlerle çakmak taşından yapılmış aletler, Yontma Taş Devri'nin bu bölgede de yaşandığına işaret etmektedir[19]. Yörede Neolitik devrin M.Ö. 4000 yıllarına kadar sürdüğü kabul edilmektedir[20].

1943 yılında yapılan araştırmalarda Aralık ilçesinde, Iğdır merkez Yaycı köyü ve Karakoyunlu ilçesi Gökçeli köyünde, höyükler tespit edilmiştir[21]. Aynı zamanda Revan (Erivan) bölgesinde yapılan araştırmalarda da Neolitik devre ait çeşitli belgeler bulunmuştur[22]. Ancak bu güne kadar henüz bir kazı yapılmadığından, bölgede yerleşim tarihinin başlangıcını tam olarak tespit etmek için gerekli bilgiler ortaya konamamıştır.

---

[16] Z. Zakir ACAR, **Sürmeli Çukurunda Iğdır,** Manisa, 1993, s.7.
[17] Nihat ÇETİNKAYA, **Iğdır Tarihi**, İstanbul, 1996, s.125-126.
[18] İ.Kılıç KÖKTEN, "Kars'ın Tarih Öncesi **" III. Tarih Kongresi**, Ankara, 1948, s.194-204.
[19] İ.Kılıç KÖKTEN," Karsın Tarih Öncesi **"III. Tarih Kongresi**, Ankara, 1948,s. 194-204.
[20] M. Fahrettin KIRZIOĞLU, **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s. 21.
[21] İ.Kılıç KÖKTEN, "Karsın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor**", Belleten**, C.VII, s. 612.
[22] M. Fahrettin KIRZIOĞLU, **Kars tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s.24-25.

İnsanlığın, toplayıcılık ve avcılık gibi basit üretim faaliyetlerinde bulunduğu ve göçebe bir hayat sürdüğü bu uzun dönem, Neolitik (Cilalı Taş) devirde değişik bölgelerde geniş ölçüde sona ermiştir. İnsanlık tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilen bu aşama, Mezolitik toplumlarının ancak tarım kültürünü keşfetmelerinden sonra mümkün olmuştur. Neolitik devirle birlikte yerleşik hayata geçen insanlar, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel hayatta gelişmeler göstermişler ve daha sonraları her alanda ilk üretim faaliyetlerinin başladığı Bakır ve Tunç devirlerine geçerek tarih devirlerine girmişlerdir[23].

Yörenin sahip olduğu elverişli iklim, toprak, su ve sulama şartları yanında, Orta Asya'dan Anadolu'ya göçen kavimlerin geçiş yolları üzerinde bulunmasından dolayı, bölge için Neolitik devrin başlangıç tarihinin, Anadolu ve Mezopotamya için kabul edilen M.Ö. 6-7 bin yıllarına kadar uzanacağı tahmin edilebilir.

Yörenin ilk yerleşik kavimi M.Ö. 4. binde Orta Asya'dan gelip, Azerbaycan ile Doğu Anadolu bölgesine yerleştikleri tahmin edilen Hurrilerdir[24]. Asyalılar ismiyle tanınan bu kavimler, Önasya ve Mısır'a göçmeden önce, madenleri ve yazıyı keşfetmişlerdir[25]. Hurriler M.Ö. 3. bin yılda Doğu Anadolu'nun dağlık bölgelerinde Aras boylarına kadar ve Van Gölü civarında yaşamışlardır[26]. Hurriler kuzeyde Aras boyları, Sahat Çukuru (Iğdır; Revan Ovası) ile Zağros Dağlarından, Güneydoğu Anadolu ve Akdenize kadar yayılmışlardır[27].

M.Ö. 1500 ile 1300 yılları arasında Mittani Krallığı'nı kurmuş olan Hurri boyları, bu tarihten sonra bölgenin Hitit Devleti'nin egemenliğine girmesiyle, bir kısmının Asurlularla kaynaştığı, bir kısmının da Van Gölü çevreleriyle Murat, Karasu ve Aras ırmaklarının boylarında küçük beylikler halinde yaşamaya devam ettikleri bilinmektedir[28].

Bölge, Kral Menua (810-785) zamanında Urartu devletine bağlanmıştır[29]. Ağrı Dağı ile Aras ırmağı arasında varlığını sürdürmekte olan Diau-Ekhi-ni Krallığı, Kral Menua tarafından fethedilerek, merkez Tuşpa'ya bağlamıştır. Aras Irmağı boylarında şehir hayatının Urartulardan önce başladığını, Karakoyunlu ilçesiyle Taşburun Nahiyesi

---

[23] İbrahim GÜNER, **İlimiz Iğdır**, Iğdır, 1993, s. 133.
[24] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s. 27.
[25] A. Mufit MANSEL, **Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları**, İstanbul, 1945, s. 18-19.
[26] Afif ERZEN, **Doğu Anadolu ve Urartular**, Ankara, 1986, s.18.
[27] Afif ERZEN, **Doğu Anadolu ve Urartular**, Ankara, 1986,s. 20.
[28] M. Fahrettin KIRZIOĞLU, **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s.31.
[29] M. Fahrettin KIRZIOĞLU, **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s.41.

arasındaki, Çolegert dolaylarında, Bulakbaşı ve Kazancı köylerinde, Kral Menua adına yazılmış Urartu kitabelerinde bulunan şehir adlarından anlıyoruz[30].

M.Ö. 9. yy. başlarından itibaren bölge tarihinin aydınlanmaya başladığını görmekteyiz. Nitekim söz konusu bu kayıtlarda geçen şehir adlarından, Aras ırmağı boylarında şehir hayatının Urartular gelmeden önce de canlandığını anlıyoruz[31].

Urartular iki yüzyıldan fazla egemenlik kurdukları bu bölgede tarım faaliyetlerini çok ileri bir düzeye ulaştırmış ve tarım alanlarını sulamak amacıyla bir çok kanal ve bentler yapmışlardır. Buna bağlı olarak, köy ve şehir hayatı büyük bir canlılık kazanmıştır. Sakalar ve aralıklarla gelen Oğuzlar gibi, yaylak-kışlak hayatı yaşayan Türkler devrinde de şehir hayatı canlanmıştır[32].

Yerleşik yaşam yerine daha çok konar göçer yaylak-kışlak hayatı yaşayan Sakalar, Türk boyu olduğundan yeni şehir ve kaleler kurmamışlar, ancak hazine mallarını korumak ve kısmen pazar yeri yapmak için eski korunaklı yerleri şenlendirip yaşatmışlardır. Saka boyları ve oymaklarının kurduğu küçük Arsaklı Devleti zamanında Oğuz hanları eski bir şehir olan Armavir'i [33] kışlak, Arpaçay'ın Aras ırmağıyla birleştiği yer dolayındaki Ağcakale'yi de yaylak merkezi olarak kullanmışlardır[34].

Bölgede Karakoyunlu, Taşburun, Cennetabat, Oba, Hakmehmet, Yaycı, Küllük ve bir çok köy mezarlığında görülen koç başlı mezar taşları, Sakalar devrinden kalma bir gelenektir[35].

Bölge M.Ö. 4.yy. dan itibaren İran egemenliğine bağlı olmayıp, bağımsız bir yapıya sahiptir. M.Ö. 200 yılına kadar bağımsız olan bölge, bu tarihten sonra Selevikoslular Devletinin egemenliğine girmiştir. M.Ö. 188 yılında bu devletin yıkılmasından sonra kurulan Artaksiyaslı (Armenya) Krallığı, Arsaklı (Part) İmparatorluğu ile Romalılar arasında sık sık savaşlar olmuş ve zaman zaman el değiştirerek, M.S. 10. yılda Arsaklılar tarafından ortadan kaldırılıp toprakları üzerinde M.S. 63' de Küçük Arsaklı Devleti kurulmuştur[36]. Artaksiyaslılar, dini inançları bakımından komşularının tesiri altında kalmışlardır. Sakalardan Şamanlık, İranlılardan

---

[30] M. Fahrettin KIRZIOĞLU, **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s.50.
[31] M. Fahrettin KIRZIOĞLU, **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s.50-51.
[32] M. Fahrettin KIRZIOĞLU, **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s.64.
[33] M. Fahrettin KIRZIOĞLU, **Dedekorkut Oğuznameleri** (1.kitap), İstanbul, 1952, s.107-108.
[34] M. Fahrettin KIRZIOĞLU,**Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s.145.
[35] Veli ORKUN, **Sürmeli Çukuru, Iğdır Tarih ve Coğrafyası**, Iğdır, 1955, s.72.
[36] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s.131.

Zerdüşt dinini almışlardır. En çok ibadet ettikleri bir tanrı[37] olan Aramezdi (Ahura-Mazda Hürmüz) Zerdüşt dinine ait ilahlardandı. Ahura'yı ilk kuranlar Artaksiyaslılar olup, bir çok mabedin bulunduğu bu dini merkez, 2200 yıla yakın bir geçmişe sahiptir[38]. Halen Ağrı Dağı yamaçlarında, bugün Yenidoğan adını taşıyan Ahura'nın dini bir ibadet yeri olduğu anlaşılmaktadır.

M.S. 439 yılında Küçük Arsaklı Devleti yıkılınca, bölge İranlıların (Sasaniler) eline geçmiştir[39]. Ve bu tarihten sonra yöre, 646 yılında Müslüman Arapların eline geçmiştir. Tarihi kaynaklardan, uzun süren savaşlar sonucu bölgenin sürekli olarak Araplar ve Bizanslıların arasında sık sık el değiştirdiğini öğreniyoruz[40].

Bölge, 1045 yılında Divin Emir'i Şeddadlı Ebu'l Usvar-Şavur (1020-1067) tarafından ele geçirilmişken, 1045 yılında Bizanslılar buraları da zaptedince, Ani Theması'na bağlanmıştır[41].

Sürmeli Çukuru, Borçalı Çayı ile Khıram Çayı boyları, Çıldır Gölü çevresi ve Arpaçay boylarıyla, Kars Yaylası bölgesiyle birlikte 1064 yılında Selçuklu Sultanı Alparslan ve oğlu Melikşah'ın Bizans ülkesine yaptıkları ilk seferde, Selçuklu ülkesine bağlanmıştır[42].

Melikşah, yanında Nizamülmülk olduğu halde, Nahçıvan'ın batı komşusu Sürmeli Çukuruna, Ağrı Dağları kuzeyine gelirken, Iğdır Korganı yerinde kayalık tepe üzerindeki Şatık denilen hisara hücum ederek fethetmiştir. Bunu müteakip Melikşah Sürmari denilen kaleye geçerek burasını da fethetmiştir. Ayrıca, bunun batısındaki bir kaleyi de fethederek Selçuklu topraklarına katmıştır. Böylece 1064 ilkbaharında Selçuklu ordusu, bir daha geri vermemek üzere Bizanslılardan fethettiği ilk Anadolu toprağı, Ağrı Dağları-Aras Nehri arasındaki Sürmeli Çukuru bölgesidir[43].

Iğdır ilini de içine alan Sürmeli Çukuru'nda meskun olan Türkler, Selçuklu Türkmenlerinin gelişiyle hareketlenmiş ve bölge Orta Asya'dan yeni gelen Türk boyları için cazip bir yerleşim haline gelmiştir[44].

---

[37] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s.131-133.
[38] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s.133.
[39] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s.190.
[40] Osman TURAN; **Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi**, İstanbul, 1984, s.20.
[41] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; "Selçukluların Ani'yi Fethi", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, II, Ankara, 1970, s.111.
[42] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Ani Şehri Tarihi**, Ankara, 1982, s.32.
[43] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Ani Şehri Tarihi**, Ankara, 1982, s.31-32.
[44] A. Z. Velidi TOĞAN; **Umumi Türk Tarihine Giriş I**, İstanbul, 1981, s.192-193.

Iğdır Ovası'nın da içinde bulunduğu Sa'd Çukur'u ve çevresi 1238-1256 yılları arasında Çingizlilerin, 1256-1355 yılları arasında da İlhanlıların hakimiyetinde kalmış ve bu dönemlerde bölgede Türk yerleşimi oldukça güçlenmiştir[45]. İlhanlılar devrinde Ağrı Dağı ve Sürmeli Çukuru; (Aladağ Sancağı) adıyla[46] bir yaylak merkezi sayılmıştır[47].

İlhanlı Devleti'nin yıkılmasıyla bölge, 1357 yılında Celayirliler'in eline geçmiştir. Bölgeye 1379 yılında da Karakoyunlular egemen olmuştur. Kuzey ve güney Azerbaycan, Doğu Anadolu ve Irak bölgelerine yayılmış bulunan Karakoyunlu Türkmenlerinin en önemli yurtlarından biri de Sürmeli Çukuru'dur[48].

Bölge 1386 yılı sonbaharında Timur tarafından fethedilerek, Türkmenlerin yönetimine bırakılmıştır[49]. Timur'un bölgeye yaptığı birinci seferden sonra, kuzeyden Altınordu Devleti'nin işgaline maruz kalmıştır. 1392 yılında Toktamış Han buraları Altınordu ordusunda bulunan Kırımlı Kıpçaklara bırakmıştır. Iğdır Kalesi'ne yerleşen Kıpçaklar, halka zulmederek yoldan geçen kervanları soyunca, 1394 yılında Timur, ikinci seferinde Iğdır Kalesi (Iğdır Korganı)'nı fethederek, kalenin bütün kapılarını yıktırmış ve bu kaleye bir daha kapı yapılmamasını emretmiştir[50].

1404 yılında Sürmeli Çukuru'ndaki eski bir kaleye adlarını verecek kadar çoğalan ve yerleşik bir yaşantıya geçtikleri anlaşılan Iğdır, Oğuzların yirmi dört boyundan yirmi birincisi sayılan iç Oğuzlardan, Üç Ok koluna dahil bir boyun adıdır[51].

Iğdır (Sürmeli Çukuru) 1469 yılında Akkoyunlu Devleti'nin hakimiyeti altına girmiştir[52]. Bu tarihten sonra Sürmeli Çukuru ve Iğdır Ovası'nı tamamen kontrolü altına alan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, bu bölgeyi kendine kışlak merkezi yapmıştır[53]. Safeviler'in gelişine kadar bölge, Akkoyunlu yönetiminde kalmıştır.

Akkoyunlu Sultanı Göde Ahmet, 1459 yılında, Iğdır Ovasında öldürülünce, başlayan büyük karışıklıklar sonucu devlet yönetiminde bunalım ve boşluk meydana

---

[45] Nihat ÇETİNKAYA; **Iğdır Tarihi**, İstanbul, 1996, s.69.
[46] M. Fahrettin KIRZIOĞLU ; **Dedekorkut Oğuznameleri (1. Kitap)**, İstanbul, 1952, s.71.
[47] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s.442.
[48] Nihat ÇETİNKAYA; **Iğdır Tarihi**, İstanbul, 1996, s.73.
[49] Veli ORKUN; **Sürmeli Çukuru Iğdır Tarih ve Coğrafyası**, Iğdır, 1955, s.118-119.
[50] Ruy gonzales de CLAVİJO; **Anadolu Orta Asya ve Timur**, İstanbul, 1993, s.90.
[51] Faruk SÜMER; **Oğuzlar,Tarihleri-Boy Teşkilat Destanları**, İstanbul, 1980, s.210-211.
[52] İ.Hakkı UZUNÇARŞILI; **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1982, s.192.
[53] Faruk SÜMER; **Oğuzlar,Tarihleri-Boy Teşkilatı-Destanları**, İstanbul, 1980, s.152.

gelmiştir[54]. Bu kargaşadan faydalanan Şah İsmail, 1502 yılında Akkoyunlu Devleti'ni yıkarak Safevi Devleti'ni kurmuş ve bölgedeki Türkmenleri kendisine bağlamıştır[55].

Yavuz Sultan Selim Han, Çaldıran Savaşı'nda (1514), Şah İsmail'i yendikten sonra, bütün Doğu Anadolu'yla birlikte Aras boylarını da Osmanlı İmparatorluğu yönetimine bağlamıştır. Osmanlı ordusu, Çaldıran'a; Erzurum, Eleşkirt, Doğubeyazıt (Ağrı Dağı'nın güneyi) yoluyla gitmiş, dönüşte ise Nahçıvan üzerinden (Ağrı Dağı kuzeyi) geçerek Sürmeli Çukuru'na girmiştir[56]. Türkmen beylerinden olan Avşar beyleri, Osmanlının batıda yaptıkları savaşlardan faydalanarak bölgeyi bir süre daha yönetmişlerdir. Bölge, kesin olarak III. Murat devrinde, bugünkü Iğdır merkez, Tuzluca ve Aralık ilçelerinin fethi ile (1583) Osmanlı Devletinin egemenliğine girmiştir[57].

Aslında bölge Osmanlılarla çok daha önceden tanışmıştır. Osmanlı kaynakları, Osmanlı Devleti'ni kuran Kayılar'ın Sürmeli Çukuru ve çevresinde bir süre yaşadıklarını kaydetmektedirler. Horasan'da yaşayan Kayılar, Mogollar'ın istilası üzerine Azerbaycan ve Anadolu'ya gelmişledir. Anadolu'da bir müddet Ahlat ve Erzincan civarında oturduktan sonra yer darlığı, yaylak-kışlak ihtiyacı dolayısıyla eski yurtlarına dönmek üzere Güneydoğu Anadolu'ya inmişler. Fırat nehrini geçerlerken nehirde boğulan Süleyman Şah'ın geride kalan oğullarından Sungur Tegin ve Gündogdu, ailelerini ve kabile mensublarının bir kısmını alıp İran'a eski yurtlarına geri dönmüşlerdir. Onlarla gitmekten vazgeçen Ertuğrul ve Dündar Alp, dört yüz çadır halkı ile Aras boylarında kalmışlar ve Sürmeli Çukuru ile Pasin bölgesinde yaşamaya devam etmişlerdir[58].

Ertuğrul'un Anadolu Selçuklu Sultanı 1.Aleaddin Keykubat'dan yurtluk yer istemesi üzerine, Aleaddin Keykubat yurtluk olarak önce Ankara civarındaki Karaca Dağ'ı vermiş, sonra Bilecik civarında Söğüt ve Domaniç'i yaylak ve kışlak yapmaları için yurtluk göstermiştir[59].

---

[54] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, Ankara, 1993, s.142.
[55] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi**, Ankara, 1993, s.317.
[56] Haydar Çelebi RUZNAMESİ; **Tercuman 1001 Temel Eser**, s.81-82.
[57] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi**, Ankara, 1993, s. 317.
[58] Hasan GEYİKOĞLU; **Selçuklulardan Safevilere Sa'd Çukuru** (Basılmamış doktara tezi), Erzurum, 1998 ,s.41-42.
[59] M .Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul ,1953 , s. 419-426.

Tarihçi M. Fahrettin Kırzıoğlu, Kayılar'ın Sürmeli Çukuru'nda yıllarca kaldıklarını ve Ertuğrul'un küçük oğlu Osman'ın da Sürmeli Çukuru'nda doğduğunu yazmaktadır[60].

Yine Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566)'ın oğlu şehzade Bayezid de bölgeye gelmiş, bir müddet konakladıktan sonra, İran topraklarına geçerek Safeviler'e iltica etmiştir[61].

15. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bölgede meydana gelen korkunç iç karışıklıklar, buralardaki eski büyük şehir ve kalelerin yıkılıp ıssız kalmasına neden olmuştur. Halk şehir ve kaleleri terk edip, tekrar konar göçer yaşamaya başlamıştır. Konar göçer ve büyük sürüler besleyen Türkmenler, dağlarda ve ovalarda kalabalık olarak yaşamışlardır[62].

1583 yılında Revan (Erivan), Osmanlı egemenliğine girmiştir[63]. Bugünkü Iğdır, Tuzluca, Karakoyunlu ve Aralık yerleşim merkezlerinin yönetim sınırları içinde kalan bölge "Aralık Kazası" adıyla yeni Osmanlı eyaletine bağlandığını, Revan Eyaleti Tahrir Defterleri'nden anlıyoruz[64].

1639 Kasr-ı Şirin Antlaşması ile Revan (Erivan) İran'da kalmak üzere, Aras'ın güneyi Osmanlılara verilmiştir[65]. 1722 yılında Safevi Devleti'nin yıkılmasından sonra Revan Eyaleti Tahrir Defterleri'nde Aralık Kazasının; merkez , Iğdır ve Sürmeli adıyla üç nahiyeli yönetim birimine ayrıldığı belirtilmiştir[66].

Sürmeli Çukuru (Iğdır), 1736 yılında Osmanlı İmparatorluğu ile İranlılar arasında imzalanan İstanbul Antlaşması sonucu Revan (Erivan) ile birlikte İranlılara bırakılmıştır[67]. 1827 yılında Revan (Erivan) Hanlığını yıkan Ruslar, bölgeyi işgal ederek, Kağızman ve Bayezıt Sancaklarına komşu olan ovanın bütününü "Surmalu Sancağı" adıyla bir yönetim bölgesi yaparak, 1917 yılına kadar yönetmişlerdir[68].

---

[60] M .Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s .419-424.
[61] Hasan GEYİKOĞLU; **Selçuklulardan Safevilere Sa'd Çukuru** (Basılmamış doktora tezi), Erzurum, 1998, s. 43-44.
[62] M .Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s. 488-489.
[63] İ.Hakkı UZUNÇARŞILI; **Osmanlı Tarihi** (III.Selim'in tahta çıkışından Karlofça Antlaşmasına kadar) C.III. Ankara. 1983. s.561.
[64] M .Fahrettin KIRZIOĞLU; **Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi** (1451-1590) Ankara. 1976. s.317.
[65] İ.Hakkı UZUNÇARŞILI; **Osmanlı Tarihi** (XVI.Yüzyıl ortalarından XVII Yüzyıl sonuna kadar) C III, Ankara. 1977, s. 248-249.
[66] M .Fahrettin KIRZIOĞLU; **Osmanlının Kafkas Ellerini Fethi** (1451-1590) Ankara, 1976, s. 349.
[67] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1. İstanbul. 1953. s. 541-542.
[68] M .Fahrettin KIRZIOĞLU; **Ani Şehri Tarihi**, Ankara, 1982. s. 30.

Yönetim örgütü bakımından Sürmeli Sancağı Iğdır, Aralık ve Tuzluca olmak üzere üç "kaza yönetim birimi" ne ayrılmış ise de teşkilat ve gücü Iğdır'da toplamışlardır. Iğdır'da kaymakam görevinde bir "Nalçik" ve Jandarma komutanı "Pristav" bulunuyordu.

1917 Ekim Devrimi'nden sonra Rusların bölgeden çekilmeleri sonucu oluşan otorite boşluğundan dolayı Ermeni çeteleri, bölgedeki Türk nüfusu üzerinde baskı ve zulüm uygulamaya başlamış ve bu yörelerden Türk nüfusunun büyük bir kısmı göç etmek zorunda kalmıştır. 18 Mart 1918 de Ermenilerin tecavüz ve katliamlarında binlerce Müslüman ahali yok edilmiştir. Halkın kendini koruması için silahlı birlikler kurulmuş ve milli mücadeleye girişilerek korumasız ahaliyi savunmaya başlamışlardır[69].

1918 yılında Sürmeli Sancağı'nda nüfusun %32.5'i Ermeni, %67.5'i Müslüman Türk nüfusundan oluşuyordu[70]. Buna rağmen Ermeniler ile Müslüman Türk nüfusun yönetimde eşit temsilciyle yer alması sağlanıyordu. Beş Türk ve beş Ermeniden oluşan "Iğdır İcra Komitesi" Türk ordusunun doğu harekatı ve Ermeni Taşnak taşkınlığı tehlikesi sonucu, bir yıl içerisinde dağılmak zorunda kalmıştır.

Sürmeli Çukuruna inen Türk Ordusu, 1918 Batum Antlaşması ile sınırı, Erivan (Revan)'ın 6 km. güneyinden tespit etti. Böylece Sürmeli Çukuru ile Nahçıvan toprakları Anavatan topraklarına katılmış oldu. 9. Tümen Komutanı Rüştü Paşa, merkezi Iğdır olmak üzere Kamerli'de, Aras Türk Hükümeti'nin kurulmasını sağlamıştır. 18.11.1918 yılında bu hükümet sınırları içerisinde; 19.000 Türk ailesi, 3.700 Ermeni ailesi yaşıyordu ve nüfusu ise 180.000 olarak bilinmekteydi[71].

1918 yılında İngiliz Generali Thomson'un çağrısı üzerine, dünyanın değişik ülkelerinde yaşayan Ermeniler gelerek bu bölgeye yerleşmişlerdir. Mondros Mütarekesi'ne göre, Türk Ordusu kendi sınırlarına çekilecek ve bölgeyi terk edeceklerdi. Buna karşılık bölgede bulunan 9. Ordu Komutanı Yakup Şevki Paşa ve 3. Tümen Komutanı Halil Paşa'nın gayretleriyle sekiz kişilik "Kars Milli Şura Hükümeti" kurdurulmuştur.

Başkenti Kars olan ve Cumhurbaşkanlığına Cihangiroğlu İbrahim Beğ'in seçildiği Cenubi-Garbi Kafkasya Cumhuriyeti; Batum, Ahıska, Borçalu, Ahılkelek,

---

[69] Nihat ÇETİNKAYA; **Iğdır Tarihi** İstanbul, 1996 ,s. 97.
[70] Nizamettin ONK; **Azerbaycan Karabağ Tarihi**, İstanbul, 1997, s. 94.
[71] Vedat ÜNÜVAR; **Bolşeviklerle Sekiz Ay**, İstanbul, 1984 ,s. 14-120.

Artvin, Oltu, Gümrü, Kağızman, Sürmelü (Tuzluca, Iğdır, Aralık), Kamerli, Zengi-Basar, Vedi-Basar, Şerur, Nahçıvan ve Ordubat bölgelerini kapsıyordu[72].

Bu hükümetin çalışmaları gittikçe güçlendiği için bu durumdan korkan İngilizler, Kars'a yerleştirdikleri 12.000 Yeni Zelandalı kuvvetle, 1919 yılında bir baskınla hükümet üyelerini yakalayıp Malatya'ya sürgün ettiler. Bu hükümeti yıkmakla da büyük Ermenistan siyasetine devam ettiler.

Bölgede devam eden Ermeni saldırıları, temmuz ayında Iğdır, Küllük, Taşburun ve Melekli yerleşmelerine yönelmiş ve buralarda kanlı çatışmalar meydana gelmiş, Ağustos 1919 da Tuzluca'da Şamil Bey Oymağı'na saldırılmış ve burada da yine uzun süren çatışmalar cereyan etmiştir[73].

23 Nisan 1920 de TBMM.'nin açılmasıyla, tüm yurtta olduğu gibi bu bölgede de halkın morali yükselmiş ve Ermeni çetelerinin saldırıları karşısında mukavemet göstermişlerdir. Şark Cephesi Komutanı olan Kazım Karabekir Paşa, 28. 05. 1920 de başlattığı harekatla Sarıkamış, Göle, Kağızman'ı alarak 4 Ekim 1920 de Tuzluca (Kulp)' yı Ermeni çetelerinden kurtararak Iğdır önlerine kadar gelmiştir.

30 ekim 1920 de Türk Ordusu Kars'ı almış, Kazım Karabekir Paşa 07. 11 .1920 de Gümrü'ye girerek, burada karargahını kurmuştur. Cavit Paşa komutasındaki 2. Tümen, Iğdır'a yürüyerek 12 Kasım 1920 sabahı Iğdır'a girmiş ve böylece bölge Anavatan topraklarına katılmıştır.

3 Aralık 1920 de imzalanan Gümrü Antlaşması neticesinde, Gümrü (Arpaçay kuzeyi) Ruslara verilmiş, Sürmeli Çukuru (Tuzluca, Iğdır, Aralık) Türkiye'ye bırakılarak Nahçıvan da Azerbaycan'a bağlı muhtar cumhuriyet olmuştur[74].

Cumhuriyetin ilanından hemen sonra yürürlüğe giren 1924 Anayasası[75], memleket yönetiminde yeni bir düzenleme getirmiştir. Bu düzenlemeye göre ülkemiz yönetim organizasyonu bakımından il, ilçe, bucak ve köy yönetim birimlerine ayrılmıştır.

Bu düzenleme uyarınca Iğdır bir "nahiye merkezi" şekline getirilerek "Beyazıt Valiliği"ne bağlanmıştır. Ancak 1934 yılındaki düzeltmelerle Beyazıt Valiliği Kars'a bağlanınca, Iğdır'da ilçe yapılarak Kars iline bağlanmıştır. Aralık 1960 yılına kadar

---

[72] Nizamettin ONK; **Azerbaycan Karabağ Tarihi**, İstanbul 1997, s. 96.
[73] Nizamettin ONK; **Azerbaycan Karabağ Tarihi**, İstanbul 1997, s. 97.
[74] Kazım KARABEKİR; **1.Cihan Harbi**, C.4, İstanbul, 1995, s .80.
[75] **20 nisan 1924 Tarihli Anayasa**, 89. madde.

Iğdır'a bağlı bir "bucak yönetim birimi" iken, bu tarihte "ilçe yerleşim merkezi"şekline getirilmiştir[76].

1943 yılında ilçe yapılan Iğdır, 27 mayıs 1992 tarihinde 3806 numaralı kanunla il olmuştur.

[76] İbrahim GÜNER; **İlimiz Iğdır**, Iğdır, 1993, s. 140.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3- KATALOG

3.1- Prehistorik Yerleşim Yerleri ve Kaya Odaları

3.1.1- Höyükler

Katalog No1

3.1.1.1- Yaycı Köyü Höyüğü

Çizim No: -

Resim No: 1-2

Yeri: Iğdır il merkezinin yaklaşık 8 km. batısında bulunan Yaycı Köyü'nün güneydoğusunda yer almaktadır.Yöre halkınca "Taze Kent" olarak isimlendirilen höyük yerleşimi, geniş bir alanı kaplamaktadır (Resim 1).

Höyük alanı tamamen tahrip edilmiş olup, köylüler tarafından düzleştirilerek tarla olarak kullanılmaktadır. Höyük ve çevresinde eski yerleşim izleri görülmektedir (Resim 2).

Köylüler bölgede tarla sürerken çok miktarda çanak çömlek parçaları bulduklarını ifade etmektedirler. Yaycı Höyüğü'nü ilk kez 1941 yılında bölgede araştırmalar yapan Ankara Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi asistanlarından İ. Kılıç KÖKTEN keşfetmiş olup, bir rapor halinde yayımlamıştır. KÖKTEN, höyüğün tahrip edildiğini ve en alt tabakasının kaldığını ve bu tabakada yaptığı araştırmalarda orijinal çanak çömlek parçalarıyla bir çok siyah obsidiyenden mikrolitler bulduğunu ifade etmektedir[77].

---

[77] İ. K. KÖKTEN; "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor ", **Belleten**, C.VII, Ankara, 1943, s.601-613.

Katalog No :2

3.1.1.2- Melekli Kültepe Höyüğü

Çizim No :--

Resim No:3

Yeri: Iğdır şehir merkezinin yaklaşık 6 km. kuzeyinde, Melekli Kasabasının kuzeydoğusunda yer almaktadır.Yöre halkınca Kültepe diye adlandırılan höyük, Ağrı Dağı'nın ovaya akan lavlarının oluşturduğu bir tepe üzerinde yer almaktadır (Resim 3).

Bölgede yapılan araştırmalarda M.Ö.'lere ait bir takım buluntular ele geçmiştir[78]. Tepe üzerinde geniş bir alana yayılan höyükte günümüze kadar ulaşabilen bazı temel izleri mevcuttur. Yine yüzeyde etrafa dağılmış şekilde çeşitli dönemlere ait çanak çömlek parçaları görmek mümkündür. Höyük üzerinde bulunduğu söylenen ve görüntüsü nedeniyle insana benzeyen "Kız Taşı" bugün tahrip edilerek ortadan kaldırılmıştır.

---

[78] Nihat ÇETİNKAYA; **Iğdır Tarihi**, İstanbul, 1996, s. 237.

Katalog No:3

3.1.1.3- Gökçeli Köyü Höyüğü

Çizim No :--

Resim No:3

Yeri: Karakoyunlu ilçe merkezinin yaklaşık 2 km. kuzeyinde, Gökçeli köy yerleşiminin güney sınırları içerisinde yer almaktadır. Yöre halkınca "Tepe" diye adlandırılan höyük yerleşimi oldukça geniş bir araziye yayılmıştır.

Tamamıyla tahrip edilen höyük, günümüzde tepeden çok bir çukur görünümündedir (Resim 4).

Bu höyük de Yaycı Höyüğü gibi 1941 yılında İ. Kılıç KÖKTEN tarafından keşfedilmiştir. KÖKTEN, bu höyüğün de Yaycı Höyüğü gibi en alt tabakasının kaldığını burada da orijinal çanak çömlek parçaları ile höyük tabanı üzerinde birkaç mutfak ve ocak bakiyesi olduğunu ifade etmektedir[79].

[79] İ. Kılıç KÖKTEN; "Kars ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", **Belleten** , CVII, Ankara, 1943, s.. 603-613.

3.1.2- Kaya Odaları

Katalog No : 4

3.1.2.1- Karakale Kaya Odaları

Çizim No :---

Resim No :5-6

Yeri :Iğdır şehir merkezinin 25 km. batısında, Iğdır Karakalesi'nin güneyinde, kanyonun altında bulunmaktadır (Resim : 5).

Kaya odası, kaya kütlesine oyulmak suretiyle yapılmıştır. İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen bu kaya odası yerleşimlerinin tarihi kaynaklarda da ismi geçmez. Bölge tarihi açısından bir belge niteliği taşıyan bu kaya odaları yerleşimlerine seyrek de olsa yörede rastlamak mümkündür. Tek bir oda şeklinde düzenlenmiş olan kaya odasının girişinde geniş bir alan bırakılmıştır.

Tek katlı olarak oyulan bu kaya odalarının düz ayakla girilen giriş kısmından başka, dışarıyla herhangi bir bağlantısı yoktur. Işıklandırma ve havalandırma gibi doğal ihtiyaçlar bu giriş kısmından sağlanmıştır (Resim : 6). Kaya odası içerisinde duvarlarda çentikler açıldığı görülmektedir. İçeride yakılan ateş sonucu, iç duvarlar ve tavanlarda siyah bir is tabakası oluşmuştur.

3.1.2.2- Kızılkule Köyü Kaya Odası

Çizim No :--

Resim no :7

Yeri: Iğdır il merkezinin yaklaşık 30 km. güneybatısında yer alan kaya odası Kızılkule Köyünün batı tarafında bulunmaktadır.

Sert kayaya oyulmak suretiyle yapılmış olan bu kaya odası yerleşiminin kaynaklarda adı geçmemekle birlikte, inşa tarihi de bilinmiyor. Kapının şekli, iç düzenleme yapısı itibariyle aslında buranın bir mezar yapısı olduğu, fakat sonraki dönemlerde yerleşmek amacıyla kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bulunduğu yöre açısından önemli bir belge niteliği taşıyan bu eski yerleşimin dışarıyla bağlantısını yalnızca bir tek kapı sağlamakta olup, onun dışında dışarıyla bağlantılı herhangi bir açıklığı yoktur. Kaya odasının doğu tarafındaki girişi düzgün bir şekilde özenle yapılmış olup, düz ayakla girilen girişin üstü de düz atkılıdır (Resim : 7).

Kaya odasının iç kısmında duvarlara büyükçe çentikler açılmıştır. Odanın iç taraftan girişi 2.20 m. ölçülerinde olup, içe doğru genişlemektedir. Kaya odası, oyulu bulunduğu kayanın yapısına göre kareye yakın bir plan şeması göstermektedir. İç tarafta kuzeyde 3 m., güneyde 3.5 m. ve batıda da 5 m. ölçülerinde yapılmış sekiler dikkati çekmektedir. Bunlar duvarlara bitişik ve yerden belirli bir yükseklikte koltuk şeklinde tasarlanmışlardır. İç tarafta duvar ve tavanda is izleri görülmektedir.

Kuvvetle ihtimal buranın yerleşimden önce kaya mezarı olarak kullanıldığı ve duvarlara bitişik yapılan ve yukarıda ölçüleri verilen sekilerde ölüler için törenler yapıldığı tahmin edilmektedir.

3.1.2.3- Asmaköy Kaya Odaları

Çizim No : --

Resim No : 8-11

Yeri: Iğdır il merkezinin yaklaşık 35 km. güneyinde yer alan odalar, Asma Köyünün hemen güneybatı üstündeki köye hakim kayalıklar üzerinde yer almaktadırlar.

Tarihi kaynaklarda varlığından söz edilmeyen bu kaya odaları yerleşim grubunun hangi devirlerde yapıldığı bilinmemektedir. Sert kayalara oyulmak suretiyle yapılmış olan hücreler, bir mağaralar topluluğu görünümü uyandırmaktadır. Kaya odaları yerleşimleri tek katlı birimler halinde ele alınmışlardır (Resim : 8). Odalar halinde tasarlanan bu mağara yerleşimlerinin girişine, kayaya çentilmek suretiyle yapılmış taş merdiven basamaklarıyla ulaşılır. Kaya odalarının hemen tamamı çok odalı olarak tasarlanmış dış bağlantıları kapılarla birlikte pencerelerle sağlanmıştır.

Birbirlerine bitişik olarak oyulan hücrelere ortak merdivenlerle ulaşılmakta, aşağıdan ortak olarak başlayan merdivenler yukarıda evlere ayrı ayrı ayrılmaktadır. Kaya odalarının birinde ön tarafı üç yandan kapalı eyvan şeklinde bir balkona yer verilmiş olup, giriş düzgün dikdörtgen bir kapıdan sağlanmaktadır (Resim : 9).

Kaya hücrelerinde hücreler arası geçişler birbirlerine açılan kapılarla sağlanmıştır. Kaya hücrelerinde doğal olaylar neticesinde yer yer çatlamalar ve büyük kütleler halinde parçalanmalar görülmektedir (Resim : 10).

Kaya hücrelerindeki geçişleri sağlayan giriş ve oda kapıları 1 m. ile 1.20 m. yüksekliğinde olup, dar tutulmuşlardır (Resim : 11). Kaya odalarının iç taraflarında duvar ve tavanlarda is izleri görülmekte olup, bazı odalar ise toprakla sıvanmıştır. Yine iç taraflarda duvarlara küçük nişler şeklinde çentikler açılmıştır. Hücrelerden birinin 4x3 m. olan ölçüsü, hücre büyüklükleri hakkında bir fikir edinmemizi sağlamaktadır. Kaya odaları topluluklarını oluşturan hücrelerin hemen tamamı bu ölçülere yakın ölçüler göstermekte olup, kayaların konumuna göre şekillenmişlerdir.

3.1.2.4- Kervansaray Köyü Kaya Odaları

Çizim No :--

Resim No : 12

Yeri : Iğdır şehir merkezinin yaklaşık 25 km. güneyinde, Iğdır Kervansarayı'nın kuzeydoğusunda, Kervansaray Köyünün oturduğu düzlük alanın Kervansaraya bakan vadisinde yer almaktadır (Resim : 12).

Daha evvel varlığı bilinmeyen bu kaya odalarının hangi zamanlarda kullanıldığı bilinmemektedir. Vadi yamacı boyunca yan yana kayalara oyulmuş bir dizi mağara yerleşimi tek tek odalar şeklinde yapılmış olup, girişleri dışında dışarısıyla herhangi bir bağlantıları mevcut değildir. Aslında bu mağaraların ağızları doğal olup, herhangi bir işçilik görülmez iken iç tarafların oyulmak suretiyle genişletilerek kullanıldıkları, kaya odalarının iç taraflarında duvar ve tavanlarda görülen is izlerinden anlaşılmaktadır.

3.1.2.5- Köroğlu Kaya Odası

Çizim No :--

Resim No :13-14

Yeri : Tuzluca ilçe merkezinin yaklaşık 12 km. güneyinde bulunan Tekaltı Köyü ile Göktaş Köyünün arasında yer almaktadır.

Tarihi kaynaklarda adına değinilmeyen bu kaya odasının ne zaman yapıldığı da bilinmemektedir. Kaya odası oldukça sivri ve sert kayalık bir tepenin doğu yamacına oyulmak suretiyle inşa edilmiştir (Resim : 13). Bu sivri tepenin hemen doğu vadisinde eski yerleşim izlerine de rastlanmaktadır. Kaya kütlesi yörede Köroğlu Kayası veya Kalesi olarak bilinmekte, Köroğlu'nun burada yaşadığına inanılmaktadır.

Tek katlı olarak oyulan bu kaya odasının girişi oldukça geniş tutulmuştur (Resim : 14).Kaya odası iki hücreden ibaret olup, arkadaki hücre daha küçük tutulmuştur. İç tarafta duvarlara çentikler açılmak suretiyle su yalağı ve mumluk kısımları yapılmıştır. Kaya odasının iç tarafları toprak sıvayla tamamen sıvanmıştır. Odanın planından ve iç odaya açılan küçük kapıdan buranın bir oda ve salon şeklinde tasarlandığı anlaşılmaktadır. Kaya odasının giriş kısmındaki düzlük alanın doğal şartlar neticesi tahrip oluşu, kaya odası içerisine girerek daha detaylı çalışmamıza olanak tanımamıştır.

3.1.3- Kaleler ve Kuleler

Katalog No : 5

3.1.3.1- Iğdır Kalesi (Korugan Kalesi)

Çizim No : 2

Resim No : 15-35

Yeri : Iğdır şehir merkezinin 36 km. doğusunda, Ağrı Dağı'nın kuzey yamacında bölgeye hakim bir tepe üzerinde yer almaktadır (Çizim : 2).

Yaptıran : Kalenin ilk yapım evresi ve hangi uygarlık zamanında yapıldığı bilinmiyor. Ancak kalenin varlığının 1064 yılından öncesine dayandığı, bu tarihte Büyük Selçuklular tarafından fethedildiği bilinmektedir[80].

Yapan : Kaleyi inşa eden ustalar hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Kaynaklarda da bu kalenin inşasıyla ilgili hiçbir bilgiye rastlanılmamıştır.

Tarihçe : Ne zaman ve kimler tarafından inşa edildiği bilinmeyen Iğdır Kalesi (Iğdır Koruganı'nın) adı kaynaklarda da pek sık geçmemektedir. Bu kale hakkındaki bilgileri ancak sınırlı sayıdaki kaynaklardan öğrenebilmekteyiz. Bunlardan birinde kalenin fethi şöyle anlatılmaktadır. "Şehzade Melih Şah ordusu, Ani Vilayetinde (Aras'ın sağında) Rumların elinde bulunan bir kal'a ya (Iğdır Koruganı'na)[81] hücumettiler ki, orada Rumların okçuları bulunuyordu. Bunlar Müslüman askerlerden bir çoğunu öldürdüler. Sonra Nizamülmülk ve Horasan-Amidi atlarından indiler, piyade

---

[80] M .Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi** , C.1, İstanbul, 1953, s. 332-333, Ahbarüt devleti's Selçukiyye: s. 24, KIRZIOĞLU; **Ani Şehri** Tarihi ,s .31-32.

[81] Parantez içinde yazılı olanlar KIRZIOĞLU'na aittir.Orijinal metinde bu ibareler yoktur.F.KIRZIOĞLU Melih Şah'ın fetihlerini Sürmeli Çukurun'da gösterir.Ve kuşatılan bu ilk kalenin Ağrı Dağı'nın eteğinde Şatık da denilen Iğdır Korganı olduğunu ileri sürer (**Kars Tarihi** ,s. 332, **Ani Şehri Tarihi**, s..31, "**Selçuklular'ın Ani'yi fethi**, s .126, **Kıpçaklar**, s. 64) Diğer arştırmacılar ise,Elagöz Dağı'nın güney tarafındaki Ampier/Anberd/Biurakan olabileceğini belirtiyorlar (KÖYMEN, **Selçuklu Devri Türk Tarihi** ,s. 256; **Alparslan ve Zamanı** s. 15 ,SEVİM, **Anadolu'nun Fethi**, s.40).

oldular. Sultan Melikşah bir ok atarak Kal'a nın Emiri'ni boynundan vurdu. Kafirler, taşla müdafaa ettiler; nihayet yüksek bir tepeye (Ağı Dağı'na) doğru gittiler, kaçtılar, dağların tepelerine doğru tırmanıp çıktılar. İslam askeri galip gelerek, (kalede buldukları müdafilerin) hepsini kılıçtan geçirdiler, hiç birini sağ bırakmadılar. Buna müteakip Melikşah, Sürmari denilen kalaya gitti. Bu kal'ada akarsular ve bostanlar vardı, burasını da fethetti"[82].

İspanya kralı tarafından Timur'a gönderilen elçi Clavijo, 1404 yılı Mayıs ayında gördüğü Iğdır Kalesi ve Ağrı Dağı'nı şöyle anlatmaktadır. "Ertesi gün (Cuma) Sürmari'den hareket ettik. Yolda, bir kayalık üzerinde kurulmuş kaleye rastladık. Dul bir kadın bu kalenin sahibesi idi ve Timur'a vergi veriyordu. Eskiden burada eşkıya barınmaktaymış. Ve bunlar, o civardan gelip geçen yolcuları soymakla geçiniyorlarmış. Timur buradan geçiyorken, kaleye hücum ederek zaptetmiş ve eşkıyanın reisini öldürtmüş. Sonra da kaleyi reisin zevcesine bırakmış. Timur giderken, kalede tekrar eşkıya barınmaması için bütün kapıları söktürmüş ve bir daha buraya kapı yapılmamasını emretmiş. Biz buraya vardığımızda, gerçekten kapı namına bir şey yoktu. Bu kalenin ismi Iğdır'dır. Ararat Dağı'nın ucunda bulunan bu kale, Hazreti Nuh tarafından yapılmış olan geminin tam durduğu yerdedir. Bu Ararat Dağı da Trabzon'dan beri gördüğümüz diğer dağlar gibi çırılçıplaktır. Iğdır Kalesi'nin sahibesi bize çok iyi misafirperverlik gösterdi, o gece ağırladı ve bütün ihtiyaçlarımızı temin etti. 31 Mayıs cumartesi günü Iğdır'dan yola çıkarak, Nuh'un gemisinin durduğu dağa vardık. Bu dağ son derece yüksek ve tepesi kar ile örtülüdür. Her tarafa kar yağmıştı ve vadiler çıplaktı. Buralarda orman yok. Bununla beraber yerlerde bol çayır, çalı vardır ve bunlar arasında bir çok ırmak akmaktadır. Dağın arkasındaydık ve yolda bir takım harabe ile gayet iri taşlardan yapılmış temellere rast geliyorduk. Dağın eteğindeki vadilerde bazı böcekler bulunmaktaydı ki, bunlarla ipekler kırmızıya boyanırmış. Tepeler üzerinde bir şehir harabesi gördük. Buranın asırlardır boş bulunduğu anlaşılıyordu. Harabe enkazı, bir fersah kadar uzanmaktaydı. Buralarda rastladığımız insanların bize bildirdiğine göre, bu enkaz, Hz.Nuh'un oğulları tarafından inşa olunan şehir kalıntısıdır.

---

[82] **Ahbarü-d Devleti's Selçukiye**, s. 24.; KIRZIOĞLU, **Kars Tarihi**, s. 332-333.

Bu harabenin aşağısında uzanan ova içinden su yolları geçiyordu. Ötede beride ağaçlar vardı. Her tarafta pınarlar fışkırmaktaydı.

Ararat Dağı'nın çok yüksekte ve dik bir zirvesi vardır. Bulutlardan dolayı bu zirveyi göremiyorduk. Burası yaz kış böyle sis içindedir. Sebebi, dağın yüksekliğidir. Bu gün burada, hoş bir fiskiyenin karşısında dinlendik. Sular bir kayadan fışkırıyordu. Biz burada otururken bulutlar dağıldı. Ve bütün dağ silsilesini tepelerine kadar görebilmek imkanı elde ettik. Çok geçmeden bulutlar tekrar toplandı ve her tarafı kaplayıp kapattı. Ararat'ın zirvesine yakın olarak küçük Ararat'ın zirveleri görünüyor. Bu dağın zirvesi dimdiktir. İki dağın arası bir heybeye benziyor. Bize anlatıldığına göre, Nuh'un gemisi burada durmuştu. İki Ararat zirvesi arasında heybe gibi uzanan yer daima karla kaplıdır"[83].

Plan ve Mimari Özellikler : Ağrı Dağı'nın hemen kuzey tarafında bulunan kale, bütün bölgeye hakim, kayalık bir tepe üzerine inşa edilmiştir (Resim :15-16). Kale, bugün oldukça harap durumundadır. Günümüze, sur duvarlarından çok az kalıntı ulaşabilmiştir. Günümüze ulaşabilen kalıntılardan yola çıkarak, güçte olsa kalenin ve şehir yerleşiminin genel bir profilini çıkarmak mümkündür. Buna göre kale iç ve dış olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır. Günümüze ulaşan kalıntılardan dış kalenin Ağrı Dağı'nın kuzey tarafına, yani güneye doğru uzandığı anlaşılmaktadır. Geniş bir alanı kaplayan kalede yaptığımız incelemelerde çeşitli ebattaki taşlarla değişik duvar örgü sistemi tespit ettik. 2 m.'ye yaklaşan duvar kalınlığı ile surların temellerinde Urartu dönemini hatırlatan büyük blok taşların kullanıldığı görülmektedir (Resim.17).

Dış kalede günümüze ulaşabilen sur duvarlarının yükseklikleri 1-1.5 m.'yi geçmez. Bunlardan bir kısmının harçsız örüldüğü ve içerisinin küçük moloz taşlarla doldurulduğu görülmektedir (Resim.18).

Dış kale surları oturduğu tepenin konumuna uydurularak güneydoğuya doğru kıvrılarak devam etmekte olup, burada da duvarların iri moloz taşlarla örüldüğü görülmektedir (Resim.19). Aynı örgü sistemini, dış kale içerisinde doğal bir kayanın etrafını çeviren duvarlarda da görmekteyiz (Resim.20). Kalede, Ortaçağ öncesi örgü sistemi ve işlenmemiş malzeme sık sık karşımıza çıkmaktadır (Resim.21). Bu da kalenin çok eskiden beri var olduğunu ve çeşitli kavimler tarafından kullanıldığını

---

[83] Ruy Gonzales De CLAVİJO; **Anadolu Orta Asya ve Timur**, İstanbul, 1993, s. 90-91.

göstermektedir. Kalenin kuzey doğu tarafında aşağıya doğru inen sur duvarlarının, diğer duvarlardan farklı olarak, iç kalede de görülen düzgün kesme taş malzeme ve Horasan harcıyla, düzgün bir işçilik ile yapılığı anlaşılıyor (Resim.22). Horasan harcıyla ve düzgün kesme taş malzemeyle yapılmış bu duvarlardan çok az kalıntılar kaldığı için surların geçirmiş olduğunu tahmin ettiğimiz tamir izlerini görememekteyiz (Resim:23). Dış kale surlarının tepeden aşağıdaki ovaya kadar uzandığı, kalan temel izlerinden anlaşılmaktadır.

Kale, düşman eline geçtiği taktirde son savunmayı yapabilmek için sığınılan yüksek kapalı kısmı bulunmaktadır ki, buraya önceleri "Ahmedik" veya "Ehmedek", sonraları ise iç kale denilmiştir. "İç kale" kalenin oturduğu tepenin en üst noktasına inşa edilmiş olup, kare bir plan yapısı göstermektedir. İç kale, içerisinde, kuzey tarafta üç bölümden oluşan bir erzak deposu ile buna bitişik olarak inşa edilmiş biri dörtgen, diğeri yuvarlak olmak üzere iki adet su kuyusu görülmektedir (Resim.24).

Kalede yaşayanların yiyecek ve su ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan bu mimari yapılardan erzak deposu, ortadaki daha küçük olmak üzere üç bölüme ayrılmış olup, düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Bu gün yıkık durumda olan erzak deposu, ancak bir fikir verebilecek ölçüde günümüze ulaşabilmiştir. Erzak deposuna hemen bitişik inşa edilen su kuyularından bir tanesi büyük oranda dolmuş olup bir fikir vermemektedir. Diğer su kuyusu ise kısmen dolmuş olup, düzgün siyah taşlarla yapılmış ve içerisi Horasan harcıyla sıvanmıştır (Resim.25). İç Kale'de bu erzak deposu ve su kuyularından başka bir mimari yapının varlığı belli olmamaktadır.

Kalenin genelinde ayakta kalabilen surların en büyük parçası, iç kalede karşımıza çıkan ve düzgün kesme taşlarla yapılmış olan yuvarlak formlu kuledir (Resim :26). Aslında dörtgen plan yapısı gösteren iç kalenin her köşesinde, bu kulelerden olduğunu tahmin etmekteyiz.

Bu gün kısmen ayakta olan kule, kalenin kuzeybatı ucunda bulunmaktadır. Büyük kayalar üzerine inşa edilen bu kulede tamir izleri görülmektedir (Resim : 27). Kuzey batı burcuna iç taraftan bakıldığında dış tarafı kesme taş kaplama, duvarların iç kısmının Horasan harcıyla yoğrulmuş, küçük moloz taşlarla doldurulduğu anlaşılmaktadır (Resim : 28). Yine İç Kale'de güneydoğu tarafta görülen kalıntıların İç Kale'nin güneydoğu tarafında bulunan kulesinin iç dolgu kalıntıları olduğu anlaşılmaktadır (Resim : 29).

Iğdır Kalesinin yerleştiği bölgenin sadece bir kale yerleşimi olmadığı, buranın bir "kale kent" olduğu, bölgeye dağılmış yerleşim izlerinden anlaşılmaktadır. Kalenin oturduğu tepeden bakılınca alt taraftaki düzlükte, sayısız yerleşimin temel izleri açıkça görülmektedir (Resim : 31).

Düzlükte 4-5 km. lik bir alana yayılan bu yerleşimlerin yanında kalenin oturduğu kayalık tepenin yamaçları tamamen yapılaşma izleriyle doludur.

Kalenin kuzey yamacındaki yerleşim, üst taraftan başlayarak düzlüğe doğru inmektedir. Buradaki sivil yerleşim yapıları hakkında bir fikir edinebilmemiz mümkündür (Resim : 32). Güneybatı taraftaki yerleşim daha yukarıda olup, buradaki yapı kalıntıları, diğer kalıntılara oranla daha belirgindir. İç içe geçmiş evlerin küçük oda şekilleri ve birbirleriyle olan bağlantıları açıkça seçilebilmektedir (Resim : 33).

Kalenin kuzey ve güney batı tarafında olduğu gibi, diğer yönlerinde de bu yapılaşma aynen devam etmekte olup, eski Iğdır temel seviyesinde de olsa geçmişten gelip geleceğe doğru uzanmaktadır (Resim : 34-35).

Kavimler arsında el değiştirerek tarihi bilinmeyen bir geçmişten 1664 yılına kadar gelen Iğdır Kalesi ve şehri, 1664 baharında çok şiddetli ve korkunç bir depremle sarsılmış. Şiddetli deprem yedi gün yedi gece sürmüş. Bölge dahil Azerbaycan'da elli binden fazla insan hayatını kaybetmiş. Kale ve şehir yıkılıp, yerle bir olmuştur[84]. Depremden sağ kurtulanlar bugünkü Iğdır'a gelip yerleştiler. Ovada Iğdır'ı da aynı adla tekrar kurdular.

[84] M .Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi,** C.1, İstanbul, 1953, s. 537.

Katalog No : 6

3.1.3.2- Karakale (Sürmari Kalesi)

Çizim No : 3

Resim No :36-62

Yeri : Iğdır il merkezinin 25 km. batısında, Tuzluca-Iğdır arasında, Aras Irmağının güneyinde, bugünkü Iğdır Tuzluca karayolunun Tuzluca istikametinde sağda, ovaya hakim bir tepecik üzerinde yer almaktadır (Çizim No:3).

Yaptıran : Sürmari Kalesini kimlerin, hangi tarihte yaptırdığı bilinmemektedir. Ancak kalenin 1064 yılından önce var olduğu ve bu tarihte Büyük Selçuklular tarafından fethedildiğini biliyoruz[85]. Selçuklu tarihi Ahbarü-d-Devletis-Selçukiyye, bölgedeki kalelerin hepsinin adını vermemekle birlikte, Karakale hakkında az da olsa bir bilgi vermektedir. Bu kaynakta da kaleyi yaptıranlar hakkında herhangi bir bilgi verilmemiştir.

Yapan : Kaleyi inşa eden ustalar hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Kaynaklarda da bu kalenin şekillenmesinde çalışan ustalardan bahsedilmemiştir.

Kitabeleri : Bu gün ayakta kalan surların üzerinde ve kale yerleşim bölgesinde hiçbir kitabeye rastlanılmamıştır.

Tarihçe : Karakale (Sürmari Kalesi)'nin ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Ancak Orta Çağ'da da sık sık anılan ve Dede Korkut hikayelerinde de adı geçen bölgedeki önemli bir kaledir. 1044 yılına kadar Ani Bagratlıları'nın elinde olan Sürmeli Kalesi ve Sürmeli Çukuru, 1044 yılında Şeddatlı Gence ve Divin Emirliği yönetimi altına girmiş, bölge 1047 yılında da Bizanslıların topraklarına katılmıştır. 1047-1064 yılları arasında

---

[85] **Ahbarü-d- Devleti's- Selçukiyye**; s. 24, KIRZIOĞLU, **Selçuklular'ın Ani'yi Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri**, s. 124-125.; **Ani Şehri Tarihi**, s. 31-3.

Bizans hakimiyetinde kalan bölge, 1064 yılında Büyük Selçukluların hakimiyeti altına girmiştir. Sürmeli Çukuru bölgesi ve kalesinin Büyük Selçukluların eline geçmesini Selçuklu kaynaklarından aktaralım: "Büyük Selçuklu Sultanı Alp-Arslan 22 şubat 1064 de Rey'den , Azerbaycan'a harekat etti. Askerlerle birlikte yöredeki dar geçitlerden ve dağ yollarından geçerek Nahçıvan'a vardı. Sultan, Aras nehrini geçmek için gemiler yapılmasını emretti. Sultan, asker toplama ve gemi yapımı işini hallettikten sonra Gürcistan seferine çıktı. Ordudaki yerine oğlu Melikşah ve veziri Nizamülmülk'ü tayin etti".

"Nizamülmülk yanında olduğu halde Melikşah, elindeki ordu kolu ile Nahçıvan'ın batı komşusu Sürmeli çukuruna, Ağrı Dağları kuzeyine girdiler. Sultanın oğlu Sultan Celalüd-Devle Melikşah ilerleyerek bir kalaya (Iğdır) hücum ettiler ki, orada Rumların okçuları bulunuyorlardı. Bunlar, Müslüman askerlerden birçoğunu öldürdüler. Sonra, Nizamülmülk ve Horasan Amidi, atlarından indiler, piyade oldular; Sultan Melikşah, bir ok atarak kalenin emirini boynundan vurdu. Kafirler kendilerini taşlarla müdafaa ettiler. Nihayet yüksek bir tepeye doğru gittiler; kaçtılar, dağların tepelerine tırmanıp çıktılar. İslam askeri galip gelip, kalanların hepsini kılıçtan geçirdiler, Hiçbirini bırakmadılar".

"Bunu müteakip Melikşah, Sürmari denilen kaleye gitti.Bu kalede akarsular ve bostanlar vardı, bunu fethetti. Bunun yakınında bir kale daha vardı.Melikşah bunu da fethedip, sonra harap etmek istediyse de, vezir Nizamülmülk; müslümanlar için bu muhkem bir kale, sağlam bir üsttür ve huduttur diyerek, bundan men etti".

1156 yılında Ani tahtına geçmek isteyen Fedlün, ağabeyisi Şeddad'ı şehirden kaçırıp, hükümete başladı. Fahrettin Şeddad da burada kalmayarak, dayısının bulunduğu Sürmeli'ye gitti"[86].

1223 Ağustos-Eylül ayında Armenia bölgesinin Ahlat şehrine bağlı Sürmeli Kalesi emiri olan zat, o günlerde Ahlat emiri olan Şehabuttin Gazibel Adil Ebibekr Bin Eyyub'in yanına gitmişti. Kalesinden ayrılıp geldiğinde Sürmeli'de ona vekalet etmek üzere emirlerinden birisini bırakmış, etrafına topladığı askerlerle birlikte Gürcüler'in ülkesine akın edip, bir çok Gürcü köyünü yağmaladıktan sonra geri dönmüştü.

Gürcüler bu olup bitenleri duymuş, bunun üzerine de Divin Emiri Selve adındaki Gürcü hükümdarı askerlerini toplayıp Sürmeli Kalesine doğru yürümüş ve kaleyi

---

[86] Osman TURAN; **Doğu Anadolu Türk Devletleri**, İstanbul, 1973, s. 11.

günlerce muhasara etmiştir. Selve Sürmeli Kalesi'nin çevresini yağmaladıktan sonra geri dönmüştü.

Sürmeli Emiri Gürcülerin bu saldırısını haber alınca derhal kalesine doğru yürümüş ve Gürcülerin oradan ayrıldıkları gün kendisi de Sürmeli'ye ulaşmıştı. Hemen askerlerini alıp, Gürcüleri takibe koyulmuş ve onlara karşı giriştiği saldırıda bir çok insanı öldürdüğü gibi, bir hayli ganimet almış, hatta giden mallarının bir kısmını kurtarmıştı[87].

13-16 Aralık Ramazan bayramını Tebriz'de geçiren Harzemşah Mengüberti Sürmari emirine, yurduna dönmesi için izin verip, hastalanmış bulunan Baş-Divan Katibi/Beğlikçisi Muhammed Nesevi'yi ordusuna hareket üssü ve saltanatına ikinci merkez edindiği Sürmari şehrinde bıraktı[88]. Nesevi rahatsız olduğu için Tiflis seferine katılamadığını, Sürmari şehrinde oturup buraya gelip giden elçilerden divana girip çıkan her şeyden mesul olduğunu, Şubat-Ağustos ayları arasında yedi ay boyunca Sürmari'de kaldığını belirtir[89].

Harzemşah, Sürmari şehrine dönünce Aras üzerindeki Sürmari köprüsünün tamir edilmesini ferman buyurdu; köprü, Beğlikçi Nesevi ile şehrin beylerinden iki kişinin nezaretinde yaptırıldı. Sultan bu köprüden geçerek şehrin doğusunda konakladı. Sonra da Ahlat üzerine akıncılar gönderen sultan, gelen yağma mallarını Sürmari'deki ambarlara yığdırmıştır[90].

1227 yılında Cingizlilerin eline geçen Sürmari şehri, 1240 yılında Selçuklu ordusunun şehre girmesiyle Selçuklular'a geçer. 1242 yılında Kara-Bahadır isimli Cingizli bir komutan, Ani'den hareketle Sürmari'ye hücum edip, içinde bulunan her şeyi yağmalamıştır[91].

1386 yılında Timur, ilk yakın doğu seferi sırasında Aras ırmağının sağ kıyısında bulunan Sürmeli Kalesi'ni dört bir yandan kuşatarak almış ve kalenin Tuman isimli Türkmen hakimini esir etmiştir[92].

---

[87] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi,** C.1, İstanbul, 1953, s. 430.
[88] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s. 428.
[89] Muhammet NESEVİ; Havudas Tercümesi **"Histoire de Sultan Djlal ed-din Mankhirti"**, Paris, 1895, s 202-203,205-206.
[90] Gürsoy SOLMAZ; **Erzurum ve Kars Yöresi Kaleleri** (basılmamış yüksek lisans tezi), Erzurum, 1994. s. 128-132.
[91] Gürsoy SOLMAZ; **Erzurum ve Kars Yöresi Kaleleri** (Basılmamış yüksek lisans tezi), Erzurum, 1994 ,s. 130.
[92] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; "Selçuklular'ın Ani'yi Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi**, II, Ankara, 1970, s. 123.

Orta Çağın en mühim şehirlerinden biri olan Surmari, çok az kimse tarafından tanıtılmıştır. Bunlardan biri de CLAVİJO'dur. İspanyol elçisi Clavijo, Timur'la görüşmek üzere İran'a giderken uğradığı Sürmeli şehri hakkında şunları yazmaktadır: "Şimdi Sözmari/Surmari şehrini tarif edeceğiz. Bize anlatıldığına göre, tufandan sonra kurulan ilk yer burasıdır. Biz buraya, 29 Mayıs Perşembe günü, öğle üzeri ulaştık. Surmari büyük bir şehirdir. Ararat Dağı buradan altı fersah ötelere kadar uzanıyor. Nuh'un gemisi bu dağın üzerine konmuştu. Aras nehrinin kenarında olan Surmari, bir taraftan derin bir vadiyle çevrilmekte, diğer taraflarında da sarp dağlar yükselmektedir. Bu bakımdan şehir son derece muhkem bir yerdedir. Kapısı üzerinde kuvvetli kuleleri olan bir kalesi vardır. Kalesinin biri dış, biri de iç olmak üzere iki kapısı vardır. Hakikaten bu Surmari şehri tufandan sonra kuru toprak üzerine kurulan, ilk şehirdir. Burayı kuranlar, Nuh'un oğullarıdır".

"Şehirde yaşayanların anlattığına göre, bundan on sekiz sene evvel bu gün, şehre hakim olan Toktamış Han, burayı muhasara ederek gece gündüz saldırmış. Muhasaranın 12. günü iki taraf anlaşmış. Anlaşmaya göre, Toktamış Han gidecek, yani kendisi ve askerleri şehre girmeyecek, buna karşılık şehir ona vergi ödeyecek. Toktamış bu şartı kabul etmiş, bir de, şehirdeki savaşçılardan yarısının Gürcülere karşı kendisinin yanında yer almasını istemiş. Çünkü Toktamış, Gürcülerin Jorc namındaki hükümdarıyla savaşmak düşüncesindeydi. Bunu kabul eden şehrin savaşçıları, dışarı çıkar çıkmaz Toktamış askerlerine şehre hücum emrini vermiş. Şehre giren Toktamış askeri, şehrin surlarını yıkmış ve karşı koymaya kalkışanları öldürmüştür. O zamanlar burada yaşayanların çoğu Ermeni iken, bu gün onların yerini müslümanlar almış. Surmari'de eski yapılara sık sık rastlanır. Ertesi gün (Cuma) Surmari'den harekat ettik"[93].

Sürmeli kalesi ve şehri, Timur'dan sonra Karakoyunlular'ın idaresine geçmiş ve Karakoyunlu İskender ile Kara Yusuf'un Azerbaycan'ı almaları için kışladıkları bir üs olmuştur[94].

Ebu'l-Fida Sürmari'nin "Tiflis ile Ahlat arasında büyük bir kale" olduğunu kaydetmektedir[95]. Sürmari/Sürmeli Kalesi 1664 ve 1840 yıllarında meydana gelen

---

[93] Ruy Gonzales de CLAVİJO; **Anadolu ve Orta Asya ve Timur** , İstanbul, 1993, s. 89-90.
[94] Ebubekri TIHRANİ; **Kitab-i Diyarbekiriyye**, Ankara, 1962, s. 137.
[95] Ebu'l FİDA; **Takvimu'l- Buldan**, Tahran, 1349, s. 467.

(özellikle 1664 depreminin çok şiddetli olduğu ve yedi gün yedi gece sürdüğü belirtiliyor)[96]. Depremlerde büyük ölçüde yıkıldığı anlaşılıyor.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bugünkü veriler ışığında kale surlarının tam anlamıyla yerini ve şeklini belirleyebilmek güçtür. Ancak kalan izlerden kalenin oturduğu arazinin konumu bize belirli ipuçları vermektedir. Bu ipuçlarından yola çıkarak dış kalenin genel bir profilini çıkarmak mümkündür (Çizim : 3). Buna göre kale, Aras ırmağının güney kenarında yer almaktadır. Aras Irmağı bu kesimde derin bir vadinin tabanında akar. Kale, ırmağın hemen kenarında dik yarlar halinde yükselen kayalık tepenin üzerinde inşa edilmiştir. Kuzey taraftan Aras Irmağı ile sınırlanan kale, güney ve doğu taraftan derin bir vadiyle çevrilmiştir. Ancak kalenin bulunduğu noktanın, ırmaktan oldukça yüksekte olması ve yine güney, güneybatı ve doğu yönde uzanan derin bir vadinin, kalenin hemen dibinden geçerek etrafını çevirmesi, kaleyi bir tepenin üzerindeymiş gibi göstermektedir. Tabanında kurumuş bir dere yatağı bulunan bu vadi bir kanyon görünümündedir. Bu şekilde kalenin üç tarafı ırmak ve kuru vadiyle çevrili olup, sadece batı tarafı açık düz araziye uzanmaktadır.

Clavijo, Seyahatnamesinde, kalenin son derece muhkem bir yerde olduğunu ve kapısı üzerinde kuvvetli kuleleri olan kalesinin biri dış, biri de iç olmak üzere iki kapısı olduğunu belirtir[97].

Clavijo'nun seyahatnamesinde bahsettiği bir dış, bir iç kapının olduğu sur duvarlarının izi, kalenin batı tarafında temel seviyesinde de olsa görülebilmektedir. 2 m. kalınlığı bulan birinci sur duvarından geçtikten sonra, yaklaşık 50 m. doğuda aynı kalınlıkta ikinci sur duvarıyla karşılaşılıyor. Bu sur duvarından yaklaşık 30 m. ileride ise bugün kısmen ayakta olan iç kale yer almaktadır (Resim :36).

İç kale; 17x8m. ölçülerinde olup, kuzey, doğu ve güney duvarlarının kalınlığı 1.40 m. İken, batı duvarının kalınlığı 2 m.dir. İç kale tamamen düzgün, siyah kesme taşlardan yapılmış olup, iç dolgu malzemesi olarak Horasan harcı ile yoğrulmuş küçük moloz taşlar kullanılmıştır (Resim :37).

İç kalenin doğu duvarında biri yıkık durumda olan dört adet mazgal penceresi dikkati çekmektedir. Ok atmak için yapıldığı bilinen bu mazgalların kalenin düzlüğe

---

[96] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s. 537.
[97] Ruy Gonzales De CLAVİJO; **Anadolu Orta Asya ve Timur**, İstanbul, 1993, s. 89.

açılan batı kısmında değil de kalenin iç tarafa bakan doğu duvarında olması ilgi çekicidir (Resim : 38).

Diğer duvarlardan 60 cm. daha kalın olan batı duvarı büyük ölçüde ayakta olup, sadece üst kısımları yıkılmıştır (Resim :39). İç kalede en kötü durumda olan güney duvarıdır. Muhtemelen iç kaleye girişin sağlandığı bu duvar büyük ölçüde yıkılmış olup, doğu taraftaki çok az bir kısmı ayakta kalabilmiştir (Resim :40). Çok az bir kısmı yıkılan ve büyük oranda ayakta olan kuzey duvarında, iç kalenin hemen tamamında görülen tamir izleri görülebilmektedir (Resim : 41).

Sürmeli Kalesinin inşa tarzı ve kullanılan malzeme hakkında kısmen de olsa bugün ayakta olan iç kale, bir fikir vermektedir. İç kalenin batısında, iç kale ile ikinci sur duvarı arasında, bütün kale yerleşiminde olduğu gibi niteliği anlaşılamayan yapı kalıntıları görülmektedir (Resim:42).

Sürmeli kalesinde ayakta olan ender kalıntılardan biri de, iç kalenin kuzey tarafında Aras ırmağına bakan uç seviyede yer alan ikiz gözetleme kulesidir (Resim:43). İkiz kule Aras nehrinin kıvrılarak aktığı derin vadiye bakmakta olup, doğal kayalar üzerine inşa edilmiştir. İkiz gözetleme kulesinde iki renkli taş işçiliği görülmektedir. Düzgün kesme taşlarla kaplanan kule de, iç kalede olduğu gibi Horasan harcıyla yoğrulmuş, küçük moloz taşlar dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır (Resim.45). İçten tonoz örtülü kulenin dış örtüsü yıkılmıştır.Yine kulenin güney taraftan düzlüğe açılan giriş kısmı da bir hayli harap durumdadır (Resim.46).

Kuzey, güney ve doğu taraftan tamamen doğal bir şekilde korunan kalenin kuzey tarafında ikiz bir kuleyle, bir de sur ayağı olduğu anlaşılan bir kalıntının dışında bugün başka hiçbir iz kalmamıştır (Resim:47-48).

Kuzeyden derin bir vadi içinde kıvrılarak akan Aras nehri ile çevrelenen kale (Resim:49-50), güney ve doğudan derin yarlardan oluşan ve bugün kurumuş olan dere yatağı ile çevrilidir. Derenin geçmiş zamanlarda aktığı ve suyun yatağını yıkmaması için bölgeye has siyah kesme taşlardan set biçiminde duvarlar örüldüğü görülmektedir (Resim:51-52). Her ne kadar kaynaklarda kuvvetli kuleleri olan kalenin biri dış, biri de iç olmak üzere iki kapısı olduğu kaynakta[98] geçiyorsa da, kale kalıntıları üzerinde yaptığımız araştırmalarda kalenin doğu ucunda, bugün kurumuş olan dere yatağına açılan ve kalan izlerden sağ ve sol tarafta birer kuleyi hatırlatan kalıntıların arasındaki

[98] Ruy Gonzales DE CLAVİJO; **Anadolu Orta Asya ve Timur**, İstanbul, 1993, s . 89.

boşluğun bir kapıya ait olduğu kanaatini taşımaktayız (Resim:53). Kalan izlerden kulelerin yuvarlak olduğu anlaşılmaktadır. Bugün yalnızca Horasan harçlı küçük moloz taşlı iç dolgusu kalmış olan kulelerin, kesme taştan yapılmış olan dış kaplama taşları ortadan kalkmış durumdadır (Resim:54).

Bu kapı muhtemelen bir ana giriş kapısı niteliğinde olmayıp, daha çok kalede yaşayan insanların bugün kurumuş olan dere ve Aras nehrinden faydalanmak için kullandıkları tali bir kapı niteliğinde olduğu kanaatindeyiz.

Yaklaşık olarak sur kalınlıklarının 1.40 ile 2 m. yi bulduğu ve uzunluğu 680-700 ile genişliği 280-300 m.yi bulan Sürmeli Kalesi, çok geniş bir alanı kaplamaktadır. Düzlüğe bakan batı tarafı 2 m. kalınlığında çifte surlarla tahkim edilen kalenin, Aras Nehrine ve derin vadiye bakan taraflarının da surlarla çevrili olduğu anlaşılmaktadır. Bu surlardan bazı kalıntılar günümüze kadar ulaşabilmiştir. Bugün kısmen ayakta olan iç kalenin yaklaşık 60-70 m güney tarafında derin bir vadiye bakan uç tarafında bir kulenin ve sur ayağının izleri görülebilmektedir. Kalan izlerden vadiye doğru uzanan sur ayağının hemen üst tarafında yuvarlak olduğu anlaşılan bir kule kalıntısı görülmektedir (Resim:55). Bu kalıntılardan kesme taş olan dış kaplamaların dökülmüş, Horasan harçlı moloz taş dolgu malzemesi günümüze ulaşabilmiştir. Yine kalenin güney tarafında derin vadiye doğru yuvarlak bir çıkıntı yapan bir sur ayağı varlığını sürdürmektedir. Kalan izlerden yuvarlak çıkıntının üst tarafında sur duvarları devam etmektedir. Bu sur ayağı diğerlerine nispeten daha iyi durumda olup, Horasan harçlı dolgu malzemesinin dış kesme kaplama taşları hala ayakta durmaktadır (Resim:56).

Kalenin güney tarafında karşımıza çıkan bir başka sur ayağı ve kulesinden kalenin genel semasının özellikle Aras nehrine bakan kuzey tarafıyla, bugün kurumuş olan derin vadi içinde akan, doğu ve güney taraftaki dere yatağına doğru muhtelif yerlerde sur ayağı çıkıntısı ve bunun üzerinde yuvarlak planlı kule şeklinde olduğu anlaşılmaktadır (Resim:57).

Kalede yer yer doğal kayalıklar bir duvar gibi kullanılmış olup, bu kayaların arasında kalan boşluklar surlarla kapatılmıştır (Resim:58). Bugün kısmen de olsa ayakta olan bu sur duvarında iç kale ve diğer surlarda gördüğümüz kesme taş kaplama şeklinde örüldüğü, Horasan harçlı küçük moloz taşlı, dolgulu şeklinde bir duvar yapısı karşımıza çıkmaktadır.

İç kale ve civarında yaptığımız yüzey araştırmasında tespit ettiğimiz, muhtemelen iç kalenin kapısında kullanılan ve kalas parçasının geçmesine yarayacak delikli kilit taşı ilgi çekicidir (Resim:59).

Kalenin bugünkü Iğdır şehrine doğru (doğu) eğimli tarafında, nitelikleri anlaşılamayan çok sayıda yapı kalıntısı görmek mümkündür (Resim:60). Bugün Sürmeli kalesinin oturduğu alan üzerinden başlayarak Sürmeli köyüne kadar uzanan yaklaşık 4-5 km.'lik bir alan üzerinde sayısız kalıntılar mevcuttur. Bugün bir kısmı askeri bölge içinde kalan, bir kısmı da köylüler tarafından bahçe ve tarla olarak kullanılan alanda ; köylüler tarafından tarla sürümleri ve bağ dikimlerinde bir çok çanak çömlek yanında, çeşitli eşyalar da bulunmuştur. Yine kalenin dış surlarının hemen önünde batı taraftaki düzlükte, niteliği anlaşılamayan 8 m. eninde, 18 m. uzunluğunda bir bina ile, 8 m. eninde 12 m. uzunluğunda ikinci bir binanın yıkık vaziyetteki duvar kalıntıları açıkça belli olmaktadır (Resim:61-62).

Sürmeli Kalesi (Karakale), 17.03.1989 tarihinde Erzurum Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'nun 128 no.'lu kararıyla, askeri kale grup ve tanımı ile koruma altına alınmıştır.

Katalog No : 7

3.1.3.3- Güngörmez Kalesi

Çizim No : 4

Resim No : 63-80

Yeri : Iğdır şehir merkezinin yaklaşık 35 km. güney batısında yer alan Güngörmez Köyünün, yaklaşık 1 km. güney doğusunda, sarp kayalar üzerine kurulu bir kaledir (Çizim:4-Resim:63).

Yaptıran : Tarihi kaynaklarda ismine değinilmeyen Güngörmez Kalesinin kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Kaleyi yapan ustalar hakkında bir fikir sahibi değiliz.

Kitabeleri : Kalenin ayakta kalan sur duvarları üzerinde ve civarında herhangi bir kitabeye rastlanmadı.

Tarihçe : Kale, alışagelmiş dönemin, kullanılan kervan yolları üzerinde olmadığından tarihi kaynaklarda ismine rastlanmaz. Ancak, bulunduğu konum ve gösterdiği mimariyle bir Ortaçağ kalesi olduğu izlenimi vermektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Kale, dört bir yandan sarp kayalarla çevrili olup. bulunduğu konum itibariyle her taraftan bütün vadiyi kontrol altında tutacak bir şekilde inşa edilmiştir (Resim :64).

İlk inşa evresi kesin olarak bilinmeyen Güngörmez Kalesi'nin, bulunduğu konum itibariyle bölge tarihi açısından önemli bir konuma sahip olduğu bir gerçektir.

Bugün Iğdır yönünden tek bir yolla gidilebilen ve Iğdır il sınırının en son noktasında bulunan bu kale, Iğdır Kervansarayı'na yaklaşık 10 km. mesafede

bulunmaktadır. Sarp kayalar üzerine kurulmuş olması kaleyi kolay kolay ele geçirilmeyecek müstahkem bir konuma sokmuştur (Resim:65).

Sarp kayalar üzerine kurulu olan kaleye doğudan başlayarak güneye doğru kıvrılan kayalara çentilmek suretiyle yapılmış taş merdivenlerden çıkılarak ulaşılmaktadır (Resim:66-67). Güneydeki ana giriş yaklaşık 2 m. genişlikte olup, batıda tam bir daire, doğuda kayalara bitişik yarım daire biçimindeki iki burç arasında yer almaktadır (Resim.68).

Burçların iç kısımları bugün yıkık durumda olup, doğal kayalar da bir duvar gibi kullanılmıştır (Resim:69). Kayalık alanın doğal yapısına uydurulan kale, sur duvarının üst kısımlarının yıkılmasına rağmen hala ayakta durmaktadır (Resim:70).

Güney taraftaki girişin solunda bulunan silindir biçimindeki burç, doğal kaya üzerine inşa edilmiş olup, kuzey batıya uzanan sur duvarıyla devam etmektedir (Resim :71). Kaleye uzaktan bakıldığında adeta doğal kayalar içerisinde kamuflaj olmuş gibi bir görüntü vermekte, ancak yaklaşınca doğal kayalarla sur duvarları ayırt edilebilmektedir (Resim:72).

Kalede sur duvarları daha çok güneybatı-kuzeybatı ekseninde süreklilik göstermektedir (Resim:73). Diğer taraflarda bu süreklilik takip edilemez. Doğal yapıya uyarak ve girinti çıkıntı oluşturacak bir şekilde devam etmektedir (Resim:74). Kayalık yapıya uydurulan beden duvarlarının kalan kısımlarının orijinalliğini koruduğu, herhangi bir tamir görmediği anlaşılmaktadır (Resim:75).

Kalenin güney doğu surlarında kalan izlerden duvar örgü sisteminin dıştan düzgün kesme blok taşlarla örüldüğü, iç taraftaki boşluğu ise Horasan harcıyla yoğrulmuş küçük moloz taşlarla doldurulduğu dikkati çekmekte olup, burada da herhangi bir tamir izi görülmemektedir (Resim:76). Kalede kayalık alanı sınırlayan sur duvarları arazi yapısına göre şekil alarak, bazı yerlerde düzgün bir kesinti yaparak devam eden duvar, bazı yerlerde yuvarlak burç şeklini alarak devam etmiştir (Resim:77).

Güneydeki ana girişten geçtikten sonra doğu tarafta sağda, bugün yıkılmış olan beden duvarlarına bitişik olarak kayalara oyulmak suretiyle yapılmış dikdörtgen planlı mekan erzak deposu amacıyla kullanılmak üzere yapılmış olmalıdır (Resim:78).

Kale surları içerisinde çok az miktarda da olsa niteliği bilinmeyen bir takım izlerin mevcudiyeti bazı binaların olduğuna işaret etmektedir. Kalede farklı olarak su

sarnıcı, surların içerisinde değil de dışarıda yer almaktadır. Sarnıç kalenin kuzey batısında surların hemen altında kayaya oyulmuş bir su kanalıyla bağlantılıdır (Resim:79). Dışarıdan gelen su kanalıyla beslenen ve kayaya yuvarlak şekilde oyulan su kuyusu oldukça derin olup, bugünde içerisinde su mevcuttur (Resim:80). Kalenin bölgeye egemen olan kavimlerce uzun süre kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Katalog No : 8

3.1.3.4- Kervansaray Köyü Kalesi

Çizim No : 5

Resim No : 81-83

Yeri : Iğdır şehir merkezinin yaklaşık 25 km. güneyinde, Iğdır Kervansarayı'nın kuzey doğusunda, Kervansaray köyünün kuzey batısında, ovaya ve vadiye hakim bir tepe üzerinde bulunmaktadır (Çizim No:5).

Yaptıran : Kalenin kimler tarafından yaptırıldığı bilinmiyor.

Yapan : Kalenin ustaları bilinmiyor.

Kitabeleri : Kalenin üzerinde ve civarında herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır.

Tarihçe : Kalenin kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak, Iğdır Kervansarayı'nın kurulu bulunduğu düzlüğün kuzey doğu ucunda, derin bir vadiye ve ovaya hakim konumu itibariyle (Resim:81) kervansarayın güvenliğini sağlamak amacıyla kervansarayla aynı zaman diliminde yani, 13. yy. sonunda yapılmış olabileceği kanaatini taşımaktayız.

Plan ve Mimari Özellikleri : Kale Kervansaray köyünün kuzey batı ucundaki bir tepenin bitim noktasında inşa edilmiş, küçük ölçülerde karakol mahiyetinde bir yapı özelliği göstermektedir (Resim:82).

Bugün harap durumda olan kale muhtemelen kervansarayın ve kervan yolunun faal olduğu dönem boyunca kullanılmış ve kervan yolu ve kervansarayın işlevinin bitmesiyle de terk edilmiştir. Kalede kervansarayın aksine daha küçük ve yüzeyi düzgün olmayan taşlar Horasan harcıyla örülmüştür. Kale kare bir plan göstermektedir ve vadiye doğru eğimli arazinin şekline uygun bir şekilde inşa edilmiştir. Kalan izlerden

kalenin girişinin doğudan sağlandığı ve girişin sağında yani kuzey kesimde yine kare şeklinde bir gözetleme kulesi olduğu anlaşılmaktadır(Resim:83).

Bugün sadece doğu tarafındaki kare şeklindeki kule ile girişin solundaki surlar ayakta olup, diğer yerler temel seviyesinde izlenebilmektedir.

Katalog No : 9

3.1.3.5- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri

Çizim No : 6-7-8

Resim No : 84-103

Yeri : Karakoyunlu İlçe merkezinin yaklaşık 2 km. kuzeydoğu yönünde, Ağrı Dağı'nın kuzey tarafında, Ağrı Dağı'ndan akan lavların oluşturduğu ovaya hakim iki tepenin üzerinde yer almaktadırlar (Çizim: 6).

Yaptıran : Kalelerin hangi uygarlıklar zamanında ve kimler tarafından yaptırıldıkları bilinmemektedir.

Yapan : Kaleyi yapan ustalar bilinmemektedir.

Kitabeleri : Kalenin ve yerleşim alanının üzerinde herhangi bir kitabeye rastlanılmamıştır.

Tarihçe : Tarihi kaynaklarda adı geçmeyen bu kalelerin kesin inşa tarihi hakkında da açık bir fikre sahip değiliz. Ancak, Eregua ülkesi olarak bilinen bölgenin, Kral Menua döneminde Urartu ülkesi topraklarına katıldığı[99] bilinmektedir. Yine Kral Menua'nın oğlu I.Argişti (M.Ö.786-762) zamanında, bugünkü Erivan'ın eteklerinde kalan Erebuni'de bir bölgesel başkent kurmuştur[100]. Rus arkeologlarca yapılan kazılar neticesinde (Kalkerler, Migferler, Tunçsadaklar) ortaya çıkarılmıştır. Erebuni, Kimmerler tarafından yıkılmış, yerine yeni bir kent kurulmuştur.

Yine Urartular yıkılmadan önce II. Rusa zamanında, Aras boyları ve kuzey kesimlerinde yoğun imar faaliyetleri olmuş, birçok kaleler yapılmıştır[101]. Kanaatimize göre Karakoyunlu İlçesi Aktaş köyü kalesi ile, Karakoyunlu ilçesi kaleleri bu bölgesel

---

[99] Nihat ÇETİNKAYA; **Iğdır Tarihi**, İstanbul, 1996, s. 13.
[100] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s. 27-41.
[101] Nihat ÇETİNKAYA; **Iğdır Tarihi**, İstanbul, 1996, s. 15.

başkentin birer parçaları olarak Urartular zamanında inşa edilmiş olup, temel seviyesinde de olsa günümüze kadar ulaşabilmişlerdir.

Plan ve Mimari Özellikleri :

I.Kale : İkinci kalenin kuzey batısındaki tepenin üzerinde yer almaktadır (Çizim:7). Bu kaleden günümüze temel izlerinden ve bir iki kaya çanağından başka pek bir şey kalmamıştır (Resim:84). Yaklaşık 90x35 m. boyutlarında bir alana kurulduğu anlaşılan bu kalede, muntazam ve iri siyah taşlardan çeşitli ebatlarda temel izlerini görebilmek mümkündür (Resim:85). Kalenin güney ve doğu tarafında ki temel izleri takip edilmektedir. Diğer taraftaki surlardan temel seviyesinde de olsa hiçbir iz kalmamıştır. Köylülerin anlattıklarına göre, Aras Nehrinin taşması sonucu nehir etrafına set çekilirken kullanılan taşların büyük bir kısmı bu bölgeden alınmıştır. Bu yüzden kaleler bilinçsiz olarak büyük tahribatlara uğratılmıştır.

Kalenin güney tarafından kuzeye doğru yaklaşık 15 m lik bir alan, 5 m. kalınlığında bir surla kesilmiş (Resim:86), ve bu alanda ızgara planı biçiminde kare mekanlara yer verilmiştir. Buradaki duvar kalınlıkları 1.5 ile 2 m. arasında değişmektedir. Duvarların iç ve dış yüzeylerinde iri yontulmuş taşlar, bunların aralarında ise küçük moloz taşlar dolgu malzemesi olarak kullanılmıştır. Kalenin kuzey ucunda ise yerleşim ve temel izlerinden çok, kaya çanakları (Resim:87) ve çökmüş mezar yapıları görülmektedir. Kalenin tam ortasına denk gelecek şekilde doğuya bakan tarafında kayalara oyulmak suretiyle yapılmış bir kaya mezarı bulunmaktadır. Bu kaya mezar tahrip edilmiş olup, harap durumdadır.

2.Kale : Birinci kalenin güney doğusunda, ovaya hakim bir tepenin üzerinde yer almaktadır (Çizim:8, Resim:88). Bu kale de birinci kale gibi yıkıma uğratılmasına rağmen, sur duvarları ve yerleşim izleriyle birinci kaleye oranla daha belirgin bir durumdadır. Kalenin oturduğu tepenin üst kısımları kayaların yontulması sonucu düzleştirilerek bir alan haline getirilmiştir (Resim:89). Bu düz alan ovaya hakim bir konumda olup, kuzey uç tarafında niteliği anlaşılamayan orta duvar kalınlığı 1.10 m. ve doğu tarafı 6 m.,batısında da 5 m. genişliğinde ölçüler veren bir binanın temel izleri seçilebilmektedir (Resim:90).

Tepenin üstünün böyle insan eliyle kayaların yontulması suretiyle düzleştirilerek bir alan haline getirilmesi, burasının kutsal bir alan olma olasılığını akla

getirmektedir.Birinci kalede olduğu gibi, burada da hem bu düz alan içerisinde hem de alttaki yerleşim birimlerinde kaya çanakları görülmektedir (Resim:91).

Tepenin etrafı, genişliği 1.5 ile 2 m. yi bulan moloz taşlarla dolgulu iri yontma taşlarla yapılmış sur duvarlarıyla çevrilidir (Resim:92). Kalenin oturduğu tepenin doğu tarafı batı tarafına nazaran daha dar olduğundan, burada yerleşim izleri değil de sadece sur kalıntılara görülmektedir (Resim:93). Surlar arazinin yapısına göre şekillenerek girinti ve çıkıntı oluşturacak şekilde zikzaklar çizerek devam etmektedir (Resim:94). Kalede yerleşimin bir kısmının güneyde olduğu, günümüze ulaşabilen temel izlerinden anlaşılmaktadır (Resim:95). Asıl yerleşimin ise eğimi daha fazla olan, daha fazla boş alanı bulunan batı tarafta yoğunlaştığı izlenebilmektedir. Kalenin bu eğimli olan batı tarafında nitelikleri anlaşılamayan bir takım yapı temel izleri görülmektedir. Ve bu temelleri tepe boyunca çepe çevre saran bir sur duvarı dolanmaktadır (Resim:96).

Birinci ve ikinci kaleler bir taraftan tamamen ovaya hakim tepeler üzerine kurularak ova kontrol altına alınırken (Resim:97), bir taraftan da kalelerin güney ve batı taraflarındaki yüksek kayalık alanlar, kalelere yapılması düşünülen olası saldırılara karşı yaklaşık olarak 600 m. ye varan uzunlukta surlarla takviye edilmiştir (Resim:98). Bu surlar ikinci kalenin güney surlarından başlayarak güney batı yönünde devam ederek (Resim:99), batı taraftaki bütün kayalıkları dolaşarak tepenin sona erdiği boşlukta son bulmaktadır. Surlar birinci ve ikinci kale surlarında olduğu gibi yontulmuş iri taşlardan yapılmış olup, araları moloz taş dolguludur. Ve sur duvarları harçsız inşa edilmiş olup, kalınlıkları da 1.5 ile 2 m. arasında değişmektedir. Çevre surlarından batıya devam eden surlar, güney yönde bir kule oluşturacak şekilde kıvrılarak kuzeye yönelmekte, buradan da tekrar batıya dönerek devam etmektedir (Resim:100).

Kalelerin güney ve batı tarafındaki surlar Ağrı Dağı'nın kuzey yamaçlarına doğru iki kapıyla dışarıya açılmaktadır. Bu kapılardan birincisi ikinci kalenin güneyinde kalenin hemen arkasında bulunmaktadır. Kapının genişliğinin 1.5 m. ölçülerinde olduğu düşünülürse bu kapının insan ve hayvanların dağlık araziye çıkışlarını sağlamak için kullanılan tali bir kapı olduğu tahmin edilmektedir. Diğer bir kapı ise kalelerin güney batı tarafında olup, mezarlığın bulunduğu vadiye açılmaktadır (Resim:101). Bu kapı yaklaşık 2 m. genişliğinde olup, sağında ve solunda kulelerinin olduğu kalan temel izlerinden anlaşılmaktadır.

Mezarlıktaki bir çok mezar defineciler tarafından tahrip edilmiştir. Defineciler tarafından açılarak tahrip edilen mezarların iki veya üç sıra taştan örüldüğü ve yaklaşık olarak 2 m. uzunluğunda inşa edildikleri anlaşılmaktadır (Resim:102). Tahrip edilen bu mezarların tamamının aynı özellik gösterdiği ve aynı döneme ait olduğu görülmektedir (Resim:103). Mezarlık olarak kullanılan vadi içerisinde değişik mezar tiplerine rastlanmazken, kalelerde ve sur alanı içerisinde yaptığımız yüzey araştırmalarında bol miktarda Urartu, Bizans ve Selçuklu dönemi seramik parçalarıyla karşılaştık. Bu seramikler de bize bölgenin ve kalelerin daha sonraki dönemlerde de gelen bu uygarlıklar zamanında da kullanıldığını göstermektedir.

Katalog No : 10

3.1.3.6- Aktaş Köyü Kalesi

Çizim No : 9

Resim No : 104-116

Yeri : Karakoyunlu ilçe merkezinin yaklaşık 8-10 km. güneydoğusunda, Aktaş Köyünün güney-batı tarafında, Ağrı Dağının kuzeyinde, Ağrı Dağı'ndan ovaya doğru akan lavların oluşturduğu tepeciklerden ovaya hakim bir tepenin üzerinde yer almaktadır (Çizim No.9, Resim No:104).

Yaptıran : Tarihi kaynaklarda ismi geçmeyen kalenin, hangi uygarlık zamanında ve kim tarafından inşa ettirildiği bilinmemektedir.

Yapan : Kaleyi inşa eden ustalar bilinmiyor.

Kitabeleri : Kalenin sağlam kalan sur duvarları üzerinde ve kale alanı civarında herhangi bir kitabesi mevcut değildir.

Tarihçe : Kalenin ilk inşa evresi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak, kalenin yerleştiği tepenin konumu, su ile olan bağlantısı ve sur duvarlarının ölçü ve inşa teknikleri bu kalenin Urartular zamanında inşa edildiğini düşündürmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bugün büyük oranda tahrip olan kale, tepenin üzerindeki düzlük bir alana inşa edilmiş olup, ovayı kontrol altında tutmaktadır (Resim:105). Kalenin oturduğu tepenin etrafı, kalın sur duvarlarıyla çevrilmiş olup, surların çevrelediği bu alana giriş, iki kapı ile sağlanmıştır. 2.30 m. genişliğinde olan bu kapılardan bir tanesi kuzeyde yer almakta olup, ovadan kaleye girişi sağlayan ana kapıdır. Diğer kapı ise kuzeybatıda yer almaktadır. Bu kapı da iki derin vadinin birleştiği ve mezarlık olarak kullanıldığı anlaşılan vadiye açılmaktadır. Kalenin sur

duvarları iri kesme taşlardan kiklopik dediğimiz teknikte harçsız olarak örülmüş küçük moloz taşlarla da duvar dolgusu yapılmıştır (Resim:106-107). Kaleden günümüze ulaşan sur duvarlarının yüksekliği, yer yer 2 m.yi bulmaktadır. Sur duvarlarının sağlamlığını arttırmak için belli aralıklarla duvarlara dayanaklar yapılmıştır (Resim:108).

Üç yanı derin vadiyle çevrili olan kalenin sur duvarlarının kalınlığı, 2 m. ile 2.65 m. arasında değişmektedir (Resim:109). Oturduğu tepenin konumu itibariyle girinti ve çıkıntılar oluşturarak dalgalı bir şekilde devam eden sur duvarlarının uzunluğu, 1000 m.yi geçmektedir (Resim:110). Kalenin bugün ayakta olan sur duvarlarından batıdaki sur duvarları, diğer duvarlara oranla daha sağlam durumda olup, burada da tepenin konumuna göre girinti ve çıkıntılar biçiminde bir şekillenme görülmektedir(Resim:111).

Kalenin bir tanesi, batıda, iki vadinin birleştiği alana hakim, girişin hemen solunda oldukça büyük ölçülerde inşa edilmiş olan kulesi (Resim:112), diğeri ise bu kuleye oranla daha küçük ölçülerde inşa edilmiş ve Ağrı Dağlarının kuzey yamaçlarına bakan iki kulesi mevcut olup (Resim:113), bu kulelerden batıdaki bir yıkıntı halinde, tepe görünümündedir. Ağrı Dağı yamaçlarına bakan diğer kule ise, temel seviyesinde seçilebilmektedir.

Kalenin doğu vadisi içerisinde yağmur sularına karşılık taşla örülmüş taraça şeklinde setler dikkati çekmektedir (Resim:114). Kale bünyesinde temel seviyesinde kuzey girişin sağ tarafında, sur duvarlarına bitişik ve iç taraflarda bağımsız olmak üzere çeşitli kalıntılar bulunmaktadır (Resim:115). Bu kalıntılar muhtemelen erzak deposu, çeşitli ihtiyaçlar için yapılmış binalar, askeri amaçlı yapılar ve sivil binalar olduğu tahmin edilmektedir.

Kalenin çevresinde doğu tarafında, Ağrı Dağı'nın kuzey eteklerinde, lav tepeciklerinin üzerlerinde eski yerleşim izleri görülmektedir (Resim:116). Köylüler bu yerleşim yerlerinden zaman zaman çanak çömlek parçaları ile küçük takı ve süs eşyaları bulduklarını ifade etmektedirler.

Katalog No :11

3.1.3.7- Sürmeli Köyü Kalesi

Çizim No : 10

Resim No : 117-120

Yeri : Tuzluca ilçe merkezinin yaklaşık 10 km. kuzeydoğusunda, Sürmeli köyünün 400 m. doğusunda, asfalt yoldan takiben 1 km. içeride, Sürmeli Çukuru'nun tam başlangıç noktasında, Aras nehrine hakim, üçgenimsi bir alan üzerinde yer almaktadır (Çizim:10)

Yaptıran : Kalenin hangi kavimler zamanında ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Kaleyi inşa eden ustaların kimlikleri bilinmiyor.

Kitabeleri : Kalenin kalıntılara arsında herhangi bir kitabeye rastlanılmadı.

Tarihçe : Kaynaklarda adına değinilmeyen kalenin ilk inşa evresi bilinmemektedir. Ancak, yapı tekniği ve malzeme açısından kalenin Ortaçağ öncesi devirlere ait olduğunu söylemek mümkündür.

Plan ve Mimari Özellikleri : Karakale'nin oturduğu düzlüğün yaklaşık 2 km. batı ucunda bulunan kalenin hemen altından Aras nehri geçmekte olup, kale bütün bir boğazı görecek şekilde inşa edilmiştir. Bugün tamamen harap olan kaleden günümüze çok az kalıntı ulaşabilmiştir. Kalenin Aras nehrine bakan kuzey tarafı çok yüksek sarp kayalıklarla çevrili olup, kaleye giriş güney taraftaki düzlükten sağlanmaktadır (Resim:117).

Bir duvar kalıntısı dışında büyük oranda harap olan kale surları, diğer kalelerden değişik bir örgü sistemiyle inşa edilmiştir. Kalan izlerden duvarların etrafı iri

taşlarla örülmüş, iç taraflar küçük moloz taşlar ve çamur harçla doldurulmuştur. Bugün bu dolguyu kaplayan taşlar tamamen ortadan kalkmışken, ortadaki bu dolgu kısım belli seviyede hala ayakta durmaktadır (Resim:118).

Kalenin oturduğu uç taraftaki bu üçgenimsi alan, güney doğu taraftan L şeklinde çeviren surların kalan izlerinden, surun başlangıç kısmı olan batı taraftan, girişin yanında ve L yi meydana getiren dirsekte olmak üzere üç adet yuvarlak kuleyle desteklendiği kalan izlerden açık bir şekilde anlaşılmaktadır (Resim:119).

Geniş bir vadi ve boğazı kontrol altında tutan bu kale Aras nehrine doğru eğimli bir yapıda olup, surlarla çevrili alan içerisinde niteliği anlaşılamayan yine taş ve toprak dolgulu duvarlarla örülü bir takım temel izleri görülebilmektedir. Günümüze ulaşabilen kalıntılardan dışı iri taşlarla örülü toprak dolgulu bu surun kalınlığı 2 m. ye yaklaşmakta olup, hemen sol yanında bulunan kapı açıklığı olduğu anlaşılan bu açıklığın 2.5 m. ölçülerinde olduğu anlaşılmaktadır (Resim :120).

Katalog No: 12

3.1.3.8- Gaziler Köroğlu Kalesi

Çizim No : 11

Resim No : 121-127

Yeri :Tuzluca ilçesinin yaklaşık 27 km. batısındaki Gaziler köyünün yaklaşık 10 km. güneyinde, Rağbet mezrasının hemen üst tarafında yüksek ve sarp kayalık bir tepe üzerinde inşa edilmiştir (Çizim:11-Resim:121).

Yaptıran : Kaleyi yaptıranlar bilinmemektedir.

Yapan : Kalenin ustaları bilinmemektedir.

Kitabeleri : Bugün ayakta olan sur duvarları üzerinde ve civarında herhangi bir kitabesi mevcut değildir.

Tarihçe : Kaynaklarda yalnızca adı geçen[102] bu kalenin kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak, bulunduğu konum ve kullanılan malzeme,teknik itibariyle bir Orta Çağ kalesi hatta kaleden ziyade bir orta çağ hisarı olduğunu tahmin etmekteyiz.

Plan ve Mimari özellikler : Sarp kayalık bir tepenin üzerine inşa edilen bu kale, Aras nehrinin geçtiği boğazı kontrol altında tutmak için bir hisar şeklinde, küçük ölçülerde inşa edilmiştir. Çevrede yaptığımız yüzey araştırmalarında Bizans ve Selçuklu dönemi seramik parçalarına rastladık.Bu da kalenin uzun süre faal olduğunu ve bölgeyi ele geçiren kavimler tarafından kullanıldığını göstermesi bakımından önemlidir.

Kale bir yandan güneyde Kazkoparan, Osman, Yukarı Civanlı, Aşağı Civanlı köy ve mezralarının bulunduğu vadiyi kontrol ederken, diğer yandan da kuzeyde Gaziler köyünün bulunduğu ve Aras nehrinin geçtiği vadiyi kontrol altında tutmaktadır

[102] İ. Kılıç KÖKTEN; "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", **Belleten**, C.VII, Ankara, 1943 ,s. 603.

(Resim:122). Bir kartal yuvasını andıran bu kale sivri bir tepenin üç yanını dolaşacak şekilde inşa edilmiştir (Resim:123).

Bir kule veya hisar şeklinde tasarlanan bu kale bulunduğu tepenin konumuna uydurularak, fakat boyut olarak bir kuleden biraz daha büyük ölçülerde olup, içerisine hemen hemen otuz kırk muhafızın veya askerin yerleşebileceği büyüklükte inşa edilmiştir (Resim:124).

Kalenin sur duvarlarında nispeten küçük taşlar kullanılmış ve bu duvarların üzerlerinin Horasan harcıyla sıvandığı günümüze ulaşan izlerden anlaşılmaktadır. Kaleye batı taraftan güçlükle çıkılabilen tek bir girişle ulaşılabilmektedir. Girişin hemen ön tarafında niteliği anlaşılamayan bazı temel izleri görülmektedir. Kale bu haliyle oldukça muhkem bir Orta Çağ kalesi izlenimi uyandırmaktadır (Resim:125).

Kalenin oturduğu kayalık alan üzerindeki düzlükte, iç tarafta kayalara oyulmuş şekilde, fakat bugün dolmuş bulunan üç adet su kuyusunun varlığı dikkati çekmektedir. Kalenin güney tarafında, aşağıda batıya doğru eğimli yamaç üzerinde eski yerleşim izleri seçilebilmektedir (Resim:126).

Kalenin güney tarafında hemen altta kayalara oyulmuş su çukurları görülmekte (Resim:127), bu su kuyularına su sağlamak için kayalara çentilmek suretiyle küçük ölçülerde kanallar yapıldığı ve bu kanallar sayesinde bugün de hala kayalardan sızmakta olan suları toplayarak, bu kuyulara aktardıkları dikkati çeken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Katalog No : 13

3.1.3.9- Yüceotağ Kalesi

Çizim No : 12

Resim No : 128-133

Yeri : Tuzluca ilçe merkezinin yaklaşık 18 km. güneyinde, Yüce Otağ köyünün kuzey batısında, bölgeye hakim bir tepe üzerinde yer almaktadır (Çizim No:123-Resim No:128).

Yaptıran : Kalenin hangi uygarlık zamanında ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Kalenin imarları hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Kitabeleri : Bugün ayakta olan sur duvarları üzerinde ve civarında herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır.

Tarihçe : Kaynaklarda adına değinilmeyen kalenin, ilk inşa evresi hakkında da herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Ancak yerleştiği coğrafi konum, kullanılan malzeme ve duvar örgü sisteminden yola çıkarak bu kalenin bir Orta Çağ kalesi olduğunu söylemek mümkündür.

Plan ve Mimari Özellikleri : Kale kuzeye doğru daralan üçgen bir alan üzerine kurulmuştur. Kale üç taraftan derin ve yüksek kayalıklarla çevrilmiş olup (Resim:129), sadece güney taraftan düzlüğe açılmaktadır.

Çevresinde eski yerleşim izleri görülen kalenin kontrol ettiği coğrafi alanın özelliğinden dolayı çok önemli bir yerde olduğu ve bu nedenle bölgeyi ele geçiren kavimler tarafından önemli bir üst olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Güney taraftan düz bir araziden ulaşılan kalenin giriş kısmı, yuvarlak bir kule ile desteklenmektedir

(Resim:130). Bu silindir şeklindeki kule tam orta tarafa yerleştirilmiş olup, kulenin sağında ve solunda uzanan duvarlar devam etmeyip doğal kayalıklarda son bulmaktadır. Kaleye geçit veren kapı ise silindir kulenin solunda batıya düşen tarafın uç kısmında yer almaktadır.

Kale alanına girilince karşımıza çıkan kalıntıların muhtemelen kale içindeki yerleşime ait kalıntılar olduğu, sivil ve askeri amaçlarla inşa edildiği fikrini taşımaktayız (Resim:131). Bu iç taraftaki kalıntılar temel seviyesinde olup, kesin bir fikir edinmemiz için yeterli verileri ortaya koymamaktadır.

Silindir şeklindeki kulenin ve yanlara uzanan duvarların alt kısımlarında büyük blok taşlardan yapılmış temel görülürken, üst kısımlarda küçük moloz taşların kullanıldığı görülmektedir (Resim:132). Bu kalede de duvarlar Horasan harcıyla inşa edilmiştir.

Kalenin kuzey batı tarafında ve Yukarı Su Taşı köyünün güneyinde bulunan yerleşim alanı bir heyelan sonucunda tamamen ortadan kalkmıştır. Bölge tarihi açısından önemli bir belge niteliği taşıyan ve konumu itibariyle bütün bölgeye ve hemen altında akan Acısu Deresine hakim konumu ile uzun süre kullanıldığı ve çeşitli uygarlıklar arasında el değiştirdiğini tahmin etmek güç bir olay olmasa gerek (Resim:133).

Katalog No : 14

3.1.3.10- Ünlendi (Demirsıkan) Kalesi

Çizim No : 13

Resim No : 134 -143

Yeri :Tuzluca ilçesinin yaklaşık 22 km. güney batısında yer alan Ünlendi köyünün kuzey tarafında, yöreye hakim oldukça yüksek kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır (Çizim:13-Resim:134).

Yaptıran : Bölge açısından önemli bir belge niteliği taşıyan bu kalenin ilk inşa evresi bilinmiyor.

Yapan : Kaleyi inşa eden ustaların ismi bilinmiyor.

Kitabeleri : Kale alanı içerisinde ve civarında herhangi bir kitabeye rastlanılmamıştır.

Tarihçe : Tarihi kaynaklarda ismine değinilmeyen kalenin ilk inşa evresinin hangi tarihlere dayandığı da bilinmemektedir. Ancak, kalenin yerleştiği konum, gösterdiği plan ve mimarisi itibariyle önemli bir geçidi kontrol altında tutmak amacıyla, muhtemelen Urartular zamanında inşa edildiği tahmin edilmektedir (Resim:135).

Plan ve Mimari Özellikleri : Önemli bir geçit noktasına inşa edilen kale, hemen altından geçen Acısu Deresini ve boğazı kontrol edebilecek bir şekilde ulaşılması güç, kayalık bir tepe üzerine inşa edilmiştir (Resim:136).

Kale iri taşlardan harçsız bir duvar örgü sistemiyle inşa edilmiş olup, duvar dolgularında küçük moloz taşlar kullanılmıştır (Resim:137). Bu gün tamamen yok olmanın eşiğinde çok harap bir durumda olan kalenin yerleştiği alanı, çok iri kesme taşlardan yapılmış temel izlerinden takip edebiliyoruz (Resim:138).

Kuzeybatı-güneydoğu ekseninde uzanmakta olan kale, üç yandan derin bir vadiyle çevrilmiş olup, sadece giriş yönü olan kuzeybatıdan bir düzlüğe bakmaktadır ve burası da kalın sur duvarlarıyla çevrilmiştir (Resim:139). Kalenin kuzeybatı tarafının kare şeklinde burçlarla takviye edildiğini kalan temel izlerinden takip edebiliyoruz (Resim:140). Büyük oranda tahrip olan kalenin kalıntıları batı, kuzey ve kuzeydoğu yönünde yoğunlaşmaktadır. Kalenin yaklaşık olarak yarıya yakın bir kısmı sur duvarlarıyla çevrilmiş, diğer yarısı ise doğal kayalıklarla sınırlanmıştır. Kiklopik denilen örgü biçimiyle örülen duvarlar, arazinin yapısına göre girinti ve çıkıntı oluşturacak şekilde devam etmektedir (Resim:141).

Kalede yaptığımız yüzey araştırmasında sur duvarlarının temeli ve diğer kalıntılar üzerinde harç izlerine rastlayamadık. Kalenin bazı bölümlerinde, kayalar üzerine denk gelen kısımlarda doğal kayaların da bir duvar şeklinde düşünülerek, duvarların harçsız şekilde devam ettiğini tespit ettik (Resim:142). Kalenin yerleşim alanı olan üst kısmı, doğu ve güney yönde bir eyim oluşturacak şekilde kademelenme göstermektedir. Yerleşim taraçalar şeklinde üç bölüme ayrılmıştır. Bu alanlar içerisinde tamamen dolmuş vaziyette bir tanesi güney, diğeri kuzey tarafta olmak üzere iki adet su kuyusu mevcuttur. Kalenin doğal kayalıklarla çevrili ve dereye bakan tarafında niteliği anlaşılamayan bir takım yerleşim izlerinin varlığı görülmektedir.

Kalede kullanılan taşların düzgün kesme blok taşlar değil de yassı oluşları ve tamamen işlenmeyişleri değişik bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır (Resim:143). Bütün bu izlerden ve kalıntılardan kalenin muhtemelen birinci veya ikinci terk edilişinden sonra kullanılmadığı, bu haliyle bırakıldığı kanaatini taşımaktayız.

Katalog No : 15

3.1.3.11- Kalaça Kalesi

Çizim No :14

Resim No :144-150

Yeri : Tuzluca İlçesinin yaklaşık 25 km. güney batısında yer alan Kalaça Köyünün güney tarafında, yöreye hakim bir tepe üzerinde yer almaktadır (Çizim:14,Resim:144).

Yaptıran : Kalenin kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Kalenin ustaları hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Kitabeleri : Kale alanı içerisinde ve civarında herhangi bir kitabe bulunmamaktadır.

Tarihçe :Tarihi kaynaklarda ismine değinilmeyen kalenin ilk inşa evresi bilinmemektedir. Ancak, yerleştiği tepenin coğrafi konumu, plan ve duvar örgü tekniğinden bu kalenin de Urartular'a kadar uzanacağı tahmin edilmektedir (Resim:145).

Plan ve Mimari Özellikleri : Bu gün tamamı ile yıkılan kalenin ancak moloz haline dönüşmüş kalıntıları günümüze kadar ulaşabilmiştir (Resim:146). Kale bu günkü Kalaça köyü yerleşiminin hemen üst tarafında bulunan ve batı taraftan düzlüğe açılan doğal bir tepenin üzerine inşa edilmiştir (Resim:147).

Bu gün tamam ile yıkılmış olan kalenin kalan izlerinden yerleşim şemasını belirleyebiliyoruz. Günümüze ulaşan bu temellerden sur duvarlarının iri taşlardan harçsız olarak örüldüğü ve küçük moloz taşlardan da dolgu malzemesi yapıldığı anlaşılmaktadır. Yine kalan izlerden, bu sur duvar kalınlıklarının 1,1.5 ve 2 m. arasında değiştiği görülmektedir (Resim:148).

Kale yerleşiminin alt tarafında bulunan bu günkü köy yerleşimi sonradan kurulmuştur. Kale yöresinde eski yerleşime dair hiçbir ize rastlanılmamıştır. Kalenin genellikle kuzey ve kuzeybatı tarafında bulunan surların kalıntıları günümüze kadar ulaşabilmiştir (Resim:149). Bugün takip edebildiğimiz izlerden kalenin doğu-batı ekseninde uzandığı anlaşılmaktadır. Buna göre kaleye giriş batı taraftan sağlanmakta olup, bu bölge kalın sur duvarları ile tahkim edilmiştir. Bu bölgedeki duvar kalınlığının 2 m. yi bulduğu görülmektedir.

Batı taraftaki bu kalın surlarla karşısındaki tepe arasında bir geçit oluşturulmuştur. Bu yönden kaleye girildiğinde önce geniş bir alanla karşılaşılmaktadır. Bu alanın hemen doğusunda nitelikleri anlaşılamayan kare şeklindeki mekanların varlıkları ancak temel seviyesinde seçilebilmektedir. Bu mekanlardan sonra surlar ve doğal kayaların çevirdiği büyükçe bir alan görülmekte olup, bu alan içerisinde bu gün tamamen dolmuş bir şekilde olan üç adet su kuyusunun varlığı tespit edilmektedir.

Kale kuzey taraftan tepenin meyilli şekline göre surlarla çevrilmiştir (Resim:150). Kalenin genel bir profilini çıkaracak olursak; doğu-batı ekseni üzerinde uzanan kalenin batı, kuzey ve güneybatı taraflarının surlarla, diğer tarafların ise doğal kayalıklarla çevrildiğini söylemek yerinde olacaktır.

Katalog No: 16

3.1.3.12- Kandilli Kalesi

Çizim No : 15

Resim No : 151-157

Yeri : Tuzluca İlçe merkezinin yaklaşık 35 km. güneybatısında, Sinekler olarak bilinen üç köy, üç mezra yerleşiminin bulunduğu büyük ve sulak bir vadiye bakan ve Kandilli köyünün batısında tamamen bu vadiye hakim bir tepe üzerinde yer almaktadır (Çizim:15-Resim:151). Kalenin kurulu bulunduğu tepe, vadinin batı ucunda olup, kale için elverişli muhkem bir konum göstermektedir. Tepenin hemen altından dolanarak akan su bu geniş vadiyi sulamaktadır (Resim:152).

Yaptıran : Kalenin hangi uygarlıklar ve kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : kalenin ustaları bilinmemektedir.

Kitabeleri : Kale kalıntıları içerisinde ve civar yerlerde kale ile ilgili herhangi bir kitabeye rastlanılmamıştır.

Tarihçe : Tarihi kaynaklarda ismi geçmeyen ve ilk inşa evresi bilinmeyen kalenin, ne zaman ve kimler tarafından yaptırıldığı da bilinmemektedir. Ancak, kalenin oturduğu tepenin coğrafi konumu aşağısında akan su ile bağlantısı ve kullanılan malzeme ve duvar teknikleri ile bu kalenin Urartu devrine ait olabileceği izlenimini vermektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bu gün tamamı ile yıkılmış olan, sadece temel seviyesinde günümüze ulaşabilen kalenin, biri surların çevrelediği alan, diğeri ise doğal yükseltilerin çevrelediği alan olmak üzere iki kısımdan meydana geldiği anlaşılmaktadır. Üç yandan doğal bir yapı ile çevrelenen kale, kuzeybatı taraftan düzlüğe açılmakta olup, bu taraf bir savunma hendeği ve hemen önümde kalınlığı 2 m. yi bulan bir sur duvarıyla kesilmiştir (Resim:153).

Kale 7 m. kalınlığında bir duvar ile hemen hemen ortadan ikiye bölünmüştür (Resim:154). Duvarın doğu ve güney tarafı tamamen doğal yükselti ile çevrilmiş olup, herhangi bir sur izi görülmemektedir. Yalnızca bu alan içerisinde nitelikleri anlaşılamayan bir takım yapı izleri seçilebilmektedir. Kalın sur duvarının düzlüğe bakan kuzey ve batı taraflarında bir takım sur duvarı izleri görülmektedir (Resim:155). Bu surlar savunma hendeğinin önündeki duvarla bağlantılı olup, kuzeydoğu tarafta 5x5 m. ölçülerinde kare bir burç bulunmaktadır. Bütün kalede oluğu gibi bu burç da harçsız bir şekilde örülmüştür (Resim:156).

Kalenin güney batısında aynı özellik ve ölçülerde ikinci bir burçla daha karşılaşmaktayız (Resim:157). Diğer burçtan farklı olarak bu burcun hemen ön tarafında bugün tamamen dolmuş olan bir su kuyusunun varlığı görülmektedir. Ayrıca burcun batı tarafında duvarla çevrilmiş, niteliği anlaşılmayan dikdörtgen bir alanın varlığı dikkati çekmektedir. Yine kale yerleşimi içerisinde niteliği anlaşılamayan küçük çapta binaların temel izleri belli olmaktadır.

Katalog No : 17

3.1.3.13- Şedik Kalesi

Çizim No :

Resim No : 158-167

Yeri : Tuzluca İlçesinin yaklaşık 15 km. güney batısında Sarıabdal, Çiçekli, Kelekli ile Göktaş ve Elmalık köyleri arasında, kuzey taraftan sarp kayalarla çevrili, batı taraftan derin bir vadiye saklanmış bir yerleşim yeridir (Resim:158-159).

Yaptıran : Yaptıranlar hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Yapan : Yapan hakkında herhangi bir bilgi yoktur.

Kitabeleri : Yerleşim bölgesi ve yöresinde herhangi bir kitabeye rastlanılmamıştır.

Tarihçe : Bu kale yerleşiminin ilk inşa evreleri bilinmemektedir. Ancak, derin bir vadiye gizlenmiş olması ve bu vadide kullanılan malzeme ve teknikten yola çıkarak buranın bir Orta Çağ kalesi ve yerleşimi olduğunu söylemek yerinde olacaktır.

Yörede Şediğin Kalesi olarak bilinen bu yerleşim yerinin ismine tarihi kaynaklarda rastlanılmamaktadır. Bölgede ve yakınlarında bu gün de herhangi bir köy yerleşimi mevcut değildir. Tuzluca ilçesinin 103 köy ve mezrasında yaptığımız yüzey araştırmalarında sadece bu bölgede çam fidanları ile badem ağaçlarına rastladık. Bu yönü ile de bu kale yerleşimi ilgi çekici bir özellik arz etmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Yerleşim adeta gözden ırak bir vadi içerisine saklanmış gizli bir kenti andırmaktadır. Bölgenin güvenliğini sağlamak için uygun yerlere kulelerin inşa edildiği günümüze ulaşan temel izlerinden anlaşılmaktadır (Resim:150-160).

Halk arasında Zavot Kulesi (Fabrika bacası) olarak adlandırılan ve yakın bir zamana kadar ayakta olan bu kuleler, arazinin yapısına göre şekillenmekte olup, doğal kayaların arasını kapatmak ve gözetlemek amacı ile inşa edilmişlerdir (Resim:161). Yerleşim bölgesinde yaşayan insanların su ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kayalara oyulmak sureti ile su depoları yaptıkları görülmektedir. Bu su depolarından biri 3x2 m. ölçülerinde olup, yerleşimin sarp kayalarla kesilen sınır düzlüğünün üzerinde yer almaktadır (Resim:162).

Diğer bir su deposu ise yerleşim alanının vadiye bakan kısmında yine kayaya oyulmak suretiyle yapılmış olup, 3x3 m. ölçüleriyle diğerinden daha büyüktür. Yine burada suyun depoya dökülen kısmının bir kanal oluşturacak şekilde örüldüğü görülmektedir (Resim:163).

Yerleşim bölgesinde tarımda kullanılmak üzere, kayalara oyulmak sureti ile elde edilen su kanalları dikkati çekmektedir (Resim:164).

Kalenin doğu yönünde bugün bir kaynak suyu kadar akan bir dere ile bağlantısı olduğu anlaşılan bir gizli su dehlizi de varlığını sürdürmektedir (Resim:165). Orta Çağ kalelerinin genel bir özelliği olarak karşımıza çıkan bu durum güvenlikle ilgilidir. Bu gizli yol iki taraftan sarp kayalarla çevrili olup, dar bir kanal şeklinde aşağıdaki dereye kadar uzanmaktadır (Resim:166).

Bölgede kayalık alanlardan arta kalan her bir karış toprak parçası bile yerleşim ve tarım amaçlı olarak kullanılmıştır (Resim:167). Bu yerleşimlerde yaptığımız yüzey araştırmalarında çeşitli dönemlere ait olduğunu tespit ettiğimiz bir takım çanak çömlek parçacıkları gördük.

Katalog No :18

3.1.3.14- Karakoyunlu Köyü Kalesi

Çizim No : 16

Resim No :168-173

Yeri : Tuzluca İlçe merkezinin yaklaşık olarak 30 km. güneyinde bulunan Karakoyunlu köyünün yaklaşık 1 km. güneyinde, Karakoyunlu köyü ile Abasgöl köyü arasında yer almaktadır (Çizim:16, Resim:168).

Yaptıran : Kalenin kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Kaleyi yapan ustalar hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Kitabeleri :Kalede ve çevresinde yaptığımız araştırmalarda herhangi bir kitabeye rastlamadık.

Tarihçe : İlk inşa evresi bilinmeyen kalenin tarihi kaynaklarda da ismine rastlanmaz. Ancak bulunduğu coğrafi konum,kullanılan malzeme ve duvar tekniği ile bu kalenin de Urartulara kadar uzanabileceğini söylemek mümkündür.

Plan ve Mimari Özellikleri : Üç tarafı derin bir vadi ile çevrili üçgenimsi bir alan üzerine yerleştirilen kaleden, günümüze moloz yığınından başka ayakta olan herhangi bir duvar ve bina yapısı ulaşmamıştır (Resim:169).

Kalenin varlığını ve yerleştiği alanın şemasını kalan temel izlerinden tespit edebilmekteyiz. Bu temel izlerinden kalenin vadiye hakim bir noktada inşa edildiği ve üç taraftan derin vadilerle güvenliğinin sağlandığı anlaşılmaktadır (Resim:170).

Günümüze ulaşabilen izlerden kalenin bir dış, bir de iç olmak üzere iki kısımdan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Dış kale surlarının kalınlığı 2 m. ölçülerinde olup, güneye doğru uzanmaktadır.Bu düzlük vadiden gelebilecek saldırılar için surlar muhkem bir

şekilde inşa edilmiştir (Resim:171). Bu surun hemen önünde tam ortaya gelecek şekilde 5x5 m. ebatlarında, niteliği anlaşılamayan bir binanın temel izleri seçilebilmektedir. Güney taraftaki düzlükten gelebilecek tehlikelere karşı yapıldığı sanılan 2 m. genişliğindeki bu kalın sur duvarının uzunluğu 19 m. yi bulmaktadır. Dış kale dikdörtgen bir form gösterirken, iç kale üzerine oturduğu arazinin yapısına uydurularak oval bir şekil göstermektedir (Çizim:14).

Kalenin doğu ve batı taraflarındaki bugün kurumuş olan derelerle bir bağlantısının olduğu muhakkaktır. Dış kale alanı içerisinde yapı kalıntıları çok az olmasına rağmen, asıl yapılaşmanın iç kale içerisinde yoğunlaştığı görülmektedir (Resim:172).

Kalede sur duvarları ve niteliği anlaşılamayan yapılardaki malzeme, büyük moloz taşlarla harçsız örülen duvarlardan ibaret olup, kiklopik tarzdadır. 2 m. kalınlığı bulan duvarlarda, küçük moloz taşlar dolgu malzemesi olarak kullanılmışlardır.

Katalog No : 19

3.1.3.15- Aşık Hüseyin Kalesi

Çizim No :17

Resim No : 174-180

Yeri : Tuzluca İlçe merkezinin yaklaşık 32 km. güney doğusunda yer alan Aşık Hüseyin köyünün 300 m. kuzey doğusunda, vadiye hakim bir tepe üzerinde yer almaktadır (Çizim:17-Resim:174).

Yaptıran : Hangi uygarlıklar zamanında ve kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : kaleyi inşa eden ustaları bilinmemektedir.

Kitabeleri : Kale yerleşim alanı üzerinde ve civarda kale ile ilgili herhangi bir kitabeye rastlanılmamıştır.

Tarihçe : Tarihi kaynaklarda adı geçmeyen ve ilk inşa tarihi kesin olarak bilinmeyen bu kalenin yerleştiği tepenin coğrafi konumu, kullanılan malzeme ve inşa tekniği ile suyla olan bağlantısından, ilk inşa devresinin Urartulara uzanabileceği tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri :Aşık Hüseyin Kalesinin kuzey batı tarafında bulunan Katırlı köyü tepesi üzerinde bulunan kale ile bir bütünlük arz ettiği ve Tekaltı sivrisine kadar uzanan bütün bir ovayı kontrol altında tuttuğu anlaşılmaktadır (Resim:175).

Bugün tamamı ile yıkılmış olan kale bir moloz yığını görünümünde olup, ancak temel seviyesinde günümüze ulaşabilmiştir. Bölge tarihi açısından önemli bir belge niteliği taşıyan bu kale ve etrafındaki yerleşimin bölgedeki en eski yerleşimlerden biri olduğu kanaatindeyiz.

Kalede yapılaşmanın daha çok doğu tarafta yoğunlaşmasının sebebinin, bir kaynağın beslediği su göleti oluğu düşüncesindeyiz (Resim:176). Yine aynı

yoğunlukta olmasa da kalenin oturduğu tepenin güney tarafında niteliği anlaşılamayan bir takım binaların olduğu günümüze ulaşabilen temel izlerinden anlaşılmaktadır (Resim:177).

Kalenin oturduğu tepe üzerinde moloz taşlardan yapılmış, harçsız bir şekilde örülmüş duvarlarla, nitelikleri anlaşılamayan birbirlerine bitişik bir şekilde inşa edilmiş bir çok sayıda yapıların birbirine karışmış temel izleri görülmektedir (Resim:178).

Kalenin yerleştiği tepenin dört bir yanında vadiye doğru uzanan yamaçlar üzerinde görülen temel izleri (Resim:179), bölgenin çok kalabalık bir merkez olduğunu ve zamanında bir çok insanı bünyesinde barındırdığını göstermektedir.

Kale alanı ve yöresinde yaptığımız yüzey araştırmalarında, yerde bir kayaya oyulmuş, yuvarlak, yöre halkının "Dester" diye adlandırdığı el değirmeni şeklinde yarım kalmış bir taşın varlığı ilgi çekicidir (Resim:180).

Katalog No : 20

3.1.3.16- Üç Kaya (Ekerek) Kalesi

Çizim No:--

Resim No : 181

Yeri : Tuzluca İlçe merkezinin yaklaşık 10 km. güney doğusunda, Buruksu köyü ile Üçkaya köyü arasında, yöreye hakim çok yüksek olmayan bir tepe üzerinde bulunan eski bir yerleşimin kalıntısıdır (Resim:181).

Yaptıran : Kalenin kimler tarafından yaptırıldığı bilinmiyor.

Yapan : Kaleyi inşa eden ustaların kimlikleri hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Kitabeleri : Kale yıkıntıları alanı içerisinde ve civarında herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır.

Tarihçe : Tarihi kaynaklarda ismi geçmeyen kalenin kimler tarafından yaptırıldığı bilinmiyor. İlk inşa evresi bilinmeyen kalenin bulunduğu konum, kapladığı alan ve kullanılan malzeme Urartulara kadar uzanabileceği tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Yöreye hakim küçük bir tepe üzerinde yer alan bu kalenin planı ve mimarisi hakkında bilgi edinmek güçtür. Ancak, günümüze ulaşabilen temel izlerinden bu kale hakkında bir fikir edinebilme olanağı bulabiliyoruz. Kalede kullanılan iri yonu taşlar bir Urartu özelliğidir. Yine kale alanı içerisinde hiçbir temelde harç izine rastlayamadık. Tepenin küçük ölçülerde oluşu kalenin ölçüleri hakkında bir fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Katalog No : 21

3.1.3.17- Zarifane Kalesi

Çizim No : --

Resim No : 182

Yeri : Tuzluca ilçe merkezinin yaklaşık 36 km. güneyinde, Sinekler olarak bilinen köy ve mezra yerleşimlerinin oluşturduğu büyük ve sulak bir vadiye bakan Zarifane köyünün güney batısında, yüksek bir tepe üzerinde kurulu bir kaledir (Resim:182).

Yaptıran : Kalenin kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Kaleyi inşa eden ustaların isimleri hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Kitabeleri : Kale alanı içerisinde ve civarında herhangi bir kitabeye rastlanılmamıştır.

Tarihçe : Zarifane kalesinin de ilk inşa evresi kesin olarak bilinmediği gibi, tarihi kaynaklarda da adına rastlanılmamıştır. Çevresindeki eski yerleşim izleri ve duvar örgü tekniği bu kalenin yöredeki en eski kale yerleşimlerinden biri olduğu izlenimini vermektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bugün tamamı ile yıkılmış olan kale vadiye hakim bir nokta üzerine inşa edilmiştir. Kale üç yönden doğal savunmaya elverişli olup, batı yönden düzlüğe açılmaktadır. Kalan temel izlerinden düzlüğe bakan bu kısmın kalın sur duvarları ile tahkim edildiği anlaşılmaktadır. Yine bu temel izlerinden sur duvarlarında iri yonu taşların kullanıldığı ve harçsız bir örgü sistemi olduğu anlaşılmaktadır.

Günümüze ulaşan izlerden kalenin tam planı hakkında bir fikir edinmek güçtür. Ancak, kalenin suya yakın oluşu ve sulak bir vadiye bakışı ile konumu itibari ve 2 m. ye yaklaşan sur izlerinden Urartu kalelerinin genel özelliklerini taşıdığını söylemek yerinde

olacaktır. Yörede Sinan Paşa ismi ile de anılması dolayısı ile kalenin Türkler zamanında tamir edilerek bir müddet kullanıldığı akla gelmektedir.

Katalog No : 22

3.1.3.18- Korugan (Iğdır Kalesi) Kulesi

Çizim No : 18

Resim No :183 -185

Yeri : Iğdır şehir merkezinin yaklaşık 32 km. doğusunda, Ağrı Dağı eteklerinde, Korgan (Iğdır) kalesinin yaklaşık 4 km. batısında, Iğdır ovasına doğru yüksek bir tepe üzerine yer almaktadır (Çizim:18, Resim:183).

Yaptıran : Kuleyi inşa ettiren şahıslar hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Yapan : Kuleyi inşa eden ustalar bilinmemektedir.

Kitabeleri : Kulenin bulunduğu alan içerisinde ve civarında herhangi bir kitabeye rastlanılmamıştır.

Tarihçe : Kaynaklarda ismi geçmeyen kulenin ne zaman inşa edildiği bilinmiyor. Ancak, 4 km. doğusunda bulunan Iğdır Kalesi ile aynı tarihlerde inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bir hayli tahrip olmuş kuleden çok az bir parça kalmıştır. Bu da çok az yükseklikteki duvar izleridir. İri-yonu malzeme ile inşa edilmiş kule duvarlarında harç kullanılmamıştır (Resim:184). Kalan izlerden kulenin kare bir plan yapısı gösterdiği anlaşılmaktadır. Duvarlarda iç dolgu malzemesi olarak küçük moloz yaşlar kullanılmış olup, duvarlar hakkında bir fikir vermektedir (Resim:185). Korgan kulesi çevreyi gözetim altında tutabilecek bir yerde inşa edilmesi, ova ile Iğdır kalesi arasında bir köprü vazifesi görmesi açısından önemlidir.

Katalog No : 23

3.1.3.2.19- Kızılkule Köyü Kulesi

Çizim No :19

Resim No :186-188

Yeri : Iğdır ilinin yaklaşık 30 km. güney-batısında, Kızılkule köyünün 600 m. batısında, Güngörmez kalesinin 4-5 km. kuzeyinde, yüksek kayalık bir tepe üzerinde yer almaktadır (Çizim:19-Resim:186).

Yaptıran : Kuleyi kimlerin yaptırdığı bilinmemektedir.

Yapan : Kuleyi inşa eden ustaların isimleri bilinmemektedir.

Kitabeleri : Kulenin yerleşmiş olduğu alan içerisinde ve civarında herhangi bir kitabeye rastlanılmamıştır.

Tarihçe : Kesin inşa tarihi bilinmeyen kulenin tarihi kaynaklarda da ismine rastlanılmaz. Ancak, bulunduğu konum ve Güngörmez kalesine olan uzaklığı dikkate alındığında, Güngörmez kalesine ait bir gözetleme kulesi olduğu ve kale ile aynı tarihlerde inşa edildiği tahmin edilmektedir. Bir hayli tahrip olmuş kuleden günümüze çok az bir kalıntı ulaşabilmiştir. Bu da belirli yükseklikteki duvar izleridir (Resim:187).

Kalan izlerden kulenin kare bir plan gösterdiği ve iri taşlardan harçsız olarak inşa edildiği anlaşılmaktadır (Resim:188).

Kalan temel izlerinden kaleyi çevreleyen dış duvarlarının genişliğinin 2 m. ölçülerinde olduğu, iç tarafın daha ince duvarlarla 7-8 odaya bölündüğü anlaşılmaktadır. Kulenin sur duvarlarının batı köşesinde dışarıda, bugün dolmuş şekilde 2 adet su kuyusu olduğu görülmektedir. Kule çevresinde, eskiden bir yerleşimin olduğu, kalan izlerden anlaşılmaktadır.

Katalog No : 24

3.1.3.20- Aliköse Köyü Kulesi

Çizim No : 20

Resim No :189-190

Yeri : Tuzluca ilçe merkezinin 27 km. güneyinde yer alan Aliköse köyünün yaklaşık 1 km. güneyinde, vadiye hakim bir tepe üzerinde yer almaktadır (Çizim: 20, Resim:189).

Yaptıran : Kuleyi yaptıranlar bilinmemektedir.

Yapan : Kuleyi yapanlar bilinmemektedir.

Kitabeleri : Kule kalıntıları üzerinde ve civarında herhangi bir kitabeye rastlanılmamıştır.

Tarihçe : Tarihi kaynaklarda ismi geçmeyen kulenin ilk inşa evresi de bilinmemektedir. Ancak, kullanılan malzeme ve teknik incelendiğinde kulenin orta çağ öncesi devirlere ait olabileceği görüşünü taşımaktayız.

Plan ve Mimari Özellikleri : Meyilli bir araziye inşa edilmiş olan bu kule bugün bir moloz yığını durumundadır. Sadece temel izleri seçilebilmektedir. Kalan bu izlerden kulenin büyük moloz taşlardan harçsız bir şekilde inşa edildiği ve tahminen Orta Çağ öncesine dayandığı anlaşılmaktadır (Resim:190).

Bugün pek bir kalıntısı olmayan kule, yuvarlak bir plan göstermekte olup, güney taraftan bir girişe sahiptir.İçerisinde 5-6 oda ve bir su kuyusunun varlığı seçilebilmektedir.

Kuleyi mimari yönünden çok yerleştiği coğrafi alan önemli bir konuma getirmektedir. Kule bu coğrafi konumu itibari ile bir çok kaleye gözcülük etmektedir.

Tuzluca'ya doğru meyilli bir arazinin başlangıç noktasında olan bu kule, batıda Ünlendi (Demirsıkan) kalesi, kuzey-batıda Yüceotağ (Perçinis) kalesi ve kuzey-doğuda Karakoyunlu kaleleri ile önündeki bu düz vadiyi kontrol etmesi zamanında bu kulenin çok önemli bir işlevi yerine getirdiğinin bir göstergesidir.

3.1.4 – Kiliseler

Katalog No : 25

3.1.4.1- Korugan Kilisesi

Çizim No : 21

Resim No :191-197

Yeri : Iğdır şehir merkezinin 36 km. doğusunda, Ağrı Dağı'nın kuzey yamaçlarında, Iğdır kalesi harabeleri içerisinde, iç kalenin batısındaki düzlükte yer almaktadır.

Yaptıran : Kilisenin kimler tarafından inşa ettirildiği bilinmemektedir.

Yapan : Kiliseyi inşa eden usta veya ustalar hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Kitabeleri : Kilisenin günümüze ulaşabilen kalıntıları üzerinde ve yöresinde herhangi bir kitabesi mevcut değildir.

Tarihçe : Bugün sadece birkaç duvar parçası ayakta kalabilen kilisenin, ne zaman ve hangi millet eli ile yapıldığı bilinmiyor. Tarihi kaynaklarda adına değinilmeyen kilise muhtemelen bölgede meydana gelen depremlerde veya depremlerin birinde hasar görerek kullanılmaz hale geldi ve bölgenin terk edilmesi sonucunda tamir edilmeyerek bu şekli ile harap bir halde bırakılmış olmalıdır.

Plan ve Mimari Özellikleri : Oldukça harap durumda olan kilise doğu-batı doğrultusunda yonca planlı olarak inşa edildiği ve üzerinin de tonoz ile örtülü olduğu anlaşılmaktadır.Bugün kısmen ayakta kalabilen kilise küçük ölçülerde olup, düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir.Bugün ayakta olan duvarların yüksekliği 1.30 m. yi bulmaktadır.

Kilise dört kollu yonca planında yapılmış olup, batı kanadı uzatılarak haç olgusu vurgulanmıştır.Kiliseye güney taraftan 90 cm. ölçülerinde bir kapıdan girilmektedir. Yoncayı oluşturan boşlukların her birinin genişliği 4 m. ölçülerindedir (Çizim:21).

Kilise doğrudan zemin üzerinden başlamakta olup, herhangi bir kaide üzerine oturmaz. İçeriye güney tarafta açılan 90 cm. ölçülerinde bir kapıdan düz ayak girilmektedir (Resim:191). Girişin hemen sol tarafında temelde duvar hizasından bir taş sırası ile taşıntılı bir şekilde inşa edilen temel taşları üzerinde, oyularak yapılan su yalakları ilgi çekicidir (Resim:192). Güneydeki girişin hemen karşısındaki, yoncanın kuzey yaprağı ayakta kalabilen kısımlardan birini teşkil etmekte olup, 1.30 m. yüksekliğindedir (Resim:193).

Kiliseye biraz uzaktan bakıldığında hafif meyilli bir yükseltinin üzerine inşa edildiği görülmektedir (Resim:194). Kalan izlerden kilisenin girişinin sağ tarafı, batı kanadı bir koridor şeklinde uzatılarak vurgulanmak isteği bugün ayakta olan duvarların temelde devam eden ve yıkılan duvarların yapısından anlaşılmaktadır (Resim:195). Kilisede düzgün, yontulmuş kufeki taş kaplamanın içi harçla yoğrulmuş, küçük moloz taş dolgularla doldurulduğu günümüze gelebilen duvar yapısından anlaşılmaktadır (Resim:196).

Kilisenin kalan izlerinden maruz kaldığı depremin şiddetini her bir tarafa dağılan duvar parçalarından anlamak mümkün olacaktır kanaatindeyiz (Resim:197).

Katalog No : 26

3.1.4.2- Karakale Kilisesi

Çizim No : --

Resim No : 198

Yeri : Iğdır-Tuzluca arasında Iğdır'a 25 km. mesafede, sürmeli Çukurunun başlangıç noktasında bulunan Karakale harabelerinin içerisinde, iç kalenin kuzey-batısında, Aras ırmağının güneyindeki düzlükte bulunmakta imiş.

Yaptıran : Bugün ayakta olmayan kilisenin hangi millet zamanında, kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Kiliseyi inşa eden ustalarının isimleri bilinmemektedir.

Kitabeleri : Kilise kalıntılarında ve yörede yaptığımız incelemelerde herhangi bir kitabeye rastlayamadık.

Tarihçe : Bugün bir moloz yığını halinde olan kilisenin hangi tarihe inşa edildiği bilinmemektedir.Hatta, günümüze ulaşabilen bu yıkıntıların kilise olabileceği düşüncesi 1941 yılında bölgede araştırmalar yapan Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi öğretim elemanlarından, İ. Kılıç Kökten'in " Iğdır düzlüğünde bulunan Karakale harabelerini gezdim. Bir yanı Aras, güney yanı kuru bir dere ile hudutlaşan bu mevkide bir kale ve bir de ufak kilise vardır. Etrafı fasılalı kale duvarları ile çevrili olup, genişçe bir sahayı işgal eder"[103] ifadelerinden anlıyoruz.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bugün bir moloz yığını halinde bulunan yapının kalan izlerinden 8x10 m. ölçülerinde küçük bir kilise olduğu, kiliseden daha çok bir şapel planı gösterdiği anlaşılmaktadır. Günümüze ulaşabilen duvar izlerinden Horasan harcı

[103] İ. Kılıç KÖKTEN ; "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", Belleten, C.VII, Ankara, 1943, s. 602.

ile yoğrulmuş küçük moloz taşlardan oluşan duvarın, iç dolgu malzemesi dışarıdan büyük ihtimal ile düzgün kesme taş kaplama ile inşa edilmiştir.

Yine yapıdan günümüze ulaşabilen ender kalıntılardan yapının inşasında düzgün kırmızı kesme taşların kullanıldığı anlaşılmaktadır. Yapının iç tarafında bu taşlardan örülmüş duvarın girinti ve çıkıntıları molozlar arasında görülebilmektedir (Resim:198). Tahminen tamamen olmasa bile çok büyük ölçüde 1941 yılına kadar ayakta olan yapının bu tarihten sonra tahrip edilerek ortadan kaldırıldığı, bir moloz yığını halini aldığı anlaşılmaktadır.

Katalog No : 27

3.1.4.3- Iğdır Merkez Kilisesi

Çizim No : --

Resim No :199-200

Yeri : Iğdır şehir merkezinde bulunan bu kilise, Cumhuriyet Caddesi üzerinde bugünkü Merkez Caminin hemen yakınında bulunuyormuş.

Yaptıran : Bugün ayakta olmayan kiliseyi kimin yaptırdığı bilinmemektedir.

Yapan : Kiliseyi inşa eden ustalar hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Kitabeleri : Günümüze kilisenin kitabesi ile ilgili herhangi bir bilgi ulaşmamıştır.

Tarihçe : Günümüze ulaşmayan kilisenin hangi tarihte, kimler tarafından inşa edildiği bilinmemektedir. Ancak, kilisenin mimari özelliklerinden yola çıkarak 1850-70 yılları arasında bölgeyi işgal eden Ruslar tarafından inşa edildiği kanaatindeyiz.

Plan ve Mimari Özellikleri : Merkez kiliseyi sadece eski fotoğraflarından tanımaktayız. Kilisenin planı konusunda yöre halkının tariflerini de kullanarak bir değerlendirme yapabiliyoruz.Çünkü yapıyı yıkılmadan önce gören, içine giren yaşlılar binayı ayrıntılı bir şekilde tarif etmektedirler[104].

Kilise doğu-batı istikametinde düzenlenmiş, tek nefli bir kilisedir. Dikdörtgen alan üzerine kurulmuş olan kilise bir platform üzerine inşa edilmiştir. Batı tarafında bulunan girişinden hemen sonra, kuzey ve güney yönde küçük birer oda şeklinde iki ayrı mekan bulunuyormuş. Buradan apsise kadar olan kısım düz tavanla örtülmüş ve taşıyıcı kullanılmadan bu açıklık kesilmiştir. Tavan doğrudan duvarlar üzerine oturtulmuştur. Apsis yarım yuvarlak olarak düzenlenmiş ve içten apsis ön kısmında bir

[104] Bayram TÜRKOĞLU isimli şahıstan alınan bilgilere göre

synthronon tarzında tek kademeli bir yükselti bulunmaktadır. Apsis kısmı içten tonoz ile kapatılmıştır.

Kilise son derece simetrik bir cephe düzenlemesine sahiptir. Cephede kalan pencereler sütünce ve alınlıklarla hareketli bir hale getirilmiştir. Genellikle dikey bir düzenlenmenin olduğu kuzey ve güney cephede üçer pencere, dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yuvarlak kemerli ikiz alınlık altında kullanılmıştır. Cephe köşelerinde duvara bağımlı kalın silindirik sütünceler ise iki kez tekrarlanmıştır (Resim:199).

Kilisenin en hareketli ve anıtsal cephesini batı cephesi oluşturmaktadır. Ana girişin bulunduğu bu cephe, çan kulesi ve soğan kubbeler ile oldukça yükseltilmiş ve estetik bir görünüm oluşturulmuştur. Giriş yuvarlak ve kademeli kemerlerle vurgulanmıştır. Köşelerde silindirik, kalın düz yüzeyli sütünceler ile sınırlandırılmıştır.

Girişin üzerinde iki sütün ile üçüz bir kemer açıklığının bulunduğu yer çan kulesi olarak kullanılmıştır.Küçük bir mekan şeklinde düzenlenen bu bölümün iki yanında ve üzerine birer soğan kubbe yerleştirilmiştir (Resim:200). Bu düzenlemeye sahip kubbe uygulaması Anadolu mimarisi için çok yabancı olup, pek kullanım alanı bulamamış daha çok Rusya da ilgi görmüştür. Kubbeler oldukça simetrik olup, her iki yanda bulunanı küçük, ortadaki daha büyük ölçülerdedir.

Malzeme ve teknik olarak kilisenin girişi, pencere köşelikleri, alınlıklar, sütünceler, saçak ve frizlerinde düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Beden duvarlarının geneli ise rustik olarak isimlendirilen kaba yonu taşı ile baklava dilimi şeklinde oldukça simetrik olarak inşa edilmiştir.

Katalog No : 28

3.1.4.4- Ahura St. Jacob Manastırı

Çizim No : --

Resim No : 201

Yeri : Aralık İlçesi'nin güney tarafında, Ağrı Dağı'nın kuzey yamaçlarında, bugünkü Yeni Doğan Köyü'nün yer aldığı vadide bulunuyormuş.

Yaptıran : Manastırın kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Bugün ortada olmayan manastırın yapım ustaları hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Kitabeleri : Yapı ile ilgili herhangi bir kitabe mevcut değildir.

Tarihçe : Kesin inşa tarihi bilinmeyen ancak, tarihi kaynaklarda adından söz edilen bu manastır 1840 yılında bölgede meydana gelen deprem ve yer kayması sonucu[105] köy ile birlikte tamamen toprak altında kalarak, köyde yaşayan insanlarla birlikte yok olmuştur.

Ahura' da ki böyle bir manastırın varlığını Parrot'dan öğreniyoruz. 1829 yılında bölgeyi ziyaret eden Parrot, manastırın bir gravürünü çizerek "Ağrı'ya Yolculuk" adlı eserinde yayımlamıştır[106].

Plan ve Mimari Özellikleri : Bugün ayakta olmayan ve bir gravürden başka resmi bulunmayan manastır, bir vadi içerisinde ağaçlar arasında kurulmuştur. Gravürden anlaşıldığı kadarı ile, Serbest haç planında bir şema göstermektedir. Kilisenin naos bölümünün üzeri yüksek kasnaklı bir kubbe ile kapatılmıştır. Bu düzenleme bölge kiliseleri için karakteristik bir özellik taşımaktadır. Kare ölçülerde tasarlanan manastırda çizime giren duvarlarda herhangi bir kapı veya pencere açıklığı

[105] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s. 537.
[106] B. J. CORBİN; **The Explorers of Ararat**,U.S.D., 1999, s. 353.

görülmemektedir. Manastırın üst tarafında ortada yükseltilmiş sivri bir kubbe ve bu kubbe kasnağında açılan pencerelerle iç mekan aydınlatılmıştır. Orta kubbenin dört yanında haçın kollarını oluşturan mekanlar tonoz örtülü olup, ön yüzlerinde birer pencere açıklığına yer verilmiştir (Resim:201).

Manastır düzgün kesme taş kaplamalı, içerisi harçla yoğrulmuş, moloz taşlarla dolgulu bir duvar yapısı ile inşa edilmiş olup, kubbe ve haçın kollarını oluşturan mekanların dışındaki örtü sistemi de gravürde düz bir şekilde görülmektedir.

3.1.5- Camiler

Katalog No : 29

3.1.5.1- Iğdır Merkez Camii

Çizim No : 22

Resim No : 202-211

Yeri : Iğdır şehir merkezinde vilayet binasının karşısında, Cumhuriyet Caddesi üzerinde yer almaktadır.

Yaptıran : Yöre halkının bağışları ile imece usulü yaptırılmıştır.

Yapan : Camiyi inşa eden ustaların isimleri bilinmemektedir.

Kitabeleri : Giriş kapısı üzerindeki yeni harflerle yazılmış kitabesine göre cami, 1957 yılında yaptırılmıştır.

Tarihçe : Cami 1950'li yılların başında yöre halkının yaptığı bağışlarla inşa edilmiştir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Kareye yakın dikdörtgen planlı caminin orijinal yapısı 294 m^2 lik bir alan üzerine oturmaktadır. Dört duvar üzerine oturan düz tavanlı caminin, içerisi yağlı boya ile boyanmıştır. Dıştan da basit bir kırma pramidal kiremit çatı ile örtülüdür. 2.40x3.60 m. ölçülerindeki kalın bir kaide üzerinde yükselen minaresi caminin kuzey-batı köşesinde yer almaktadır (Çizim:22, Resim:202).

Caminin kuzey cephesinde 2.20 m. genişliğinde yuvarlak kemerli üç giriş kapısına yer verilmiş olup, bugün sadece ortadaki kapı kullanılmaktadır. Yine bu giriş kapılarının üzerinde yuvarlak kemerli üç pencere açılmıştır (Resim:203).

Cami ilk yapım hali ile ihtiyaca cevap veremediği için daha sonra caminin batı tarafına, camiye bitişik bir şekilde minare kaidesini de içine alacak şekilde, ortada bir

sütun dizisi ile ayrılan, 8 x 22.63 m. ölçülerinde beton bir bölüm eklenmiştir (Resim:204). Dış kapıdan girince 3.54 x 14.75 m. ölçülerinde bir holle karşılaşılıyor. İçerisinde mihrabı olmayan bu yapının son cemaat yeri olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu son cemaat yerinden 1.62 m. genişliğinde bir kapıdan asıl ibadet alanına geçilmektedir. Bu giriş kapısının hemen sağında ve solunda 3.30 m. genişliğinde ve ahşap direkler üzerine oturan iki katlı bir ahşap mahfil yer almaktadır.

Taştan yapılan yarım yuvarlak 3.05 m. genişliğindeki mihrap içe doğru basit bir niş halinde inşa edilmiş olup, bugün tamamen yağlı boya ile boyalıdır (Resim:205). Mihrabın sağında, ahşaptan yapılmış sanatsal özellik taşımayan bir minber yer almaktadır (Resim:206).

Caminin iç tarafı tamamı ile yağlı boya ile boyanmış ve hiçbir süslemeye yer verilmemiştir. Yine iç taraftan yeni inşa edilen bina ile bağlantıyı sağlamak için, caminin batı duvarına 1.32.m .genişliğinde dört adet yuvarlak formlu kapı açılmıştır.

Düzgün kesme taş mimari özelliği gösteren caminin doğu cephesinde altta dört, üstte dört olmak üzere yuvarlak kemerli sekiz adet pencere açılmıştır. Cami bu hali ile iki katlı bir görünüm arz etmektedir (Resim:207). Caminin bugün caddeye bakan doğu cephesine bitişik olarak inşa edilen dükkanlar çirkin bir görüntü oluşturmaktadırlar (Resim:208).

Mihrabın bulunduğu güney cephede, yine üst üste dört ve mihrabın üzerine gelecek şekilde, daha küçük ölçülerde yuvarlak kemerli bir adet ve yine ek binada dört adet olmak üzere, toplam dokuz adet pencereye yer verilmiştir (Resim:209). Caminin güney tarafında görüldüğü gibi, demir şebekeli alt pencereler, üst pencerelere oranla daha büyük ölçülerde inşa edilmişlerdir (Resim:210).

Caminin kuzeybatı köşesinde yer alan minaresi düzgün kesme taştan inşa edilmiş olup, tek şerefelidir. Herhangi bir süslemesi bulunmayan şerefe silmelerle hareketlendirilmiş olup, korkuluğu da taş şebekelidir (Resim:211). Ayrıca minarenin hemen yakınında tamamı ile betondan yapılmış, sekizgen bir şadırvana da yer verilmiştir. Bu şadırvanın üzeri sekiz beton kolon ile taşınan bir çatı ile örtülmüştür. Estetikten uzak bu şadırvan da hiçbir sanatsal özellik arz etmemektedir atalo

Katalog No: 30

3.1.5.2– Asma Köyü Camii

Çizim No : 23

Resim No : 212

Yeri : Iğdır il merkezinin yaklaşık 35 km. güneyinde, Asma Köyü'nde, köy içerisinde yer almaktadır.

Yaptıran : Caminin kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Camiyi yapan ustaları bilinmemektedir.

Kitabeleri : Cami üzerinde ve civarında herhangi bir kitabesi yoktur.

Tarihçe : Tarihi kaynaklarda ismine değinilmeyen caminin, ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Ancak, köyün güney-doğusunda yer alan mağara yerleşimi ile büyük bir benzerlik gösteren caminin, sonraki devirlerde bir mezar yapısı veya mağara yerleşiminden camiye dönüştürüldüğü tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Köylüler tarafından " yer altı camisi" diye adlandırılan bu cami, tek parça bir kayaya oyulmak sureti ile elde edilmiş bir yapıdır. Düz ayak girilen küçük ölçüde yapılmış bir kapıya sahiptir. Küçük ölçülerde yapılan bu caminin içerisi yaklaşık 50 m^2 ölçülerinde olup, tek parçadır (Çizim:23).

Caminin iç tarafında güney duvara yerden yüksekçe küçük ölçülerde kayaya çentilmek sureti ile bir niş şeklinde iki adet mihrap açılmıştır. Caminin içerisi tamamen doğal mağara görüntüsünde olup, herhangi bir sıva, boya ve süslemeye yer verilmemiştir. Caminin loş bir yapısı vardır. Dışarı ile tek bağlantısı giriş kapısı olup, başka hiçbir açıklığa yer verilmemiştir.

Katalog No : 31

3.1.5.3– Aralık Orta Köy Camii (Yetim Camii)

Çizim No : 24

Resim No : 213-223

Yeri : Aralık ilçe merkezinin yaklaşık 5 km. kuzey-doğusunda yer alan Orta köyün girişinde yolun sağ tarafında bir düzlükte yer almaktadır (Resim:213).

Yaptıran : Camiyi köy eşrafından Hacı Muharrem yaptırmıştır[107].

Yapan : Camiyi inşa eden ustaların kimlikleri hakkında herhangi bir fikir edinemedik.

Kitabeleri : Caminin iç taraftaki ahşap direklerinin biri üzerinde 1329 H./ 1911 M. tarihi okunmaktadır. Ahşap taşıyıcı üzerindeki bu tarihi, yapım tarihi olarak düşünülebileceği gibi, sonradan yazılmış bir tarih de olabilir. Tarihin altında Hüseyin bin Muhammed (?) ismi okunmaktadır. Bu adın da usta ismi olması ihtimali vardır.

Tarihçe : kaynaklarda ismine değinilmeyen Orta köy caminin 20.yy. başlarında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri : Orta köy cami dikdörtgen bir alana oturmuştur (Çizim:24). Bu dikdörtgen form doğu-batı istikametinde gelişmektedir. İç mekan dört ahşap direkle mihraba paralel iki sahna ayrılmıştır. Tamamen kerpiç malzeme ile inşa edilen caminin üzeri düz damlıdır. Kerpiç duvarların depreme karşı mukavemetini arttırmak için, duvarların içerisine ağaç hatıllar yerleştirilmiştir. Bu ağaç hatıllar, temel seviyesinden caminin dört bir yanını dolanmaktadır.

Caminin önünde sekiz ağaç direkle desteklenmiş balkon şeklinde bir son cemaat yeri mevcuttur (Resim: 214). Son cemaat yerinde bir tanesi kadınlar kısmına açılan,

[107] Köylülerden alınan bilgiye göre

diğer ikisi erkekler kısmının kapısı olan üç adet giriş kapısı mevcut olup, sonradan eklendiği anlaşılan kadınlar kısmının batı tarafındaki duvarda, herhangi bir pencere açılmamıştır (Resim:215).

Bugün asıl camiye oranla daha harap durumda olan kadınlar kısmının yerinde olmayan kapısının hemen karşısında, güney tarafta bir pencere ile aydınlatıldığı görülmektedir (Resim:216). Kadınlar kısmı iç taraftan erkekler kısmının bitişik duvarında, yerden yüksek baca şeklinde bir açıklıkla bağlantısı sağlanmış olup, imamın sesinin kadınlar cemaatince de duyulması için böyle bir düzenlenmeye gidilmiştir (Resim:217).

Son cemaat yeri orijinal yapısında, sekiz ahşap direkle desteklenmiş ve oldukça yüksek tutulmuştur. Son cemaat yerinde bir tanesi doğu, diğeri batı uçta olmak üzere iki adet kapı ve bu kapıların tam ortasında, yerden yüksekçe bir pencereye yer verilmiştir (Resim:218). İki kapı ortasındaki bu pencere ahşap çerçeveli olup, üst aynalık kısmı ve diğer üç etrafının bir çerçeve şeklinde alçı sıvalı olduğu kalan izlerden belli olmaktadır (Resim:219). Pencere, mihrabın tam karşısında olup, muhtemelen bu pencere aydınlatmanın yanı sıra, son cemaat yerinde bir mihrap işlevi de görüyordu. Bu pencerenin yanında camideki pencere sayısı toplamda altı adettir.

Camiye sonradan eklendiği anlaşılan batı kısmının duvarında pencere bulunmaz iken, doğu tarafta iki adet pencereye yer verilmiş olup, bu pencerelerde dikdörtgen bir form göstermektedirler. Burada yine, ahşap çerçeveli pencere üstlerinin aynalıklı olduğu ve dört etrafının alçı sıva ile kaplandığı anlaşılmaktadır (Resim:220). Cami mihrabının bulunduğu güney taraftaki pencerelerden ikisi yerden bir hayli yüksek ve ahşap çerçeveli, dikdörtgen formlu, aynalıklı ve etrafı alçı sıvalı iken; kadınlar kısmının bu güney penceresi daha büyük ölçülerde olup,demir şebekelidir. Bununla birlikte caminin güneyinde üç adet pencereye yer verilmiştir (Resim:221).

Caminin güney cephedeki iki pencere arasında duvara bir niş şeklinde oyularak yapılan mihrabı, yuvarlak kemerlidir. Mihrabın içerisinin ve dış çerçevesinin alçı sıvalı olduğu ve dışında alçıdan bir dış çerçeve oluşturulduğu kalan izlerden anlaşılmaktadır (Resim:222).

Caminin iç taraftan yüksek tutulan tavanı ağaç direklerle taşınmakta olup, bu ağaç direklerin üst kısmında yine ahşap yastıklara yer verilmiştir. Ahşap yastıkların üzerinde mihraba dikey uzanan uzun ağaçlar atılmış, bunların aralarına da mihraba

doğru paralel şekilde daha küçük uzunlukta ağaçlar dizilmiştir. Bu ağaçların üzerine de hasır çekilerek, toprakla kapatılmıştır (Resim:223).

Bu camide görülen yüksek yapı, yörenin sıcak ikliminden kaynaklanan bir özellik olup,caminin havalandırmasını daha kolay sağlamakta ve yazın cami içerisi daha serin olmaktadır. Bu camide görülen kerpiç yapı ve yüksek bina , hemen hemen ovanın bütün köylerinde uygulanmıştır.

3.1.6- Kümbetler

Katalog No : 32

3.1.6.1 – Çakırtaş (Amarat) Kul Yusuf Kümbeti

Çizim No :25

Resim No : 224-235

Yeri : Iğdır'ın yaklaşık 8-10 km. kuzeyinde Çakırtaş köyünün batısında, bugün tamamen yok olan bir mezarlığın içerisinde yer almaktadır (Resim:224).

Yaptıran : Türbenin giriş kapısı üzerinde dikdörtgen bir çerçeve içerisinde, zincirek motifi ile ayrılmış iki satırlık bozuk bir sülüs ile, Arapça yazılmış kitabeden kümbetin 890 H./ 1485 M. yılında Kul Yusuf adlı bir zat için yaptırıldığı anlaşılmaktadır.

Yapan : Kümbeti inşa eden mimarı bilinmemektedir.

Kitabeleri : Türbenin kuzey tarafta bulunan giriş kapısı üzerinde bir adet inşa kitabesi yer almaktadır (Resim:225).

Tarihçe : 1400-1508 yılları arasında Doğu Anadolu ve İran Azerbaycan'ında önemli bir siyasal güç olan Akkoyunlu soy kütüğünde, Yusuf veya Kul Yusuf adlı birisine rastlanılmıyor[108]. Birinci derecede önemli bir şehzade veya sultan akrabalarından biri olmadığı[109], ancak bölgede tanımmış ve hatırı sayılır bir zat olduğu türbenin yapısından anlaşılmaktadır.

Diğer yandan 14. yy. sonları ve 1468 yılları arasında yaşayan Karakoyunlularda ki Kara Yusuf'un mezarı Erciş dedir (Ölüm:1420). Bu durumda Kul Yusuf Kümbeti doğrudan bir Akkoyunlu eseri olmasa da onların siyasal dönemlerinde yapılmıştır

---

[108] İ. Hakkı UZUNÇARŞILI; **Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu,Karakoyunlu Devletleri**, Ankara, 1969 ,s. 189-198.

[109] Metin SÖZEN; **Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi**, İstanbul, 1981, s. 152.

denilebilir. Diğer yandan Uzun Hasan'ın emirlerinden Yusuf Bey için sağlığında bu kümbet yaptırılmış olabilir. Uzun Hasan 1453-76 yılları arasında hüküm sürmüştür. Bir beylik olan hükümetinin ilk merkezi Diyarbakır idi. Genişleyip güçlenince Tebriz yeğlendi.Tarih ve Iğdır'a yakınlığı kümbetteki 1485 yılı ile uyum içindedir. Otarihlerde bölge Akkoyunlular dan Uzun Hasan'ın oğlu Sultan Yakup (1478-1490) yönetiminde idi. Kul Yusuf Kümbetinin mimarlık yönü de, Akkoyunlu yapıtı olduğuna kuşku bırakmıyor[110].

Plan ve Mimari Özellikleri : Kümbet iki katlı, sekizgen gövdeli, orta ölçülerde ve düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Sekizgen gövde dairemsi bir temel üzerine oturmaktadır (Çizim:25). Dairemsi temel toprak hizasında, yatayda düzgün olarak biter ve bu temel üzerinde boyları 1.86 m. ile 1.89 m. arasında değişen düzgün sekizgen gövdenin ilk sırası başlar (Resim:226). Gövdede ki etek silmesi 18 cm. yükseklikte olup, kapı boşluğunda bu silme eşik görevi görmektedir.Gövde orta silmesi 20 cm. yüksekliktedir. Plan ve boyutları bir birini tekrarlamaktadır.

Gövde üst yarısı dört sıralı olup, köşelerine gömme sütünce ve kenarlarına dantelalı bir çerçeve işlenmiştir. 4 cm. taşkın ve 22 cm. yükseklikteki üst silmeyi, 7 cm. taşkın ve 30 cm. yükseklikteki külah ve etek silmesi izler. Sekizgen taş külah damlalıklı olarak buraya oturmaktadır (Resim:227) Sadece kuzey ve doğu yönde etekten başlayarak birkaç taşı kalmış, diğerleri düşmüş ve alemi kaybolmuştur. Ancak, harç izlerinden kaç sıralı olduğu ve eğimi anlaşılmaktadır.

Gövde sağır tutulmuş olup, güney tarafta temel kotuna yakın olarak açılan delik, dış örgünün bu ve buna bitişik ana yönlerde dökülmelere yol açmıştır (Resim:228). Gövde üst bölümünde, doğu ve batı yönde içeriye genişleyerek açılan iki dehliz penceresi vardır. Doğu yöndeki 12 cm. ölçüsünde olup, alt ve üstü yarım daire şeklindedir. Batıdakinin eni 16 cm. olup, alt ve üst tarafı düzdür (Resim:229). Her iki pencere de dış tarafta dikdörtgen çerçevelidir.

Türbenin giriş kapısı kuzey taraftadır (Resim:230). En dışta iç içe geçmiş palmetli bir çerçeve kapıyı ters U şeklinde dolanmaktadır.Bunu dantelalı, pahlı, yarım daireli, dış bükey ve basık iç bükeyleri izler. Lento düz atkılıdır (Resim:231).

---

[110] O. Cezmi TUNCER; **Anadolu Kümbetleri**, C.2, Ankara, 1986, s. 262.

Lentonun hemen üstünde göçertme bir kemer işlenmiştir. Kemerin içinde yüzey ekseninde 30 cm. çapında, dairesel palmetli kabartma bir rozet işlidir (Resim:232).

Türbede yazıt üst çerçeve ile orta silme arasında kalan alana yerleştirilmiştir. Yazıt dikdörtgen çerçeveli olup,ilk sırayı bir halat örgü ayırır. Yanlarda göçertme olarak işlenmiş iki dairesel rozet bitkisel bezelidir (Resim:233). Türbenin dışı sekizgen olmasına karşın, iç taraf daireseldir.Türbe içeriden silindirik olarak yükselir. Kilit taşı olan ince örülü kubbe yarım daire kesitlidir (Resim:234). Türbenin içerisinde mihrap yoktur.

Türbenin cenazelik kısmının kapısı doğu taraftadır. Dikdörtgen alanın derinliği 3.50 m. dir. İçi dolduğundan kapısından ancak sürünülerek girilebilmekte ve üzengiler kapandığından eni ölçülememiştir (Resim:235). Tonoz örtüsü doğudan batıya doğru uzanır. Üst katın döşeme kaplamaları sökülmüş ve ortadan alta bir delik açılmıştır. Türbe içerisinde mezar ve göstermelik sanduka görülmemektedir. Türbenin iç tarafında iç ve dış taş sıraları bir birine uymaz.

Türbeye bakıldığında genelde gövde ve külah orantılarının iyi olduğu, ara silme ve üst köşe dantelalı sütüncelerinin dikkatleri üst yarıya çektiği, buna karşılık kuzey yöndeki kapı çerçeve ve rozetli lentosuna yüklenilerek dengenin sağlandığı görülür.Üst pencereler ve yıkık yerden alınan ölçülerde, duvar kalınlığının 0.67 m. olduğunu tespit ettik. Kenarların boylarının az oynaması, profil ve bezemeler, işçiliğin iyi olduğunu göstermektedir. Buna karşılık diğer sağır yüzeylerde ara silmenin bir güzellik sağlamadığı görülür. Üst silme ve külah etek silmesi bugün için yüzeysel duruyor ise de, düşen kaplamanın damlalıklarının bunu belli ölçüde gidereceği söylenebilir.

Türbenin doğu ve batı duvarları, kuzey ile doğuya doğru iki derecelik bir sapma yapar. Iğdır'da gerçek kıblenin pusula sapması da göz önüne alındığında –30° olduğu düşünülür ise, rasadın o günlerde ne denli doğruya yakın ölçülüp, yapıya uygulandığı anlaşılıyor[111].

Türbeyi ilk olarak 1967 yılında Yılmaz Önge incelemiş ve yayımlamıştır. Önge'nin yayınında sözünü ettiği taş sandukaların bugün bir tek parçası bile kalmamıştır[112].

Önge incelemesinde kapı lentosu ve giriş üzerinde bir takım oynamaların olduğunu ileri sürer. Tuncer ise, kapı lentosu dikkatle incelendiğinde üst ve yanlardaki

---

[111] O. Cezmi TUNCER; **Anadolu Kümbetleri**, C.2, Ankara, 1986, s. 264.
[112] Yılmaz ÖNGE; "Iğdır'ın Amarat (Çakırtaş) Köyündeki Kümbet", Ön Asya, C.5, S. 55, s. 8.

derzlerin çok düzenli olduğunu ve yerlerinin sonraki bir değişmeye el vermediğini, kaldı ki bunun arkasındaki pahlı taşta kapı mil yuvalarının durduğunu, kapı boşluğu net olarak 0.86x1.21 m. olup, renkli taşlardan başka bir söve ve lentoya elvermediğini söyler[113]. Biz bu durumda Tuncer'in görüşünü paylaşmaktayız.

[113] *O.* Cezmi TUNCER; **Anadolu Kümbetleri**, C.2, Ankara, 1986, s. 264-266.

Katalog No : 33

3.1.6.2 – Kızıl Kümbet

Çizim No : --

Resim No : 236-238

Yeri : Iğdır-Tuzluca karayolunun yaklaşık 25. km. sinde, yolun sağında, Karakale harabelerinin kuzey tarafında ye almakta imiş.

Yaptıran : Bugün ayakta olamayan kümbetin kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Kümbetin banisi hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Kitabeleri : Günümüze kümbetin kitabesi ile ilgili herhangi bir kalıntı ve bilgi ulaşmamıştır.

Tarihçe : Bugün ayakta olamayan kümbetin kim tarafından veya kimin için yapıldığı bilinmemektedir.Kümbete Kızıl isminin verilmesinin sebebinin kümbette kullanılan taşların renginden kaynaklandığını tahmin etmekteyiz. Kümbeti yıkılmadan önce ilk tespit eden ve fotoğraflarını çeken Kırzıoğludur[114]. Ünal da Kırzıoğlu'nun çektiği bu fotoğraflardan faydalanarak yapıyı tanımlamıştır[115]. Yaptığımız araştırmalarda kümbetin 1955 yılında tespit edildiğini ve fotoğraflarının çekildiğini tespit ettik[116].

Plan ve Mimari Özellikleri : Bugün tamamen ortadan kalkan kümbet, bir orta çağ şehri olan Sürmeliyi çepe çevre saran surların batısında, Aras nehri yatağına hakim bir düzlükte yer almakta idi. Yakın zamana kadar sağlam denilebilecek bir durumda idi.

---

[114] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; "Selçukluların Ani'yi Fethi ve Buradaki Selçuklu Eserleri", **Selçuklu Araştırmaları Dergisi, II**, Ankara, 1971, s. 129-130.
[115] Rahmi Hüseyin ÜNAL; "Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri" **Vakıflar Dergisi, XII**, Ankara, 1970, s. 150.
[116] Veli ORKUN; **Iğdır Tarih ve Coğrafyası** , Iğdır, 1955, s. 114.

Yöre halkından edinilen bilgilere göre, yörede bir resmi binanın inşaatını üstlenen mütahit inşaatını yaptığı resmi binanın taşlarını bu kümbet ve kaleden karşılamıştır.

Kümbet ayakta iken alınan fotoğraflarda, zeminden itibaren yaklaşık olarak 2m. yüksekliğe kadar olan kesimdeki kesme taşların söküldüğü ve külahın bir kısmının kesme taş kaplamasının döküldüğü görülmektedir (Resim:236). Taşları sökülen alt kesimde kübik bir oturtmalığın varlığı, kalan moloz duvar dolgularından anlaşılmaktadır. Oturtmalığın köşelerdeki iki yüzeyli pahlar onikigen gövdeye geçişi sağlamakta idi. Taç kapının bulunduğu cephe hariç, diğer cephelerde herhangi bir süsleme yoktur. Onikigen gövde basık bir görünüşe sahip olmalı idi. Bir kaytan silme ile belirlenmiş olan, saçakta, uçları aşağıya gelecek şekilde sıralanmış, kenarları tırtıklı, üçgen şekilli kabartma süsleme unsurları yer alıyordu (Resim:237). Onikigen külah düzgün kesme taşlarla kaplı idi. Kesme taşların içerlek yerleştirilmesi ile elde edilen bir kemerleme dizisi külahı hareketlendirmekte idi.

Ünal[117]" kümbette kübik bir oturtmalık ve oturtmalığın köşelerindeki iki yüzeyli pahlar onikigen gövdeye geçişleri sağlamakta idi ve fotoğrafların alındığı tarihte giriş kapısının sadece üst çerçevesi yerinde idi. İki yandaki kesme taşla ve dolgu bir kısmı sökülmüştü. Kapıyı ihate eden dikdörtgen çerçeve bir dizi silmeden meydana geliyordu. Kapıda niş ve kavsara yoktu. Dikdörtgen çerçeve iki kaytan ve iki düz satıhlı silmeden oluşuyordu. İki kaytan silme arasına alınmış olan düz satıhlı silmeler, belirli aralıklarla yuvarlak düğümler teşkil ediyorlardı. Kalan izlerden giriş kapısı aralığının yuvarlak bir kemerle son bulduğu anlaşılmaktadır." (Resim:236) derken; Tuncer[118] "onikigen gövdeli yapı, kapı yüzü ve sağında sağır olup, içerisinin oldukça karanlık oluşuna bakılırsa, diğer yönlerde de penceresizdir. Oturtmalığı ve hele her köşedeki çifter pahı fotoğrafta göremedik. Kapısını ters U şeklinde profilli bir çerçevenin sardığı anlaşılıyor. Ancak çerçevenin hemen altında görülen yarı daire kesitli boşluğa kapı gibi bir elemanı örtecek kemer sığmaz. Bu; ya bir lento üstüne yerleştirilen yığma kemer şeklindeki boşluğun aynasıdır, ya da bu şekilde yapılmış süsleyicinin yuvasıdır." Görüşünü dile getirmektedir.

---

[117] Rahmi Hüseyin ÜNAL; "Az Tanınmış ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri" **Vakıflar Dergisi XI**, Ankara, 1976, s. 151.

[118] O. Cezmi TUNCER; **Anadolu Kümbetleri**, C.2, Ankara, 1986, s. 265.

Elde olan fotoğraflar ne kadar dikkatlice incelenirse incelensin, yetersiz oldukları görülmektedir. Bu durumda biz Tuncer'in görüşünün daha gerçekçi olacağı kanaatini taşımaktayız.

Vasıfsız bir fotoğraf olmasına rağmen, resimde kümbetin içinde yıkılmış bir mumyalık tonozunun izleri seçilebilmektedir. Varlığı hemen hemen kesin olan mumyalığa hangi cepheden girildiğini bilemiyoruz. Eldeki fotoğraflardan giriş kapısının yer aldığı cephede mumyalığa açılan bir kapının bulunmadığı anlaşılmaktadır. Mumyalık girişi muhtemelen kübik oturtmalığın doğu yüzünde bulunmakta idi[119].

Kümbet sade bir görünüşe sahiptir. Kapıyı çerçeveleyen süslemeden yalnızca silmeler, saçağı dolanan kenarları tırtıklı üçgenler dizisi ile, külahın yüzeylerini süsleyen kademeli dizilerden oluşmaktadır. Tepesi yıkık olduğundan alemi için bir fikir yürütemiyoruz. Kümbetin iç düzeni hakkında hiçbir fikrimiz olmamasına karşın, içte de onikigen bir plana sahip olduğunu tahmin etmekteyiz. Kümbet Osmanlı öncesi devri kümbetlerinin klasik unsurlarını taşımaktadır. Dikkati çeken tek husus, saçaktaki üçgen süslemelerdir.

Kümbetle ilgili bütün bu anlatılanların dışında eldeki fotoğraflar iyi incelendiğinde ve dikkatlice bakıldığında, kapı boşluğunun sağ tarafında ana yöne bakan, sağır gövdenin üzerinde, üçgenlerin hemen altında pencereye benzeyen bir açıklık dikkati çekmektedir (Resim:236).

Yine 1955 yılında çekilmiş olan bir fotoğrafta, kümbetin güney tarafının oldukça harap olduğu, kaplama taşlarının döküldüğü, gövde de yıkık oluştuğu ve külah kısmının hemen hemen yarısının taşlarının döküldüğü açıkça görülmektedir (Resim:238).

---

[119] Rahmi Hüseyin ÜNAL; "Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri", **Vakıflar Dergisi, XI** Ankara, 1976, s. 150-151.

Katalog No : 34

3.1.6.3– Kolikent Kümbeti

Çizim No : 26

Resim No : 239-244

Yeri : Karakoyunlu ile Aralık ilçeleri arasında, Ağrı Dağı'nın kuzey tarafında, Aralık ilçesinin yaklaşık 10 km. batısında, Koli Kent köyünün eski mezarlığı içerisinde yer almaktadır (Resim:239).

Yaptıran : Kurtuluş savaşı sırasında bölgede milis kuvvetleri kurarak Türk ordusuna büyük yardımlar yapan aşiret reislerinden, Ali Eşref Paşanın babası Guli (Güllü) Cevher Ağa için yaptırılmıştır[120].

Yapan : Kümbeti inşa eden ustası bilinmiyor.

Kitabeleri : Kümbetin üzerinde ve mezarlık alanı içerisinde, kümbetle ilgili herhangi bir kitabeye rastlanılmamıştır.

Tarihçe : Kaynaklarda ismi geçmeyen bu kümbetin, kesin inşa tarihi de bilinmiyor. Ancak, kümbetin çok eskilere dayanmadığı, 20.yy.'ın başlarında inşa ettirildiği kanaatindeyiz.

Plan ve Mimari Özellikleri : Her kenarı 2.05 m. olan kümbet sekizgen bir plan şeması göstermektedir. Estetik ve sanatsal bir yapıdan uzak olan bu kümbetin, herhangi bir giriş kapısı yoktur. Külahta açılan 30x30 cm. ölçülerindeki dört kare pencere ile içerisi aydınlatılmıştır (Çizim:26).

Bugün eski mezarlığın içerisinde yer alan bu kümbet düzgün kesme taşlarla örülmüş, üzeri de sivriye yakın bir külahla kapatılmıştır (Resim:240). Bugün oldukça

---

[120] Z. Zakir ACAR; **Kültür ve Turizm Yönleriyle Iğdır**, Ankara, 1 998, s. 51.

harap bir durumda olan bu kümbet doğrudan toprak zeminden yükselmekte olup, herhangi bir alt kaide ve kapıya sahip değildir. Muhtemelen önceden var olan mezarın etrafı örülerek çıkılmıştır. İki bölümden oluşan kümbetin, zeminden kubbeye geçişi sağlayan kasnağa kadar olan yüksekliği 1.60 m., kubbe ile gövde arsındaki kasnağın yüksekliği 20 cm., kubbenin yüksekliği ise 1.40 m.'dir. Böylelikle türbenin zeminden toplam yüksekliği 3.20 m. yi bulmaktadır (Resim:241). Yaklaşık olarak 50 cm. yi bulan duvar kalınlığı tespit edilmektedir. Türbede duvarlarda ve üst örtüde dolgu malzemesi olarak çamurla yoğrulmuş küçük moloz taşlar kullanılmıştır (Resim:242).

Dış tarafta sekizgen formda olan ve gövdeden külaha geçişi sağlayan silme, iç tarafta dairesel bir form göstermektedir. Bu dairesel formun 30 cm. hemen üstünde dört tarafta da aynı ölçü ve aynı formlu pencerelere yer verilmiştir. Yine dış tarafta sekizgen formlu olan gövde, iç tarafta yerini ters ve düz formda birbirine geçmeli olarak yapılmış 16 adet üçgenlere bırakmaktadır (Resim:244). Kümbet basit tarzda ele alınmış olup,gösterişten uzaktır. Kümbet üzerinde ve içerisinde herhangi bir süs unsuruna yer verilmemiştir.

Katalog No : 35

3.1.6.4 – Aralık Hacı İbrahim Gödek Kümbeti

Çizim No : 27

Resim No : 245-255

Yeri : Aralık ilçesine 15 km. uzaklıkta, Devlet Üretme Çiftliği arazisi içerisinde, girişte sağ tarafta eski bir mezarlık içerisinde yer almaktadır.

Yaptıran : Kümbet Hacı İbrahim Gödek adına yaptırılmıştır. Kümbetin Hacı İbrahim Gödek'in kendisi tarafından mı, yoksa öldükten sonra onun adına mı yaptırıldığı konusunda herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Yapan : Kümbeti inşa eden ustası hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

Kitabeleri : Kümbetin doğu taraftaki giriş kapısı üzerinde kubbeye geçişi sağlayan saçağın hemen altında, giriş kapısı üzerindeki yazılmış dört satırlık bir kitabesi mevcut olup, bu kitabede şu ibareler okunmaktadır:

Haza merkad el-merhum el- mağfur el-muhtac
Hacı İbrahim ibn Ya'kub (?) intekale min
Dar'il -fena ila dari'l-beka fi sene şehri muharrem
.....fi.....isneyn
1332

Tarihçe : Kaynaklarda ismine değinilmeyen bu kümbetin üzerinde yer alan kitabesine göre 1332 H/1914 M. yılında, yörede sevilen ve sayılan bir kişi olan Hacı İbrahim Gödek adına yaptırılmıştır.

Plan ve Mimari Özellikleri : 5.20x5.13 m. ölçülerindeki kümbet, kare planlı tasarlanmış olup, mimari estetikten yoksundur. İç taraftan da 4.12x5.18 m. ölçülerini veren kümbetin girişi doğu taraftan sağlanmış olup, 90x1.30 m.boyutlarındadır. Kümbetin güney ve kuzey taraftaki duvarlarında açılmış olan dikdörtgen formlu pencereleri 30x60 cm. ölçülerindedir (Çizim:27).

Kümbet, eski bir mezarlığın içerisinde yer almaktadır. Düzgün, kesme siyah taşlardan örülmüş olan kümbetin üstü basık bir kubbe ile kapatılmıştır (Resim:245). Kümbet 30 cm. yükseklikte kareye yakın bir oturtmalığın üzerine inşa edilmiş olup, bu oturtmalıktan gövdeye geçiş 15 cm. yükseklikteki kenarları pahlı bir kuşakla sağlanmıştır (Resim:246). Duvar kalınlığının 1 m. olduğu kümbette, içeriye girişi sağlayan 90x1.30 m. ölçülerindeki kapı zeminden 75 cm. yukarıdadır. Giriş kapısının üst tarafı kemer biçiminde yuvarlak formlu olup, taşların dikey dizilmesi ile özellikle vurgulanmak istenmiştir (Resim:247).

Kümbette kitabe giriş hizasına gelecek şekilde en üstte kubbeye geçişi sağlayan saçağın hemen altında olup, dikdörtgen formlu bir çerçevenin içerisine dört satır olarak yazılmıştır. Burada kitabenin üzerindeki çerçevede ıbrık, tespih ve tarak resimlerinin işendiği görülmektedir (Resim:248). Kümbette bunun dışında herhangi bir süslemeye yer verilmemiştir.

Kümbetin gövde yüksekliği 2.70 m., zeminden yüksekliği 3.15 m., kubbe yüksekliği 1.50 m., gövde ile kubbeye geçişi sağlayan yükseklik ise 15 cm. dir. Böylece kümbetin zeminden yüksekliği toplamda 4.80 m. yi bulmaktadır.Kubbenin merkezde olmadığı, girişe doğru hafifçe kaydığı ve bası bir formda ele alındığı dikkati çekmektedir (Resim:249). Kümbette, kapıda olduğu gibi 30x60 cm. ölçülerindeki pencerelerde de üst taraflarda taşların dikey dizilmesi ile özellikle vurgulanmıştır. Pencereler hemen hemen kümbetin cephelerinin tam ortasına yerleştirilmiş ve simetriktirler (Resim:250).

Kümbette dış tarafta köşe geçişleri doğru ve keskindir. Basık kubbenin eteği gövde ile bağlantıyı yapan kısımları harçla doldurulmuştur. Dıştan bakıldığında kubbenin dış kaplamaları dökülmüş gibi bir görüntü vermekte ise de, yaptığımız incelemelerde bunun böyle olmadığını, orijinalinin böyle inşa edildiğini tespit ettik (Resim:251).Kümbet iç taraftan tamamen, samanın çamurla karıştırılarak elde edildiği

bir tür çamur sıva ile kaplıdır. Ve içeride gövdeden kubbeye geçiş üçgenimsi tromplarla sağlanmıştır (Resim:252).

Kümbetin iç tarafında yan yana üç mezar bulunmaktadır. Bugün tahrip olan bu mezarların baş taşları mevcuttur.Bunlardan girişin karşısında sağdaki mavi boyalı olup, üzerinde altı satırlık yazı mevcuttur. Taş iki taraftan bir şerit içerisinde baklava motifleri ile ortada yuvarlak kemer altındaki kitabede.mezar taşının Kurban kızı Şerife Gülsüm'e ait olduğu anlaşılmaktadır (Resim:253). Ortadaki mezar taşı da mavi renkte olup,yedi satırlık bir yazı mevcuttur. Yan şeritlerde üçgenlerden oluşan bir süsleme kuşağı görülmektedir. Bu mezar taşında da bir önceki taşa benzer ibareler okunmaktadır (Resim:254). Ancak isim toprak altında kalmıştır. Sol baştaki mezar taşında ters U şeklindeki kemerin içerisinde ikinci bir kaş kemer, bunun da altında altı satırlık bir kitabe görülmektedir. Bu mezar taşında da 1321/1903 tarihi okunmaktadır (Resim:255).

3.1.7 - Kervansaraylar

3.1.7.1 – Iğdır Kervansarayı

Katalog No : 36

Çizim No : 28-29-30

Resim No : 256-279

Yeri : Iğdır şehir merkezinin 25 km. güneyinde, Kervansaray köyünün batı tarafında, bugünkü Güngörmez, Kızılkule, Kervansaray ve Asma köylerinin yol kavşağında düzlük bir arazi üzerinde yer almaktadır (Resim:256).

Yaptıran : Kervansaray dönemin Sürmeli Emiri Şerafeddin Ejder (Ezdera) tarafından yaptırılmıştır[121].

Yapan : Kervansarayı inşa eden ustaların isimleri bilinmiyor. Ancak, bina üzerindeki usta monogramlarından bu kervansarayın inşasında 16 değişik taşçı ustasının çalıştığı anlaşılmaktadır.

Kitabeleri : Bina üzerinde ve civarında herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır.

Tarihçe : Kervansarayın üzerinde herhangi bir kitabesi yoktur. Kervan yollarını ve hanları konu alan eserlerde de adı geçmemektedir. Avlusus oluşu ve taç kapısının cephede bir çıkıntı oluşturmayışı bir geç devir eseri olduğu kanaatini uyandırmaktadır. Bu özelliklerden yola çıkarak, bu kervansarayı XIII.yy.'ın sonlarıyla XIV.yy.'ın başlarına tarihlemek mümkün görünmektedir. Zira bilinen avlusuz hanların pek çoğu geç devir eserleri olup, genellikle XIV.yy'a tarihlendirilebilmektedir[122].

---

[121] Z. Zakir ACAR; **Kültür ve Turizm Yönleriyle Iğdır**, *Ankara*, 1998, *s. 26.*

[122] R. Hüseyin ÜNAL; "Iğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı,Doğubeyazıt-Batum Kervan Yolu Hakkında Notlar", **Sanat Tarihi Yıllığı , III**, İstanbul, 1969-1970, s. 14.

Plan ve Mimari Özellikleri : Uzunlamasına bir plana sahip olan yapının, cephesinin ortasında yukarı ve dışarıya çıkıntı yapmayan bir taç kapısı bulunmaktadır (Resim:257) . Kervansarayın kuzey ve güney uzun kenarlarının her birinde yarım silindir şeklinde 5 adet destek kulesi görülmektedir (Resim:258). Bu destek kuleleri toplamda 10 adet olup, 3.40 m. genişliğinde yapılmışlardır.

Kervansarayın süslemeli olan taç kapısının ilgi çekici bir düzeni vardır (Çizim:28). Giriş açıklığı üzerine rastlayan ve alınlıkla bir bütün oluşturan kısım, radyal bir sistem dahilinde yerleştirilmiş bloklarda teşekkül etmektedir. Alt kısımda bu blokları tutacak yatay bir blok kullanılmıştır. Alınlığı oluşturan ve alt uçlarının yatay bir hat şeklinde sonuçlanmış olması sebebiyle, kapıya atkı taşı ile örtülü havası verev bu bloklar kemer sistemi ile yerlerine tutturulmuşlardır. Taç kapı alınlığını oluşturan blokların vaktiyle, nebati tezyinatla doldurulmuş altı kollu yıldızlar ve bunların aralarına sıkıştırılmış baklavalarla tezyin edilmiş oldukları anlaşılıyor (Resim:259). Taç kapıda üç sıra halinde yuvarlak bir silme dizisi, iç tarafa doğru bir kademelenme oluşturacak şekilde sivri bir kemer meydana getirmektedir (Resim:260). Bu sivri kemerin hemen üstünde geometrik örnekli bir şerit görülmektedir.

2.20 m. genişliğindeki Taç kapıdan kare planlı bir hole, buradan da iki yandaki hücrelere ve ahır kısmına geçilmektedir (Çizim:29). Hol, üçgen şekilli pandantifler (Resim:261) üzerine oturan, köşelerde yer alan dört ayrı manastır tonozuyla örtülü olup, 7.5x7.5 m. ölçülerindedir. Merkezde, tonozun düz kısmında haç varı bir düzen görülmektedir. Sağ tarafta 1 m. genişliğinde bir kapıdan 7.5x5.5 m. ölçülerinde bir hücreye geçilmektedir. Bu hücre, ortada bir kemerle takviye edilmiş beşik tonozla örtülüdür. Hücrenin doğu duvarında, kaş kemerli küçük bir niş yer almaktadır (Resim:262). Sol tarafta, binanın güney-doğu köşesinde 7.5x5.5 m. ölçülerinde diğer bir hücre bulunmaktadır. Bu hücrenin örtü şekli, giriş holünün örtü sistemi ile benzerlik göstermektedir. Burada da hücreyi örten manastır tonozu muhtelif şekillerde kesilmiş, kesme taşlardan örülmüş ve böylece bir süs unsuru elde edilmiştir. Kuzey ve güney duvarlarında kemerlerin başlangıç noktaları bire mukarnas şeridi ile şekillenmiştir. Doğu duvarında diğer hücredeki nişe benzer bir küçük niş yer almaktadır. Bu nişler kıble yönünde olmayıp, yerden de yüksektir. Bu şekilleri ile nişlerin birer raf vazifesi gördüğü anlaşılmaktadır.

Holde taç kapı ile aynı eksen üzerinde bulunan 2.20 m. genişliğinde bir kapıdan ahır kısmına geçilmektedir (Resim.263). Taç kapıda olduğu gibi, bu kapıda da çerçeve yuvarlak silme sıralarından meydana gelmiş olup, üst kısımda oluşan sivri kemer alınlığı çerçevelenmektedir. Ahır kapısı sade olup, herhangi bir süs unsuruna yer verilmemiştir. Ahır kısmı bir birine paralel olan üç neften meydana gelmektedir (Resim:264). Yandakilere oranla daha geniş ve yüksek tutulan orta nef 8.10 m. genişliğinde olup, bugün üst örtüsü tamamen yıkık durumdadır (Resim.265). Girişin sağında bulunan kuzeydeki nef, 4.50 m. genişliğinde olup, güneydeki nefe oranla daha sağlam durumdadır (Resim:266). 4.75 m. genişliğindeki sol taraftaki güney nef kısmen yıkık durumda olup, daha haraptır (Resim:267). Nefleri örten tonozlar yanlarda duvarlara, ortada ise dikdörtgen payelere oturmaktadır. Payeler hafif sivri kemerlerle birbirlerine bağlanmışlardır (Resim:268). Nefleri örten beşik tonozlar sekizer kemerle takviye edilmiştir. Orta nefteki takviye kemerlerinin başlangıç noktaları birer mukarnas şeriti ile süslenmiştir (Resim:269).

Kervansaray içerisinde yaptığımız incelemelerde, kare planlı giriş holünün hemen sağ tarafındaki kuzey duvarı üzerinde merdiven izleri tespit ettik. Bugün yalnızca bir tek basamağı kalan taş merdiven çatıya çıkmaktadır. Zaten kervansaraya dışarıdan, kuzey taraftan bakıldığında orta holün yan taraflarda daha yüksekte olduğu ve bir kapıyla dışarıya açıldığı görülmektedir (Resim:270). Yuvarlak kemerli bu kapı iki yarım sislindir destek kulesinin arasına denk gelmekte olup, kuzey tarafa açılmaktadır. İlk bakışta Köşk mescit kapısı olduğunu tahmin ettiğimiz bu kapının, aslında çatıya çıkmak için yapılmış bir kapı olduğu anlaşılmıştır (Resim.271). Herhangi bir mescit yapısı olmayan bu kervansarayın cephesi yanında, bugün en sağlam yerlerinden birisinin de kuzey duvarı olduğu görülmektedir (Resim:272).

Batı tarafının üst örtüsü ve güney tarafla olan bağlantısı yıkılmış olup, sadece duvarı ayakta kalmayı başarabilmiştir (Resim:273). Oldukça büyük, 23x55 m. ölçülerinde avlusuz ve kapalı bir şekilde inşa edilen bu kervansarayın güney tarafı ise çok harap bir durumda olup, duvarın büyük bir kısmı ile yarım silindirik destek kuleleri de büyük oranda yıkılmıştır (Resim:274).

Kervansarayın bir avluya sahip olamadığı kesin olarak söylenebilir. Cephede ve yan duvarlarda hiçbir birleşme izine rastlayamadık. Dış ve iç duvarlarda kervansarayın inşasında çalışmış muhtelif usta monogramları görülmektedir (Çizim:30).

Kervansaray da karşımıza çıkan çeşitli kısımların neye yaradıklarını kolayca tahmin emek mümkündür. Giriş holünün iki yanındaki hücrelerin yolcuların yatmasına tahsis edildiği düşünülebilir. Ahır kısmının büyüklüğü göz önünde tutulursa, yolculardan bir kısmının ahırda hayvanları ile birlikte yattıkları tahmin olunabilir[123]. Ahır kısmı bugün toprak ve yıkılan tonoz parçaları ile dolu olduğu için, yan neflerin orta nefe nazaran aha yüksekte olup olmadıklarını kestirmek mümkün görünmemektedir. Giriş holünün iki yanındaki hücrelerin benzerlerini bir çok Selçuklu hanında bulmaktayız. Yalnız bu hanların hemen hepsinin avlulu hanlar olduğu ve girişteki hücrelerin kapalı kısımda değil de avluda yer aldığı gözden uzak tutulmamalıdır. Sadece kapalı kısımdan ibaret olup ta girişte hücrelere sahip ve planı yayımlanmış bir başka Selçuklu hanı bilinmemektedir[124].

Süslemesi : Kervansarayın süslemesini yoğunlaştığı önemli bir kısmı olan 23 m. uzunluğundaki köşeleri, yarım yuvarlak kulelerle yuvarlatılmış, cephenin tam ortasına yerleştirilen 2.20 m. genişliğindeki Taç kapısıdır (Resim:275). Ortaları çiziklenmiş ince düz kaytanlardan teşekkül eden geometrik şerit kaydırılmış eksenlere göre düzenlenmiş, sekiz ve on iki kollu yıldızlardan meydana gelmektedir (Resim:276). Alınlık Taç kapının en ilgi çekici kısmıdır. Süslemeden kalan birkaç küçük parça genel düzen hakkında bir fikir vermektedir. Daha önce de değinildiği şekilde, alınlığın alt kenarı düz bir hat halinde son bulmakta ve giriş açıklığı üzerinde bir atkı taşı görüntüsü arz etmektedir. Giriş holünden ahır kısmına geçişi sağlayan kapıda da bugün aynı düzeni görmek mümkündür. Süslemeyi meydana getiren altı kollu yıldızlar ve baklava şekilleri tek bloklar halinde yontulmuş, sonrada alınlığı meydana getiren bloklar üzerine harçla yerleştirilmişlerdir. Bu süsleme tekniğinin pek sağlam olmayışı bu kısmın tamamen harap olmasına sebebiyet vermiştir.Bu tarz süsleme Selçuklu eserlerinde bildiğimiz tek örnektir. Aynı teknikte meydana getirilmiş süslemenin bir örneği de Ani'de Paranaf Sarayında görülmektedir[125]. Altı kolu yıldızların ve baklava şekillerinin içlerini dolduran süsleme, tamamen nebati örneklerden oluşmakta ve kapalı birer sistem

---

[123] R. Hüseyin ÜNAL; "Iğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı,Doğubeyazıt-Batum Kervan Yolu Hakkında Notlar", **Sanat tarihi Yıllığı, III**, İstanbul, 1969-1970, s. 6-16.

[124] R. Hüseyin ÜNAL, "Iğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı,Doğubeyazıt-Batum Kervan Yolu Hakkında Notlar", **Sanat Tarihi Yıllığı, III**, İstanbul, 1969-1970, s. 6-16.

[125] R. Hüseyin ÜNAL; "Iğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı,Doğubeyazıt-Batum Kervan Yolu Hakkında Notlar", **Sanat Tarihi Yıllığı, III**, İstanbul, 1969-1970, s. 6-16.

meydana getirmektedir (Resim:277). Yine giriş holünün sol tarafındaki hücrenin güney duvarında, duvarı tam ortasına gelecek şekilde bir şerit halinde duvara işlenmiş bir mukarnas sırası görülmektedir (Resim:278). Ayrıca, daha öncede değinildiği gibi, ahır kısmının orta nefteki takviye kemerlerinin başlangıç noktalarında birer sıra mukarnas süslemeye yer verilmiştir (Resim:279).

Iğdır kervansarayının hangi kervan yolu üzerinde olduğuna gelince ; Erzurum'dan bugünkü İran sınırına kadar olan kesimde Pegolotti'nin verdiği durak isimleri bugünkülerle karşılaştırılmış ve nerelere denk geldiği tespit edilmiş durumdadır. Erzurum'dan itibaren Pegolotti durakları şöyle sıralamaktadır:"Arzerone, Bangnid'Arzerone versotorisi, Polorbech, Sermessa Calo, Aggia, Calacresti, Tre Çhiefe, Sotto Larcanoe ve Scaracanti." Heyd tarafından yapılan karşılaştırmada bu duraklar şöyle tanımlanmıştır; Bangnid'Arzerone versotorisi bugün halen bir ılıca tesisine sahip bulunan Soğuk Çermik köyüdür. Ermenice Polorabahag (Değirmi Kale) isminden galat olduğu tahmin edilen Polorbech'in bugün Çoban Köprüsü yakınlarında olduğu sanılmaktadır. Sermesa Calo ve Aggia duraklarının bugünkü adları tespit edilememiştir. Calacresti'nin Karakilise kelimesinden (Bugünki Ağrı) bozma olduğu, Tre Chiese'nin ise Üç Kilisenin İtalyanca tercüme edilmiş şekli olduğu ortadadır. Yine Heyd'e göre Sotto Larcanoe (Tepe üstü) durağı, buğünkü Diyadin ilçesi yakınlarında olmalıdır. Türk toprakları içerisinde kalan son durak olan Scaracanti ise, Karakent isminin bozulmuş şeklinden başka bir şey değildir. Böylece eski kervan yolunun, Çoban Dede Köprüsü ile Horasan arasında kalan kesim haricinde, bugünkü yolu takip ettiği neticesi çıkarılabilir. Haritaya bir göz atılacak olursa Iğdır Kervansarayının bu yolun yaklaşık olarak 50 km. kadar kuzeyinde kaldığı görülecektir. Böylece, Heyd'in bir dipnotunda varlığını tahmin ettiği Tebriz-Batum tali yolunun mevcudiyeti kesinleşmiş olmaktadır.Bu yol üzerinde yapılacak olan araştırmalarda başka hanlarında mevcudiyeti muhakkaktır[126].

---

[126] R. Hüseyin ÜNAL; "Iğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı,Doğubeyazıt-Batum Kervan Yolu Hakkında Notlar", **Sanat Tarihi Yıllığı, III**, İstanbul, 1969-1970, s. 6-16.

Katalog No : 37

3.1.7.2 – Karakale Hanı

Çizim No : 31

Resim No :280

Yeri : Iğdır'a yaklaşık 25 km. mesafedeki Karakale harabelerinin içerisinde, iç kalenin doğu tarafında, Aras nehrinin güneyinde yer almaktadır.

Yaptıran : Hanın kim tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Hanı inşa eden ustaların kimlikleri hakkında herhangi bir fikre sahip değiliz.

Kitabeleri : Yapı ile ilgili herhangi bir kitabe günümüze ulaşmış değildir.

Tarihçe : Surmari Kalesi (Karakale) ve şehri bir çok kaynakta karşımıza çıkarken, bu alan içerisinde yer alan bu hanın ismine bu kaynaklarda rastlanılmamaktadır. Bu yüzden plan şeması ve ölçüleriyle bir hanı hatırlatan bu yapının hangi tarihte inşa edildiği bilinmediği gibi, kimler tarafından yaptırıldığı da bilinmemektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bugün tamamı ile ortadan kalkmış olan bu han, ancak temel seviyesinde izlenebilmektedir. Hana, iç kaleden yani yukarıdan bakılınca genel şeması ve yerleşim düzeni hakkında bir fikir edinebilmemiz mümkün olabilmektedir (Resim:280). Han, 10x48 m. ölçülerinde olup, doğu-batı istikametinde uzanmaktadır. Bugün duvarlardan kalan iç dolgu malzemesinden anlaşıldığı kadarıyla, hanın üç bölümden meydana geldiği görülmektedir. İç kalenin hemen dibinden başlayan birinci bölüm 10x8 m. ölçülerinde, orta bölüm 10x5 m. ölçülerinde, üçüncü kısım ise, 10x35 m. ölçülerindedir (Çizim:31).

Karakale Hanı 48 m. uzunluğu ile bölgede görülen kapalı hanların genel şemasına uymakla birlikte, 10 m. genişliği ile bu genel şemadan ayrılmaktadır. 10 m.

genişlik bir han için küçük değer olup, bölgede bir örneği daha yoktur. Yaptığımız yüzeysel ,incelemelerde bu 48 m. uzunluğun kesintisiz devam ettiğini, herhangi bir bölümlemeye uğratılmadığı görülmektedir. Temelde tespit ettiğimiz izlerden yapıda bölgeye has olan düzgün kesme siyah taşlar kullanıldığı ve yine kalan izlerden, bu kesme taşların içinin moloz taşlarla doldurulduğu anlaşılmaktadır.

Plan şeması olarak 10x5 m.lik alanın ortada bir hol olarak kullanıldığı, bu holün batısında 10x8 m. lik alanın yolcuların dinlenmesi için ayrıldığını, kalan izlerden bu kısmın ortadan ikiye bölündüğü anlaşılmaktadır. Yine bu kısma batı uçtan, iç kaleye bakan taraftan bir başka girişinin olduğu anlaşılmaktadır. Hanın 10x35 m. ölçülerindeki bu büyük kısmının ise, hayvanlara ayrılan ahır kısmı olduğu tahmin edilmektedir.

Yapı tamamı ile ortadan kalktığı için, günümüze ulaşan izlerinde genelde iç tarafta biri birilerine karıştığından, yapı hakkında daha teferruatlı bir bilgi edinmemize engel teşkil etmektedir. Bu yapı ile ilgili net bilgilerin elde edilebilmesi için ufak çapta yüzeysel bir kazının mecburiyeti kendini belli etmektedir.

3.1.8 – Hamamlar

Katalog No : 38

3.1.8.1 – Aralık Orta Köy Hamamı

Çizim No :32

Resim No : 281-297

Yeri : Aralık ilçe merkezinin yaklaşık 5 km. kuzey-doğusunda yer alan Orta Köyün girişinde, yolun sağ tarafında bir düzlükte yer almaktadır (Resim:281).

Yaptıran : Hamam köy eşrafından Hacı Cevat isimli bir şahıs tarafından yaptırılmıştır.

Yapan : Hamam isimleri belirlenemeyen Revanlı (Erivan) ustalar tarafından inşa edilmiştir.

Kitabeleri : Hamamın üzerinde ve civarında herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır.

Tarihçe : Kaynaklarda ismi geçmeyen hamamın kesin inşa tarihi de bilinmemektedir. Ancak, 1912 yılında inşa edildiği, uzun süre kullanıldığı bilinmektedir. Bir süre atıl durumda kalan hamam, 1960 yılında Aralık kaymakamlığının girişimleri sonucu onarımdan geçirilerek kullanılmıştır. Onarımdan sonra bir süre daha faal olan hamam, daha sonra terk edilerek yıkılmaya bırakılmıştır[127].

Plan ve Mimari Özellikleri : Doğu-batı istikametinde gelişen hamam, dikdörtgen bir alana oturmaktadır. Hamam tekli olup, ılıklık ve sıcaklıkta dört eyvanlı plan şemasında inşa edilmiştir. Sırasıyla soyunmalık, soğukluk-ılıklık ve sıcaklık bölümlerinden oluşan bir plan şeması göstermektedir (Çizim:32).

---

[127] Yaptıran, Yapan ve tarihçe kısmında hamamla ilgili bu bilgiler köyün yaşlılarından edinilmiştir.

Hamam 1.30 m. ölçülerinde üç adet giriş kapısı açılmıştır. Bu kapılardan bir tanesi kuzey-doğu duvarında, diğer ikisi ise güney-doğu duvarında açılmıştır (Resim:282-283). Kuzey-doğudaki kapı ile güney-doğudaki sağ baştaki kapı bir hole açılmaktadır. Soyunmalık olarak kullanılan bu holde, bir kapıdan girilince, soğukluk tabir edilen kare mekan ile karşılaşılır. Burası ortasında sekizgen şadırvanı olan ve yanlarda oturma sekileri bulunan, tek kubbe örtülü oldukça nizami bir yapı göstermektedir. Soğukluk kısmını örten bu tek kubbeye duvarlardan geçiş, üst tarafta üçgenimsi bir şekil alan pandantiflerle sağlanmıştır (Resim:284). Bu kısımda dikkati çeken diğer bir özellik ise, dört duvarda eyvan şeklinde geniş kemerler ile statik olarak sağlamlaştırıldığı ve kubbe yükünün böylece hafifletildiği uygulamasından, bu kemer atılımları mimaride de ayrıca bir hareketlenme ve masiflikten kurtarma olarak değerlendirilmelidir. Hamamda sadece bu soğukluk kısmında tek bir pencere açıklığına yer verilmiş olup (Resim:285), başka da penceresi yoktur. Hamamın içerisinin aydınlatılması kubbe üzerine açılan hafif yuvarlak kemerli pencerelerle sağlanmıştır (Resim:286). Bu kubbelerden sıcaklık kısmını örten kubbe, tamamen yıkılmışken soğukluk kısmının üzerini örten kubbenin bir kısmı ayakta durmaktadır (Resim:287).

Kısmen ayakta olan bu tuğla kubbelerden soğukluk kısmının üzerindeki kubbenin kalan izlerinden, bu kubbelerin üzerlerinde dörder adet pencere açıklığının olduğu anlaşılmaktadır (Resim:288). Kubbeye geçişler, kubbenin hemen altında pencerelerin üstünde bir çıkıntı şeklinde dışarıdan da izlenebilmektedir (Resim:289). Kubbelere açılan bu pencerelerle, yapının duvar hantallığı da böylece dağıtılmış olmaktadır. Ayrıca ortada bulunan sekizgen şadırvanda kubbe, zemin irtifasından doğan boşluğu doldurmakta ve aynı zamanda mimari ahenk ve bütünlüğe katkıda bulunmaktadır. İnsanlar içeride su ile tamamen rahatlamakta , ortadaki şadırvandan gelen su nameleri ile dinlenmektedirler.

Soğukluk kısmından beşik tonoz örtülü bir holden sıcaklık kısmına ulaşılmaktadır (Resim:290).Bu holün sağ tarafında kalan kısmı insanların temizlenmeleri için ayrılmış olup, girişi sıcaklık kısmının içerisinden verilmiştir. Bu temizlik kısmı bir küçük koridor ve üç ayrı bölümden oluşmaktadır. Sıcaklığa ulaşan bu holün soldaki kısmı ise, tuvalet olarak değerlendirilmiş olup, girişi holden verilmiştir. Bu kısmında iki bölümden oluştuğu görülmektedir. Bu hol veya koridor hamamın aynı zamanda ılıklık böümüdür.

Hamam içerisinin tamamıyla beton sıva ile kaplandığı, kurnaların bulunduğu kısımların da belirli yüksekliğe kadar daha kalınca betonla kaplandığı görülmektedir. Bu beton kaplamaların 1960 yılındaki tamirattan kaldığı tahmin edilmektedir. Hamamın içerisiyle birlikte dışarısının da, beton sıvalarla kaplandığı için orijinalliği bozulmuştur (Resim:291).

Hamamın sıcaklık bölümü ortada göbek taşı ve dört yanda sivri kemerli dört eyvandan müteşekkil bir yapı arz etmektedir (Resim:292). Göbek taşının bulunduğu orta alan kubbenin tamamı ile çökmesi sonucu moloz yığınları altında kalmıştır. Sıcaklık kısmında, eyvanlar birbirlerine zikzaklar çizen sivri kemer ve alınlıklarla bağlanarak içerinin monoton yapısı hareketlendirilmiştir (Resim:292-293). Bu sivri kemer ve çatı biçimli geçişler, bir firiz halinde kubbe ile duvarların birleştiği çizgide devam etmektedirler. Sıcaklık kısmının güney-doğu duvarındaki eyvanda iki adet kapı açıklığı yer almaktadır (Resim:294). Bu kapılardan köşede olan küçük bir hücreye açılmaktadır. Bu hücrenin halvet hücresi olduğu, içerisinde iki musluğun olduğu görülmektedir. Diğer kapı ise, bir koridor çizerek doğrudan güney-doğudaki diğer giriş kapısına ulaşmaktadır. Yine sıcaklığın güney-doğu duvarında, eyvan içerisinde baca şeklinde bir açıklıkla, güney-batı eyvanının köşesinde küçük bir kapı açıklığı görülmektedir (Resim:295). Bu açıklıklar bitişikte bulunan hamamın külhan kısmıyla bağlantılıdır.

Dış duvarları 1 m. kalınlığında olan hamam, kesme taş ve tuğla malzeme ile inşa edilmiştir. Hamamda duvarların kesme taş, kubbelerin ise tuğla malzemeden örüldüğü görülmektedir.

Simetrik bir dizilme ile inşa edilen hamamın bu simetrisi, güney-doğu tarafına eklenen bir mekanla bozulmuştur (Resim:296). Bu mekana kuzey-doğu taraftan düz atkılı bir kapıdan girilmekte olup, kare bir pencere ile dışarıya açılmaktadır. Hamamın hemen güney-doğu tarafında yer alan bir kanal (Ark) dan (Resim:297) gelen su, el pompaları ile bu mekan içine yaptırılmış havuzlara, oradan da yine el pompaları ile külhan kısmına aktarılıyormuş[128].

Iğdır ve yöresinde tespit ettiğimiz tek örnek olan ve kısmen de olsa ayakta kalabilen bu hamam yapısı, ilçe merkezinde değil de bir köyde yapılmış olmasıyla ilgi çekicidir.

---

[128] Köyde yaşayan yaşlı insanların anlattıklarından.

3.1.9 - Mezarlıklar ve Mezar Taşları

Katalog No : 39

3.1.9.1 – Karakoyunlu İlçesi Mezarlığı

Çizim No : --

Resim No : 298- 300

Yeri : Karakoyunlu ilçe merkezinin dışında, Aralık yolu üzerinde, yolun sağında yer almaktadır.

1. Nolu Koç Başlı Mezar : Eski mezarlık içerisinde yer almaktadır. Koç heykelinin gövde kısmı uzun dikdörtgen şeklinde düz olarak işlenmiş, baş kısmında içe doğru kıvrılan iki boynuza yer verilmiştir. Zaten şekil detaylı işlenmemiş, basit bir şekilde ele alınmıştır. Koçun gövdesinde herhangi bir yazıt veya figürlü bir süsleme yoktur. Yalnız sağ tarafta bir çerçeve yapılmış olup, bu çerçevenin içinde bugün herhangi bir yazıt yoktur. Yüzeysel olarak yazılan yazıtın doğa şartlarından zamanla silindiğini tahmin etmekteyiz (Resim:298).

2. Nolu Koç Başlı Mezar : eski mezarlık içerisinde yer alan bu mezarlık taşı da sarı kufeki taşından yapılmış olup, koç başlıdır. Gövde uzun dikdörtgen şeklinde düz formda işlenmiş, sağ ve sol tarafları hafif pahlanmıştır. Sağ tarafta yine uzun dikdörtgen formda kitabe için bir çerçeve yapılmış olup, bugün bu çerçeve boştur. Gövde üzerinde herhangi bir süsleme mevcut değildir. Bu mezar taşında koçun boynu yuvarlatılmış ve gövdeden belirgin bir şekilde ayrılmıştır. Baş gövde ile aynı seviyede olmayıp, yukarıdadır. Koçun boynuzu kıvrımlı şekilde olup, yüz hatları yuvarlak belirgin bir şekilde işlenmiştir. Bugün koçun sol boynuzu kırılarak tahrip edilmiştir (Resim:299).

1.Nolu Koç Başlı Mezar: eski mezarlık içerisinde yer alan bu mezar taşı diğerlerine oranla daha yeni tarihlidir. Burada gövde daha büyük ve tombul tutulmuş olup, düz formludur. Üzerinde herhangi bir kitabe veya süsleme unsuru bulunmamaktadır. Koçun baş kısmı gövde ile aynı düzlemde olup, boyun kısmı belli olmamaktadır. Sadece surat kısmı belirgin ve detaylı bir şekilde işlenmiştir. Burada koçun boynuzları dışa doğru kıvrımlı işlenerek kulak, burun ve göz gibi uzuvlar yerli yerinde kullanılmıştır. Koçun boynunda "Dağdağan" denilen tahtadan yapılan tarağa benzeyen, bir süs olan takı işlenmiştir (Resim:300).

Katalog No : 40

3.1.9.2 – Yaycı Köyü Mezarlığı

Çizim No . --

Resim No : 301-304

Yeri : Iğdır il merkezinin 8 km. batısındaki Yaycı Köyünün içerisinde yer almaktadır.

Bu mezarlık içerisinde de çok sayıda motifli ve koç başlı mezar taşı bulunmaktadır. Bunlardan dikkate değer bulduklarımızı tanımlamaya gayret edeceğiz.

1.Nolu Mezar Taşı : Eski mezarlık içerisinde yer alan bu mezar taşı, diğer mezar taşlarından ayrı bir özellik gösterir. Uzun dikdörtgen bir form gösteren taşın üzerinde ikinci bir dikdörtgen form görülür. Bu ikinci dikdörtgenin üzerinde de, kabartma olarak işlenmiş, içerileri boş bırakılmış, yukarıdan aşağıya doğru küçülen baklava motiflerine benzer damla motifleri işlenmiştir. Mezar taşı üzerinde herhangi bir yazıt yoktur (Resim:301).

2. Nolu Koç başlı Mezar : Eski mezarlık içerisinde yer almaktadır. Kahverengi kufeki taştan yapılan mezar taşı, koç başı şeklindedir. Gövde düz bir formda ele alınmış olup, hantal bir yapı göstermektedir. Gövde üzerinde herhangi bir yazıt mevcut değildir. Taşın baş tarafı koç başı şeklinde düzenlenmiş olup, gövde ile aynı seviyededir. Koçun baş tarafı gövdeden üçgen motiflerle ayrılmıştır. Koçun baş kısmında hatlar yuvarlatılmış, boynuzlar kabartma şeklinde işlenmiştir. Burun ve ağız kısımları çizgilerle belirtilmiştir. Koçun boynunda kabartma şeklinde bir" dağdağan" görülmektedir (Resim:302).

3.Nolu Koç Başlı Mezar : Eski mezarlık içerisinde yer almaktadır. Kahverengi kufeki taşından yapılmıştır. Koç başlı mezarın gövdesi uzun dikdörtgen şeklinde olup, köşeler pahlanmıştır. Alt tarafta kaba hatlarla da olsa ayaklar belirtilmeye çalışılmıştır. Koçun gövdesi üzerinde herhangi bir yazıt mevcut değildir. Ancak gövdenin üst kısmında dört

kollu bir yıldız ve bunun içerisinde bir daire ve bu dairenin içerisinde de X işareti dikkati çekmektedir. Yıldızın kolları da kendi içerisinde kısımlara ayrılmıştır. Koçun baş kısmı gövde ile aynı düzlem içerisinde yer almaktadır. Ancak boyun kısmı yuvarlak hatlarla ayrılmıştır. Küçük boynuzlar içe doğru sarmal şeklindedir. Boynuzların hemen altında oyulmak suretiyle iki göz işlenmiştir. Gözlerin hemen altında birer uzun çentik şeklinde burun delikleri işlenmiştir. Yine bu burun deliklerinin hemen altında yatay bir çentikle ağız'a yer verilmiştir (Resim:303). Üzerinde tarihi olmamakla birlikte uğradığı tahribattan, mezarlığın en eski taşlarından biri olduğu anlaşılmaktadır.

4.Nolu Koç Başlı Mezar : Eski mezarlık içerisinde yer almakta olup, kufeki taştan yapılmıştır. Gövde kısmı büyük ve hantal tutulmuştur. Gövde üzerinde herhangi bir yazıt ve süsleme yoktur. Gövde ile baş kısım aynı seviyede olup, baş kısmı gövdeden çok kaba çizgilerle ayrılmıştır. Koçun başı nerdeyse gövdeye eş değerde büyük tutulmuş, hatlar kabaca işlenmiş olup estetikten uzaktır. Kabartma olarak işlenen kocaman boynuzlar içe doğru bir sarmal oluşturmaktadır. Bu mezar taşında, bu boynuzlar dışında diğer uzuvlar belirgin olmayıp, kaba taslak işlenmiştir (Resim:304).

Katalog No : 41

3.1.9.3 – Küllük Köyü Mezarlığı

Çizim No : --

Resim No : 305-306

Yeri : Iğdır şehir merkezinin yaklaşık 16 km. batısında yer alan Küllük Köyünün güneyinde bulunmaktadır.

Bu eski mezarlık içerisinde çok sayıda mezar taşı ,ile birlikte, bir adet de koç başlı mezar tespit ettik. Bunlardan dikkate değer bulduklarımızı tanımlamaya çalışacağız.

1.Nolu Mezar Taşı : eski mezarlık içerisinde yer almaktadır. Yörede bulunan siyah taştan yapılmış olup, basit bir form göstermektedir. Mezar taşında üst tarafta üçgen formda bir alınlık, alt tarafta ise kare formda bir yazıtlık yer almaktadır. Bu çerçeveler içerisinde kazınmak suretiyle yazılar yazılmış olup, tahrip olmaları sebebi ile okunamamaktadır (Resim:305). Mezarlıktaki diğer mezar taşları da buna benzer formlar göstermektedir.

2.Nolu Koç Başlı Mezar : Eski mezarlık içerisinde yer almaktadır. Uzun dikdörtgen bir gövdeye sahiptir. Sırt tarafında ortadan bir çizgi ile ayrılan, bugün okunamayan iki satırlık bir kitabe mevcuttur. Koçun baş kısmı gövdeden düşük seviyede ve köşeli bir biçimde işlenmiştir. Baş kısmında boynuzlar içeriye doğru kıvrımlı, kabartma şeklinde işlenmiştir. Yüz kısmı kabartma olarak işlenmiş olup, ağız ve burun kısmı bugün kırılmıştır (Resim:306).

Katalog No : 42

3.1.9.4 – Sürmeli Köyü Mezarlığı

Çizim No : --

Resim No : 307-310

Yeri : Tuzluca şehir merkezine 10 km. mesafede, Aras nehrinin güney kıyısına kurulu bulunan Sürmeli Köyünün doğusunda yer almaktadır.

Çok eski bir yerleşim olan bu köyün mezarlığında da bir çok mezar taşı mevcuttur. Bugün kullanılmayan bu mezarlık içerisinde dikkate değer bulduğumuz mezar taşlarından birkaç tanesini incelemeye çalışacağız.

1.Nolu Mezar Taşı : Eski mezarlık içerisinde yer alan bu mezar taşı kiremit renginde bir taştan yapılmış olup, uzun dikdörtgen bir form göstermektedir. Taş yüzeyi uzun dikdörtgen formunda, basamaklı bir şekilde kademelendirilmiş olup, en üstteki çerçeve içerisinde bir ibrik şekli işlenmiştir. Bir köşesi kırık olan taşın üzerinde herhangi bir yazıtı mevcut değildir (Resim:307).

2.Nolu Mezar Taşı . Eski mezarlık içerisinde yer almaktadır. Kiremit renginde bir taştan yapılmış olup, uzun dikdörtgen bir form göstermektedir.Üç basamak halinde yukarıya doğru kademelenen ve üst dikdörtgen panosu içerisinde bir süslemeye yer verilmiştir. Bu uzun dikdörtgen içerisinde bir kaide üzerine konulmuş bir vazo ve bu vazo içerisinde niteliği anlaşılamayan sağa ve sola açmış şekilde bir bitki işlenmiştir. Bu süslemenin alt tarafında üç satır halinde bir kitabe kuşağı olup, tahrip olduğundan okunamamaktadır (Resim:308).

3.Nolu Mezar Taşı : Eski mezarlık içerisinde yer almaktadır. Bu mezar taşı da diğer mezar taşları gibi kiremit rengi taştan yapılmış olup, uzun dikdörtgen form göstermektedir. İkili bir kademelenme gösteren mezar taşı üzerinde 1308 H./1890-91 M. tarihi okunmaktadır. Mezar taşı Muzaffer Ali oğlu İsmail'e aittir. Bu üç satırlık

kitabenin hemen altında kabartma olarak işlenmiş bir çaydanlık ve fincan görülmektedir (Resim:309).

4.Nolu Mezar Taşı : Eski mezarlık içerisinde yer alan bu mezar taşı da kiremit rengi taştan yapılmış olup, uzun dikdörtgen bir form göstermektedir. Mezar taşının üzeri düz şekilde işlenmiş olup, üzerinde beş satırlık bir kitabesi mevcuttur. 1335 H/1917 M. tarihli mezar taşının yazıları bozuktur. Yazıların hemen alt kısmında iki ayrı daire içerisinde beş kollu yıldız motifleri işlenmiş olup, içerileri boştur (Resim:310).

Katalog No : 43

3.1.9.5– Hakmehmet Köyü Mezarlığı

Çizim No : --

Resim No : 311-313

Yeri : Iğdır şehir merkezinin yaklaşık 16 km. kuzeyinde yer alan Hakmehmet Köyünde bulunmaktadır.

Hakmehmet Köyünde yer alan bu eski mezarlık içerisinde değişik özellikte mezar taşlarına rastlamak mümkündür. Bunlardan dikkate değer bulduğumuz mezar taşlarını aşağıya aldık.

1.Nolu Mezar Taşı : Eski mezarlık içerisinde yer alan bu mezar taşının, aslında mezara ait bir baş taşı olduğu anlaşılmaktadır. Bu baş taşı yukarıya doğru genişleyen bir formda yapılmış olup, bu şekli ile bir kalpağı hatırlatmaktadır. Taşın ön yüzünde kabartma olarak bir hilal işlenmiş olup, hilalin içerisinde de beş kollu bir yıldız motifine yer verilmiştir (Resim:311). Taşın kalpağa benzeyen şekli ve üzerindeki ayyıldız motifi ile cumhuriyet dönemi yapıtı olduğu tahmin edilmektedir.

2 Nolu Mezar Taşı : Eski mezarlık içerisinde yer alan bu mezar taşı siyah bir taştan yapılmış olup, üzerinde bir takım resimler işlenmiştir. Taşın üst tarafında kabartma olarak işlenmiş Arapça yazı, bugün okunamamaktadır. Bu yazının hemen alt tarafında kabartma olarak bir hançer şekli işlenmiştir. Hançerin hemen altında yine kabartma olarak bir tabanca resmine yer verildiği görülmektedir. Resimler gerçekçi bir biçimde ele alınmış olup, hançerin ucunun sivriliği, sapı ve keskinliği başarılı bir şekilde işlenmiştir. Tabancanın da hançer gibi başarılı bir şekilde işlendiği, tabancanın kabzası ve namlusu gibi kısımlarından belli olmaktadır (Resim:312).

Seyit Mezarı : Eski mezarlık içerisinde yer almaktadır. Yekpare siyah taştan yapılmış olan bu mezar taşı bir lahiti andırmaktadır. Uzun dikdörtgen bir formda yapılmış olup,

üzerinde üç adet su çanağı şeklinde oyuklar açılmıştır. Bu oyuklar gayet nizami ölçülerde yapılmıştır. Bu oyuklar biri birilerine ve kenarlara eşit mesafelerde yapılmıştır (Resim:313).

Çakırtaş Köyü Kaçak Tohit Mezarı : Çakırtaş köyünde eski mezarlık içerisinde yer almaktadır. Mezar koç başı şeklinde tasvir edilmiştir (Resim:314). Kaçak Tohit olarak bilinen şahıs için 1966 yılında yaptırılmıştır.

Koçun gövde kısmı keskin hatlarla kare bir şekilde tasarlanmış olup, düz bir özellik gösterir. Koçun boyun kısmı, özellikle baş kısmı ayrıntılı bir şekilde işlenmiştir. Koçun baş kısmında boynuzlar içe doğru kıvrılan bir sarmal şeklinde detaylı olarak işlenmiştir. Boynuzun alt kısmında yine kabartma bir şekilde kulak görülmektedir. Koçun ince uzun suratı, gözleri ve ağız kısmı yerli yerinde ve kendi doğasına uygun bir şekilde tasvir edilmiştir. Bu kısımlardaki ağız ve göz kısımları siyah boyayla belirtilmiştir. Koçun boynunda bir dürbün asılıdır. Yine koçun gövdesinin sol kısmında üste bir hançer, altta da tabanca taşa çentilmek suretiyle işlenmiştir.

Bu koç başlı mezar üzerinde görülen dürbün, hançer ve silah uzun yıllar kanun kaçağı olarak yaşayan ve Kaçak Tohit olarak ünlenen şahsın, bu kaçak yıllarında kullandığı aletleri göstermektedir. Koç başlı mezar ise, bölgede yaygın olan genç yaşta yiğit olarak ölenler için yapılan mezar geleneğinin, yine genç yaşta ölen bu şahıs için 1966'lı yıllarda da devam ettirildiğinin bir göstergesidir.

Katalog No : 44

3.1.9.6– Ahura (Yenidoğan) Köyü Mezarlığı

Çizim No : --

Resim No : 315- 324

Yeri : Aralık ilçesinin güneyinde, Ağrı dağının kuzey yamaçlarında, ovaya doğru eğimli bir tepe üzerinde yer alan eski bir mezarlıktır (Resim:315).

Bu mezarlık, 1840 yılında bölgede meydana gelen heyelanla tamamı ile ortadan kalkmış olan Ahura-Mazda yerleşimine ait gayrimüslim bir mezarlık olup, bu mezarlık içerisinde bugün bir çok mezar yer almaktadır (Resim:316).

1.Nolu Mezar Taşı : Tek blok taştan yapılan bu mezar taşı üçgen alınlıklı olup, üçgen alınlıklı bir bordürün çevrelediği zemin yüzeyinde dört kollu bir haç motifi işlenmiştir. Haçın kolları uç tarafta ikiye ayrılarak her kolda ikişer olmak üzere bir haç motifinin uç taraflarında, toplamda sekiz adet daha haç motifi işlenmiştir. Yine, merkezdeki büyük haçın kolları arasında dört adet daha haç motifi görülür ki, bunlarında uçları ikişer haçla sonlanmaktadır.

Merkezdeki bu dört kollu haçın üzerine örgü motifi işlenmiştir. Aynı örgü motifini dış çerçeveyi oluşturan bordür içerisinde de görmekteyiz (Resim:317).

2.Nolu Mezar Taşı : Yekpare taştan yapılan bu mezar taşının da üzeri, adeta boş alan bırakılmak istenmemecesine bezenmiştir. Dikdörtgen formda ele alınan bu mezar taşının üzerinde, dışta bir çerçeve şeklinde dolanan bordür zincirek motiflidir. Bu bordürün ortasında yine dört kollu bir haç motifi merkezde işlenmiş olup, kolların arasında da dört adet haç motifi gözlenmektedir. Merkezde yer alan haçın üzerinde süsleme olarak örgü motifinin işlendiği görülmektedir (Resim:318).

3.Nolu Mezar Taşı : Mezar taşı tek parça taştan yapılmıştır. Uzun, dikdörtgen bir yapı göstermektedir. Taşın üst tarafı üçgen alınlık şeklinde olup, içerisi boş bırakılmıştır. Taş

üç taraftan, ters U şeklinde kalın bir bordürle çevrilmiştir. Bu bordürün ortasındaki boşluğa, merkeze, uçları yine ikiye ayrılıp haç şekli alan bir motif yerleştirilmiştir. Haçın kolları arasında dört bağımsız haç motifi daha işlenmiştir. Merkezde yer alan ve içi örgü motifli haçın hemen alt tarafında, yuvarlak madalyon içerisinde geometrik motiflerden oluşan bir rozet işlenmiştir. Bu rozet içerisinde görülen geometrik motifleri, taşın etrafını dolanan bordürde de kullanılmıştır. Taşın alt tarafında yazılara yer verilmiştir (Resim:319).

4.Nolu Mezar Taşı : Tek parçadan yapılan bu mezar taşı üçgen alınlıklı,üçgen bordürlü bir yapı göstermektedir. Taşın tam ortasına denk gelecek şekilde , merkeze dört kollu bir haç motifi işlenmiştir. Uçlarda çatallaşan kollar tekrar birer haç motifi şeklini almaktadır. Haçın kolları arasında, aynı şemada dört adet daha haç işlenmiştir. Merkezdeki haçın üzerinde örgü motifleri görülürken, üçgen alınlıklı bordür içerisinde taşı üç yönden çepe çevre dolanan, S motifleri işlenmiştir (Resim:320).

5.Nolu Mezar Taşı : Yekpare taştan yapılan bu mezar, üçgen alınlıklı olup, U şeklinde bir bordürle çevrilmiştir. Bu ters U nun ortasına gelecek boşluğa dört kollu haç motifi işlenmiş olup, haçın içerisi örgü süslemelidir. Bu mezar taşında diğerlerinden farklı olarak haçın kolları arasına dört bağımsız haçın yanı sıra, birer adet de rozet motifi işlenmiştir. Yine alt tarafta büyük bir madalyon içerisinde geometrik geçmeli süslemeye yer verilmiştir. Mezar taşını ters U şeklinde dolanan ve üst tarafta çiftli bordür halini alan bu kuşak içerisinde de bağımsız bölümler halinde geçmeli geometrik süslemeler görülmektedir (Resim:321).

6.Nolu Mezar Taşı : Tek blok halinde yapılan bu mezar taşı uzun dikdörtgen bir form göstermektedir. Taşın üst tarafı tahrip olduğundan kullanılan süslemenin şekli veya boş bırakıldığı anlaşılmamaktadır. Taşı üç taraftan çevreleyen zincirekli ince bir bordür içerisinde merkeze, yine dört kollu bir haç yerleştirilmiş ve diğer örneklerde görüldüğü gibi bu haçın kolları arasına dörder bağımsız haç daha yerleştirilmiştir. Alt tarafta ise bir yazı kuşağı görülmektedir (Resim:322).

7.Nolu Mezar Taşı : Bu mezar taşı mezarlık içerisinde değişik formda düzenlenen ender taşlardan birini teşkil etmektedir. Diğer mezar taşlarına oranla daha küçük ölçülerde yapılmış olan bu taş, yuvarlak formludur. Bu mezar taşında bir yuvarlak içerisine merkeze dört kollu bir haç motifi işlenmiş, bu haçın kolları arasına da altta iki tane bağımsız haç, üst kolları arasında ise iki rozet motifi işlenmiştir. Merkezdeki bu haçın kolları motiflerle doldurulmuştur (Resim:323).

8.Nolu Mezar Taşı : Mezarlık içerisinde farklı özellik gösteren ender taşlardan birini de bu mezar taşı oluşturmaktadır. Bu mezar taşı da daha küçük ölçülerde yapılmış, üzerindeki motiflerde yüzeysel ve basit bir şekilde işlenmiştir. Bu taşın üzerinde görülen haç motifleri, haç motifinin görüntüsü yanı sıra ok ve yay görüntüsünü de andırmaktadır (Resim:324).

Aliköse Köyünde ki Mezar Taşı : Aliköse köyünde eski bir mezarlık içerisinde yer alan bu taş oldukça büyük ölçülerde olup, yekpare taştan oluşmuştur. Taşın üzerine dört kollu bir haç motifi işlenmiştir. Haç motifi gösterişten uzak, sade bir şekildedir. Bu haç yuvarlak bir kemer içerisine alınmıştır. Bu yuvarlak kemer içerisi de üçgenlerden oluşan zikzaklı bir şekilde süslenmiştir. Bu süsleme detaylı bir süsleme olmayıp, taşa çentilmek suretiyle elde edilen bir süslemedir (Resim:325).

Yüce Otağ Köyündeki Mezar Taşı : Yüce Otağ köyü eski mezarlığı içerisinde yer alan bu mezar taşı, etrafında bulunan mezar taşlarıyla aynı şekil ve bezeme yapısına sahiptir. Bölgeye has siyah taştan yapılan bu mezar üzerinde dört kollu haç motifi merkezde yer almakta, kollar arasında üst tarafta bağımsız iki haç motifine daha yer verilmiştir. Haç motifleri sade olup, düz zemin üzerine çentilmek suretiyle yapılmıştır. Haç dışında başka bir süsleme görülmemektedir (Resim:326).

Eğrekdere Köyündeki Lahit Kapağı : Eğrekdere köyünde bulunan bu taş, bir lahite aittir. Üçgen alınlıklı bu lahit kapağının bir yüzeyi boş bırakılmışken, bir yüzü uzun dikdörtgen bir çerçeve içerisine alınmış yazı kuşağı mevcuttur (Resim:327).

Alt tarafta ikili bir kademelenmeye sahip olan bu lahit kapağının ikinci bir defa kullanıldığı anlaşılmaktadır. Lahit kapağının bir yüzeyinde dört satırlık bir kitabe işlenmişken, diğer yüzeyi boş bırakılmıştır (Resim:328).

Eğrekdere Köyündeki İkinci Lahit Kapağı : İki üç parçaya bölünen bu lahit kapağı taştan yapılmış olup, herhangi bir süslemeye sahip değildir. Diğer lahit kapağına oranla daha küçük ölçülerde yapılan bu lahit kapağı üzerinde herhangi bir kitabe mevcut değildir. Lahit kapağı gösterişten uzak sade bir formda , basit bir şekilde yapılmıştır (Resim:329).

3.1.10 – Evler

Katalog No : 45

3.1.10.1 – Ömer Şark Evi

Çizim No : --

Resim No : 330-331

Yeri : Iğdır il merkezinde, Iğdır Mava mahallesinin girişinde yer almaktadır (Resim:330).

Yaptıran : Binayı yaptıran bilinmemektedir.

Yapan : Binayı inşa eden ustanın ismi bilinmemektedir.

Kitabeleri : Binanın üzerinde herhangi bir kitabesi mevcut değildir.

Tarihçe :Binanın kesin inşa tarihi bilinmemekle birlikte, plan ve teknik açısından 19.yy. sonu ile 20.yy. başlarında inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Tek katlı olarak inşa edilen evin üzeri sonradan yapıldığı anlaşılan piramidal bir çatı ile örtülüdür. Dikdörtgen planlı yapı, sonraki dönemde esaslı bir tamir görerek orijinal görüntüsünü kaybetmiştir. Yapı düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiş olup, bugün bu kesme taşların üzerleri boya ile kapatılmıştır. Yapının güneye bakan cephesine doğu uçta bir kapı ve kapının yanına batıya doğru sıralanan dikdörtgen çerçeveli ve düz atkılı beş adet pencere açılmıştır. Yapıda kapı ve pencere alınlıkları beşer adet kesme taşın dikey yerleştirilmesiyle özellikle vurgulanmıştır. Oldukça kalın tutulan duvarlar üzerinde yine oldukça büyük ve bol pencere açılması, yörenin ılıman iklimi ile bir paralellik göstermektedir (Resim:331).

Katalog No: 46

3.1.10.2 – Foto Mehmet Evi

Çizim No : --

Resim No : 332

Yeri : Iğdır il merkezinde, Iğdır Mava mahallesinin başlangıcında yer almaktadır.

Yaptıran : Binanın kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Binayı yapan ustalar hakkında herhangi bir bilgi edinilememiştir.

Kitabeleri : Binanın üzerinde herhangi bir kitabeye rastlanılmamıştır.

Tarihçe : Kesin inşa tarihi bilinmeyen binanın, mimari ve plan özelliklerinden 19.yy. sonu ile 20.yy. başlarında inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Üzeri düz damla örtülü olan ev, tek katlı olarak inşa edilmiştir. Uzun dikdörtgen planlı yapının cephesi düzgün kesme taş malzeme ile kaplanmış olup, diğer taraflar ise daha küçük ölçülerde yonu taş malzeme ile örülmüştür. Binayı depremlere karşı dayanıklı kılmak için duvarların içerisinde" hatıl"lara yer verilmiştir. Yapının özellikle vurgulanan güney cephesinde, bir adet kapı ile beş adet pencere açıklığına yer verilmiştir. Pencerelerden batıda olan en son pencerenin sonradan açıldığı anlaşılmaktadır. Burasının aslında bir kapı açıklığı olduğu, sonradan kapatılarak pencereye çevrildiği tamir izlerinden anlaşılmaktadır. Böylece binanın orijinalde biri batı uçta, diğeri ise doğu uçta olmak üzere iki girişinin olduğu anlaşılmaktadır. Yapının doğudaki giriş kapısına dört basamaklı bir merdivenle çıkılarak ulaşıldığı ve düz atkılı olduğu görülmektedir. Kapının kemer yerine gelen üst kısmı, beş sıra halinde taşların değişik dizilmesiyle vurgulanmıştır. Kapının yanında, batıya doğru uzun dikdörtgen forumlu dört adet penceresi vardır. Pencereler de kapıda

olduğu gibi düz atkılı olup, beş sıra taşın değişik dizilmesi ve ortada bir konsol çıkması ile vurgulanmıştır. Pencerelerin altından geçen bir silme cephe boyunca uzanmaktadır (Resim:332).

Katalog No : 47

3.1.10.3 – Aziz Güveren Evi

Çizim No .--

Resim No : 333-334

Yeri : Iğdır il merkezinde, Iğdır Mava mahallesinde yer almaktadır.

Yaptıran : Binanın kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Binayı inşa eden ustaların kimlikleri bilinmemektedir.

Kitabeleri : Binanın üzerinde mevcut bir kitabesi bulunmamaktadır.

Tarihçe : Kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak, mimari özellikleri ve plan tipi 19.yy. ın sonu ile 20.yy.ın başını işaret etmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Tek katlı olarak tasarlanan evin üzeri düz damlıdır. Tamamen kesme taş malzeme ile inşa edilen yapı, doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen bir plan şeması göstermektedir. Yapının güney cephesi özellikle vurgulanmak istenmiş, bu cephe düzgün blok taşlarla kaplanmıştır. Bu cephede en üstte, çatı seviyesinde düz örtüyü de aşan bir sıra taş dizisi ile dışa doğru kademeleşen, silmeli bir saçak göze çarpar. Yapının caddeye bakan bu güney cephesi üzerinde bir adet kapı ile sekiz adet pencere açıklığına yer verilmiştir. Pencerelerden iki tanesi kapının solunda, altı tanesi ise kapının sağında yer almaktadır. Güneydeki bu kapı ve pencerelerin formu aynıdır. Uzun dikdörtgen formlu bu pencereler yuvarlak kemerli olup, üst tarafta zeminden dışa taşkın bir biçimde ters U şeklinde yerleştirilmiş alınlıklarla pencereler hareketlendirilmiştir. Pencerelerin ortasına denk gelecek şekilde konsol çıkmalar kapıda da görülür. Alt tarafta, aynı zamanda pencere altlığını da oluşturacak şekilde bir silme kuşağı boydan boya uzanmaktadır (Resim:333). Binanın

giriş kapısı da pencerelerde olduğu gibi, üzeri ortada konsol çıkmalı yuvarlak forumlu, yanlarda pencerelerden farklı olarak dışa taşkın form aşağıya kadar uzanmaktadır. Binanın yan tarafındaki pencereleri düz atkılı ve kare forumlarıyla, güney cephesindeki pencerelerden ayrılmaktadırlar (Resim:334).

Katalog No : 48

3.1.10.4- Cemalettin Güneş Evi

Çizim No : --

Resim No : 335-339

Yeri : Iğdır il merkezinde, Iğdır Mava mahallesinde cadde üzerinde yer almaktadır (Resim:335).

Yaptıran : Binanın kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan Binayı inşa eden ustaların kimler olduğu bilinmemektedir.

Kitabeleri : Binanın üzerinde, kuzeye bakan cephesinde, doğu uçta üst tarafta, üst örtüye geçişi sağlayan silmelerin hemen altında, iki burmalı sütüncenin arasındaki düz zemin üzerine kazınmış olan kitabesinde, 1908 tarihi ile muhtemelen binayı inşa eden ustanın soy ve isminin baş harfleri olan U ve C harfleri Latince olarak kazınmıştır (Resim:336).

Tarihçe : Üzerindeki kitabeye göre binanın 1908 yılında inşa edildiği anlaşılmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri : Tek katlı ve düz damlı olarak inşa edilen bina uzunlamasına gelişen dikdörtgen planlı bir şema göstermektedir. Tamamı ile taş malzemeden inşa edilen binada yola bakan taraf özellikle vurgulanmıştır. Cephe mimarisinde görülen düzgün kesme blok taş kaplamalı yapı, binanın diğer duvarlarında görülmez. Binanın diğer taraflarında küçük yonu taşlar kullanılmıştır.

Binanın kuzey cephesinde, üst kısımda düz örtünün bir taş sırası, yukarıdan bir kuşak, onun hemen altında da bir silme ve bu silmenin altında da küçük kare parçacıkların oluşturduğu dendanlardan meydana gelen bir süsleme kuşağı görülmektedir. Pencereler ile üst silme arasında taşların üstünde, kabartma olarak

işlenmiş 13 adet, kenarları tırtıklı üçgenler sıralanmıştır. Yine bu cephede bir kapı ile altı adet pencereye yer verilmiş, pencereler hafif yuvarlak kemerli forumludurlar. Pencereler uzun dikdörtgen forumlu olup, üst kısımda alınlıklar beş sıra halinde, zeminden taşkın bir şekilde vurgulanmış, ortada da konsol şeklinde bir çıkma yer almıştır (Resim:337).Bunlardan birinde, kabartma olarak bir vazo içerisinde bir bitki motifi işlenmiştir (Resim:338).

Binada pencerelerin alt kaidesini de oluşturacak şekilde, iç tarafa kademeli bir silme boydan boya uzanmaktadır. Binanın kuzey cephesinin batı ucunda bulunan giriş kapısı hafif yuvarlak kemerlidir. Pencerelerde olduğu gibi üst kısım belirtilerek, ortada konsol şeklinde kabartma bir süslemeye yer verilmiştir. Bugün harap durumdaki ahşap kapısı üç bölümden oluşmaktadır. Üst tarafta yuvarlak kemerli üç bölüme yer verilmiştir. Kapının orta kısmı daha büyük tutulmuş, biri birinin aynı olan iki kanattan oluşmaktadır. Kanatlarda kapalı uzun dikdörtgen bir pano ve bu panoların üst ve altlarında da silmeli yatay hatlar mevcuttur. Kapının alt kısmındaki panoların iç tarafları sade tutulmuş, dış çerçeveler silmelerle kademelendirilmiştir (Resim:339). Bugün kullanılmayan kapı çürümeye yüz tutmuştur.

Katalog No : 49

3.1.10.5 – Iğdırmava'lı Kasım'ın Evi

Çizim No : --

Resim No : 340

Yeri : Iğdır il merkezinde, Iğdır Mava mahallesinde yer almaktadır.

Yaptıran : Binayı yaptıran şahıs bilinmemektedir.

Yapan : Binanın ustası bilinmemektedir.

Kitabeleri : Binanın üzerinde herhangi bir kitabesi yoktur.

Tarihçe : Binanın kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak, plan ve inşa tekniğinden 19.yy. sonu ile 20.yy. başı eseri olduğu tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Tek katlı olarak inşa edilen bina küçük ölçülerde olup, yaklaşık olarak kare bir plan şeması göstermektedir. Düz damlı olan binada taş ve kerpiç malzeme bir arada kullanılmıştır. Binanın caddeye bakan güney-batı cephesi taşla kaplı olup, diğer duvarlar kerpiç malzeme ile örülmüştür. Bugün güney-batıya bakan cephede dört adet pencere açıklığı görünürse de, yapının orijinalinin böyle olmadığı, bu dört pencereden bir tanesinin(doğu uçtakinin) aslında kapı olduğu sonradan örülerek pencereye çevrildiği kalan tamir izlerinden anlaşılmaktadır.

Binada kapı ve pencere forumları düz atkılı olup, üst tarafları taşların dikeyine dizilmesi ile vurgulanmıştır Orta taraflarda da konsollara yer verilmiştir. Alt tarafta pencerelerin alt kaidelerini oluşturacak şekilde bir silme kuşağı görülmektedir Resim:340).

Katalog No : 50

3.1.10.6– Almancının Evi

Çizim No : --

Resim No : 341

Yeri : Iğdır il merkezinde, Iğdır Mava mahallesinde yer almaktadır.

Yaptıran : Binayı yaptıran kişi bilinmemektedir.

Yapan : Binayı inşa eden ustası bilinmiyor.

Kitabeleri : Binanın üzerinde herhangi bir yazıtı yoktur.

Tarihçe : Kesin inşa tarihi bilinmiyor. Fakat mimari özellikleri 19.yy.ın sonu ile 20.yy.ın başlarını işaret ediyor.

Plan ve Mimari Özellikleri : Tamamen taş malzeme ile inşa edilen bina tek katlı plan tipi göstermektedir. Küçük ölçülerdeki binanın orijinalinin üst örtüsünün düz damlı olduğu, günümüzdeki çatının binaya sonradan eklendiği anlaşılmaktadır. Binada kuzeye bakan cephe özellikle vurgulanmıştır. Bu cephe yüzey kaplamaları düzgün blok taşlarla kaplanmışken, diğer duvarlar daha küçük yonu taşlarla örülmüştür. Binanın sokağa bakan kuzey cephesinde, batı uçtaki kapının yanında, doğuya doğru üç adet pencereye yer verilmiş olup, pencereler dikdörtgen formda yapılmıştır.

Düz atkılı pencerelerin etraflarında ters U şeklinde ortada sona eren silmeli çerçevelere yer verilmiştir. Pencerelerin altında yatay uzun dikdörtgen formda, dışa taşkın panolara yer verilmiştir. Diğer binalarda görülen pencerelerin üstünün, taşların dikey dizilmesi ile vurgulanması ve konsol ile alt taraftaki yatay silmeler bu binada görülmez. Pencerelerin çerçeveleri ile kuzey cephenin tamamında taşların üzeri boyalarla kapatılmıştır. Binanın batı ucundaki giriş kapısı özellikle vurgulanmıştır. Düz

atkılı giriş kapısının üzeri beş adet taşın dikey dizilmesi ile vurgulanmıştır. Yanlarda ise sağ ve solda üçer adet olmak üzere toplam altı taş bloğu, eşit aralıklarla zeminden dışarıya taşırılmıştır (Resim:341). Bugün hala kullanılan evin iç mekanı hakkında yaşlı ev sakinlerinin sinirli halleri dolayısıyla bir bilgi edinemedik.

Katalog No : 51

3.1.10.7 – Almancı Dindar'ın Evi

Çizim No : --

Resim No :342-344

Yeri : Iğdır şehir merkezinde Iğdır Mava mahallesinde yer almaktadır.

Yaptıran : Binayı yaptıran kişilerin kimlikleri bilinmemektedir.

Yapan : Binanın ustası bilinmemektedir.

Kitabeleri : Binanın üzerinde herhangi bir kitabesi yoktur.

Tarihçe : Kesin inşa tarihi bilinmeyen binanın plan ve mimari özellikleri ile 20.yy.ın başlarında inşa edildiği sanılmaktadır.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bina tek katlı inşa edilmiş olup, düz damlıdır. Aynı mahalledeki diğer yapılarda görülen taş örgü ile blok taş kaplamalı cephe mimarisi bu binada görülmez. Burada farklı olarak sadece temel 1 m. yükseklikte üç sıra taş örgülü olup, üst kısım kerpiç malzemeden inşa edilmiştir. Temelde görülen üç sıra kesme taş sadece kuzey-batıya bakan cephede kullanılmış olup, arka taraflar kerpiçtir.

Cephede iki tanesi giriş kapısının solunda, üç tanesi de giriş kapısının sağında olmak üzere toplamda beş adet pencereye yer verilmiştir. Pencereler uzun dikdörtgen formlu ve düz atkılıdır. Kapı da aynı formda düzenlenmiş olup, hiçbir mimari özellik arz etmemektedir (Resim:342). Bina iç tarafta iki oda bir salon şeklinde düzenlenmiş ve iki oda ortadaki salonun sağında ve solunda yer almıştır. Oldukça kalın tutulan kerpiç duvarlar iç tarafta sıva ile kapatılmıştır. Kalan izler ve malzemeden binanın "Peç sistemi" ile ısıtıldığını ortaya koymaktadır (Resim:343-344). Duvarın içine ocak biçiminde açılmış ve duvarın arasından geçirilmiş, bacası bulunan bu sistemin

bulunduğu kısmın duvarı diğer duvarlara göre daha kalın tutulmuştur. Bu sistem Kars, Ardahan yörelerinde 19.yy. sonlarında inşa edilmiş taş evlerde Kafkas bölgesi taş evlerinde, Rus ve Gürcü yapılarında da kullanılmıştır[129].

[129] Hamza GÜNDOĞDU;**Sarıkamış ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar**,Erzurum,1999,S.42

Katalog No : 52

3.1.10.8– Aran Kalafat Evi

Çizim No : 32

Resim No :345-346

Yeri : Bugün ayakta olmayan bina Iğdır il merkezinde MİT binası karşısında, Dr. Sadık Ahmet caddesi, 40 evler sokağında bulunuyordu (Resim:345).

Yaptıran : Binayı yaptıranı bilinmiyor.

Yapan : Binanın ustası bilinmiyor.

Kitabeleri : Binanın üzerinde herhangi bir kitabesi yoktur.

Tarihçe : Binanın kesin inşa tarihi bilinmiyor ancak, plan ve mimari özellikleri ile 19.yy. sonu ile 20.yy. başlarında inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Tek katlı ve düz damlı olarak inşa edilen binada tamamen düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Binanın planı ard arda iki oda ve birer salondan oluşmaktadır (Çizim:32). Binanın kuzeye bakan cephesinde 130x240 m. ölçülerindeki kapısından , 3.5x4 m. ölçülerindeki salona girilir. Salonun sağında ve solunda iki oda yer almaktadır. Bu her iki oda da 5x4 m. ölçülerindedir. Salon ve odalardan bire kapı ile geçilebilen, bunlara bitişik salon ve odalarda aynı ölçüleri tekrarlamaktadır. Güney tarafta 2.5x13.5 m. ölçülerinde bir balkon ile binanın planı tamamlanmaktadır. Böylelikle toplamda binanın bir balkonu ile birlikte, uzun dikdörtgen bir salonu ile kareye yakın ölçülerde dört odadan oluştuğu anlaşılmaktadır. Binanın balkonlu olan güney cephesi bir özellik arz etmemekle birlikte, caddeye bakan kuzey cephesi özellikle vurgulanmak istenmiştir.

Binanın sokağa bakan kuzey cephesinde, üst kısımda üst örtü seviyesinde cepheyi boydan boya kateden saçak, dışa doğru silmelerle kademelendirilmiştir. Cephede tam ortada bir kapı ile, bu kapının sağında ve solunda iki adet dikdörtgen formlu pencereye yer verilmiştir. 1.30x1.70 m. ölçülerindeki pencerelerin üst kısımları taşların dikey dizilmeleriyle vurgulanmıştır. Kapıyla birlikte pencereler de yuvarlak kemere yaklaşan bir formda yapılmışlardır. Alt tarafta aynı zamanda pencerelerin altlığını da oluşturacak şekilde bir silme, cepheye boydan boya kat etmektedir. Binada temel ile pencere altlığı arasındaki yükseklik 1.10 m.dir. Giriş kapısı önünde görülen kare kaide orijinal olmayıp, sonradan konulmuştur (Resim:346).

Katalog No : 53

3.1.10.9 – Sefter Sevinç Evi

Çizim No : --

Resim No : 347-348

Yeri : Iğdır şehir merkezinin 8 km. batısındaki Yaycı köyünde yer almaktadır.

Yaptıran : Binanın kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Binanın ustaları bilinmemektedir.

Kitabeleri : Binanın üzerinde herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır.

Tarihçe : Binanın kesin yapım tarihi bilinmiyor. Ancak malzeme ve plan itibariyle 19.yy. sonu ile 20.yy. başlarında yapılmış olabileceği tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bir bodrum kat üzerine inşa edilen bina düz damlıdır. Dikdörtgen planlı binada duvarlar, bölgede diğer yapılarda görülen özelliklerde olduğu gibi kalın tutulmuştur. Binanın bodrum katını oluşturan temel duvarları küçük yonu taşlardan örülmüş olup, depremlere karşı dayanıklılığını arttırmak için duvar içerisine ağaç" hatıllar" atılmıştır.

Binanın bodrum üstündeki kısmı tamamen kesme taştan yapılmıştır. Güneye bakan cephe duvarında üç adet pencere açılmış olup, bu pencereler dikdörtgen formlu ve düz atkılıdır. Pencerelerin üst kısımlarında taş sıraları beşer adet dikey dizilerek belirtilmiş ve ortalarında taş konsollara yer verilmiştir (Resim:347). Çatı seviyesinde bir sıra taş dizili olup, bunların aralarında tenekeden yapılmış "çörten"lere yer verilmiştir. Yine güney cephede, zeminden çıkıntı yapacak halde kare ve üçgen şekillerinde kabartma olarak yapılmış kare ve üçgen çıkıntılı süslemelere yer verilmiştir (Resim:348).

Binanın ve bodrum katın asıl girişleri kuzey tarafta olup, sade bir özellik göstermektedirler. Bodrum kısmının kiler olarak kullanıldığı ve bu kuzey taraftan üst kattaki eve merdivenlerle çıkılarak ulaşıldığı anlaşılmaktadır.

Katalog No : 54

3.1.10.10 – Baycan Güneş Evi

Çizim No : --

Resim No : 349-355

Yeri : Iğdır şehir merkezinin yaklaşık 16 km. batısında, Küllük köyünde yer almaktadır (Resim:349).

Yaptıran : Binayı yaptıranı bilinmiyor.

Yapan : Binanın ustası bilinmiyor.

Kitabesi : Binanın üzerinde herhangi bir kitabesi mevcut değildir.

Tarihçe : Binanın kesin inşa tarihi bilinmiyor. Ancak, malzeme ve yapım tarihinden 19.yy. sonu 20.yy. başlarında inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Kuzey-güney doğrultusunda uzun dikdörtgen bir plan şeması gösteren bina, orijinalde iki oda, bir salondan oluşmaktadır. Tek katlı olarak inşa edilmiştir ve düz damlıdır. Bugün görülen kırma çatı sonradan eklenmiştir. Çatıyla birlikte binanın batı tarafına bir ek yapılmak suretiyle orijinalliği bozulmuş, plan yapısı da değişmiştir. Binanın doğu duvarına düz atkılı, dikdörtgen formlu dört adet pencere açılmıştır. Bu pencereler odalara açılmakta olup, ortada yer alan salon kısmında doğu taraftan pencere açıklığına yer verilmemiştir (Resim.350).

Tamamıyla kesme taş malzemeden inşa edilen binanın doğu cephesinde bir takım süslemelere yer verilmiştir. Süslemeler duvara kabartma şeklinde işlenmiştir. Doğu duvarının kuzey ucunda, altlık ve üstlüğü olan yarım silindir profilli iki silme yer alır. Köşe sütuncesi şeklinde verilen bu bezeme elemanının alt bölümünde üç diş, bunun üstünde ince bir başlık, bununda yukarısında iki adet kabara şeklinde yarım küresel

şekle yer verilmiştir. (Resim:351). Yine doğu duvarında binanın ortasına denk gelecek şekilde, yarı yükseklikten başlayan duvar plastırı biçiminde çıkıntıya yer verilmiştir. Benzer uygulama yapının köşesinde de bulunmaktadır.İkili sütünce şeklindeki bezeme unsuru, altta şişkin karınlı bir altlık üzerine oturmaktadır (Resim:352). Yine binanın ortasına denk gelecek bir şekilde, salon kısmının olduğu yerde, çatı ile bağlantıyı oluşturan taş dizisinin üzerindeki dikdörtgen bir taşın üzerinde, kabartma olarak işlenmiş bir kurt figürü görülmektedir (Resim:353).

Doğu cephesindeki dört pencerenin iki tanesi üzerinde iki ayrı süsleme görülmektedir. Bu süslemelerden bir tanesi ağzında bir dal taşıyan, kanatları açık, uçar vaziyette resmedilmiş bir kuş figürüdür (Resim:354). Diğeri, basit bir şekilde işlenmiş vazo içinde çiçek motifidir (Resim:355).

Bina üzerinde görülen bu süslemeler ve zeminden dışarıya doğru çıkıntı yapan taşlar, bina tahrip edildikten sonra tamir edilirken rast gele yerleştirilmişlerdir[130].

[130]*Bu bilgiler bina sahibinden alınmıştır.*

Katalog No : 55

3.1.10.11 – İsmail Aras Evi

Çizim No : --

Resim No : 356-357

Yeri : Iğdır şehir merkezinin yaklaşık olarak 16 km. batısında yer alan Küllük köyünde yer almaktadır.

Yaptıran : Binanın kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Binayı inşa eden ustaları bilinmemektedir.

Kitabeleri : Binanın üzerinde herhangi bir kitabesi yoktur.

Tarihçe : Kesin inşa tarihi bilinmeyen binanın plan ve mimari özelliklerinden dolayı 19.yy. sonu ile 20.yy. başlarından kaldığı tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bina iki katlı ve düz damlı olarak inşa edilmiştir. Kuzey-güney yönde uzanan binanın tamamı taş malzemeden inşa edilmiştir. Binanın üç tarafı irili ufaklı yonu taşlardan yapılmış iken (Resim:356), sokağa bakan güney cephesi kiremit rengi düzgün kesme blok taşlarla kaplanarak, özellikle vurgulanmıştır. İki kat olarak inşa edilen binanın alt katı kiler ve depo olarak kullanılmakta olup, üç küçük pencere ile dışarıya açılmaktadır. Bunun üstünde ev olarak kullanılan kısımda da üç pencereye yer verilmiştir. Pencereler, alt kattaki pencerelerin üstüne denk gelmektedir. Bu cephede iki kat arası bir silme ile ayrılmıştır. Binanın güney cephesi üstte, dört sütünce ile üç bölüme ayrılmıştır. Her bölümde bir pencere açıklığına yer verilmiştir. Dikdörtgen forumlu pencereler düz atkılı olup, üst tarafları taşların dikey dizilmesi ile vurgulanmıştır. Üst tarafta düz dama geçiş kademeli silmelerle sağlanmıştır (Resim:357)

İç düzenlemesi hakkında bir fikir sahibi olmadığımız binanın, cephesinin değişik dönemlerde tamir gördüğü izlerden anlaşılmaktadır. Bina bölgedeki diğer binalarla plan ve mimari açıdan bir benzerlik içerisindedir.

Katalog No : 56

3.1.10.12– Hüseyin Aydın Evi

Çizim No :--

Resim No : 358-361

Yeri : Tuzluca ilçe merkezinde, Kağızman yolu üzerinde Orta mahallede yer almaktadır (Resim:358).

Yaptıran : Binanın kimler tarafından yaptırıldığı bilinmemektedir.

Yapan : Binanın ustaları bilinmemektedir.

Kitabeleri : Binanın üzerinde herhangi bir kitabesi bulunmamaktadır.

Tarihçe : İnşa tarihi kesin olarak bilinmeyen binanın plan ve mimari özellikleri 19.yy. sonu ile 20.yy.ın başlarını işaret etmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bina düz damlı ve tek katlı olarak inşa edilmiştir. Doğu-batı doğrultusunda uzanan ve uzun dikdörtgen bir plan şemasına sahip olan binada, sadece caddeye bakan güney cephesinde taş kullanılmıştır. Binanın diğer üç duvarı ise kerpiçle örülmüştür. Binanın güney cephesi düzgün kesme blok taşlarla kaplanarak, özellikle vurgulanmıştır. Caddeye bakan bu cephede bir giriş kapısı ile altı adet pencereye yer verilmiş olup, bunlardan iki pencere giriş kapısının sağında-doğuda, dört pencere ise giriş kapısının solunda-batı tarafta yer almaktadır. Pencereler de kapı gibi uzun dikdörtgen formlu olup, düz atkılıdır. Kapı ve pencerelerin üst kısımları taşların uzun, dikey dizilmeleri ile vurgulanmıştır (Resim:359).

Pencerelerin üst kısımlarında tam ortaya denk gelecek şekilde, taştan işlemeli kabartma konsollara yer verilmiştir (Resim:360). Bu durum altı pencerenin tamamında tekrarlanmıştır. Yine pencerelerin alt kısmında, uzun dikdörtgen zemin içerisinde ikişer

adet olmak üzere, toplamda ön iki adet konsollara yer verilmiştir (Resim:361). Bugün bunların büyük çoğunluğu kırılmak suretiyle tahrip edilmiştir. İç düzenlemesi hakkında bir bilgiye sahip olmadığımız binanın, iki oda bir salon şeklinde tasarlandığı anlaşılmaktadır.

Katalog No : 57

3.1.10.13 – Resul Küçükaras Evi

Çizim No : --

Resim No : 362-364

Yeri : Tuzluca ilçe merkezinde Aşağı mahalle içerisinde yer almaktadır (Resim:362).

Yaptıran : Binayı yaptıran kişi bilinmemektedir.

Yapan : Binanın ustası bilinmemektedir.

Kitabeleri : Binanın bugün ayakta olan giriş kapısı üzerinde ve civarında herhangi bir kitabeye rastlanmamıştır.

Tarihçe : Binanın kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak, malzeme ve yapım tekniği açısından 19.yy. sonu ile 20.yy. başları arasında yapıldığını söylemek mümkündür.

Plan ve Mimari Özellikleri :

Günümüze sadece büyük bir giriş kapısı ile ulaşan evin, diğer bölümleri hakkında fikir yürütülebilecek bir kalıntıya sahip değiliz (Resim: 362). Giriş kapısı ile (Resim:363) dikkatleri üzerine çeken mevcut kalıntının günüme ulaşamayan evinin de son derece görkemli olduğu anlaşılmaktadır. Bahçe kapısı niteliğindeki giriş, atlı arabaların ve yüklü hayvanların girişine müsaittir. Alt ve üst kenarları geriye doğru eğimli düzgün yontulmuş kesme taşlarla inşa edilen kapının giriş açıklığı düz kemerlidir. Profilli taşlarla oluşturulan kemer güzel bir görünüm sergiler. Girişin üstünde profilli bir silme ile Antik yapılardaki triglif-metop kuşağını hatırlatan firiz kısmı yer alır (Resim: 364). Bunun da yukarısında bir diş sırası ve yine profilli saçak bulunmaktadır. Kapı bu son derece plastik görünümlü saçakla sonlanır.

3.1.11 - Köprüler

Katalog No : 58

3.1.11.1 – Acısu Köprüsü

Çizim No : --

Resim No : 365-367

Yeri : Köprü Tuzluca ilçe merkezinin 5.5. km. doğusunda, Iğdır-Tuzluca arasında, Acısu suyu üzerinde yer almaktadır (Resim:365).

Yaptıran : Köprüyü yaptıran bilinmemektedir.

Yapan : Köprünün mimarı bilinmemektedir.

Kitabeleri : Köprünün üzerinde herhangi bir kitabesi yoktur.

Tarihçe : Kesin inşa tarihi bilinmeyen köprünün mimari özelliklerinden dolayı 20.yy. başlarında inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bugün yıkık durumda olan köprü kullanılmıyor. Doğu-batı doğrultusunda düzenlenmiş olan köprünün ayakları düzgün kesme taşlardan inşa edilmiştir. Yaklaşık 20 m. uzunluğunda ve 6 m. genişliğinde olan köprünün topukları arasındaki kısmı günümüze ulaşmamıştır.

Köprünün başlangıç kısımlarında düzgün siyah taşlarla örülü oldukça kalın topuklar yer alır (Resim:366). Günümüzde köprünün geçişini sağlayan yürüme zemini yıkılmıştır. Sağlam kalan topuklardan yürüme zemininin metalden yapıldığı anlaşılmaktadır. Bugün sağlam olan kısmın batı topuğunda, metal kısmın oturması için yapılan yastık kısmı ve alt tarafta ayakların geçmesi için yapılan kare şeklindeki

delikler, topuklar arasındaki boşluğun taş veya betondan değil metalden yapılmış olduğunu göstermektedir (Resim:367).

Katalog No: 59

3.1.11.2 – Tuzluca Köprüsü

Çizim No : --

Resim No : 368

Yeri : Tuzluca ilçe merkezinin 3 km. kuzey-batısında, kuru bir çay üzerinde yer almaktadır.

Yaptıran : Köprüyü yaptıranlar bilinmemektedir.

Yapan : Köprünün mimarları bilinmemektedir.

Kitabeleri : Köprünün üzerinde veya civarında herhangi bir kitabesi mevcut değildir.

Tarihçe : Kesin inşa tarihi bilinmeyen köprünün, kullanılan malzeme ve plan özelliklerinden 20.yy.ın başında inşa edildiği tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Güney-doğu, kuzey-batı doğrultusunda inşa edilmiş bu köprüden sadece topuk kısımları ayakta kalabilmiştir. Kalan izlerden köprünün düzgün siyah taşlardan inşa edildiği anlaşılmaktadır. Köprüden günümüze dış kaplama taşları dökülmüş, iç moloz dolgu malzemesi ulaşabilmiştir.

Orijinal topuk kısımlarından anlaşıldığına göre, her iki topuk üzerinde de boşluğa bakan kısımlarda düz atkı taşı şeklinde birer taş bloğu olduğu ve köprünün muhtemelen metal olan, geçişi sağlayan yürüme zemininin bu atkı taşlarına oturduğu anlaşılmaktadır (Resim:368). Boyutlarından küçük bir köprü olduğu anlaşılmaktadır.

Katalog No: 60

3.1.11.3– Ağabey Köprüleri

Çizim No : --

Resim No : 369-370

Yeri : Tuzluca-Kağızman arasında, Tuzluca'ya 13 km. Ağabey köyüne 3 km. uzaklıkta, Tuzluca'nın batısında , Kağızman yolunun sol tarafında yer almaktadır.

Yaptıran :Köprüleri yaptıran kişiler bilinmemektedir.

Yapan : Köprülerin mimarı bilinmemektedir.

Kitabeleri : Köprülerin üzerinde veya civarlarında herhangi bir kitabe mevcut değildir.

Tarihçe : Kesin inşa tarihi bilinmeyen köprülerin malzeme ve inşa teknikleri 20 yy.ın başlarını işaret etmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bugün tahrip olan köprüler kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiş olup, kullanılmamaktadırlar. Köprüler herhangi bir nehir, dere ve çay üzerinde değil, doğusunda bulunan yüksek tepelerden gelerek Aras nehrine akan kar ve yağmur sularının geçtiği yataklar üzerine inşa edilmişledir (Resim.369).

Köprülerin her ikisi de düzgün kesme taşlarla inşa edilmiş olup, biri birilerinin devamı niteliğinde iki bağımsız yapıdır. Köprülerden biri 5 m. uzunluğunda olup, yan taraflarında herhangi bir korkuluk yoktur. Su geçişinin sağlanacağı açıklık yuvarlak kemerli olup, kesme taşlarla örülmüştür. Diğer köprü birincisinden daha büyüktür. Bu köprüde arazi yapısına uydurularak, düzgün kesme taşlarla örülmüştür. Yan korkulukları olamayan köprünün geçişi sağlayan yürüme zemini de, birinci köprüde olduğu gibi taş örgülüdür. Yine birinci köprüde olduğu gibi kanal şeklinde su geçişini sağlayan açıklık yuvarlak kemerlidir (Resim:370).

Katalog No: 61

3.1.11.4 – İncesu Köprüsü

Çizim No : --

Resim No : 371-373

Yeri : Tuzluca-Kağızman yolunda, Aras nehri üzerinde kuruludur. Tuzluca'nın 28 km. batısında Iğdır il sınırı başlangıcında, Tuzluca'dan Kağızman'a giderken sağ tarafta yer almaktadır (Resim:371).

Yaptıran : Köprüyü yaptıranlar bilinmemektedir.

Yapan: Köprünün mimarı bilinmemektedir.

Kitabeleri: Köprünün üzerinde veya civarında herhangi bir kitabesi görülmemiştir.

Tarihçe : Kesin inşa tarihi bilinmemektedir. Ancak, kullanılan teknik ve mimari özelliklerden 20.yy. başlarından kaldığı tahmin edilmektedir.

Plan ve Mimari Özellikleri : Bugün harap durumda olan köprü, kuzey-güney doğrultusunda düzenlenmiştir. Köprünün topukları tamamen düzgün siyah kesme taşlardan inşa edilmiştir (Resim:372). Yaklaşık 50 m. uzunluğunda ve 6 m. genişliğinde olan köprüde oldukça kalın yapılmış topukların arası, geçişi sağlayan yürüme zemini metalden yapılmıştır. Geçişi sağlayan bu zeminin alt tarafında beton, onun üzerinde metal olan dört adet ayağa otururken, uç taraflarda kalın topuklara oturmaktadır.

Yaklaşık 6 m. genişlikte olan köprünün yan kısımlarında metalden 2 m.yi aşan yükseklikte korkuluklar oluşturulmuştur. 2m.yi aşan bu demir korkuluklar, üst taraftan yine demir çubuklarla bir birilerine bağlanmış vaziyettedir (Resim:373). Geçişi

sağlayan bu metal kısmın, zeminde enine atılmış demir bağlantı çubukları mevcuttur. Muhtemelen aradaki bu boşluklar tahtalarla kapatılarak yol açıklığı sağlanmakta idi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

4 - KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

4.1 - Mimari

4.1.1- Höyükler ve Kaya Odaları : Yapılan tüm araştırma, inceleme ve değerlendirmeler sonrasında, Iğdır ve yöresinde ilk yerleşimin Paleolitik ve Mezolitik devirlerden beri var olduğunu göstermektedir[131]. Bölgede Neolitik devrin M.Ö. 4. bin yıllarına kadar sürdüğü kabul edilen bir görüştür[132].

1943 yılında bölgede yapılan yüzey araştırmalarında Iğdır merkez-Yaycı köyü, Karakoyunlu ilçesi-Gökçeli Köyü Höyüğü ile Aralık ilçesinde höyükler tespit edilmiştir[133](Resim:1-4). Doğu Anadolu bölgesinde, özellikle Iğdır ve yöresine yakın olan Kars, Ardahan, Sarıkamış ve Çıldır yörelerinde bu höyüklere benzer höyükler tespit edilmiştir. Bunlardan Hanak ilçesine bağlı Koyunpınar köyündeki Kaleciktepe Höyüğü, Ardahan merkeze bağlı Üçkilise, Kundurağıl ve Vardosan köylerindeki düz iskan yerleri[134], Çıldır Kenardere (Anpur) köyü, 1. ve 2. Kaleciktepe Höyükleri[135] başlıcalarıdır.

Iğdır ve yöresinde Asma köyünde, Kervansaray köyü, Karakale ve Tuzluca'nın köylerindeki kaya odaları (Resim:5-14) Prehistorik dönemlerden beri insanlara sığınak olmuştur. Bu kaya odalarının kimi doğal olup, sadece içi genişletilmiş, kimi kayalara iki ve üç hücreli şekilde özenle oyulmuştur. Bölge tarihi açısından önemli belge niteliği taşıyan bu kaya odaları yerleşimlerinde ortak özellik olarak, tek katlı plan şeması görülmektedir. Aras ve Kür vadisi boyunca kayaya oyularak işlenmiş Yontma Taş Çağı'ndan izler taşıyan bu kaya odaları yerleşimlerine, Çıldır Övündü köyü, Hanak Ortakent Nahiyesi[136], Çıldır Kurtkale Nahiyesi Akçil köyü mağarası, Kenardere köyü

---

[131] İ.Kılıç KÖKTEN; "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", **Belleten**, C.VII, s. 603-613.
[132] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s. 21.
[133] İ.Kılıç KÖKTEN; "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", **Belleten**, C.VII, s. 603-613.
[134] Hamza GÜNDOĞDU; **Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan**, Ankara, 2000, s. 13-33.
[135] Hamza GÜNDOĞDU; **Tarihi Kalıntıları İle Çıldır**, Ankara, 2001, s. 16-54.
[136] Hamza GÜNDOĞDU; **Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan**, Ankara, 2000, s. 13-33.

Mağmut Kaya odası, Kurtkale nahiyesindeki kaya odası yerleşimleri ve Çıldır Akçil köyü kaya odaları[137] şeklinde sıralamak mümkündür.

4.1.2 - Kale Mimarisi : Iğdır ve yöresinin Paleolitik dönemden Cumhuriyet dönemine kadar yerleşim yeri olduğu, özellikle Türkler döneminde en parlak devirlerinden birini yaşadığı bilinmektedir. Tarihi kaynaklar bölgede Iğdır Kalesi (Resim:15-35 –Çizim 2), Sürmari Kalesi (Resim: 36-62-Çizim 3) ve Tuzluca Kalesi'nden başka kalelerden bahsetmez. Bu kaleler de 1064 yılında Büyük Selçuklular tarafından fethedilerek Türk hakimiyetine geçmiştir[138]. Bu kalelerden Iğdır Kalesi ve Sürmari Kalesi kale-kent özelliği göstermektedir. Kentler bu kalelerin etrafında gelişmişlerdir. Özellikle Iğdır Kalesi ve Sürmari Kalesi aynı bölge içerisinde ve yine aynı tarihlerde, iki ayrı kale-kent olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Oysa, Iğdır ve yöresinde özellikle Tuzluca ilçesi sınırları içerisinde bir çok kale ile karşılaşmaktayız. Bu kalelerin tarihi kaynaklara geçmemesinin sebebi, dönemin yol güzergahlarından uzakta olmalarından kaynaklanıyor olsa gerek.

İlçe ve köylerinin kurulduğu alanlardan farklılık arz eden Iğdır, düz bir ovaya kurulmuştur. Aslında 1664 depreminden[139] sonra düz ovaya kurulmuştur. Iğdır'ın önceki yeri Ağrı Dağı'nın kuzey yamaçlarıdır. Müstahkem ve korunmaya müsait oldukça yüksek olan eski Iğdır'ın (Korugan), Aralık ve özellikle Tuzluca'nın dağ köylerinde kalelerin yoğunlaştığı görülmektedir. Bölgede bulunan kalelerin büyük bir çoğunluğunun ilk inşa evreleri ve kesin tarihleri bilinmemektedir. Fakat konumları ve çevrelerindeki eski yerleşim izleri, bunların ilk inşa evrelerinin, Urartulara kadar uzandığını göstermektedir. Ancak bölgenin Urartulardan sonra Med, Pers, Bizans, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Akkoyunlu, Safevi ve Osmanlı gibi çeşitli uygarlıklara sahne olması, kalelerin bir takım onarım ve eklemeler görmesine neden olmuştur. Böylece kalelerin plan ve mimarilerinde bazı değişiklikler meydana gelmiştir.

Iğdır ve yöresi kaleleri genelde sarp ve müstahkem yerlere inşa edilmişlerdir. Yapı bünyelerinde su sarnıçları yaygın olarak kullanılmıştır. Iğdır ve yöresinde, özellikle dağ köylerinde, dar ve derin vadilerin bulunması sebebiyle savunma amaçlı kulelerin yapıldığı da görülmektedir. Önemli geçitleri kontrol eden, zamanına göre

---

[137] Hamza GÜNDOĞDU; **Tarihi Kalıntıları İle Çıldır**, Ankara, 2001, s .16-54.
[138] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Ani Şehri Tarihi**, Ankara, 1982, s. 30-32.
[139] M. Fahrettin KIRZIOĞLU; **Kars Tarihi**, C.1, İstanbul, 1953, s . 537.

buradan geçenlerin güvenliğini sağlayan, ya da yol vergisi, geçit hakkı almak sureti ile bölgenin hakim unsurlarına gelir sağlayan birer ileri savunma yapıları olan kuleler, konumları bakımından yüksek ve uzak mesafeleri görebilecek şekilde inşa edilmişlerdir. Dolayısıyla bu yapılar haberleşmeyi sağlamak amacıyla geçmişte önemli rollerde üstlenmişlerdir. Bölgenin durumuna göre içerisinde birkaç kişinin bulunabileceği farklı yükseklik ve genişlikteki bu mimari unsurlar, İlk ve Orta Çağların vazgeçilmez savunma ve kontrol yapıları olma özelliğini uzun süre devam ettirmişlerdir.

Iğdır ve yöresindeki kaleler ve kuleler Erzurum, Kars ve Ardahan yörelerindeki Ardahan Kalesi, Kazan Kale, Altaş (Ur) Kalesi, Kinzi Kalesi, Kalecik Kalesi v.b.[140] ile Çıldır Şeytan Kalesi, Kurt Kale, Karakale v. b.[141]; Sarıkamış ve Micingert Kalesi, Zivin Kalesi, Köroğlu Kalesi, Kızlar Kalesi v.b.[142] kaleleri ile büyük benzerlikler içerisinde olup, bu kaleler bir çoğu ile aynı plan şemasını göstermektedirler. Kuleler de Ziyaretdere Kulesi, Tepeler Köyü Kulesi v.b. kuleleri ile yakın benzerlikleri dikkati çekmektedir.

4.1.3- Cami Mimarisi : Iğdır ve çevresinde geçmişte çok sayıda caminin mevcut olduğu muhakkaktır. Ancak bu camilerden günümüze bir taş parçası dahi ulaşamamıştır. Bölgenin cami yönünden bu kadar fakir olmasının aslında çok önemli sebepleri mevcuttur. Bir kere, bölge eskiden beri çok fakirdir. İnsanlar yaşam şartları ve baskılardan, ücra dağ köylerinde yaşamak zorunda kalmışlardır. İkincisi ve en önemlisi ise, 1828-1855 ve 1877-1878 Osmanlı Rus savaşlarının ve peşinden 1915-1920 yılları arasında meydana gelen Ermeni mezalimidir. Bu tarihlerde sık sık el değiştiren bölgede en çok zararı bu dini yapılar görerek, tamamen ortadan kaldırılmışlardır.

Iğdır ve yöresinde günümüze ulaşan camilerden, Asma köyündeki Yeraltı Camisi bir mağaradan bozma olup, hiçbir sanatsal özellik göstermemektedir (Resim:212 –Çizim:23). Diğer bir cami ise, 20. yy.ın başından kalan Aralık ilçesi Ortaköy camidir. Bu camide ahşap tavanlı olup, düz damlıdır ve kerpiç malzeme ile inşa edilmiştir (Resim:213-223-Çizim:24). Herhangi bir süslemesi de yoktur. Üçüncü örnek ise, şehir merkezindeki yapımı 1950'li yılların başına dayanan, kesme taş malzemeden inşa edilen Merkez Camidir (Resim: 202-211-Çizim:22).

---

[140] Hamza GÜNDOĞDU; **Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan**, Ankara , 2000, s. 37-123.
[141] Hamza GÜNDOĞDU; **Tarihi Kalıntıları ile Çıldır**, Ankara, 2002, s. 56-76.
[142] Hamza GÜNDOĞDU; **Sarıkamış ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar**, Erzurum, 1999, s. 10-29.

4.1.4 - Kilise Mimarisi : Iğdır ve yöresinde yaşamış olan gayrimüslimler tarafından inşa edilen kiliselerden az sayıda örnek bulunmaktadır. Bu yapılardan bir çoğu tamamen ortadan kalkmış, bir iki tanesinin çok az kalıntısı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Yöredeki bu kiliseler doğu-batı istikametinde bir gelişme göstermektedirler ve küçük ebatlarda inşa edilmişlerdir. Malzeme olarak da içte ve dışta düzgün kesme taş, aralarında ise dolgu olarak iri çakıllı Horasan harcı kullanılmıştır.

Iğdır ve yöresinde yaptığımız araştırmalarda beş adet kilise yapısı tespit ettik. Bunlardan Iğdır Merkez Kilisesi, Iğdır Zor Köy Kilisesi ile Aralık Yenidoğan Köyündeki Ahura-St.Jacop Manastırı tamamen ortadan kalkmıştır. Iğdır Merkez Kilisesi ve Ahura-St.Jacop Manastırını sadece resimlerden tanımlayabildik. Iğdır Zor Kilisesi ise tamamen yıkılmış olup, tanımlayabileceğimiz bir kalıntı bulunamamıştır. Bugün kısmen ayakta olan Korugan Kilisesi batı yönde düz cepheli; kuzey, güney ve doğu yönlerden yarım yuvarlak şeklinde inşa edilen yapı, üçlü yonca yaprağı şeklinde bir plana sahiptir (Resim: 191-197-Çizim:21). Düzgün kesme taştan inşa edilen bu kilise, Ardahan'ın Göle ilçesine bağlı Uğurlutaş köyü 1.Kilisesi ile[143] büyük bir benzerlik içinde olup, hemen hemen aynı planı tekrarlamaktadır.

Karakale içerisinde yer alan kilise de yine Ardahan ve yöresinde görülen kilise ve şapellerin bir benzeri durumundadır (Resim:198). Sadece fotoğraflarından tanımlayabildiğimiz Iğdır Merkez kilisesi küçük ölçülerde tek nefli bir yapıdır. Kilise girişinin üzerine yerleştirilen soğan kubbelerle özelleşmiştir (Resim:199-200). Bu uygulama Anadolu mimarisi için çok yabancı olup, pek kullanılmamıştır. Daha çok Rusya'da ilgi görmüştür. Yine sadece bir gravürden tanıdığımız Ahura-St.Jacop manastırı kubbeli ve haç kollu planı ile dikkat çeker (Resim:201). Bu tür bir plan şemasını Ani harabelerinde yer alan Büyük Katedral (1010) ve Şirli Kilise'de (1215) görmekteyiz. Iğdır ve yöresinde bulunan bu Hristiyani yapılar plan,malzeme ve teknik olarak Ardahan, Kars, Erzurum ve Ağrı v.b. illerde bulunan kilise, şapel ve manastırlarla büyük bir benzerlik içindedirler.

4.1.5 - Kümbet Mimarisi : Iğdır ve yöresinde toplam 4 adet kümbet yapısı tespit ettik. Bunlardan 3 tanesi varlığını günümüzde de devam ettirirken, bir tanesi tamamen ortadan

---

[143] Hamza GÜNDOĞDU; **Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan**, Ankara, 2000, s. 145.

kalkmıştır. Günümüzde ayakta olan kümbetlerden Koli Kent Kümbeti (Resim:239-244-Çizim:26) ile Aralık Devlet Üretme Çiftliği içinde yer alan Hacı İbrahim Güdek Kümbeti (Resim:245-255 –Çizim:27), 20. yy.ın başlarında inşa edilmiştir. Plan ve mimari açıdan da herhangi bir özellik arz etmezler. Doğu Anadolu bölgesindeki mezarlıklarda görülebilen bir şema göstermektedirler.

1485 tarihli Çakırtaş (Amarat) Kul Yusuf kümbeti dışta sekizgen, içte dairesel bir plan şeması göstermektedir (Resim:224-235 – Çizim:25). Büyük Selçuklu kümbetlerinden, Kümbeti Kabus (1006-1007) dışta aralıklı, üçgen yivli ve içte daireseldir. Burcu Demavent sekizgen ve Nahçıvan Mumire Hatun (1186-7) ise onikigen iken, içeride yine dairesel planlıdırlar. Bunun tersi olarak Burcu Müdevver (1167) dışta daire iken, içte ongen ve Mil Radkan ise içte sekizgen ve dışta yivli onikigendir. Diğer bir önemli örnek olan Cuga Köyü kümbeti ise (13.yy.ın dördüncü çeyreği), dışta onikigen içte yine daire planlıdır. Ancak bu son örnek pahlı ve yüksek tutulan oturtmalığıyla da Kul Yusuf Kümbetine hiç benzemez. Görüldüğü kadarıyla sayıları azda olsa iç ve dış plan çeşitlemeleri Büyük Selçuklu döneminde uygulanmıştır. Görüldüğü kadarıyla sayıları az da olsa iç ve dış plan çeşitlemeleri Büyük Selçuklu döneminde uygulanmıştır. Anadolu Selçuklularda ise Konya'daki 2. Kılıç Arslan Kümbetinde (12.yy. sonları) dış plan ongen, içi daireseldir. Kemah'daki Melik Mengücek Gazi Kümbeti (12.yy sonu-13.yy. başı) sekizgenden daireye ve Kayseri Şah Cihan Hatun (13.yy.sonları) onikigenden daireye dönüşür. Bu son örnek Azerbaycan kökenli olup, Kul Yusuf Kümbetine benzemez. Bu örneklerden anlaşıldığına göre Kul Yusuf Kümbeti Büyük Selçuklu ve Anadolu Selçuklu bazına oturmaktadır. Ancak Anadolu'da ara kuşak örneği yoktur[144].

Diğer bir kümbet ise, bugün tamamı ile ortadan kalkmış olan ve sadece fotoğraflardan tanımlayabildiğimiz Kızıl Kümbet'tir. İçten ve dıştan onikigen planlı, piramidal külahlı bu kümbetin (Resim.236-238) şekil özelliklerinden, özellikle Van Gölü yöresinde görülen onikigen gövdeli kümbetlerin bu yöre dışında bilinen üç örneğinden birini bu kümbet teşkil etmektedir. Onikigen kümbetlerin, 14. yy.

[144] O. Cezmi TUNCER; **Anadolu Kümbetleri**, C.2, Ankara, 1986, s. 264.

ortalarından 15. yy. ortalarına kadar uzanan bir zaman dilimi içerisinde inşa edildikleri bilinmektedir[145]

4.1.6 - Kervansaray Mimarisi : Avlulu ve avlusuz hanlar olarak iki genel grupta ele alabileceğimiz Osmanlı öncesi devri Anadolu hanlarının, plan ve düzen yönünden Karahanlılar devrine kadar uzanan bir geçmişe sahip oldukları genel olarak kabul edilmektedir.

Avlusuz hanların büyük çoğunluğunun küçük ölçüde yapılar olmasına rağmen, Iğdır Kervansarayı 23x55 m.lik boyutlarıyla, avlulu hanların pek çoğundan büyüktür (Resim:256-279 - Çizim: 28-30).

Uzunlamasına bir plana sahip olan kervansarayın giriş holünün iki yanındaki hücrelerin benzerleri, bir çok Selçuklu hanında görülmektedir. Yalnız bu hanların hemen hepsinin avlulu hanlar olduğu, girişteki hücrelerin kapalı kısımda değil de avluda yer aldığı göz önünde tutulursa, sadece kapalı kısımdan meydana gelip de girişte hücrelere sahip bir başka Selçuklu hanı bilinmemektedir. Aşkale'nin Hacı Bekir Komu Köyünde bulunan Hacı Bekir Hanı (13.-14. yy.), avlusuz olup genel düzen ve giriş kısmındaki hücreleri ile Iğdır Kervansarayının bir kopyası durumundadır[146].

Ortadaki daha geniş ve yüksek, üç nefli holü ve önünde üç bölüm halinde tonoz örtülü sahanlığı bakımından planı, Elazığ-Çemişgezek yolunda 13.yy. sonlarından kaldığı tahmin edilen Han İbrahim Şah'ın planına uygundur. Elazığ'ın doğusunda Ağın yakınında Makit Han avlusuz olarak aynı planı tekrarlamaktadır[147].

Iğdır Kervansarayının inşa edildiği yörenin iklim özellikleri göz önüne alınırsa, sınırlı parasal olanaklar nedeniyle değil de çetin kış şartları yüzünden avlusuz olarak inşa edildiği sonucuna varılabilir.

4.1.7 - Hamam Mimarisi : Iğdır ve yöresinde hamam mimarisi genel tanımlaması 20. yy.ın başına mal etmek yanlış olmaz. Yörede yaptığımız araştırmada, günümüze ulaşabilen 20.yy.ın başında inşa edilen tek bir hamam yapısı ile karşılaştık.

---

[145] R.Hüseyin ÜNAL; "Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri", **Vakıflar Dergisi, XII,** Ankara, 1976, s, 150-151.
[146] R.Hüseyin ÜNAL; "Iğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı,Doğubeyazıt-Batum Kervan Yolu Hakkında Notlar" **Sanat Tarihi Yıllığı III**, İstanbul, 1969-70, s. 6-16.
[147] Oktay ASLANAPA; **Türk Sanatı,** İstanbul, 1989, s. 186-187.

Hamam mimarisinde, Roma İmparatorluğu döneminden itibaren kullanıla gelen soğukluk-ılıklık-sıcaklık kısımlarının ard arda dizilmesiyle oluşmuş olan bu hamam grubu içerisinde, Aralık Orta Köy hamamı da bu genel şemanın içerisinde yer almaktadır (Resim: 281-297 – Çizim:32). Bu hamamda olduğu gibi diğer bütün hamamlarda da önce büyük bir tek kubbe, ölçülü soğukluk kısmı daha sonra tonoz örtülü dar ve uzun, temizlik hücrelerinin de bulunduğu ılıklık kısmı ve nihayet halvet hücreleri, ortasında göbek taşı ve üzerinin kubbe örtülü olduğu, sıcaklık birimlerinin sistematik dizilişleri gözden kaçmamaktadır. Bu hamamlarda külhan yada cehennemlik diye tabir olunan kısım, ya ılıklığın bir bölümünü içermekte ya da sıcaklığın yanında ana ekseni bozmadan uzanmaktadır. Bu sistemleri ile Aralık Orta köy hamamı gelişkin bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aralık Orta Köy Hamamı kesme taş ve yer yer tuğla malzemeli olup, Osmanlı döneminde inşa edilen hamam mimarisi plan formunu tamamen yansıtmaktadır.

4.1.8 - Konut Mimarisi : Iğdır ve yöresinin mimari organları arasında, yalnız başına bir inceleme konusu olarak konut mimarisi, geleneksel mimari fonksiyonunun yanı sıra yöresel etkilenmeler ile inşa edilmiştir.

Iğdır ve yöresine özgün mimarisiyle karşımıza çıkan evler, yörenin dikkat çekici sivil mimarlık örneklerindendir (Resim:330-364 Çizim – 33). Yöre evleri genelde düzgün blok kesme taşlardan kalın duvarlı olarak inşa edilmişlerdir. Bazı evlerde sadece bir cephe blok taşlardan inşa edilmiş olup, diğer duvarlar kerpiç örülüdür. Genelde düz damlı olan bu evlerin duvarlarına, yörenin iklimini yansıtacak şekilde çok sayıda pencere açılmıştır. Kapı ve pencereler genelde dar ve yüksek tutulmuştur. Pencere ve kapı söveleri blok taşların dışa taşkın ve kaydırmalı düzende yerleştirilmeleriyle oluşturulmuştur. Evlerin bazılarının "peç" diye adlandırılan kapalı bir ocak sistemi ile ısıtıldığı görülmektedir.

Iğdır ve yöresinde konut mimarisinde görülen bu özellikler; Sarıkamış, Kars, Ardahan, Gümrü, Tiflis şehirleri ile Gürcistan ve Azerbaycan'da da konut mimarisinde ortak özellik olarak karşımıza çıkmaktadır[148].

---

[148] Hamza GÜNDOĞDU; **Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan**, Ankara, 2000, s. 222-242.

4.1.9- Mezarlıklar ve Koç Başlı Mezarlar : Iğdır ve yöresindeki mezarlarda karşımıza çıkan koç başlı mezar taşları Anadolu'da mezarlıklarda görülebilen, koç-koyun heykelleriyle birlikte Akkoyunlular ve Karakoyunlulara ait oldukları kabul edilmektedir. Zira Anadolu'daki koç ve koyun heykelleri Akkoyunlular ve Karakoyunluların hakim oldukları sahalarda bulunmaktadırlar[149].

Iğdır ve yöresindeki koç başlı mezar taşlarında tarih ve ölen şahıslarla ilgili bilgi içerenleri çok azdır. Bu mezar taşlarının hemen tamamı kitabesizdir. Üzerlerindeki figür ve motifler çok acemicedir. Koç-koyun heykellerinin üzerlerinde bulunan alet ve eşya resimleri ile muhtelif figürler, ölen şahsın kişiliği ile ilgili işaretler olsa gerek.

Başlangıçta genç yaşta ölen ve yiğit, kahraman insanlar için dikilen bu koç başlı mezarlar zamanla bu özelliğini yitirmiş, bu vasıfları taşımayan insanlar için de dikilmeye başlanmıştır. Iğdır ve yöresinde özellikle ova köylerinde hemen her mezarlıkta karşımıza çıkan koç başlı mezarlara, dağ köylerinde rastlanmaz. Yörede koç başlı mezar taşlarının yanında, az da olsa ölen insanların cinsiyetleri hakkında bilgi verecek mezar taşları da yapılmıştır.

Yörede Müslüman mezar taşlarının yanında, haç motifli Hristiyani mezar taşları da sıkça karşımıza çıkmaktadır. Bu mezar taşlarından en ilgi çekenleri Ahura (Yeni Doğan) köyündeki Hristiyan mezarlığıdır. Bu mezarlıktaki mezar taşları büyük ölçülerde yapılmış olup, ortaya yerleştirilen haçların etrafında geometrik süslemeye yer verilmiş, taşların yüzeyi adeta boş alan bırakmamacasına oldukça yoğun bezenmiştir.

Koç şeklinde mezar taşlarının Tunceli ve yöresinde de yaygın olduğu ve Akkoyunlular devrinden beri yapıla geldiği bilinmektedir[150]. Koç-koyun ve at şeklindeki bu mezar taşları Tunceli'nin yanı sıra ahlat ve çevresinde[151]Erzurum, Erzincan yöreleri, Kars ve Ardahan civarındaki mezarlıklarda da[152]sıkça rastlanmaktadır. Bu yöredeki mezar taşları hemen hemen aynı özellikleri sergilemektedirler.

4.1.10 - Köprü Mimarisi : Iğdır ve yöresi köprü mimarisi bakımından oldukça fakirdir. Şüphesiz eskiden Aras nehri ve çeşitli çayların üzerinde var olduğu tahmin

---

[149] Beyhan KARAMAĞARALI; **Ahlat Mezar Taşları**, Ankara, 1992, s. 35-39.
[150] Ertuğrul DANIK; **Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları**, Ankara, 1993, s . 46.
[151] Beyhan KARAMAĞARALI; **Ahlat Mezar Taşları**, Ankara, 1992, s. 35-39.
[152] Hamza GÜNDOĞDU; **Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan**, Ankara, 2000, s. 248-250.

edilen köprüler, ne yazık ki günümüze kadar ulaşmayı başaramamışlardır. Yine bu dönemlerde varlığı tahmin edilen bu köprülerin kalıntıları da günümüze ulaşamamıştır. Bu yüzden, bu eski dönem köprüleri hakkında bir fikir sahibi değiliz. Ancak, son dönemlerden bazı köprü ve izleri ayakta durmaktadır. 20.yy. başlarından kalma bu köprüler düzgün kesme taştan inşa edilmiş, çoğu tek kemer gözlü bir yapı göstermektedir.

Iğdır'ın, Kars ve Erzurum gibi civar illerle bağlantısını sağlayan bu köprüler, bugün kullanılan yol güzergahı dışında kalmış olup, yıkılmaya yüz tutmuşlardır. Düzgün kesme taştan inşa edilmiş bu tip köprülere yörede sıkça rastlanmaktadır (Resim:365-373). Kars ve Ardahan yörelerinde aynı plan ve teknikte yapılmış bir çok köprü kalıntısı mevcut olup, aynı tarihi taşımaktadırlar[153]. Muhtemelen köprüler, bu bölgede aynı zaman dilimi içerisinde ihale usulü ile inşa ettirilmişlerdir.

4.2 – Bezeme

4.2.1 – Geometrik Bezeme : Anadolu'da inşa edilen mimari eserler, yalnızca işlev açısından değerlendirilmemelidir. Çünkü mimarinin hemen her kolunda sanatsal değerleri taşıyan unsurlar, yapıların vazgeçilmezlerindendir. İşte bu anlamda süsleme ön plana çıkmakta ve mimari unsurlarla bütünleşmektedir. Anadolu'da Türk-İslam kültürünün önemli bir bölümünü oluşturan mimari eserlerde, bezemeyi meydana getiren unsurların başında geometrik süsleme gelir.

Iğdır ve yöresinde mimari eserlerde de karşılaştığımız en yoğun bezeme unsuru, geometrik bezemedir. Geometrik bezemenin en yoğun olarak uygulandığı malzeme ise genelde taştır. Iğdır Kervansarayının taç kapısında görülen taşa işlenmiş ortaları çiziklenmiş, ince düz kaytanlardan oluşan geometrik şerit, kaydırılmış eksenlere göre nöbetleşe ile düzenlenmiş sekiz ve on iki kollu yıldızlardan meydana gelmektedir. Süslemeyi meydana getiren altı kollu yıldızlar ve baklava şekilleri, ayrı bloklar halinde yontulmuş ve alınlığı meydana getiren bloklar üzerine harçla yerleştirilmiştir. Iğdır Kervansarayında kullanılan bu süsleme Selçuklu eserlerinde bilinen tek süslemedir[154].

Kızılkümbet'te karşımıza çıkan taş süslemeler, kapıyı çevreleyen silmeler, saçağı çepe çevre dolanan kenarları tırtıklı üçgenler dizisi ve piramit külahın yüzlerini

---

[153] *Hamza GÜNDOĞDU;* ***Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan,*** *Ankara, 2000, s. 245-247.*

[154] Oktay ASLANAPA; **Türk Sanatı**, İstanbul, 1989, s. 186.

süsleyen kemerlenmeler dizisinden ibaretti. Bunlarda dikkati çeken saçaktaki üçgen süslemelerdir. İran'da 13.yy.da inşa edilmiş Radkan Kümbetinin çadır saçaklarını andıran aynı tip süslemelere rastlıyoruz[155]. Kırşehir'de yine 13.yy.a tarihlenen Melik Gazi Kümbetinde görülen sekizgen kaideden külaha geçişte kullanılan pahlar, Kızılkümbeti hatırlatmaktadır.

Çakırtaş Köyü Kul Yusuf Kümbetinde kuzeyde bulunan kapı üzerinde, taşa işlenmiş şekilde zincirek motifi ve kapı lentosu üzerine göçertme olarak işlenmiş kemerden başka geometrik süsleme görülmez.

4.2.2 – Bitkisel Bezeme . Anadolu'da şekillenen Türk-İslam sanatının diğer bir süsleme kolu da bitkisel bezemedir. Dönemin sanatkarları doğada görmüş oldukları bitkileri stilize ederek taşa, mermere, alçıya, ahşap ve çiniye kabartma ve oyma tekniği ile nakşetmiştir. Mimari eserleri bezeyerek estetik olarak güzelleştirmektedirler. Bitkisel bezeme, geometrik bezeme ile birleşerek mimari öğelerin değerini daha da arttırmıştır. Iğdır ve yöresinde inşa edilen mimari eserler sınırlı sayıda da olsa, bu bezeme örneklerini günümüze kadar taşımışlardır.

Iğdır Kervansarayı taç kapısında geometrik süslemenin yanında, bitkisel süsleme de görülmektedir. Bu bitkisel süsleme, altı kollu yıldızların ve baklava şekillerinin içlerini dolduran ince işlenmiş rumiler ve kıvrık dallar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bunun dışında kervansarayda başka bitkisel süslemeye rastlanmaz.

Yörede bir başka bitkisel süsleme Çakırtaş Köyü Kul Yusuf Kümbetinin giriş kapısı üzerinde karşımıza çıkar. Burada en dışta iç içe üreyen palmet bir çerçeve, kapıyı ters U şeklinde dolanmış bu dantelalı şekiller izler. Kapıda, biri kapı ekseninde, diğerleri kitabenin iki yanında olmak üzere kabartma şeklinde işlenen üç adet rozetin içerleri palmetler ve bitkisel bezemelerle doldurulmuştur.

---

[155] Oktay ASLANAPA; **Türk Sanatı**, İstanbul, 1989, s. 83.

4.3- Malzeme

4.3.1- Kesme Taş

Iğdır ve çevresinde bulunan eserlerde, düzgün kesme taş, yonu taş, moloz taş ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Bunların yanı sıra az sayıdaki eserde tuğla ve kerpiç malzeme de yer almaktadır.

Kaleler ve kulelerde bazen harçlı, bazen harçsız olarak kesme taş kullanılmıştır. 1-2 m. arasında değişen duvar kalınlıklarında kaplama olan kesme taş malzeme arasında harçla birlikte, moloz taş malzeme dolgu malzemesi olarak yer almaktadır. Özellikle Iğdır Kalesi, Sürmeli (Karakale) Kalesi, Güngürmez Kalesi, Aktaş Köyü Kalesi gibi yapılarda kaliteli bir taş işçiliği görülmektedir.

Konut mimarisinde düzgün kesme taş, yonu taş ve kerpiç malzeme bir arada kullanılmıştır. Bazı evlerin günümüze ulaşabilen bölümlerinde son derece kaliteli kesme taş kullanılmıştır. Taşın kenarları bir ince silme ile çerçevelenmiş, silme içerisindeki kısım bombeli tarzda verilmiştir (Resul Küçükaras Evi, Resim363-364).

4.3.2-Kerpiç ve Tuğla

Iğdır ve çevresinde incelenen yapılar içerisinde tuğla malzemenin kullanıldığı tek yapı Aralık/Ortaköy Hamamı'dır. Hamamın duvarları kesme ve moloz taşla örülmüş, üst örtüde ise tuğla kullanılmıştır.

Yine yöredeki yapılar içerisinde sadece kerpiç ve ahşabın kullanıldığı tek yapı Aralık/Ortaköy (Yetim Camii) Camii'dir. Duvarlarında kerpiç kullanılan caminin üst örtüsü ahşap kirişli, ahşap örtüdür. Iğdır bölgesinde yakın tarihe kadar inşa edilen basit tarzdaki evlerin hem yapısında, hem de bahçe duvarlarında kerpiç malzeme kullanılmaktaydı. Ancak modern malzemenin kullanıma girmesiyle birlikte kerpiç yapı malzemesi olarak kullanım dışı kalmıştır.

SONUÇ

Iğdır Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesi sınırları içerisinde yer alan ve insanlığın ilk devirlerinden beri temelleri atılmış, oldukça köklü bir yerleşim birimidir. Bir çok kültürlerin yaşadığı doğal, arkeolojik ve kentsel değerleri ile önem kazanan bir bölgedir. Türklerin Anadolu'ya girdikleri ilk topraklardır. Iğdır ve yöresi Malazgirt'ten 7 yıl önce fethedilen bu topraklarda daha önce var olan eserler elden geçirilmiş ve Türklerle birlikte siluet olarak değişimlere uğramıştır.

Kendisine sahip olan kültürlerin miraslarını üzerinde barındıran Iğdır ve yöresi her el değiştirme ile birlikte, büyük yıkımlara uğramış, tahrip edilmiş, yeni gelen medeniyetler kendi kültürlerini de katarak eskileri onarmış ve yeni eserler ortaya koymuşlardır.

Bölgede mimari yapılanma doğal kayalara hücreler şeklinde oyulan mağara yerleşimleriyle başlamıştır. Bunu kale yapılanmaları takip etmiştir. Kale mimarisi Urartu ve daha önceki devirlere kadar uzanmıştır. Urartu döneminden kalan kale yerleşimleri, kendi dönem üslup özelliklerini göstermektedir. Bunları 2.65 m.ye varan kalın sur duvarları, harçsız kiklopik örgü sistemleri, yöreye hakim ve su kaynaklarına yakın tepeler şeklinde özetlemek mümkündür. Urartular ile başlayan kale yapımı bölgeye hakim olan Kimmerler, Sakalar, Medler, Persler, Selçuklular, Cingizliler, İlhanlılar, Karakoyunlular, Akkoyunlular, Osmanlılar zamanında da devam ettirilmiş olmalıdır.

Iğdır ve yöresinde inşa edilen kaleleri plan, konum ve malzeme açısından bütünlük içerisinde değerlendirebiliriz. Farklı dönemlerin kale mimarisi oluşumları tamir ve yapım aşamasında dönem özelliklerini bünyelerinde toplamışlardır. Iğdır ve yöresinde kale mimarisi yanı sıra örnekleri sınırlı olarak gelmiş olan, kümbetler de inşa edilmiştir. Bunlardan bugün ayakta olmayan Kızılkümbet onikigen gövde ve onikigen külahıyla, Osmanlı öncesi devri kümbetlerinin klasik unsurlarına sahiptir. Ve Van Gölü çevresinde görülen onikigen kümbetlerin bu yöre dışındaki ender örneklerinden biri olması bakımından önemlidir. Kayda değer diğer bir örnek olan Kul Yusuf Kümbeti de Büyük Selçuklu kümbetleriyle birlikte, Nahçıvan bölgesi kümbetleriyle bir benzerlik içerisindedir.

Özellikle İslam sanatı içerisinde çok önemli bir yer tutan camilerden maalesef, günümüze hiçbir örnek gelememiştir. Bugün var olan camiler yakın tarih özellikleri taşımaktadır. Eski devirlerden hiçbir caminin kalmaması, özellikle son dönemlerde bölgenin çok sık el değiştirmesinden dolayı, bölgeyi ele geçiren milletlerinin savaşın verdiği öfkeyle hınçlarını bu tür dini yapılardan çıkarmış olmalarından kaynaklanmaktadır.

Iğdır ve yöresinde kayda değer bir mimari grupta kiliselerdir. Bugün çoğunluğu ayakta olmayan bir-ikisi temel seviyesinde, bir-ikisini de eski fotoğraflardan tanımlayabildiğimiz kiliseler mevcuttu. Bunlar genelde küçük ölçülerde ele alınmış mimari eserlerdir. Kalan temel izleri ve fotoğraflardan tespit edilebilen kiliselerin büyüklüğünden yörede yaşayan kilise cemaatinin az sayıda olduğunu göstermesi bakımından ilgi çekicidir.

Iğdır ve yöresinde kısmen de olsa varlığını sürdüren diğer bir mimari grup da kervansaraylardır. Bugün kısmen ayakta olan Iğdır Kervansarayı gerek planı, gerek taç kapıda yer alan süslemeleri ile 13.yy. sonu Selçuklu sanatı özelliklerini üzerinde toplayan güzel bir örnektir. Karakale içerisinde yer alan diğer kervansaray ise, Iğdır Kervansarayı kadar şanslı olmayıp sadece temel izleri günümüze ulaşabilmiştir.

Iğdır ve yöresinde önemli bir unsur da mezarlıklardır. Bu mezarlıklarda görülen koç başı şeklindeki mezar taşları ayrı bir özelliğe sahiptir. Bu koç başları yörede genç yaşta ölen yiğit, cesur, savaşçı insanlar için dikilen heykellerdir.

Iğdır ve yöresinde hiçbir medrese yapısına rastlanılmaması yöre açısından üzücü bir durum teşkil etmektedir. Yine yörenin tamamında 20.yy. başına tarihlenen bir hamam tespit olunmuş olup, kuvvetle ihtimal var olan başka hamamların temel izlerine dahi rastlanılmamıştır.

Iğdır ve yöresi yy.lar boyunca çeşitli kavimlerin kullanım alanı olmuş, bu kullanımların ortaya çıkardığı bir çok yapı, açık alan ve bunların bir araya gelmesiyle şekillenen eserler meydana gelmiştir. Böyle çeşitli uygarlıklar zamanında oluşan bu eserlerin bir kısmının yok olması, bir kısmının ise peyder pey yok oluşunu izlemek toplumsal, tarihsel ve sanatsal açıdan kayıplara sebep olmaktadır.

Iğdır ve yöresi coğrafi konumu itibariyle önemli bir bölgedir. Aras ırmağı boyunda yer alması dolayısıyla önemli bir geçiş noktasıdır. Tarih boyunca bir çok olaylara sahne olmuştur. Tarih öncesi devirlerden itibaren insan yerleşimine sahne

olmuştur. Bir kısmı kısmen de olsa günümüze kadar gelmeyi başarmış pek çok köy, şehir ve kale inşa edilmiştir. Etrafını kuşatan dağlık kesimlere göre oldukça alçak olan, bu nedenle de çukur diye nitelenen bölge, iklim ve arazi yapısı bakımından kıymetli bir yöredir. Türkler için Selçuklulardan beri bin yıllık kullanılmış bir vatandır. 20.yy. başlarında Rus ve Ermeni işgallerine rağmen etnik ve tarihi eserler bakımından Türklüğünü devam ettirmiştir.

Iğdır ve yöresi (Sürmeli Çukuru-Sa'd Çukuru) Türkmenler için çok elverişli, kıymetli yaylak ve kışlak bölgeleriyle dönem dönem hükümdarlar ve beyler de buralarda yaylayıp, kışlamışlardır. Bölgede yaşayan kavimler ve özellikle Türkler bıraktıkları eserler ile bölgeye Türk damgasını vurmuşlardır.

BİBLİYOGRAFYA

Anayasa; Mad.89,20 Nisan 1924.

ACAR, Z. Zakir; Sürmeli Çukurunda Iğdır, Manisa, 1993.

ACAR, Z. Zakir; Kültür ve Turizm Yönleriyle Iğdır, Iğdır, 1998.

ARSEVEN, C. Esat; Sanat Ansiklopedisi, C.I-V, İstanbul, 1983.

ASLANAPA, Oktay; Türk Sanatı, İstanbul, 1989.

CLAVİJO, Ruy Gonzales de Anadolu, Orta Asya Ve Timur, (Çev: Ö. Rıza Doğrul), İstanbul, 1993.

CORBİN, B.J.; The Explorers of Ararat, U.S.D., 1999.

ÇETİNKAYA, Nihat; Iğdır Tarihi, İstanbul, 1996.

DANIK, Ertuğrul; Koç ve At Şeklindeki Tunceli Mezar Taşları, Ankara, 1993.

EB'ÜL-FİDA; Takvimul-Buldan, Tahran, 1349.

ERZEN, Afif; Doğu Anadolu ve Urartular, Ankara, 1986.

EVLİYA ÇELEBİ; Seyahatname, (Çev: Zuhuri Danışman) C.I-II, İstanbul, 1985.

GEYİKOĞLU, Hasan; Selçuklulardan Safevilere Sa'd Çukuru (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1998.

GÜNDOĞDU, Hamza; Kaleler ve Kuleler Kenti Ardahan, Ankara, 2000.

GÜNDOĞDU, Hamza; Sarıkamış ve Çevresindeki Tarihi Kalıntılar, Erzurum, 1999.

GÜNDOĞDU, Hamza; Tarihi Kalıntılarıyla Çıldır, Ankara, 2001.

GÜNER, İbrahim; İlimiz Iğdır, Iğdır, 1993.

HAYDAR ÇELEBİ, Ruznamesi Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1979.

HONIGMAN, E.; Bizans Devletinin Doğu Sınırı, İstanbul Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1970.

İl Turizm Envanteri, Iğdır, 1998.

KARABEKİR, Kazım; I. Cihan Harbi, C.IV, İstanbul, 1995.

KARAMAĞARALI, Beyhan; Ahlat Mezar Taşları, Ankara, 1992.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; Kars Tarihi, C.I, İstanbul, 1953.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin, Ani Şehri Tarihi, Ankara, 1982.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; Osmanlıların Kafkas Ellerini Fethi (1451-1590), Ankara, 1993.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; "Nevruz Dede Korkut Oğuznamelerinde Başkent Sürmelü (Iğdır İlimiz)", Türk Kültüründe Nevruz Uluslar arası Bilgi Şöleni (Sempozyumu) Bildirileri, (Ankara 20-22 Mart) Atatürk Kültür Merkezi Yay., S.100, Ankara, 1995. s. 25-37.

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; Dede Korkut Oğuznameleri, I. Kitap, İstanbul, 1952

KIRZIOĞLU, M. Fahrettin; " Selçukluların Ani'yi Fethi Ve Buradaki Türk Eserleri", Selçuklu Araştırmaları Dergisi II, Ankara, 1970. s. 111-139.

KÖKTEN, İ. Kılıç; "Kars'ın Tarih Öncesi Hakkında İlk Kısa Rapor", Belleten, C.VII, Ankara, 1948. s. 603-613.

KÖKTEN, İ. Kılıç; "Kars'ın Tarih Öncesi", III. Tarih Kongresi, Ankara, 1948.

KÖYMEN, M. Altay; Selçuklu Devri Türk Tarihi, Ankara, 1993.

MANSEL, A. M.; Eski Doğu ve Ege Tarihinin Ana Hatları, İstanbul, 1945.

MARKOPOLO; Seyahatname, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1978.

NESEVİ, Muhammed; Haudas Tercümesi" Histoire'du Sultan Djelal'ed-Din Mankobirti, Paris, 1895.

ONK, Nizamettin; Azerbaycan Karabağ Tarihi, İstanbul, 1997.

ORKUN, Veli; Sürmeli Çukuru, Iğdır Tarihi Coğrafyası, Iğdır, 1955.

ÖNGE, Yılmaz; " Iğdır'ın Amarat (Çakırtaş) Köyündeki Kümbet", Önasya, C.5, Sayı:55, İstanbul, 1979. s.5-8.

Sadreddin Hüseynî; Ahbar üd-Devlet is- Selçukıyye, (Nşr: M. İKBAL) Lahore, 1933.

SEVİM, Ali; Anadolu'nun Fethi, Ankara, 1986.

SÖZEN, Metin; Anadolu'da Akkoyunlu Mimarisi, İstanbul, 1981.

SÜMER, Faruk; Karakoyunlular, Ankara, 1984.

SÜMER, Faruk; Oğuzlar Tarihleri Ve Teşkilat Destanları, İstanbul, 1980.

TIHRANİ, Ebu Bekir; Kitab-ı Diyarbekiriyye, Ankara, 1962.

TOĞAN, A. Z. Velit; Umumi Türk Tarihine Giriş I., İstanbul, 1981.

TUĞLACI, Pars; Osmanlı Şehirleri, İstanbul, 1985.

TUNCER, O. Cezmi; Anadolu Kümbetleri, C.II, Ankara, 1986.

TURAN, Osman; Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, İstanbul, 1980.

TURAN, Osman; Selçuklular Tarihi Ve Türk İslam Medeniyeti, Ankara, 1965.

TURAN, Osman, Doğu Anadolu Türk Devletleri, İstanbul, 1973.

TÜRK ANSİKLOPEDİSİ; "Iğdır" Mad., C.XIX, Ankara, 1971.

Türkiye Cumhuriyetinin 75. yılında Iğdır, Iğdır, 1998.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu-Karakoyunlu Devletleri, Ankara, 1969.

UZUNÇARŞILI, İ. Hakkı; Osmanlı Tarihi (III.Selim'in Tahta Çıkışından Karlofça Antlaşmasına Kadar), C.III, Ankara, 1983.

ÜNAL, H. Rahmi; " Az Tanınan ve Bilinmeyen Doğu Anadolu Kümbetleri", Vakıflar Dergisi, XI, Ankara, 1976. s.121-165.

ÜNAL, H. Rahmi; " Iğdır Yakınlarında Bir Selçuklu Kervansarayı Ve Batum-Doğubeyazıt Kervan Yolu Hakkında Notlar ", İstanbul Üniv. Edb. Fak. Sanat Tarihi Ens. Sanat Tarihi Yıllığı, 1969-1970, Sayı:III, İstanbul, 1970. s.14-21.

ÜNÜVAR, Vedat; Bolşeviklerle 8 Ay, İstanbul, 1984.

ÇİZİM LİSTESİ

Çizim: 1- Iğdır İl Haritası
Çizim: 2- Iğdır Kalesi (Iğdır Koruganı) Krokisi
Çizim: 3- Karakale (Sürmari Kalesi) Krokisi
Çizim: 4- Güngörmez Kalesi Krokisi
Çizim: 5- Kervansaray Köyü Kalesi Krokisi
Çizim: 6- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri
Çizim: 7- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri, I. Kale Krokisi
Çizim: 8- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri, II. Kale Krokisi
Çizim: 9- Aktaş Köyü Kalesi Krokisi
Çizim: 10- Sürmeli Köyü Kalesi Krokisi
Çizim: 11- Gaziler, Köroğlu Kalesi Krokisi
Çizim: 12- Yüce Otağ Kalesi Krokisi
Çizim: 13- Ünlendi (Demirsıkan) Kalesi Krokisi
Çizim: 14- Kalaça Kalesi Krokisi
Çizim: 15- Kandilli Kalesi Krokisi
Çizim: 16- Karakoyunlu Köyü Kalesi Krokisi
Çizim: 17- Aşık Hüseyin Kalesi Krokisi
Çizim: 18- Korugan (Iğdır Kalesi) Kulesi Krokisi
Çizim: 19- Kızılkule Köyü Kulesi Krokisi
Çizim: 20- Aliköse Köyü Kulesi Krokisi
Çizim: 21- Korugan Kilisesi Planı
Çizim: 22- Merkez Cami Planı
Çizim: 23- Asmaköy Cami Planı
Çizim: 24- Aralık Ortaköy Cami (Yetim Cami) Planı
Çizim: 25- Çakırtaş (Amarat) Kul Yusuf Kümbeti Planı
Çizim: 26- Kolikent Kümbeti Planı
Çizim. 27- Aralık Hacı İbrahim Gödek Kümbeti Planı
Çizim: 28- Iğdır Kervansarayı Taç Kapısı Çizimi

Çizim. 31- Karakale Hanı Planı

Çizim. 32- Aralık Ortaköy Hamamı Planı Planı

Çizim: 33- Aran Kalafat Evi Planı

RESİM LİSTESİ

Resim: 1- Yaycı Köyü Höyüğü
Resim: 2- Yaycı Köyü Höyüğü Civarındaki Eski Yerleşim İzleri
Resim: 3- Melekli Kül Tepe Höyüğü
Resim: 4- Gökçeli Köyü Höyüğü
Resim: 5- Karakale Kaya Odaları
Resim: 6- Karakale Kaya Odaları, Batı Kaya Oda Girişi
Resim: 7- Kızılkule Kaya Odası Girişi
Resim: 8- Asma Köyü Kaya Odaları Genel Görünüş
Resim: 9- Asma Köyü Kaya Odaları Hücre Girişi
Resim: 10- Asma Köyü Kaya Odaları Hücresi Girişi
Resim: 11- Asma Köyü Kaya Odaları Hücre İçi
Resim: 12- Kervansaray Köyü Kaya Odaları
Resim: 13- Köroğlu Kaya Odasının Olduğu Tepenin Genel Görünüşü
Resim: 14- Köroğlu Kaya Odası Girişi
Resim: 15- Iğdır Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel Görünümü
Resim: 16- Iğdır Kalesinin Olduğu Tepenin Genel Görünümü
Resim: 17- Iğdır Kalesi Batı Sur Duvarı Temel İzleri
Resim: 18- Iğdır Kalesi Sur Duvarları
Resim: 19- Iğdır Kalesi Kuzey-Batı Surları
Resim: 20- Iğdır Kalesi Güney Sur Kalıntıları
Resim: 21- Iğdır Kalesi Kuzey Sur Duvarı
Resim: 22- Iğdır Kalesi Kuzey-Doğu Sur Duvarları
Resim: 23- Iğdır Kalesi Kuzey-Doğu Sur Kalıntıları
Resim: 24- Iğdır Kalesi (İç Kale) Tahıl Ambarı Ve Su Sarnıçları
Resim: 25- Iğdır Kalesi (İç Kale) Su Sarnıcı
Resim: 26- Iğdır Kalesi (İç Kale) Batı Kulesi
Resim: 27- Iğdır Kalesi (İç Kale) Batı Kulesi (Dış)
Resim: 28- Iğdır Kalesi (İç Kale) Batı Kulesi (İç)
Resim: 29- Iğdır Kalesi (İç Kale) Güney-doğu Kule Kalıntısı

Resim: 31- Iğdır Kalesi Güney-Batı Yerleşim İzleri
Resim: 32- Iğdır Kalesi Kuzey Yerleşim İzleri
Resim: 33- Iğdır Kalesi Güney-Batı Yerleşim İzleri
Resim: 34- Iğdır Kalesi Kuzey Yerleşim İzleri
Resim: 35- Iğdır Kalesi Doğu Yerleşim İzleri
Resim: 36- Karakale İç Kale Ve Genel Görünümü
Resim: 37- Karakale (İç Kale) Güney-Doğudan Görünüm
Resim: 38- Karakale (İç Kale) Doğudan Görünüm
Resim: 39- Karakale (İç Kale) Batıdan Görünüm
Resim: 40- Karakale (İç Kale) Güneyden Görünüm
Resim: 41- Karakale (İç Kale) Kuzeyden görünüm
Resim: 42- Karakale Batı Tarafındaki Yerleşim İzleri
Resim: 43- Karakale Kuzeydeki İkiz Gözetleme Kulesi
Resim: 44- Karakale Kuzeydeki İkiz Gözetleme Kulesi
Resim: 45- Karakale İkiz Gözetleme Kulesi
Resim: 46- Karakale İkiz Gözetleme Kulesi
Resim: 47- Karakale Kuzey Doğal Kayalıklar
Resim: 48- Karakale Kuzeydeki Sur Ayağı Kalıntısı
Resim: 49- Karakale Kuzey Taraftaki Aras Irmağı Vadisi
Resim: 50- Karakale Kuzeydeki Aras Irmağı Vadisi
Resim: 51- Karakale Güneyindeki Kuru Dere Yatağı
Resim: 52- Karakale Güneyindeki Kuru Dere Yatağı
Resim: 53- Karakale Doğu Taraftaki Tali Girişi Ve Kuleleri
Resim: 54- Karakale Doğu Taraftaki Tali Giriş Kulesi
Resim: 55- Karakale Güney Sur Kalıntıları
Resim: 56- Karakale Güney Sur Ayağı Kalıntısı
Resim: 57- Karakale Güney Sur Ayağı Kalıntısı
Resim: 58- Karakale Güney Sur Duvarı Kalıntısı
Resim: 59- Karakale Kapı Kilit Taşı
Resim: 60- Karakale Doğu Taraftaki Kalıntılar
Resim: 61- Karakale Batı Tarafındaki Kalıntılar
Resim: 62- Karakale Batı Tarafta Yer Alan Bir Bina Kalıntısı

Resim: 63- Güngörmez Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel Görünüşü
Resim: 64- Güngörmez Kalesinden Ovanın Görünüşü
Resim: 65- Güngörmez Kalesi Doğudaki Sur Kalıntıları
Resim: 66- Güngörmez Kalesi Taş Merdivenler
Resim: 67- Güngörmez Kalesi Taş Merdivenler
Resim: 68- Güngörmez Kalesi Giriş Kapısı
Resim: 69- Güngörmez Kalesi Güney Görünüşü
Resim: 70- Güngörmez Kalesi Güney-Doğudan Görünüm
Resim: 71- Güngörmez Kalesi Burç Ve Sur Kalıntısı
Resim: 72- Güngörmez Kalesi Güney-Batı Görünümü
Resim: 73- Güngörmez Kalesi Güney-Batı Sur Duvarları
Resim: 74- Güngörmez Kalesi Kuzeyden Görünümü
Resim: 75- Güngörmez Kalesi Batı Duvarları
Resim: 76- Güngörmez Kalesi Güney-Doğudan Görünüm
Resim: 77- Güngörmez Kalesi Kuzey-Doğudan Görünüm
Resim: 78- Güngörmez Kalesi Tahıl Ambarı
Resim: 79- Güngörmez Kalesi Su Sarnıcı
Resim: 80- Güngörmez Kalesi su Sarnıcı
Resim: 81- Kervansaray Köyü Kalesinin Oturduğu Tepenin Konumu
Resim: 82- Kervansaray Köyü Kalesi Güney-Batı Görünüm
Resim: 83- Kervansaray Köyü Kalesi Güney-Batı Görünüm
Resim: 84- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri I. Kale sur İzleri
Resim: 85- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri I. Kale Doğu Sur İzleri
Resim: 86- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri I. Kale Sur İzleri
Resim: 87- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri I. Kale Kaya Çanağı
Resim: 88- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kalenin Oturduğu Tepenin Genel Konumu
Resim: 89- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale İçerisinde Görülen Düz alan
Resim: 90- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale Düz Alanındaki Temel İzleri
Resim: 91- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kalede Kaya Çanağı
Resim: 92- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale Kuzey-Doğu Surları

Resim: 93- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale Kuzey-Doğu Surları
Resim: 94- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale Doğu Sur İzleri
Resim: 95- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale Güney-Doğu Sur İzleri
Resim: 96- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale Doğu Sur İzleri
Resim: 97- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kaleden ovanın Görünümü
Resim: 98- Karakoyunlu İlçesi Kalelerini Doğu Ve Güneyden Çeviren Sur İzleri
Resim: 99- Karakoyunlu İlçesi Kalelerini Güney-Batı Taraftan Çeviren sur İzleri
Resim: 100- Karakoyunlu İlçesi Kalelerinin Güneyindeki Burç Kalıntısı
Resim: 101- Karakoyunlu İlçesi Kalelerinin Güneyinde Yer Alan Mezarlık
Resim: 102- Karakoyunlu İlçesi Kalelerinin Mezarlığında Yer Alan Bir Mezar
Resim: 103- Karakoyunlu İlçesi Kalelerinin Mezarlığında Yer Alan Bir Mezar
Resim: 104- Aktaş Köyü Kalesinden Ovanın Görünümü
Resim: 105- Aktaş Köyü Kalesinden Kuzey-Doğu Taraftan Ovanın Görünümü
Resim: 106- Aktaş Köyü Kalesi Güney-Doğu Sur Duvarları
Resim: 107- Aktaş Köyü Kalesi güney-Doğu Sur Duvarları
Resim: 108- Aktaş Köyü Kalesi Güney-Doğu Sur Duvarları
Resim: 109- Aktaş Köyü Kalesi Güney-Doğu Sur Duvarları
Resim: 110- Aktaş Köyü Kalesi Güney surları
Resim: 111- Aktaş Köyü Kalesi Batı surları
Resim: 112- Aktaş Köyü Kalesi Batı Burcu Kalıntısı
Resim: 113- Aktaş Köyü Kalesi Güney Burcu Kalıntısı
Resim: 114- Aktaş Köyü Kalesi Güneyinde Yer Alan Taraça
Resim: 115- Aktaş Köyü Kalesi Doğu Surları
Resim: 116- Aktaş Köyü Kalesinin Güney-Doğusunda Yer Alan Eski Yerleşim İzleri
Resim: 117- Sürmeli Köyü Kalesi Doğudan Görünüm
Resim: 118- Sürmeli Köyü Kalesi Doğu Sur Duvarı
Resim: 119- Sürmeli Köyü Kalesi Doğu Sur Kalıntıları
Resim: 120- Sürmeli Köyü Kalesi Doğu Sur Kalıntıları
Resim: 121- Gaziler Köroğlu Kalesinin Oturduğu Tepenin Konumu
Resim: 122- Gaziler Köroğlu Kalesinden Gaziler ve Aras Vadisinin Görünümü
Resim: 123- Gaziler Köroğlu Kalesinin Güney-Doğudan Görünümü
Resim: 124- Gaziler Köroğlu Kalesinin Güneyden Görünümü

Resim: 125- Gaziler Köroğlu Kalesi Kuzey-Batıdan Görünümü
Resim: 126- Gaziler Köroğlu Kalesinin Güneyindeki Yerleşim İzleri
Resim: 127- Gaziler Köroğlu Kalesinin Su Kuyusu
Resim: 128- Yüceotağ Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel görünümü
Resim: 129- Yüceotağ Kalesinin Doğusundaki Kayalıklar
Resim: 130- Yüceotağ Kalesinin Güneyden Görünüşü
Resim: 131- Yüceotağ Kalesinin İçinde Yer Alan Yapı Kalıntıları
Resim: 132- Yüceotağ Kalesinin Güney-Batıdan Görünümü
Resim: 133- Yüceotağ Kalesinin Güney-Doğudan Görünümü
Resim: 134- Ünlendi Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel Konumu
Resim: 135- Ünlendi Kalesinden Vadinin Doğu Görünümü
Resim: 136- Ünlendi Kalesinin Kuzey-Doğu Sur Kalıntıları ve Vadinin Görünümü
Resim: 137- Ünlendi Kalesi kuzey-Doğu Sur Kalıntıları
Resim: 138- Ünlendi Kalesi Güney-Doğu sur Kalıntıları
Resim: 139- Ünlendi Kalesi Kuzey-Batı Sur Kalıntıları
Resim: 140- Ünlendi Kalesi Batı Sur Ayağı
Resim: 141- Ünlendi Kalesi Güney-Batı Sur Kalıntıları
Resim: 142- Ünlendi Kalesi Kuzey Sur Kalıntıları
Resim: 143- Ünlendi Kalesi Batı Sur Kalıntıları
Resim: 144- Kalaça Kalesinin Yerleştiği tepenin Genel Konumu
Resim: 145- Kalaça Kalesi Kuzey sur Kalıntıları
Resim: 146- Kalaça Kalesi Kuzey sur İzleri
Resim: 147- Kalaça Kalesinin Kuzey Taraftan Genel Görünümü
Resim: 148- Kalaça Kalesi Kuzey Sur İzleri
Resim: 149- Kalaça Kalesi Kuzey-Batı Sur İzleri
Resim: 150- Kalaça Kalesi Kuzey-Batı Sur Kalıntıları
Resim: 151- Kandilli Kalesinden Sinekler yaylasının görünümü
Resim: 152- Kandilli Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel Görünümü
Resim: 153- Kandilli Kalesi Kuzey-Batı Sur Temel İzleri
Resim: 154- Kandilli Kalesi Kuzey-Batıdan Görünüm
Resim: 155- Kandilli Kalesi Kuzey-Batı Sur Kalıntıları
Resim: 156- Kandilli Kalesi Kuzey-Batı Sur Kalıntıları

Resim: 156- Kandilli Kalesi Kuzey-Batı Sur Kalıntıları
Resim: 157- Kandilli Kalesi Kuzey-Batı Sur Kalıntıları
Resim: 158- Şedik Kalesi Kayalıkları
Resim: 159- Şedik Kalesinin Yerleştiği Vadinin Genel Görünümü
Resim: 160- Şedik Kalesi Kule Kalıntıları
Resim: 161- Şedik Kalesi Kule Kalıntıları
Resim: 162- Şedik Kalesi Kayaya Oyulmuş Su Deposu
Resim: 163- Şedik Kalesi Kayaya Oyulmuş Su Deposu
Resim: 164- Şedik Kalesi Kayalara Oyulmuş su Kanalı
Resim: 165- Şedik Kalesi Dehliz
Resim: 166- Şedik Kalesi Suya İnen Geçit
Resim: 167- Şedik Kalesi Yerleşim Alanı
Resim: 168- Karakoyunlu Köyü Kalesi Genel Görünümü
Resim: 169- Karakoyunlu Köyü Kalesi Yapı Kalıntıları
Resim: 170- Karakoyunlu Köyü Kalesi Bina Kalıntıları
Resim: 171- Karakoyunlu Köyü Kalesi sur Temel İzleri
Resim: 172- Karakoyunlu Köyü Kalesi Bina Kalıntıları
Resim: 173- Karakoyunlu Köyü Kalesi Sur Kalıntıları
Resim: 174- Aşık Hüseyin Kalesi oturduğu Tepenin genel Konumu
Resim: 175- Aşık Hüseyin Kalesinden Katırlı Tepesi ve Ovanın Genel Görünümü
Resim: 176- Aşık Hüseyin Kalesi Bina Kalıntıları
Resim: 177- Aşık Hüseyin Kalesi Yerleşim İzleri
Resim: 178- Aşık Hüseyin Kalesi Duvar Kalıntıları
Resim: 179- Aşık Hüseyin Kalesi Yerleşim İzleri
Resim: 180- Aşık Hüseyin Kalesi Delikli Taş
Resim: 181- Üçkaya Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel Konumu
Resim: 182- Zarifane Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel Konumu
Resim: 183- Korugan Kulesinin Oturduğu Tepenin Genel Konumu
Resim: 184- Korugan Kulesinin Duvar Kalıntıları
Resim: 185- Korugan Kulesinden Duvar Kalıntıları
Resim: 186- Kızılkule Köyü Kulesinin Oturduğu Tepenin Genel Konumu
Resim: 187- Kızılkule Köyü Kulesinin Sur İzleri

Resim: 188- Kızılkule Köyü Kulesinin Duvar Kalıntıları
Resim: 189- Alıköse Köyü Kulesinin Oturduğu Tepenin Konumu
Resim: 190- Aliköse Köyü Kulesinin Temel İzleri
Resim: 191- Korugan Kilisesi Kuzey Girişi
Resim: 192- Korugan Kilisesi Girişin Solunda Yer Alan Su Çanakları
Resim: 193- Korugan Kilisesi İçten Görünüm
Resim: 194- Korugan Kilisesi Kuzey-Batı Görünüm
Resim: 195- Korugan Kilisesi Kuzey-Batı Görünüm
Resim: 196- Korugan Kilisesi Doğudan Görünüm
Resim: 197- Korugan Kilisesi Duvar Kalıntıları
Resim: 198- Karakale Kilisesinden Görünüm
Resim: 199- Iğdır Merkez Kilisesi Kuzey-Batıdan Görünüm
Resim: 200- Iğdır Merkez Kilisesi Güney-Batı Görünüm
Resim: 201- St.Jacop Manastırı Gravürü
Resim: 202- Iğdır Merkez Cami Kuzey-Doğu Görünüm
Resim: 203- Iğdır Merkez Cami Giriş Kısmı
Resim: 204- Iğdır Merkez Cami Güney-Batıdan Görünüm
Resim: 205- Iğdır Merkez Cami Mihrabı
Resim: 206- Iğdır Merkez Cami Mimberi
Resim: 207- Iğdır Merkez Cami Pencere Şekilleri
Resim: 208- Iğdır Merkez Cami Pencere Şekilleri
Resim: 209- Iğdır Merkez Cami Güney-Batıdan Görünüm
Resim: 210- Iğdır Merkez Cami Güney-Doğudan Görünüm
Resim: 211- Iğdır Merkez Cami Minaresi
Resim: 212- Asmaköy Camisi İçeriden Görünüm
Resim: 213- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Kuzey-Doğudan Görünüm
Resim: 214- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Son Cemaat Yeri ve Girişi
Resim: 215- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Kuzey-Batıdan Görünüm
Resim: 216- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Kadınlar Kısmı Giriş Kapısı
Resim: 217- Ortaköy Cami (Yetim Cami) İçeriden Görünüm
Resim: 218- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Son Cemaat Yerinden Görünüm
Resim: 219- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Son Cemaat Yerindeki Pencere

Resim: 221- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Güneyden Görünüm
Resim: 222- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Mihrabı
Resim: 223- Ortaköy Cami (Yetim Cami)'in Üst örtü Şeklinin İç Görünümü
Resim: 224- Kul Yusuf Kümbeti Güneyden Görünüm
Resim: 225- Kul Yusuf Kümbeti Kitabesi
Resim: 226- Kul Yusuf Kümbeti Güney-Doğudan Görünüm
Resim: 227- Kul Yusuf Kümbeti Külah, Geçiş ve Pencereden Görünüm
Resim: 228- Kul Yusuf Kümbeti Güneyden Görünüm
Resim: 229- Kul Yusuf Kümbeti Batıdan Görünüm
Resim: 230- Kul Yusuf Kümbeti Kuzeyden Görünüm
Resim: 231- Kul Yusuf Kümbeti Kuzeydeki Giriş Kapısından Görünüm
Resim: 232- Kul Yusuf Kümbeti Kuzeydeki Giriş Kapısının Üzerindeki Süslemeler
Resim: 233- Kul Yusuf Kümbeti Kuzey Girişindeki Süslemelerden Detay
Resim: 234- Kul Yusuf Kümbeti Külahın İçten Görünümü
Resim: 235- Kul Yusuf Kümbeti Mumyalık Girişi
Resim: 236- Kızıl Kümbet
Resim: 237- Kızıl Kümbetin Kuzeyinden Görünüm
Resim: 238- Kızıl Kümbet Güney-Batıdan Görünüm
Resim: 239- Kolikent Kümbeti Kuzey-Batıdan Görünüm
Resim: 240- Kolikent Kümbeti Güneyden Görünüm
Resim: 241- Kolikent Kümbeti Batıdan Görünüm
Resim: 242- Kolikent Kümbeti Kuzey-Batıdan Görünüm
Resim: 243- Kolikent Kümbeti İçten Görünüm
Resim: 244- Kolikent Kümbeti İç Üçgenlerinden Görünüm
Resim: 245- İbrahim Gödek Kümbeti Doğudan Görünüm
Resim: 246- İbrahim Gödek Kümbeti Alt Kaidesi
Resim: 247- İbrahim Gödek Kümbeti Kuzey-Doğudan Görünüm
Resim: 248- İbrahim Gödek Kümbeti Kitabesi
Resim: 249- İbrahim Gödek Kümbeti Güneyden Görünüm
Resim: 250- İbrahim Gödek Kümbeti Kuzeyden Görünüm
Resim: 251- İbrahim Gödek Kümbeti Güney-Batıdan Görünüm
Resim: 252- İbrahim Gödek Kümbeti İçten Görünüm

Resim: 253- İbrahim Gödek Kümbeti Sağ Baştaki Mezar Taşı
Resim: 254- İbrahim Gödek Kümbeti Ortadaki Mezar Taşı
Resim: 255- İbrahim Gödek Kümbeti Sol Baştaki Mezar Taşı
Resim: 256- Iğdır Kervansarayı Genel Görünüm
Resim: 257- Iğdır Kervansarayı Taç Kapı
Resim: 258- Iğdır Kervansarayı Kulelerden Görünüm
Resim: 259- Iğdır Kervansarayı Taç Kapıdan Görünüm
Resim: 260- Iğdır Kervansarayı Taç Kapıdan Detay
Resim: 261- Iğdır Kervansarayı Pandantiflerinden Detay
Resim: 262- Iğdır Kervansarayı Kuzey Duvarındaki Küçük Niş
Resim: 263- Iğdır Kervansarayı Ahır Kapısı
Resim: 264- Iğdır Kervansarayı Üstten Görünüm
Resim: 265- Iğdır Kervansarayı Orta Neften Görünüm
Resim: 266- Iğdır Kervansarayı Kuzey Nefi
Resim: 267- Iğdır Kervansarayı Güney Nefi
Resim: 268- Iğdır Kervansarayı Kemer Ayağı Ve Tonoz Örtüsü
Resim: 269- Iğdır Kervansarayı Kemer Başlangıcındaki Süsleme
Resim: 270- Iğdır Kervansarayı Kuzey-Doğudan Görünüm
Resim: 271- Iğdır Kervansarayı Çatı Kapısı
Resim: 272- Iğdır Kervansarayı Kuzeyden Görünüm
Resim: 273- Iğdır Kervansarayı Kuzey-Batıdan Görünüm
Resim: 274- Iğdır Kervansarayı Güneyden Görünüm
Resim: 275- Iğdır Kervansarayı Doğudan Görünüm
Resim: 276- Iğdır Kervansarayı Taç Kapı Süslemelerinden Detay
Resim: 277- Iğdır Kervansarayı Taç Kapı Süslemelerinden Detay
Resim: 278- Iğdır Kervansarayı Güney Holünde Yer Alan Mukarnas Süslemeler
Resim: 279- Iğdır Kervansarayı Kemer Ayağındaki Mukarnas Süslemeler
Resim: 280- Karakale Hanının Temel İzleri
Resim: 281- Ortaköy Hamamı Genel Görünüm
Resim: 282- Ortaköy Hamamı Giriş Kapısı
Resim: 283- Ortaköy Hamamı Güney-Doğudan Görünüm
Resim: 284- Ortaköy Hamamı İçten Görünüm (Pandantifler)

Resim: 285- Ortaköy Hamamı Kuzedeyden Görünüm
Resim: 286- Ortaköy Hamamı Kubbe Penceresi
Resim: 287- Ortaköy Hamamı Kuzeyden Görünüm
Resim: 288- Ortaköy Hamamı Kuzey-Batıdan Görünüm
Resim: 289- Ortaköy Hamamı Kubbeye Geçiş Dış Görünüm
Resim: 290- Ortaköy Hamamı Sıcaklık Kısmına Açılan Kapı
Resim: 291- Ortaköy Hamamı Batıdan Görünüm
Resim: 292- Ortaköy Hamamı Sıcaklık Kısmı İçten Görünüm
Resim: 293- Ortaköy Hamamı Sıcaklık Kısmında Kubbeye Geçişi Sağlayan Üçgenler
Resim: 294- Ortaköy Hamamı Sıcaklık Kısmındaki Halvet Girişleri
Resim: 295- Ortaköy Hamamı Sıcaklık Kısmının İçten Görünümü
Resim: 296- Ortaköy Hamamı Güney-Doğudan Görünüm
Resim: 297- Ortaköy Hamamı Su Kanalı ve Güney-Doğudan Görünüm
Resim: 298- Karakoyunlu İlçesi Mezarlığı 1.nolu Koç Başlı Mezar
Resim: 299- Karakoyunlu İlçesi Mezarlığı 2.nolu Koç Başlı Mezar
Resim: 300- Karakoyunlu İlçesi Mezarlığı 3.nolu Koç Başlı Mezar
Resim: 301- Yaycı Köyü Mezarlığı I.Nolu Mezar Taşı
Resim: 302- Yaycı Köyü Mezarlığı 2.Nolu Koç Başlı Mezar Taşı
Resim: 303- Yaycı Köyü Mezarlığı 3.Nolu Koç Başlı Mezar Taşı
Resim: 304- Yaycı Köyü Mezarlığı4.Nolu Koç Başlı Mezar Taşı
Resim: 305- Küllük Köyü Mezarlığı 1.Nolu Mezar Taşı
Resim: 306- Küllük Köyü Mezarlığı 2.Nolu Koç Başlı Mezar Taşı
Resim: 307- Sürmeli Köyü Mezarlığı 1.Nolu Mezar Taşı
Resim: 308- Sürmeli Köyü Mezarlığı 2.Nolu Mezar Taşı
Resim: 309- Sürmeli Köyü Mezarlığı 3.Nolu Mezar Taşı
Resim: 310- Sürmeli Köyü Mezarlığı 4.Nolu Mezar Taşı
Resim: 311- Hakmehmet Köyü Mezarlığı 1.Nolu Mezar Taşı
Resim: 312- Hakmehmet Köyü Mezarlığı 2.Nolu Mezar Taşı
Resim: 313- Hakmehmet Köyü Mezarlığı Seyid'in Mezarı
Resim: 314- Çakırtaş Köyü Kaçak Tohit Mezarı
Resim: 315- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı Genel Görünüm
Resim: 316- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı Genel Görünüm

Resim: 317- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 1.Nolu Mezar Taşı
Resim: 318- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 2.Nolu Mezar Taşı
Resim: 319- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 3.Nolu Mezar Taşı
Resim: 320- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 4.Nolu Mezar Taşı
Resim: 321- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 5.Nolu Mezar Taşı
Resim: 322- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 6.Nolu Mezar Taşı
Resim: 323- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 7.Nolu Mezar Taşı
Resim: 324- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 8.Nolu Mezar Taşı
Resim: 325- Ali Köse Köyündeki Haç Motifli Mezar Taşı
Resim: 326- Yüce Otağ Köyündeki Haç Motifli Mezar Taşı
Resim: 327- Eğrekdere Köyündeki Lahit Kapağı
Resim: 328- Eğrekdere Köyündeki Lahit Kapağı
Resim: 329- Eğrekdere Köyündeki 2. Lahit Kapağı
Resim: 330- Ömer Şark Evi Güney-Doğu Görünüm
Resim: 331- Ömer Şark Evi Güney Cepheden Görünüm
Resim: 332- Foto Mehmet Evi
Resim: 333- Azaz Güveren Evi Güney-Doğudan Görünüm
Resim: 334- Azaz Güveren Evi Güney-Batıdan Görünüm
Resim: 335- Cemalettin Güneş Evi Kuzeyden Görünüm
Resim: 336- Cemalettin Güneş Evi Kitabesi
Resim: 337- Cemalettin Güneş Evi Cepheden Görünüm
Resim: 338- Cemalettin Güneş Evi Pencere Üstü Süslemesi Detay
Resim: 339- Cemalettin Güneş Evi Kuzeydeki Giriş Kapısı
Resim: 340- Iğdır Mavalı Kasım Evi
Resim: 341- Almancının Evi
Resim: 342- Almancı Dindar'ın Evi
Resim: 343- Almancı Dindar'ın Evi Peç Sistemi
Resim: 344- Almancı Dindar'ın Evi Peç Sistemi
Resim: 345- Aran Kalafat Evi Kuzey Cephesi
Resim: 346- Aran Kalafat Evi Kuzey Cephesi
Resim: 347- Yaycı Köyü Sefter Sevinç Evi Detay
Resim: 348- Yaycı Köyü Sefter Sevinç Evi Güney Cephesi

Resim: 349- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi
Resim: 350- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi Kuzey-Doğu Cephesi
Resim: 351- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi Süsleme Detay
Resim: 352- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi Süsleme Detay
Resim: 353- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi Kurt Figürlü Taş
Resim: 354- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi Güvercin Figürlü Taş
Resim: 355- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi Çiçek Motifi
Resim: 356- Küllük Köyü İsmail Aras Evi Güney-Doğu Görünüm
Resim: 357- Küllük Köyü İsmail Aras Evi Güney-Batı Cephesi
Resim: 358- Tuzluca Hüseyin Aydın Evi
Resim: 359- Tuzluca Hüseyin Aydın Evi Güney-Batı Görünüm
Resim: 360- Tuzluca Hüseyin Aydın Evi Pencere Alınlığından Detay
Resim: 361- Tuzluca Hüseyin Aydın Evi Pencere Altlığından Detay
Resim: 362- Tuzluca Resul Küçükaras Evi Genel Görünüm
Resim: 363- Tuzluca Resul Küçükaras Evi Bahçe Kapısı
Resim: 364- Tuzluca Resul Küçükaras Evi Bahçe Kapısı Detay
Resim: 365- Tuzluca Acısu Köprüsü Genel Görünüm
Resim: 366- Tuzluca Acısu Köprüsü Doğu Ayağı
Resim: 367- Tuzluca Acısu Köprüsü Batı Ayağı
Resim: 368- Tuzluca Köprüsü Genel Görünüm
Resim: 369- Tuzluca Ağabey Köprüsü
Resim: 370- Tuzluca Ağabey Köprüsü
Resim: 371- Tuzluca İncesu Köprüsü Genel Görünüm
Resim: 372- Tuzluca İncesu Köprüsü Güney-Batı Ayağı
Resim: 373- Tuzluca İncesu Köprüsü Genel Görünüm

ÖZGEÇMİŞ

Hasan BUYRUK, 02.03.1966 yılında Iğdır'ın Tuzluca İlçesinin Kamışlı Köyünde doğdu. İlkokul, Ortaokul ve lise öğrenimini Iğdır da tamamladı.

Yüksek Öğrenimine 1985 yılında, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat fakültesi, Sanat Tarihi Bölümünde başlayan BUYRUK, bu bölümden 1989 yılında mezun oldu. 1991 Yılında askerlik görevini tamamladı. BUYRUK, 1989-1993 yılları arasında Iğdır Lisesinde Sanat Tarihi dersleri okuttu. Yine bu yıllarda Iğdır Halk Eğitimi Merkezi ve Akşam Sanat Okulunda tiyatro eğitimi veren BUYRUK, 1993 yılında Iğdır Sağlık Müdürlüğünün açmış olduğu memurluk sınavını kazanarak memuriyet hayatına başladı.

Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk ve İslam sanatları Ana Bilim Dalında Eylül 2000 yılında yüksek lisans öğrenimine başlayan BUYRUK, halen Iğdır İli Sağlık Müdürlüğünde çalışmakta olup, İngilizce bilmektedir.

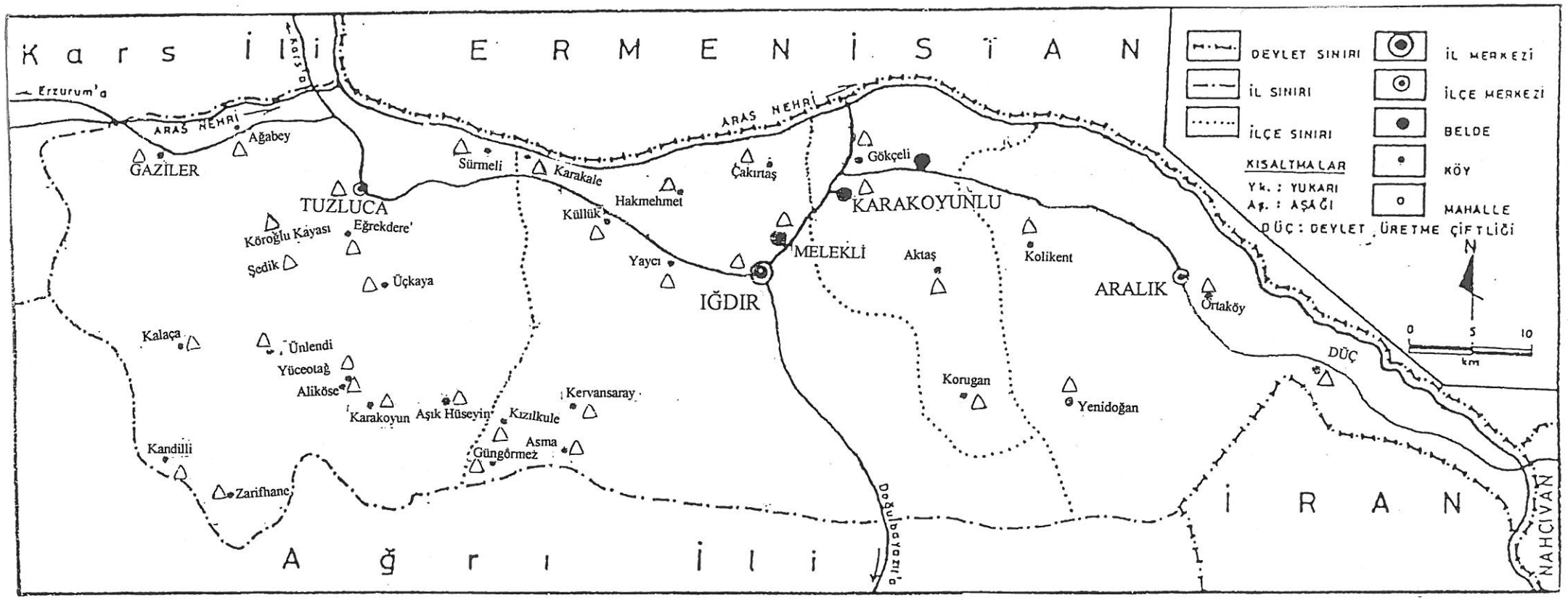

Çizim : 1 – Iğdır İl Haritası

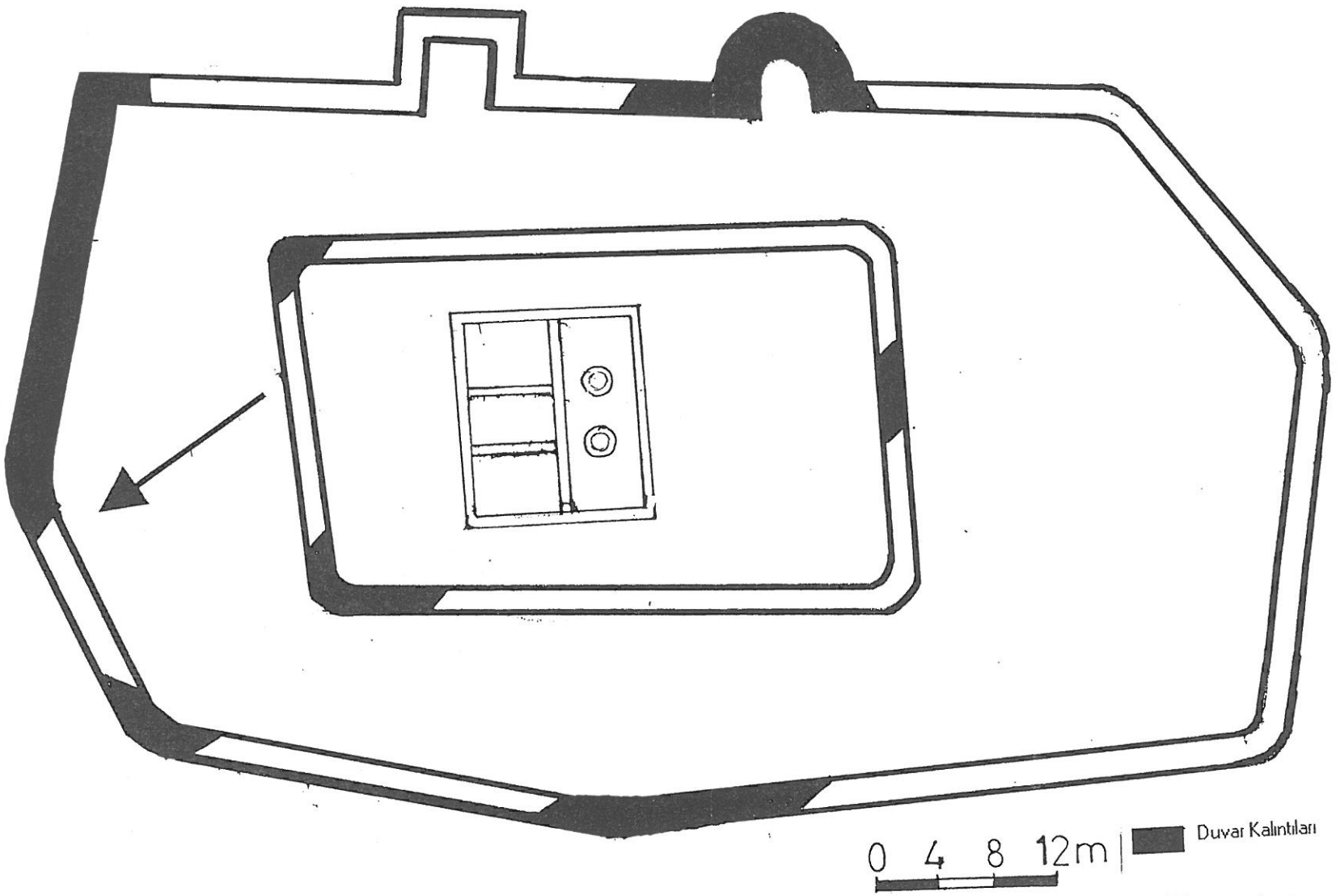

Çizim: 2- Iğdır Kalesi (Iğdır Korganı) Krokisi

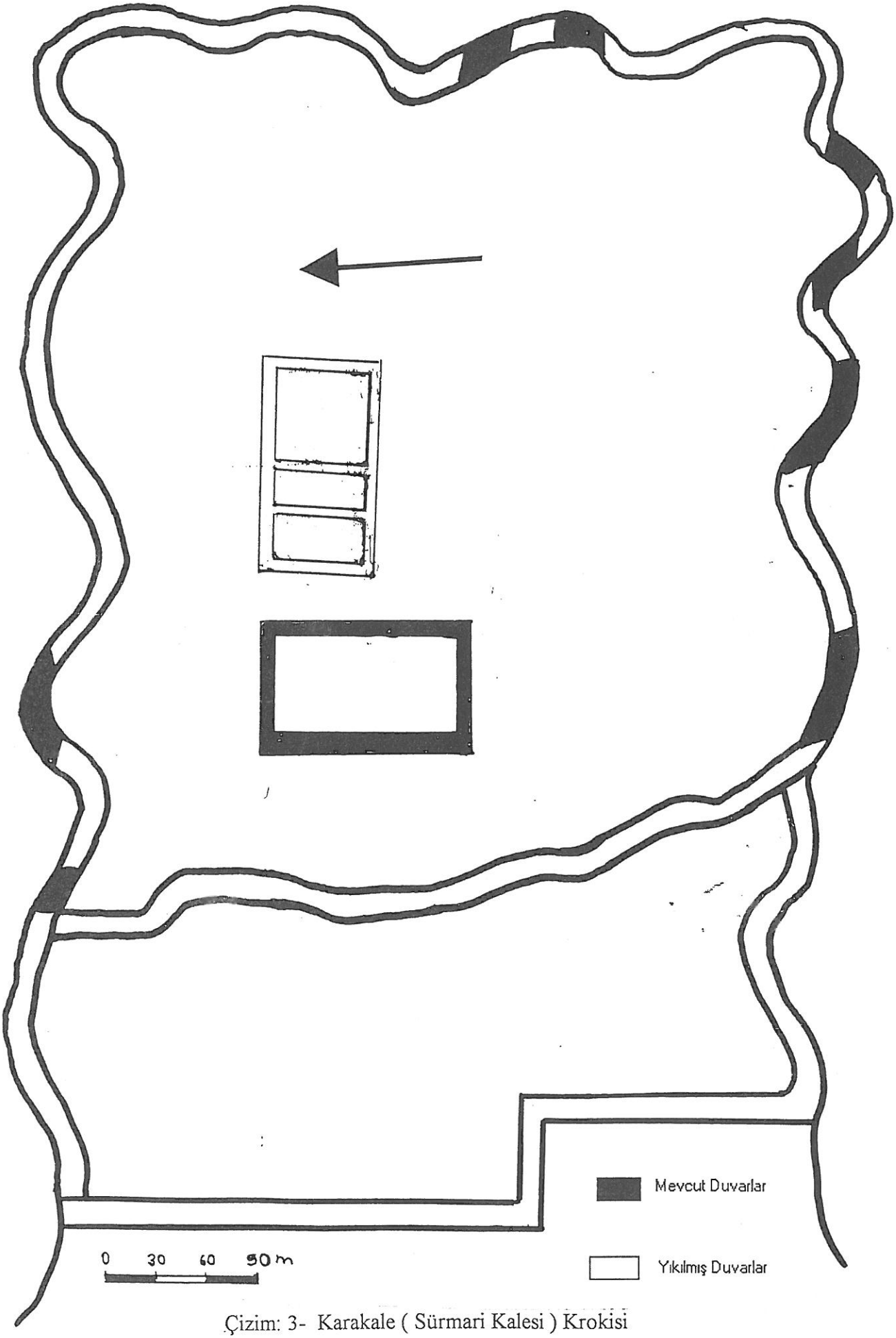

Çizim: 3- Karakale (Sürmari Kalesi) Krokisi

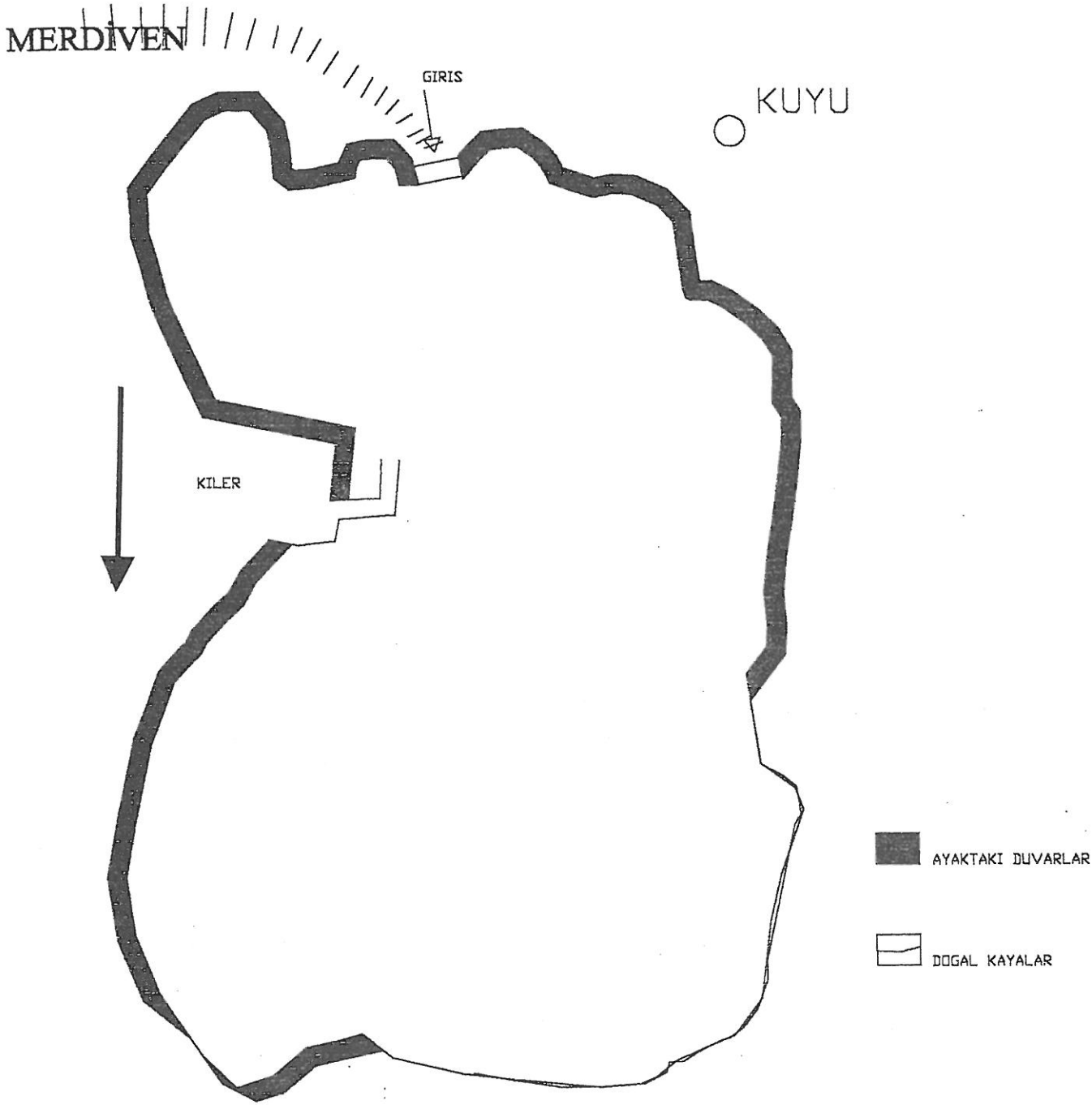

Çizim: 4- Güngörmez Kalesi Krokisi

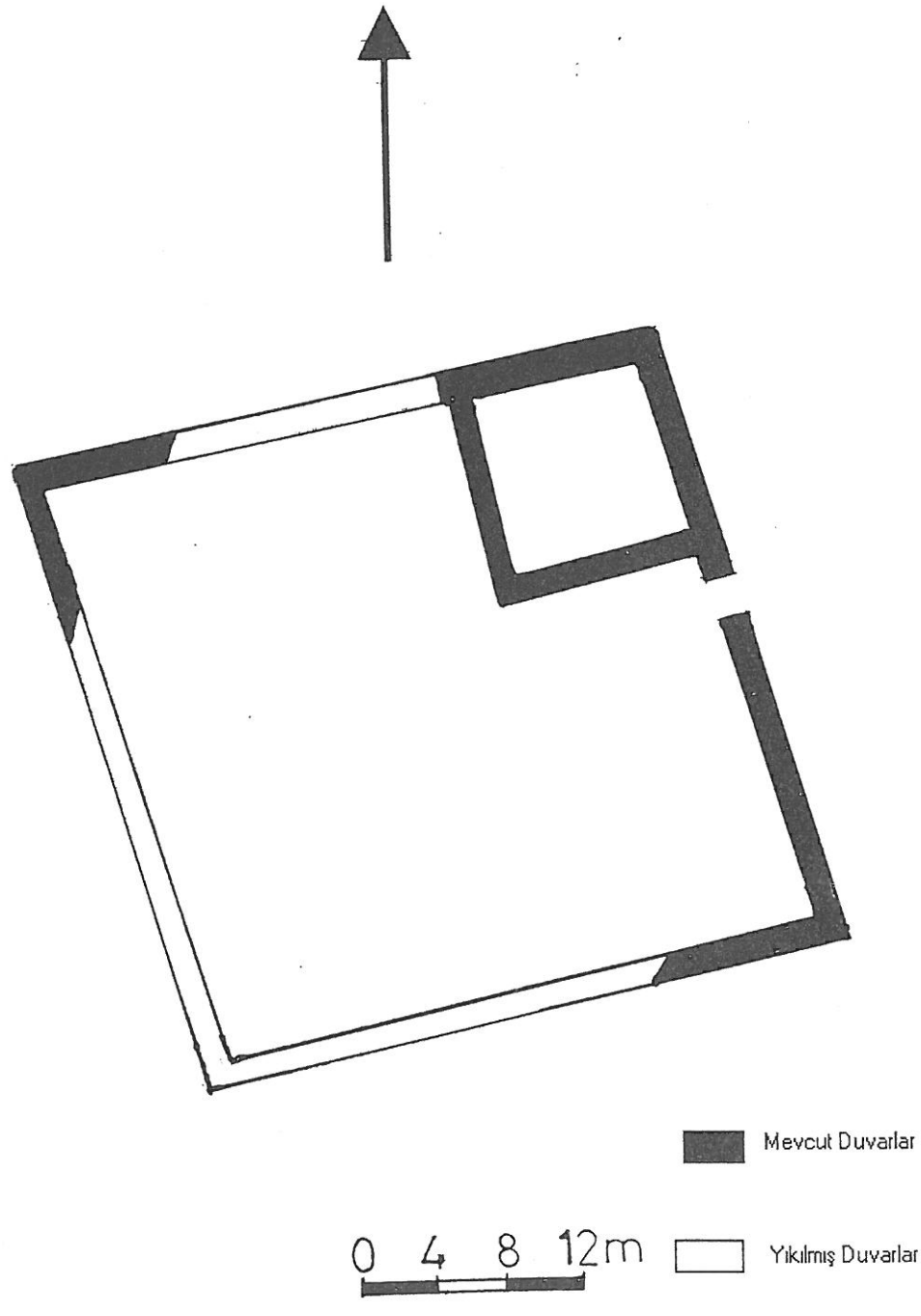

Çizim: 5- Kervansaray Köyü Kalesi Krokisi

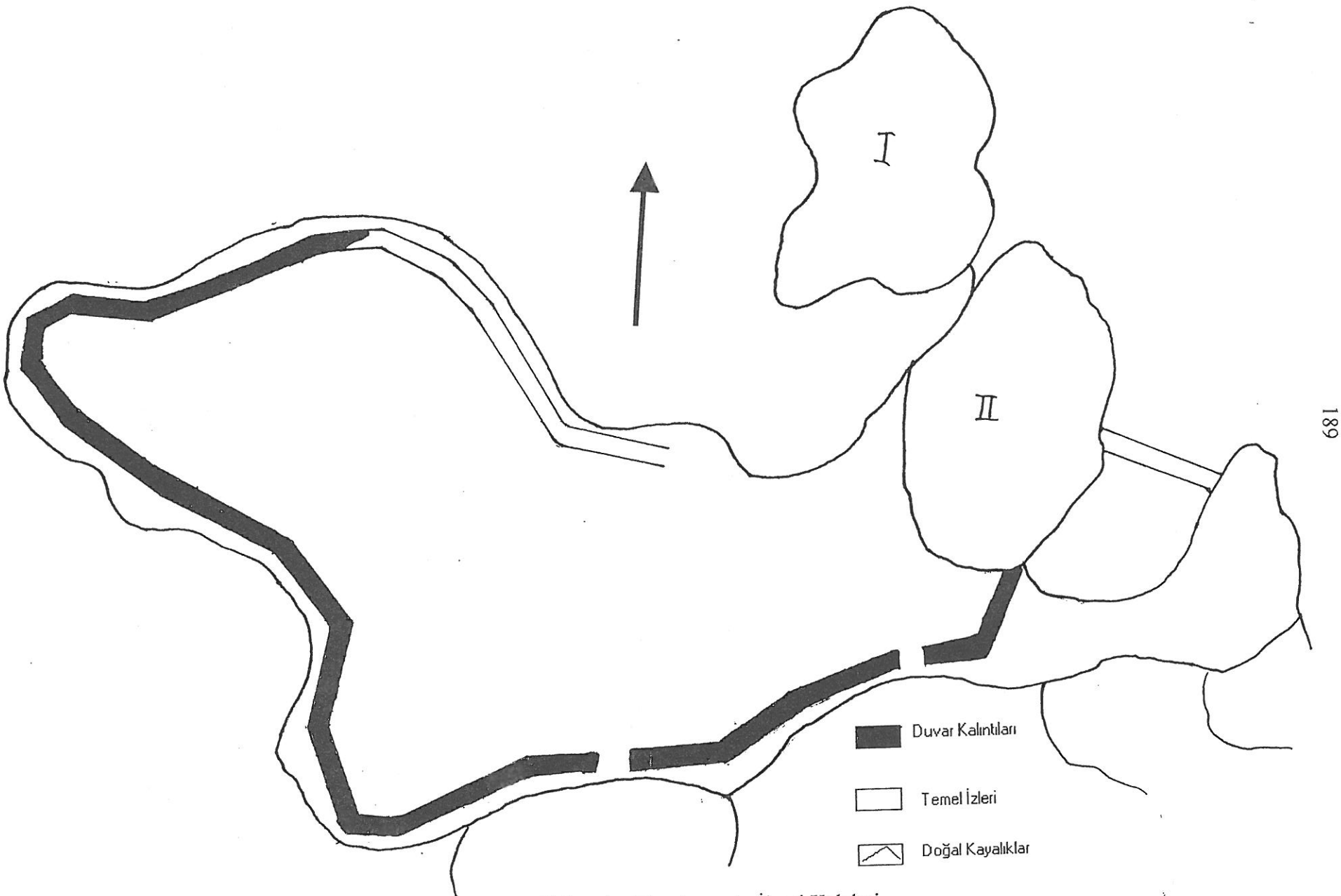

Çizim: 6- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri

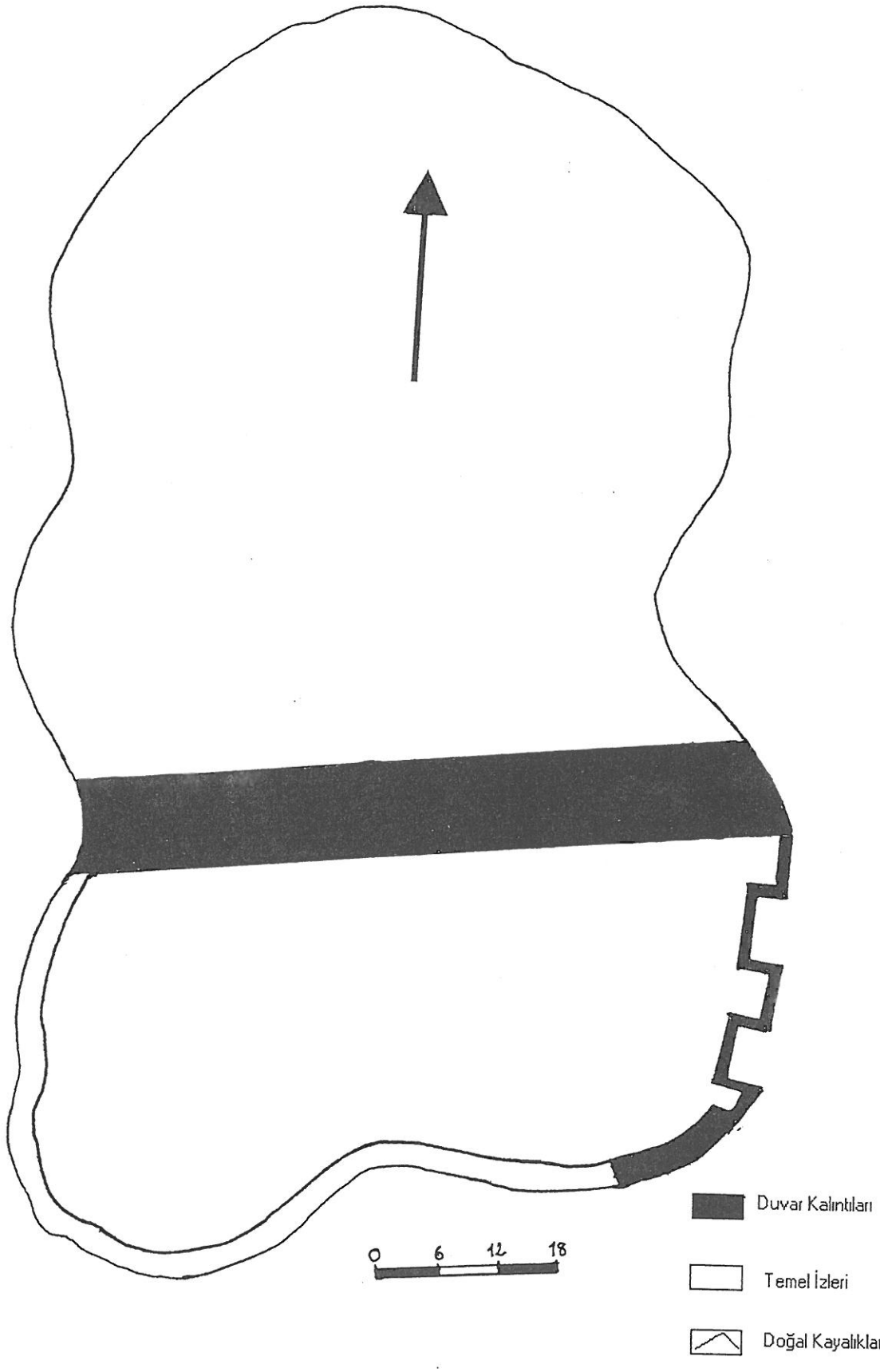

Çizim: 7- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri, I. Kale Krokisi

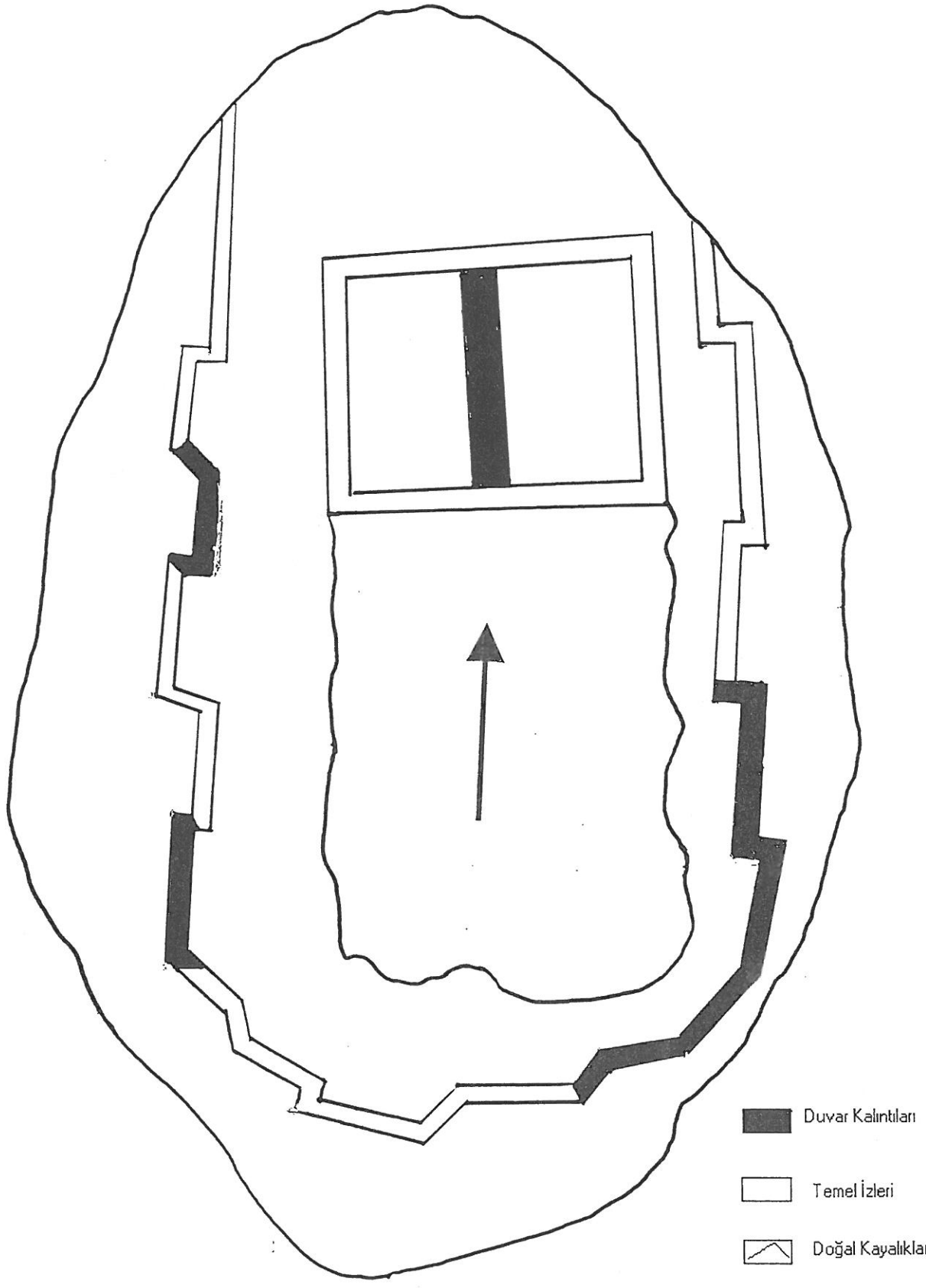

Çizim: 8- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri, II. Kale Krokisi

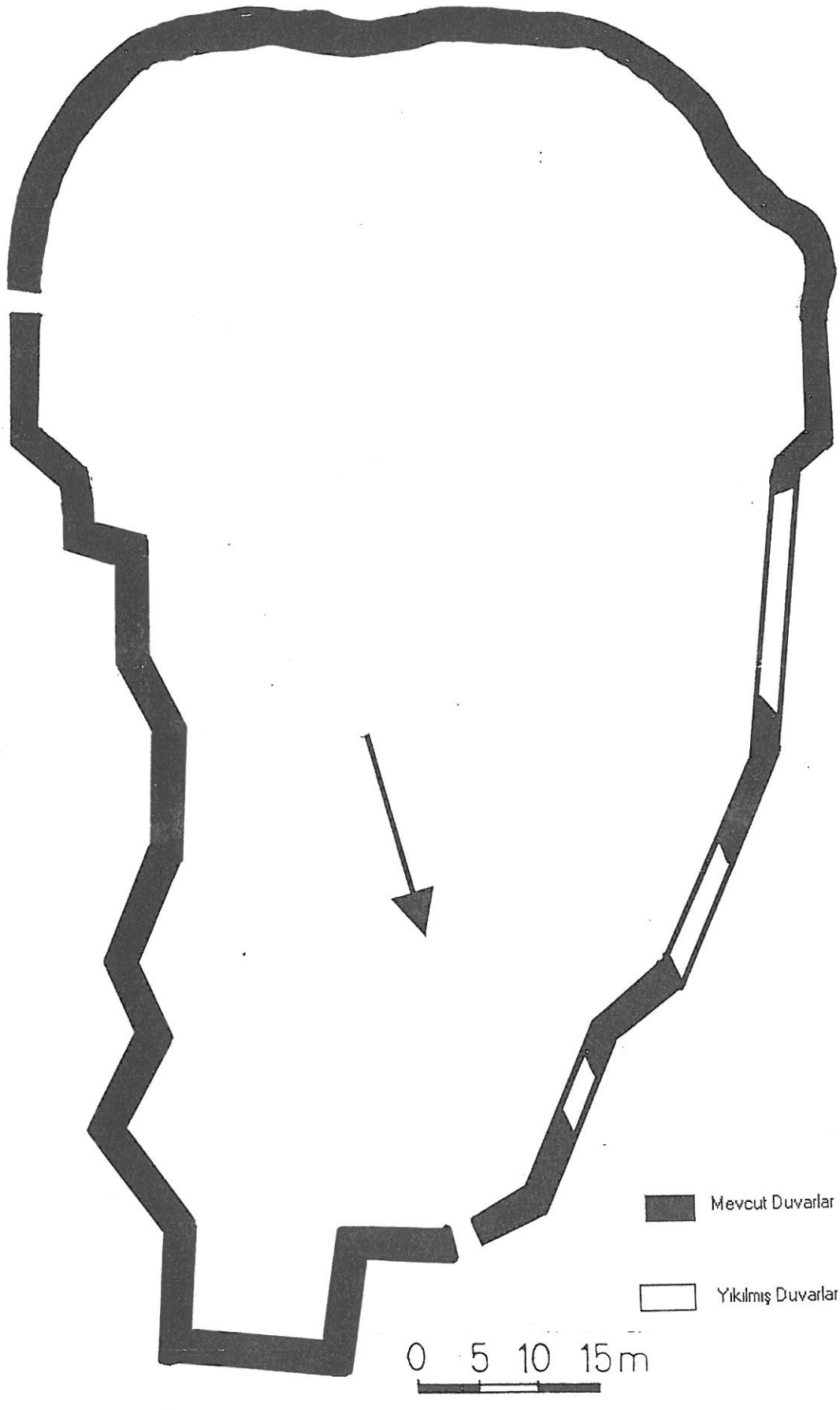

Çizim: 9- Aktaş Köyü Kalesi Krokisi

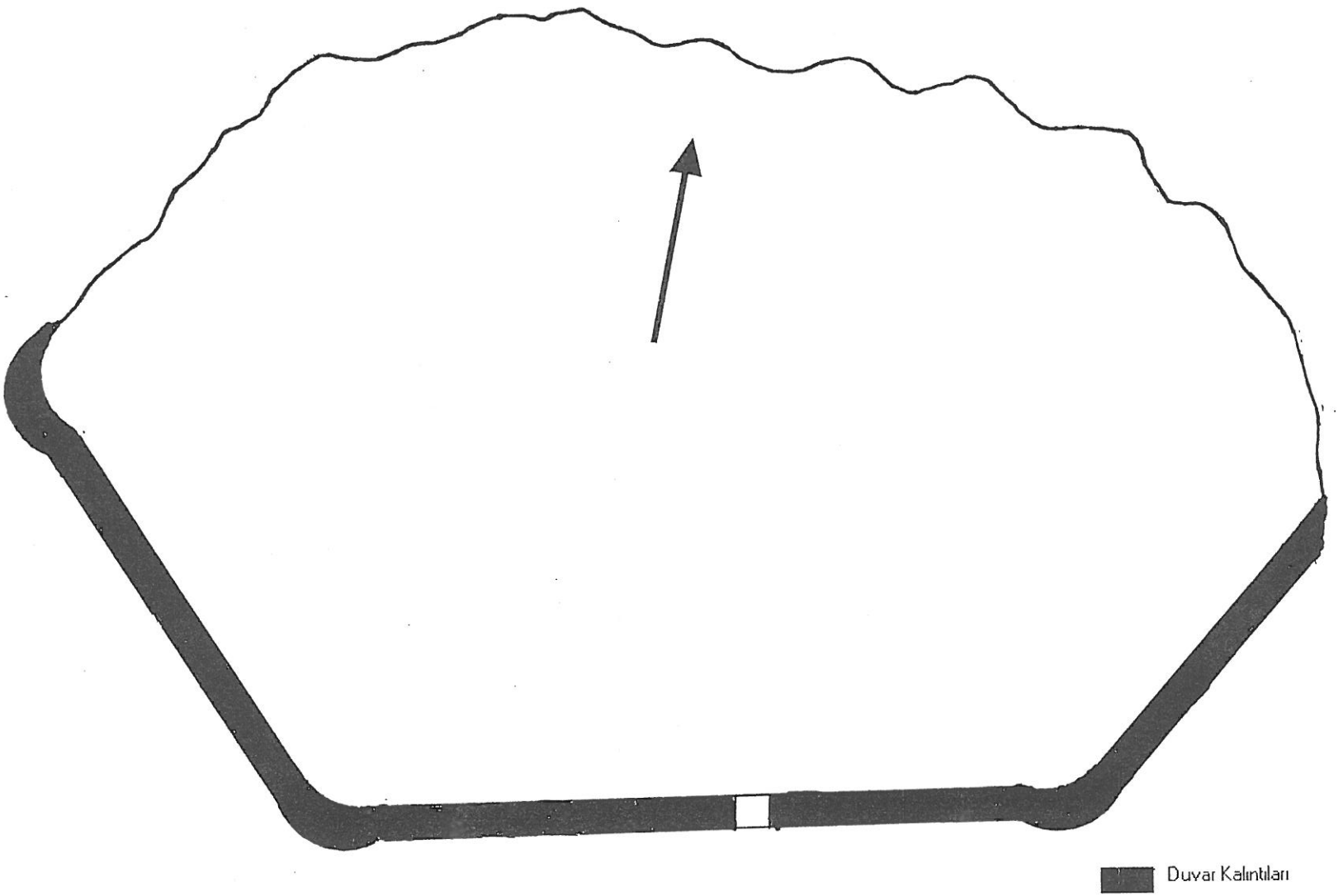

Çizim: 10- Sürmeli Köyü Kalesi Krokisi

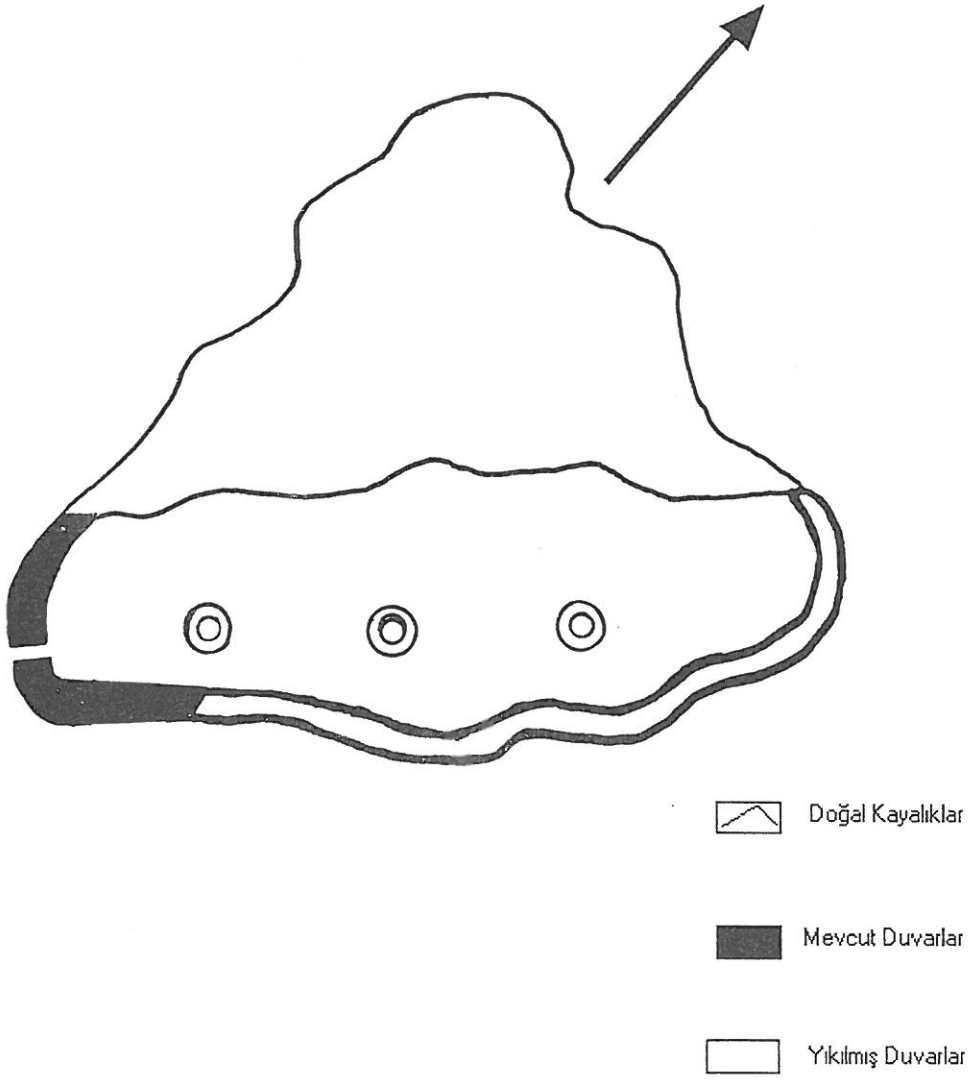

Çizim: 11- Gaziler, Köroğlu Kalesi Krokisi

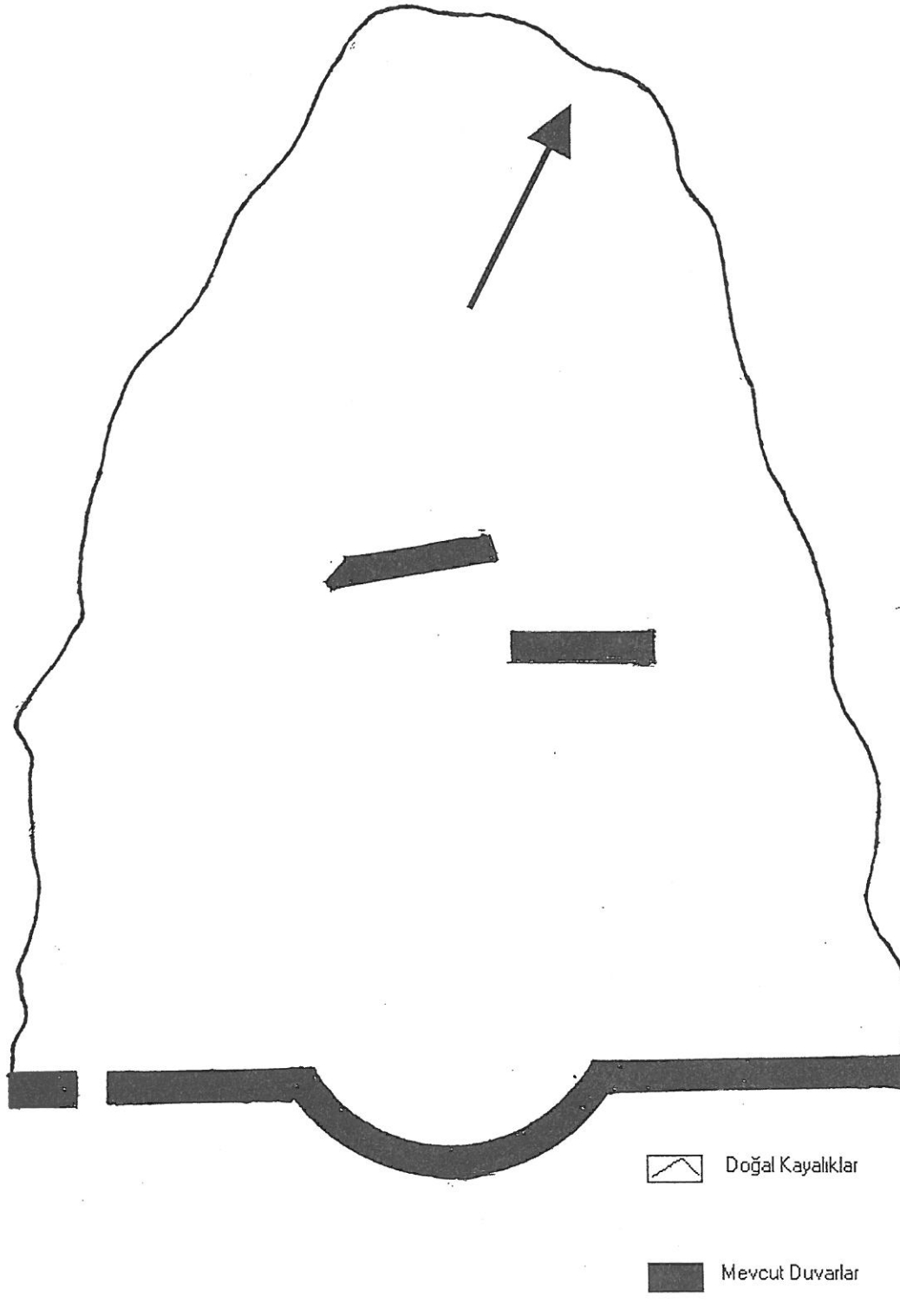

Çizim: 12- Yüce Otağ Kalesi Krokisi

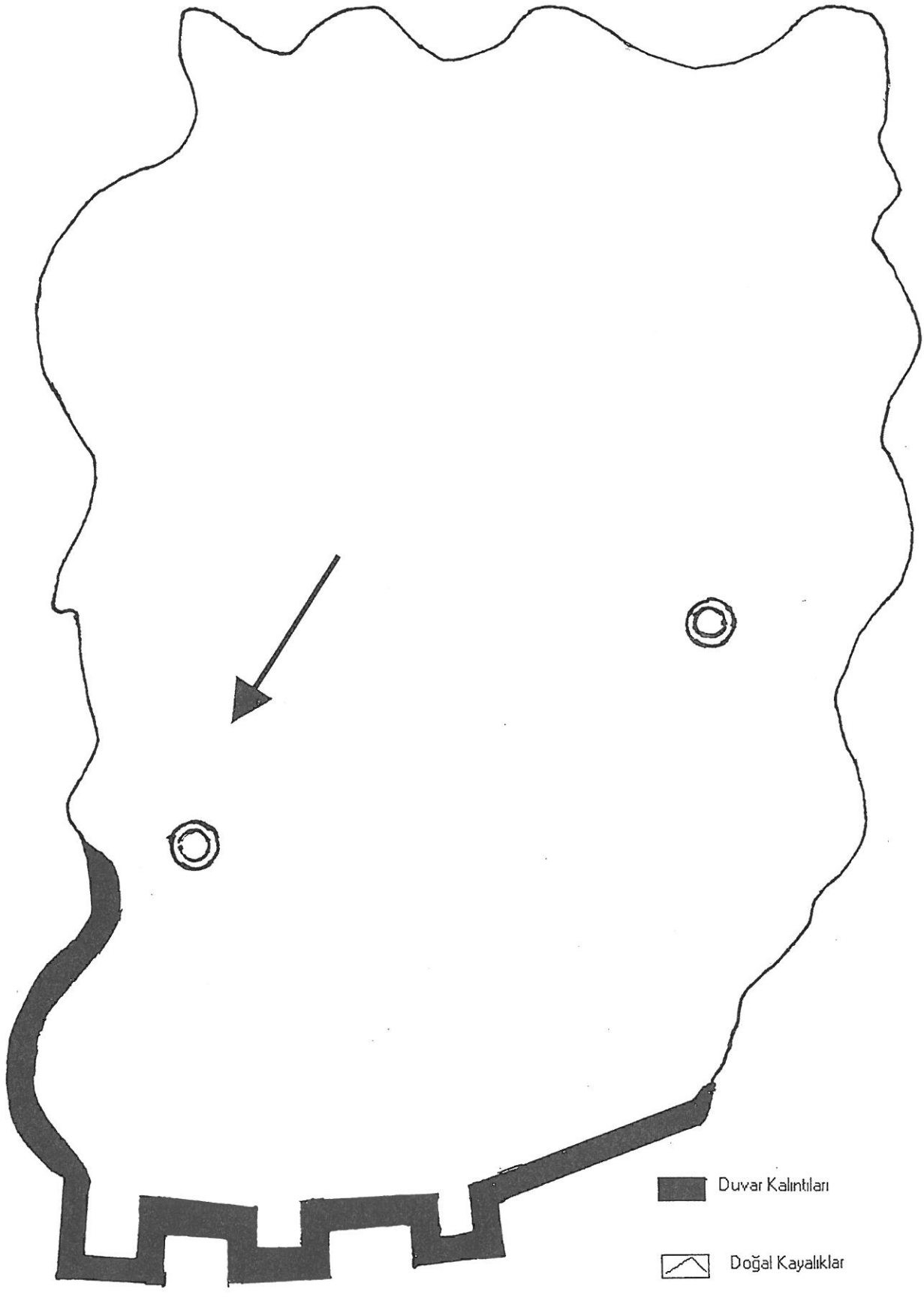

Çizim: 13- Ünlendi (Demirsıkan) Kalesi Krokisi

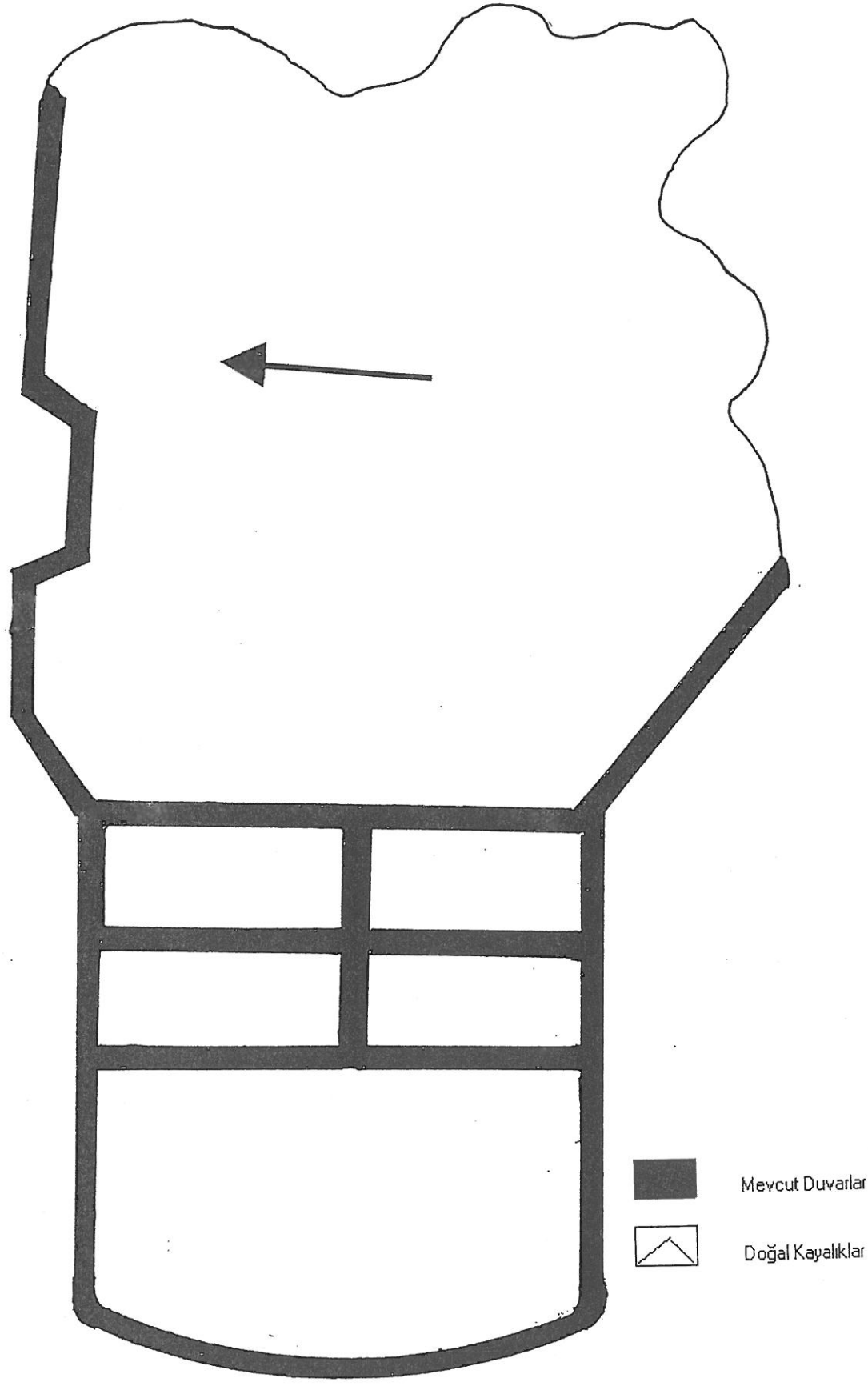

Çizim: 14- Kalaça Kalesi Krokisi

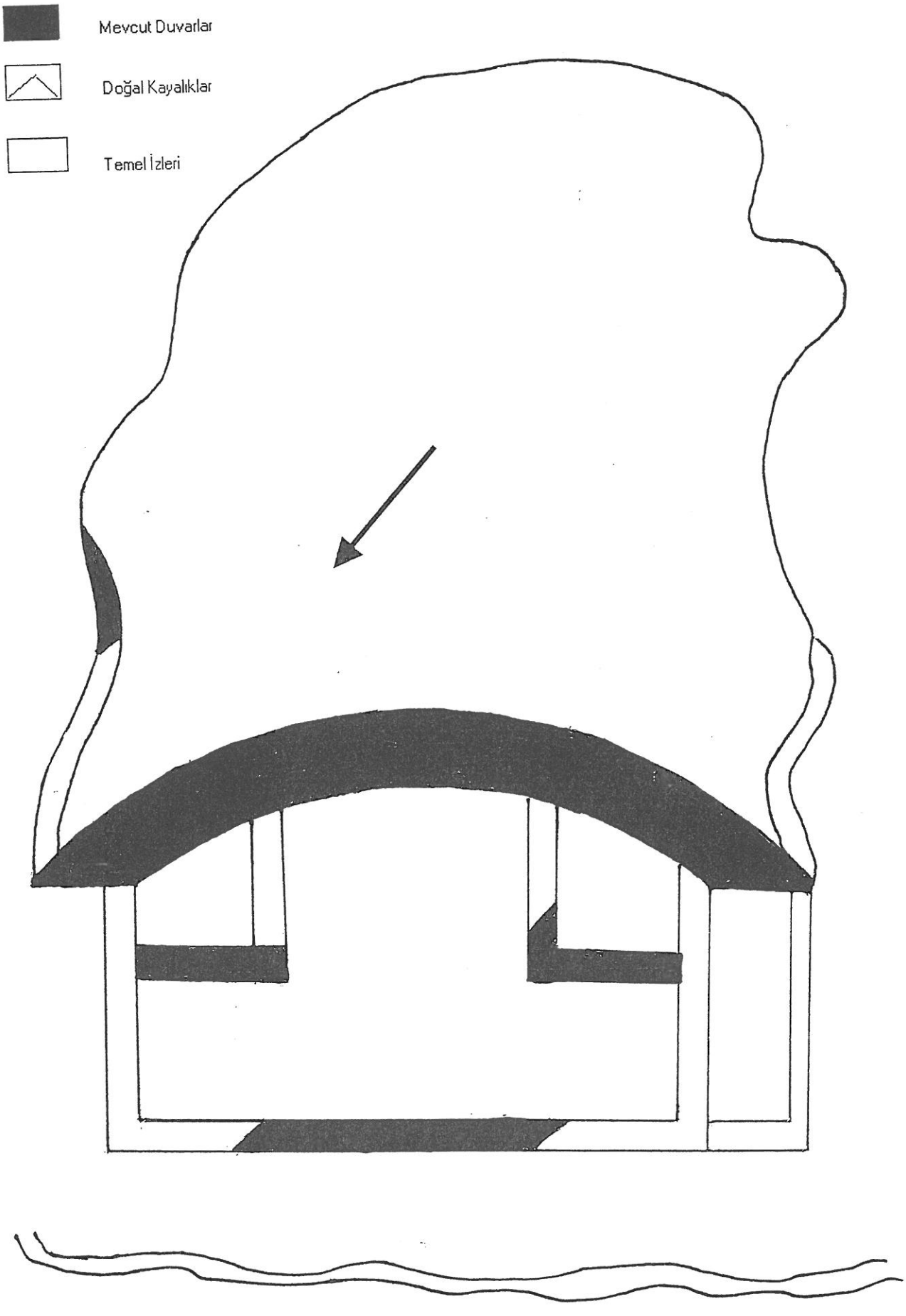

Çizim: 15- Kandilli Kalesi Krokisi

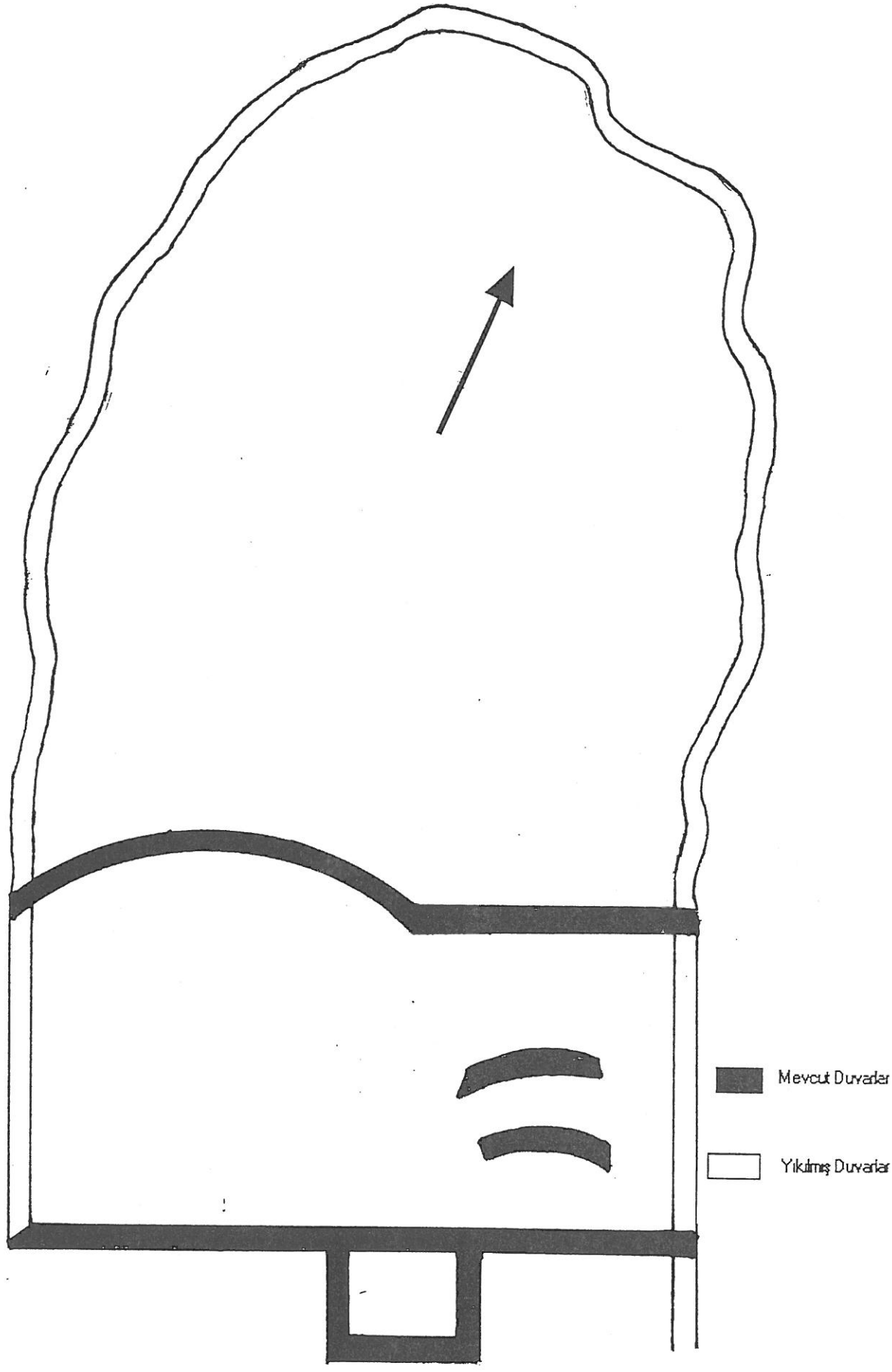

Çizim: 16- Karakoyunlu Köyü Kalesi Krokisi

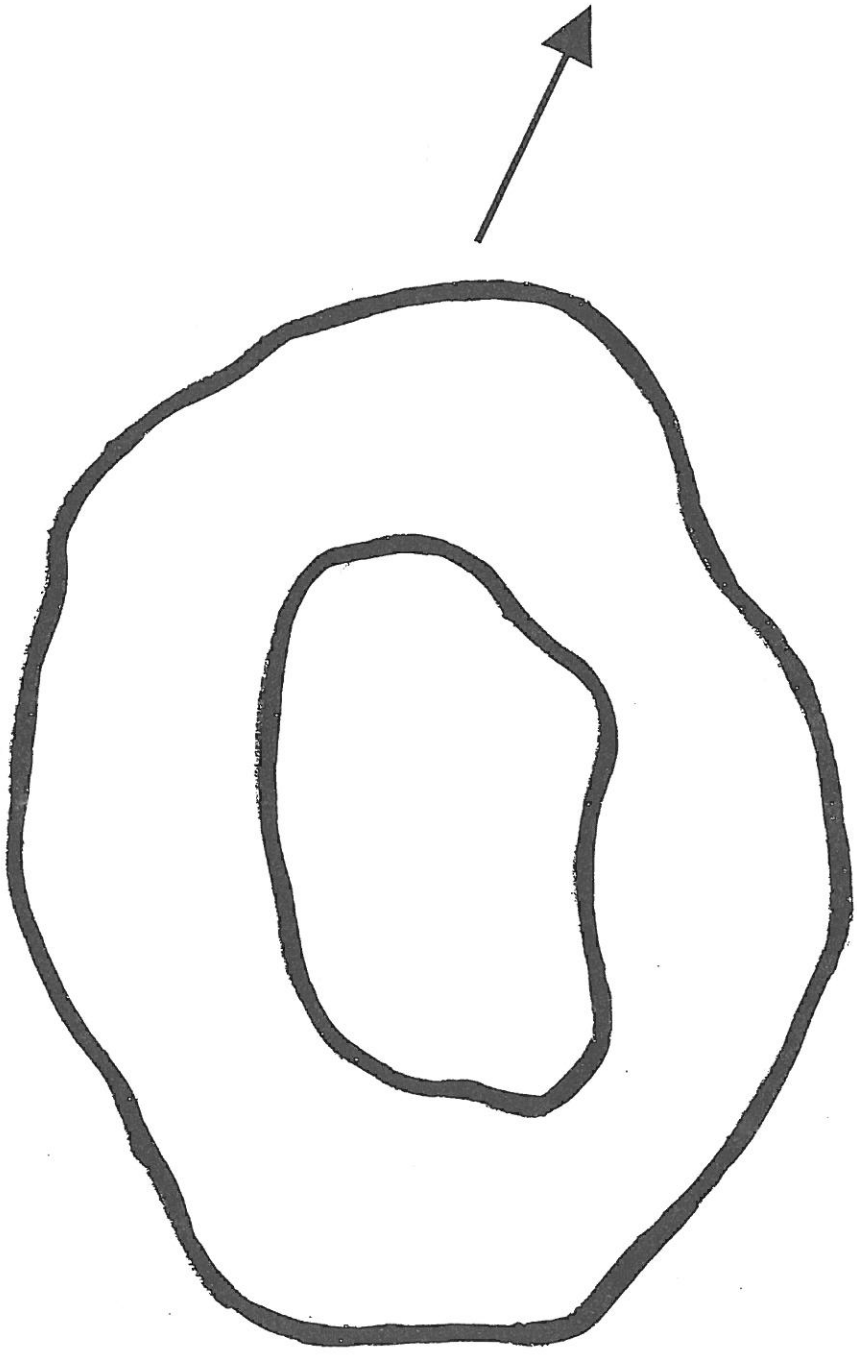

Çizim: 17- Aşık Hüseyin Kalesi Krokisi

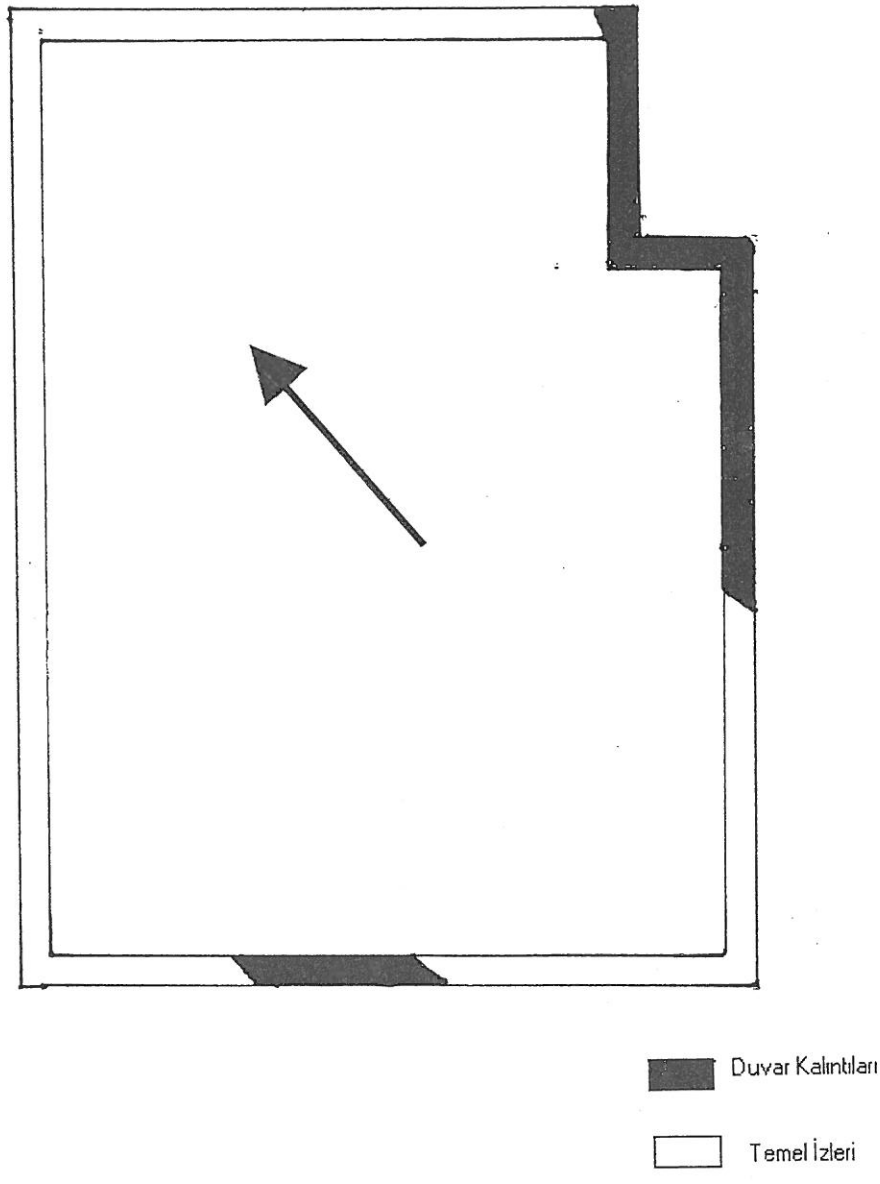

Çizim: 18- Korgan (Iğdır Kalesi) Kulesi Krokisi

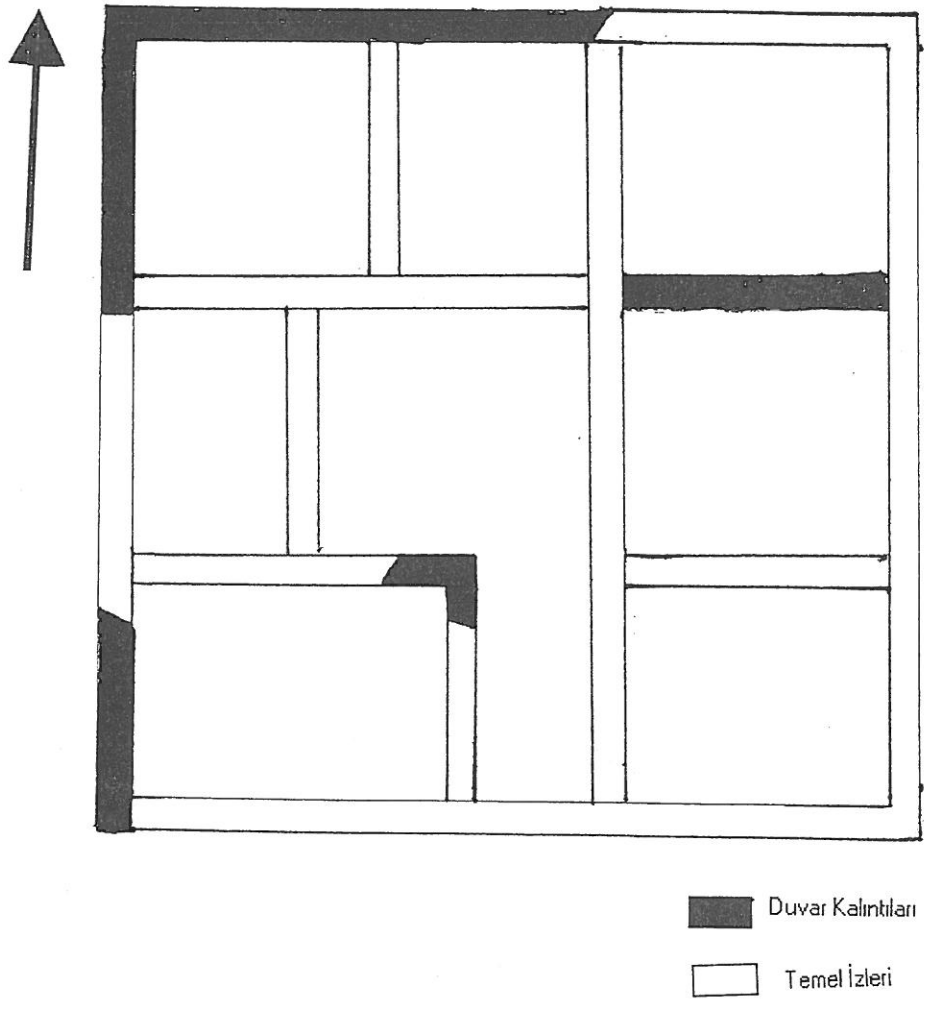

Çizim: 19- Kızılkule Köyü Kulesi Krokisi

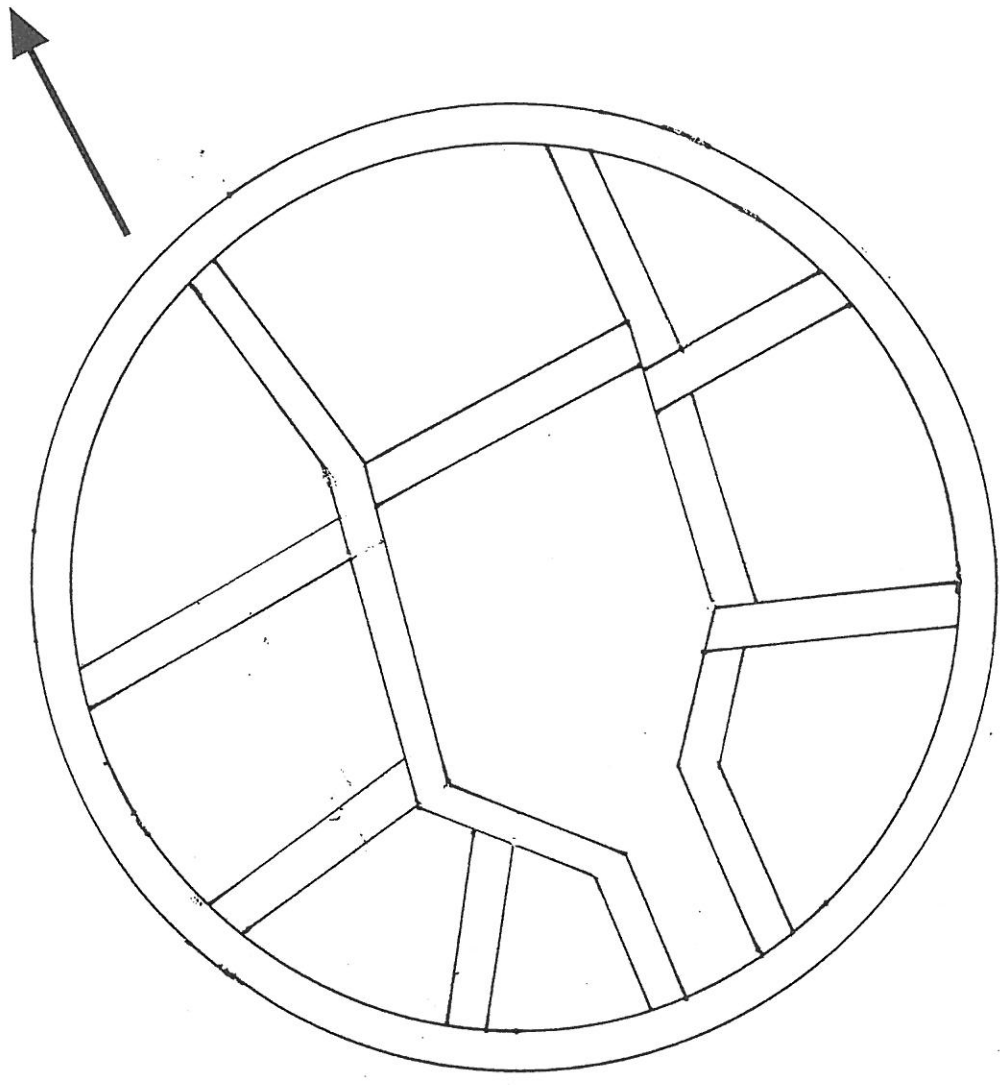

Çizim: 20- Aliköse Köyü Kulesi Krokisi

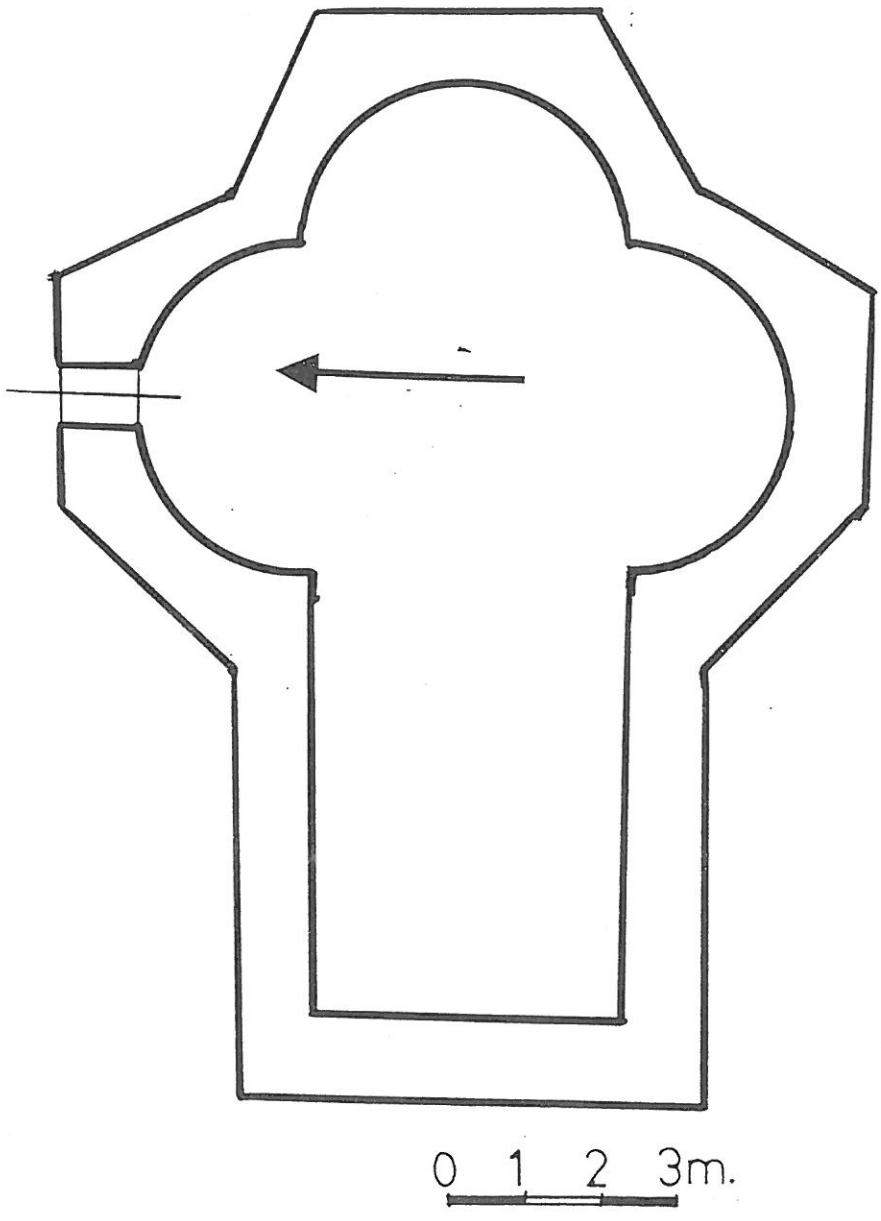

Çizim: 21- Korugan Kilisesi Planı

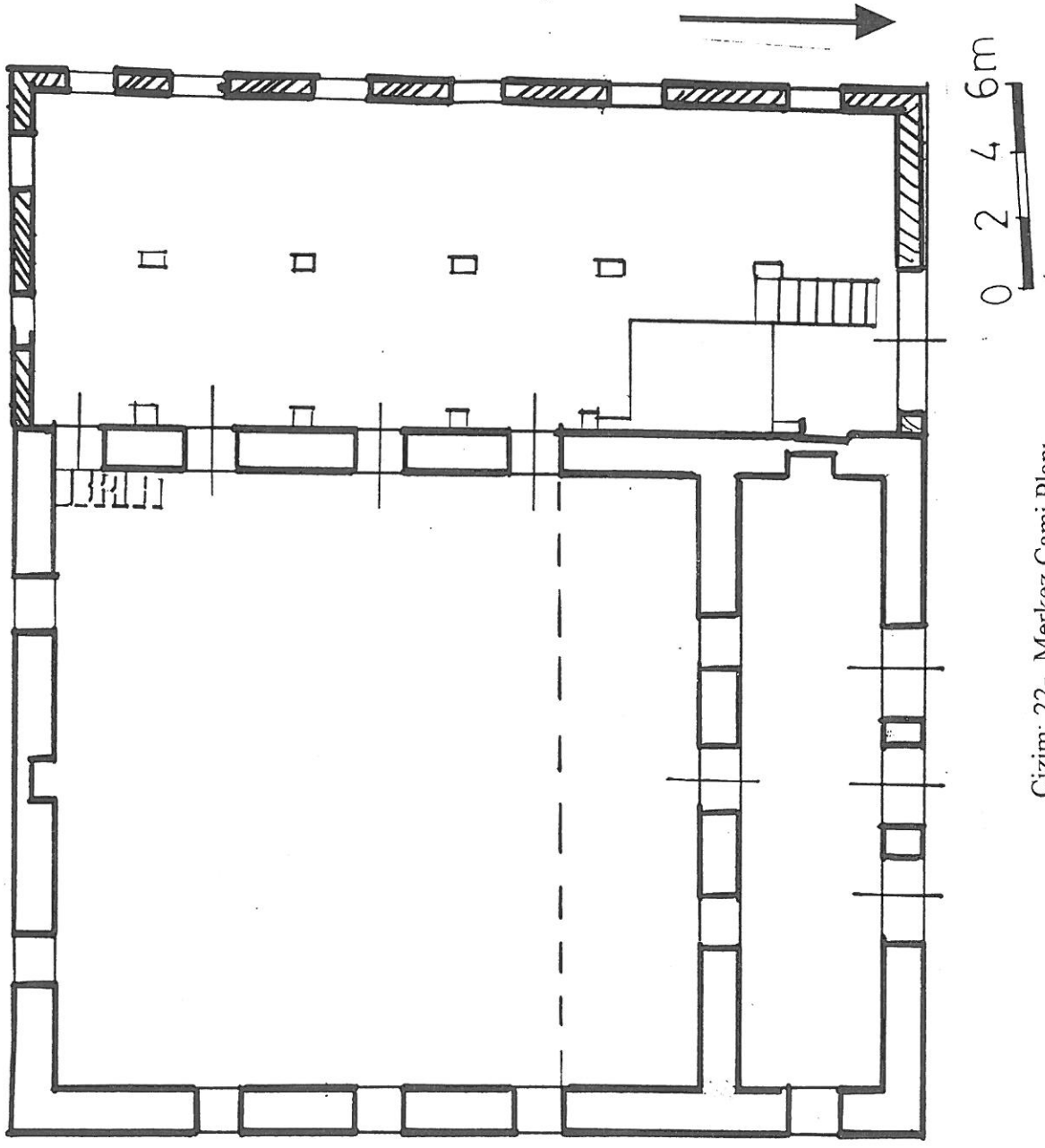

Çizim: 22- Merkez Cami Planı

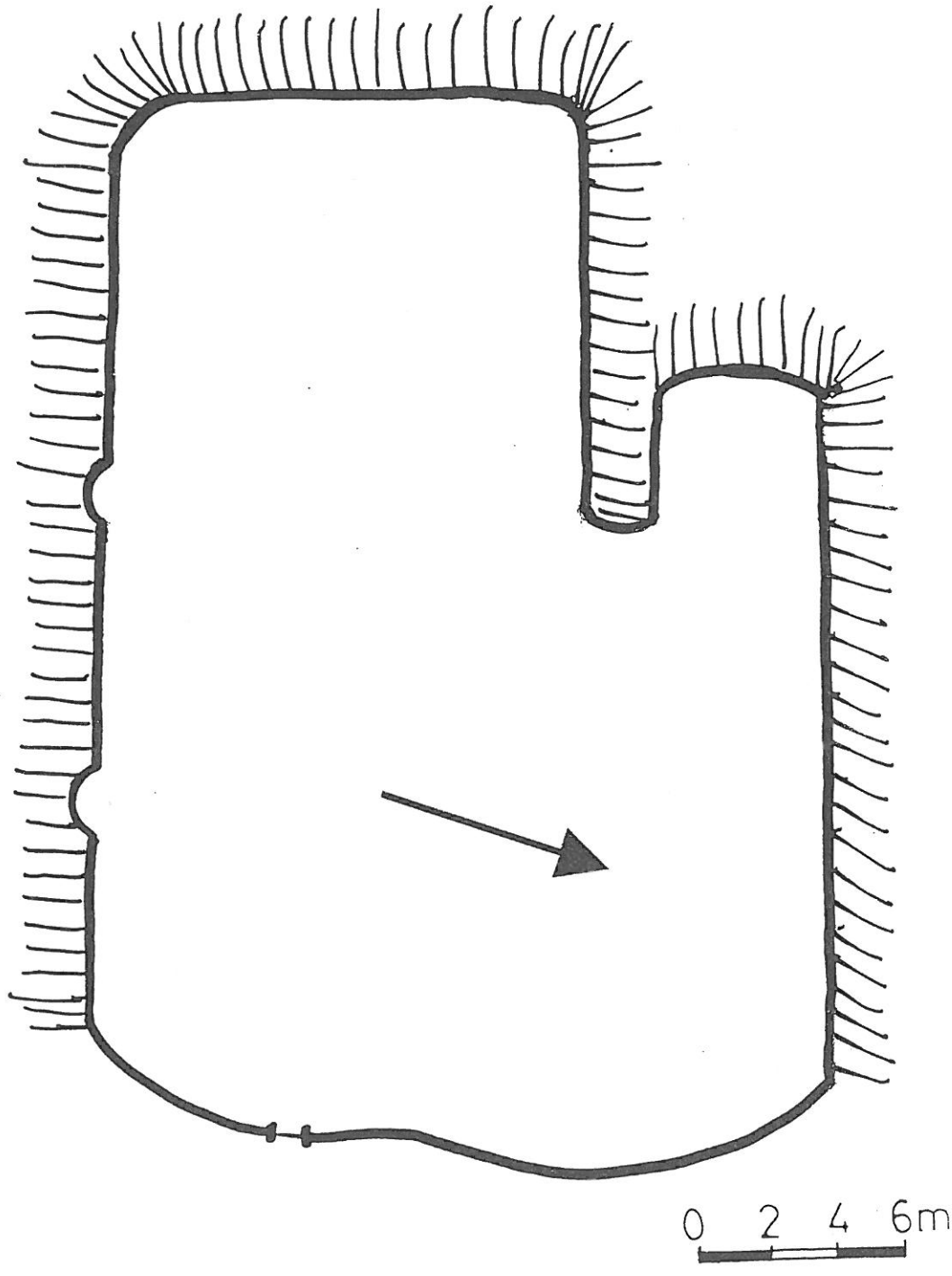

Çizim: 23- Asmaköy Cami Planı

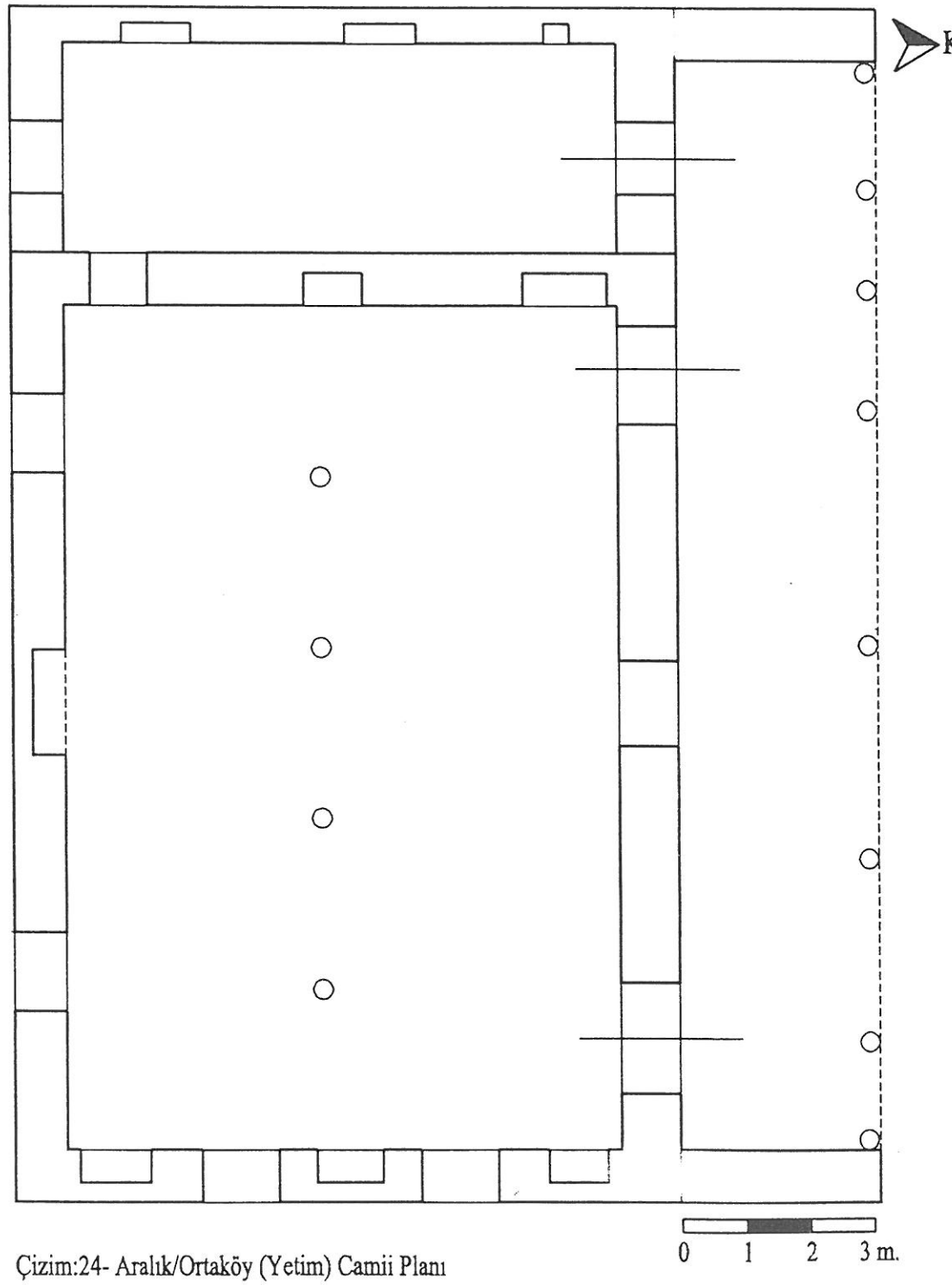

Çizim:24- Aralık/Ortaköy (Yetim) Camii Planı

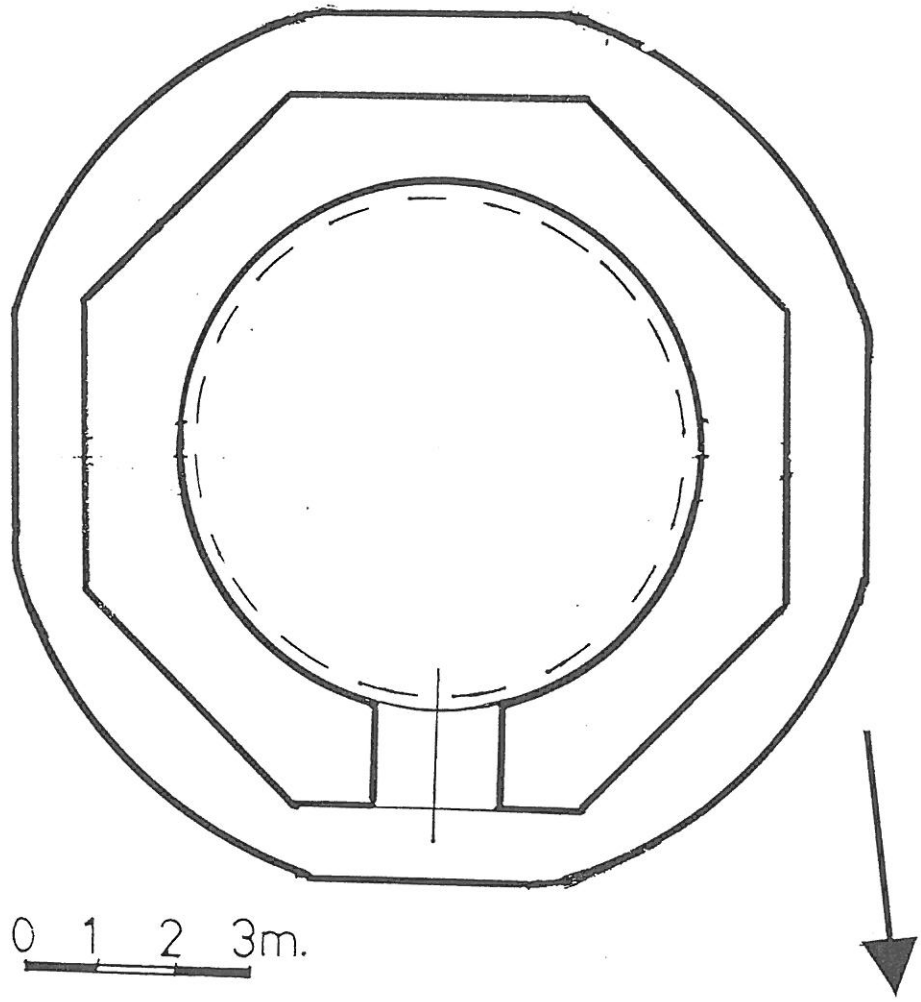

Çizim: 25- Çakırtaş (Amarat) Kul Yusuf Kümbeti Planı

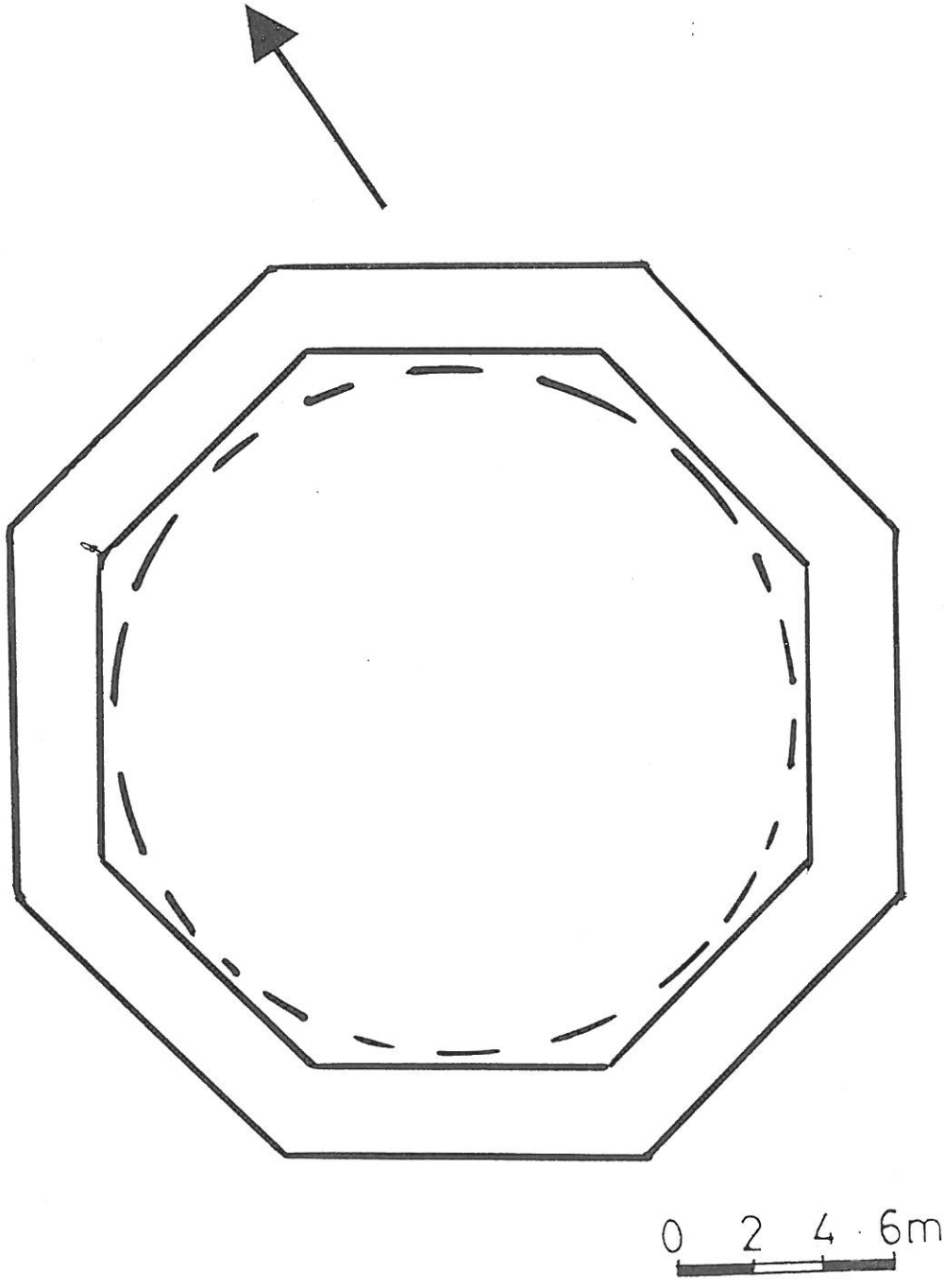

Çizim: 26- Kolikent Kümbeti Planı

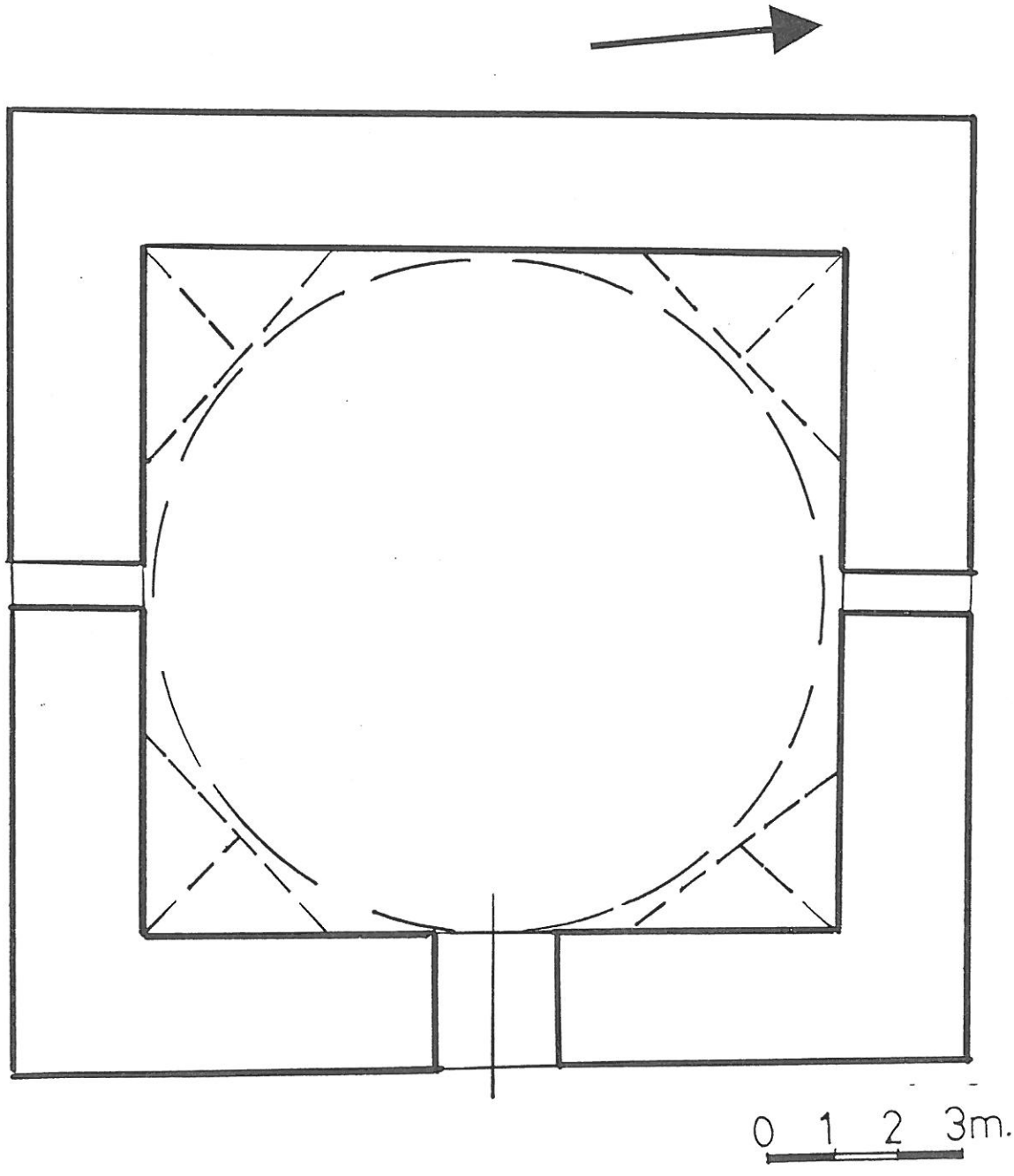

Çizim. 27- Aralık Hacı İbrahim Gödek Kümbeti Planı

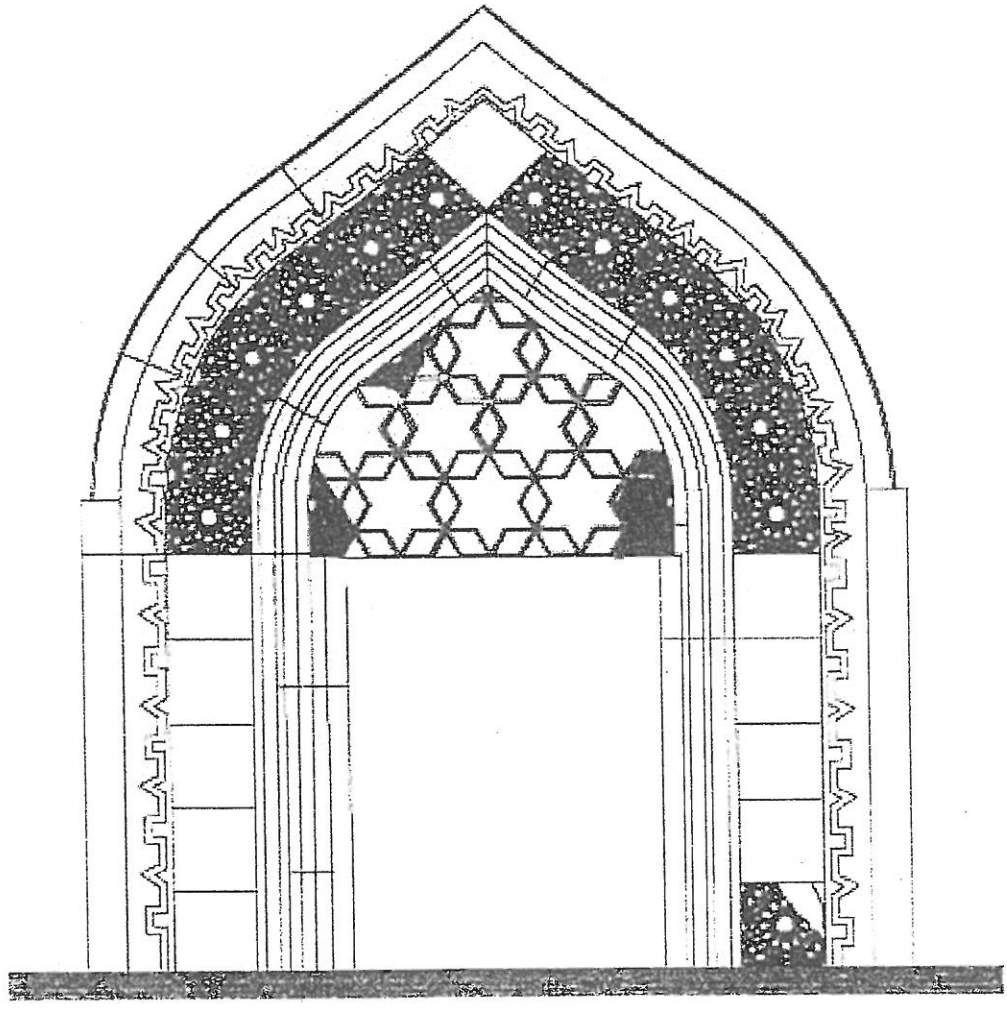

Çizim: 28- Iğdır Kervansarayı Taç Kapısı Çizimi

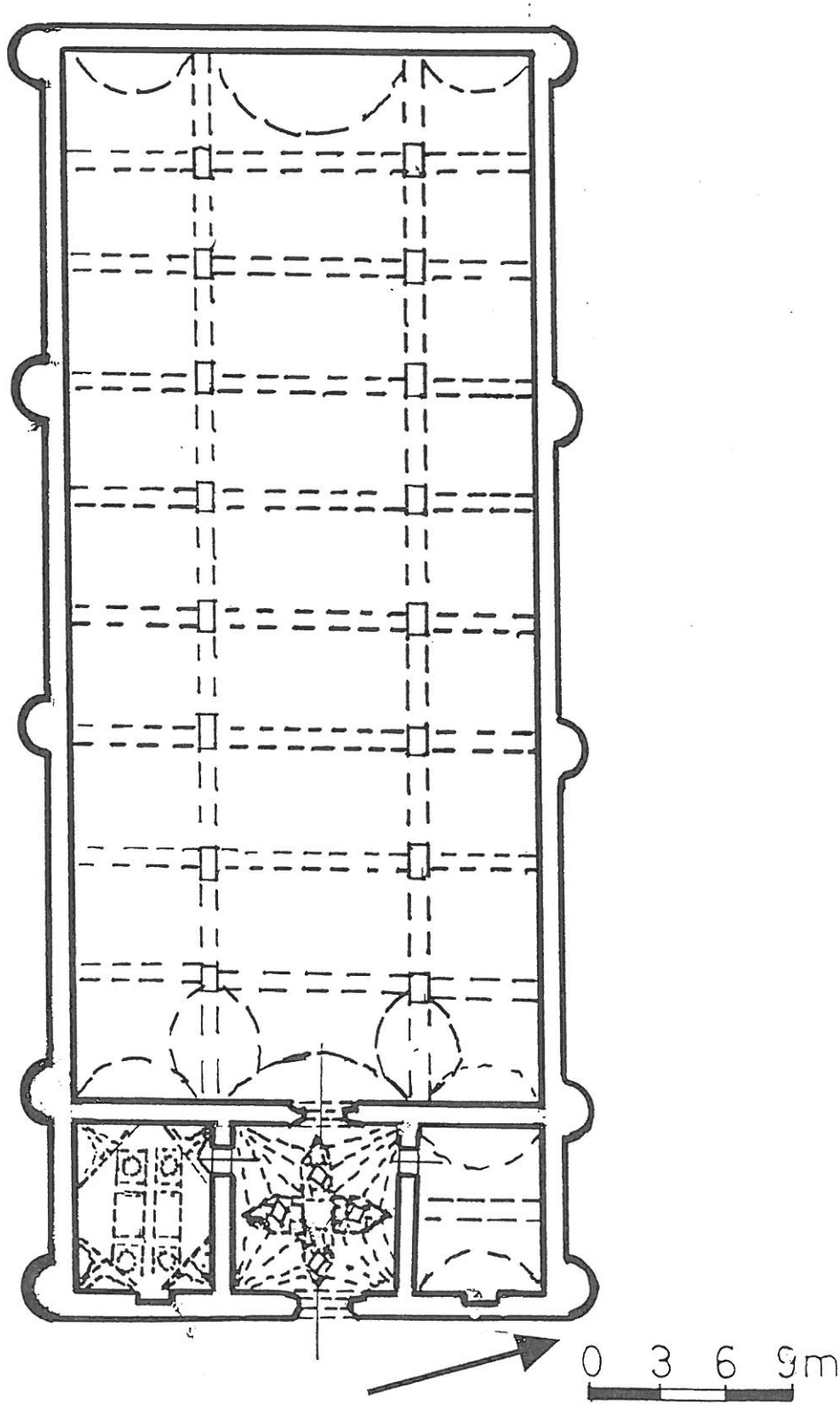

Çizim: 29- Iğdır Kervansarayı Planı (Oktay Aslanapa'dan İşlenerek)

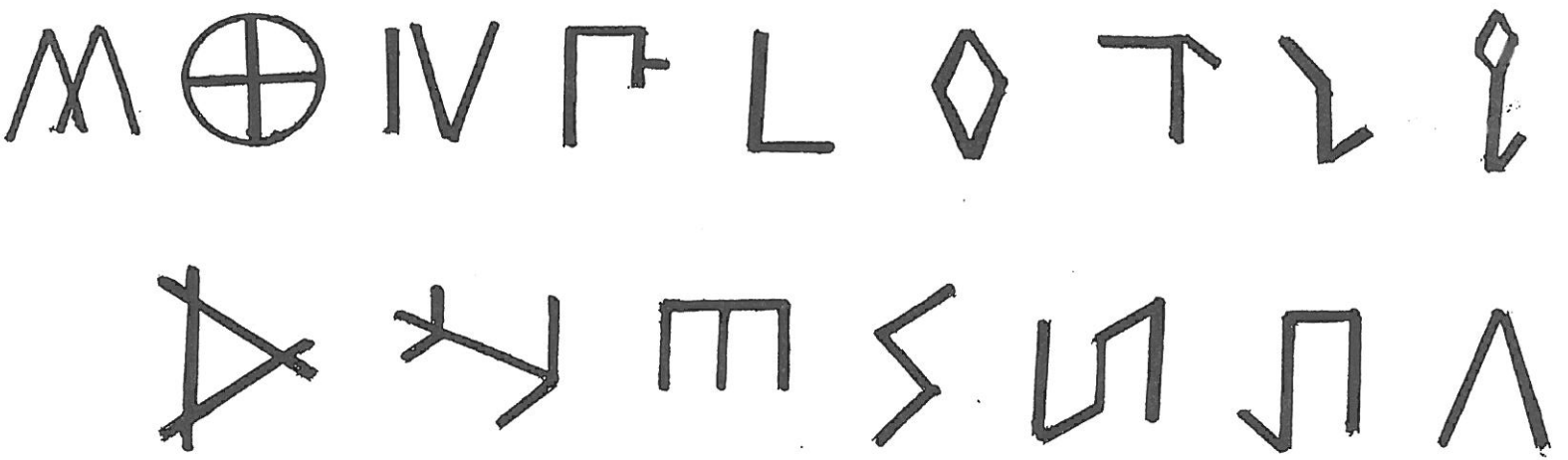

Çizim: 30- Iğdır Kervansarayı Usta Monogramları

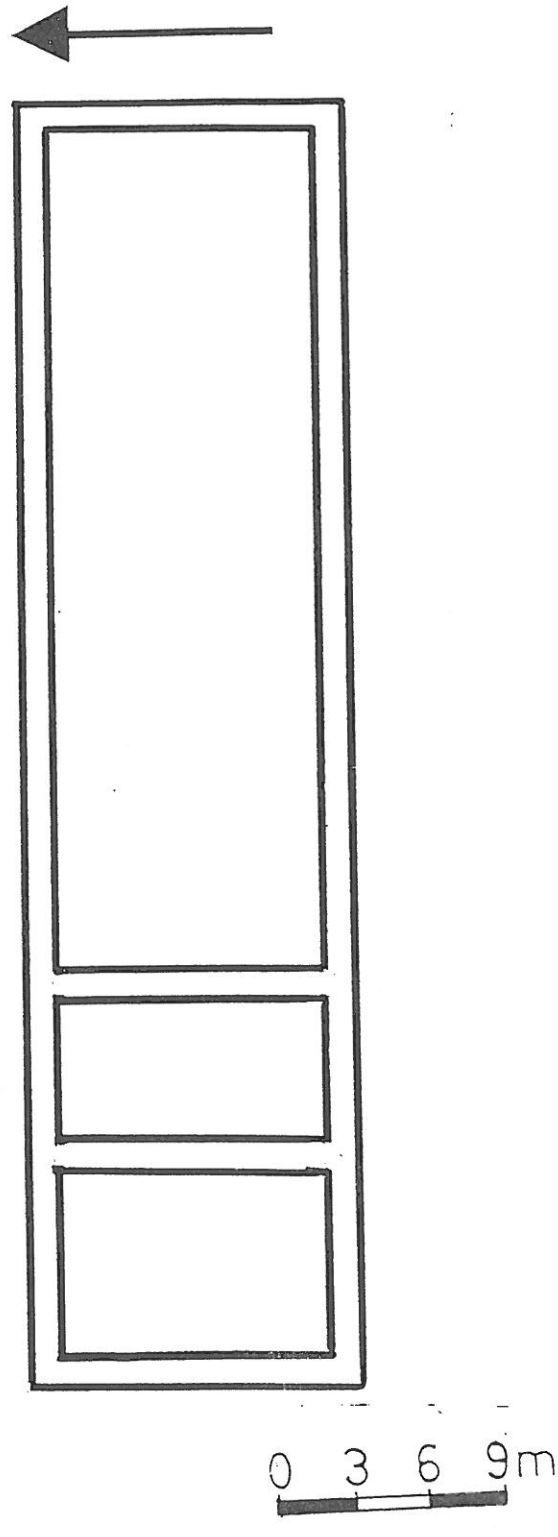

Çizim. 31- Karakale Hanı Planı

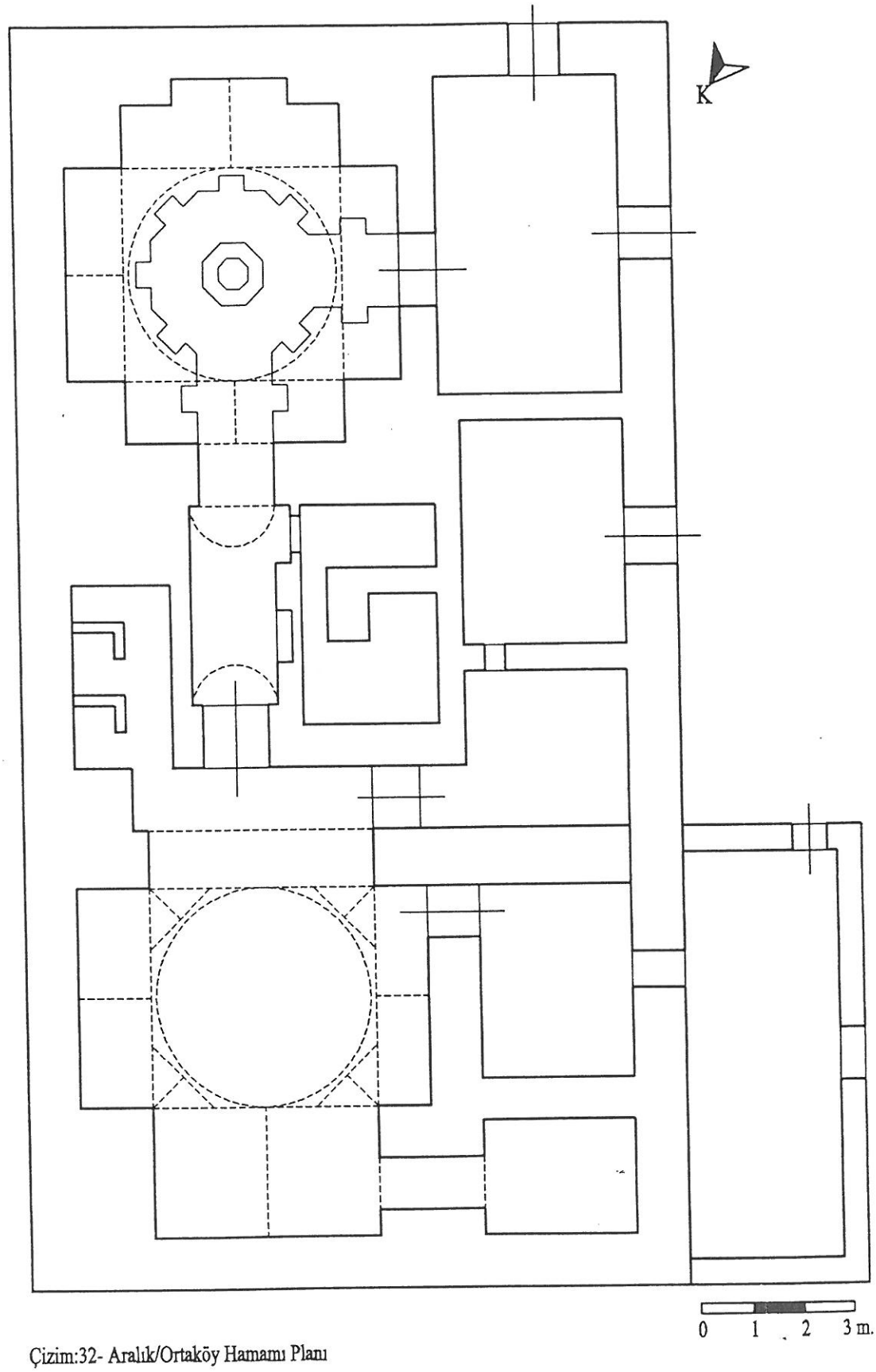

Çizim:32- Aralık/Ortaköy Hamamı Planı

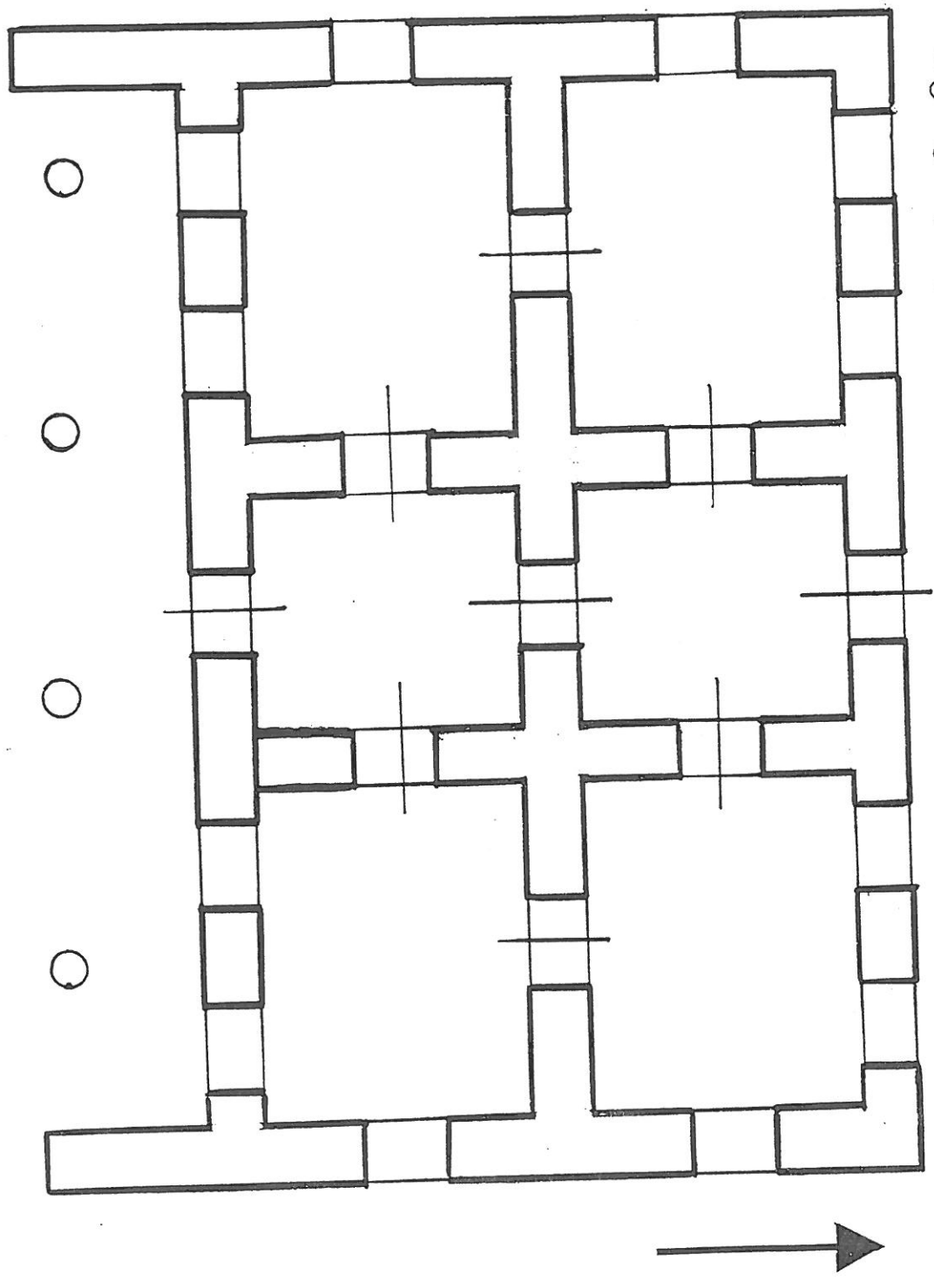

Çizim: 33- Aran Kalafat Evi Planı

Resim: 1- Yaycı Köyü Höyüğü

Resim: 2- Yaycı Köyü Höyüğü Civarındaki Eski Yerleşim İzleri

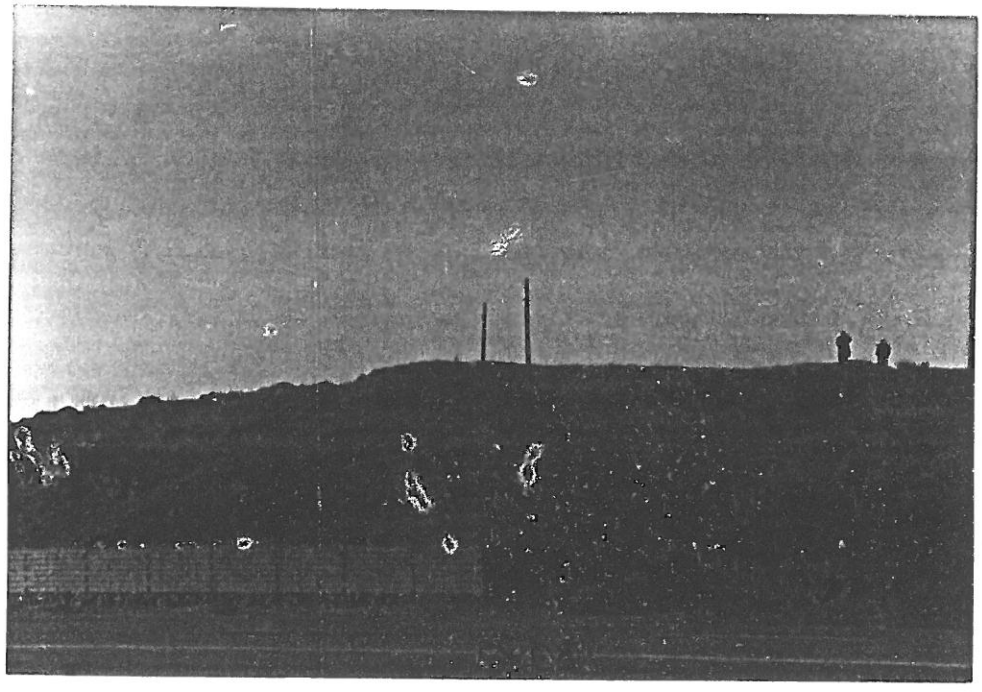

Resim: 3- Melekli Kül Tepe Höyüğü

Resim: 4- Gökçeli Köyü Höyüğü

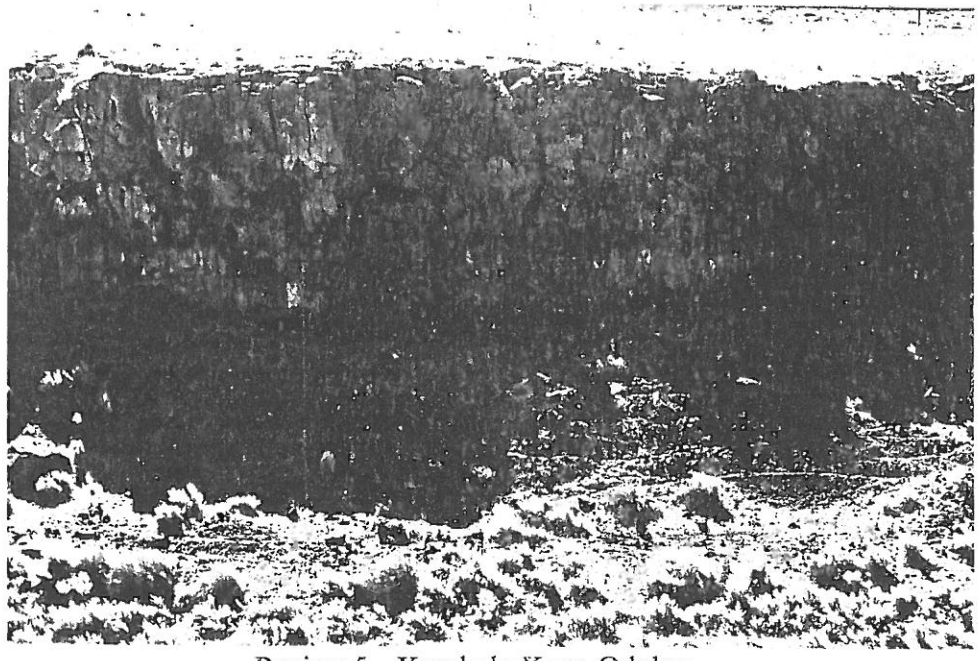

Resim: 5- Karakale Kaya Odaları

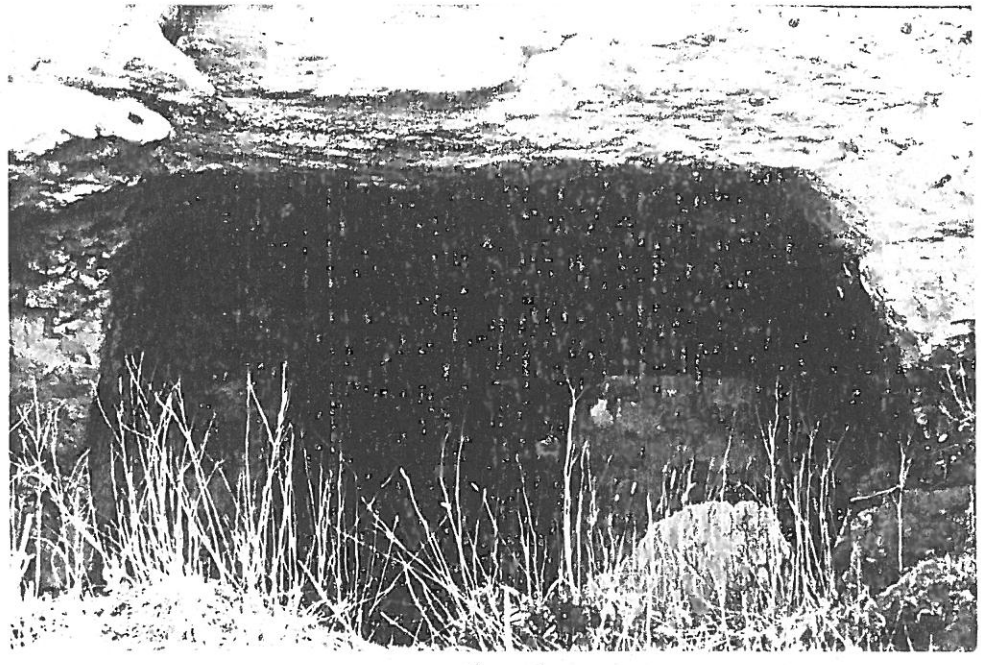

Resim: 6- Karakale Kaya Odası, Batı Odası Girişi

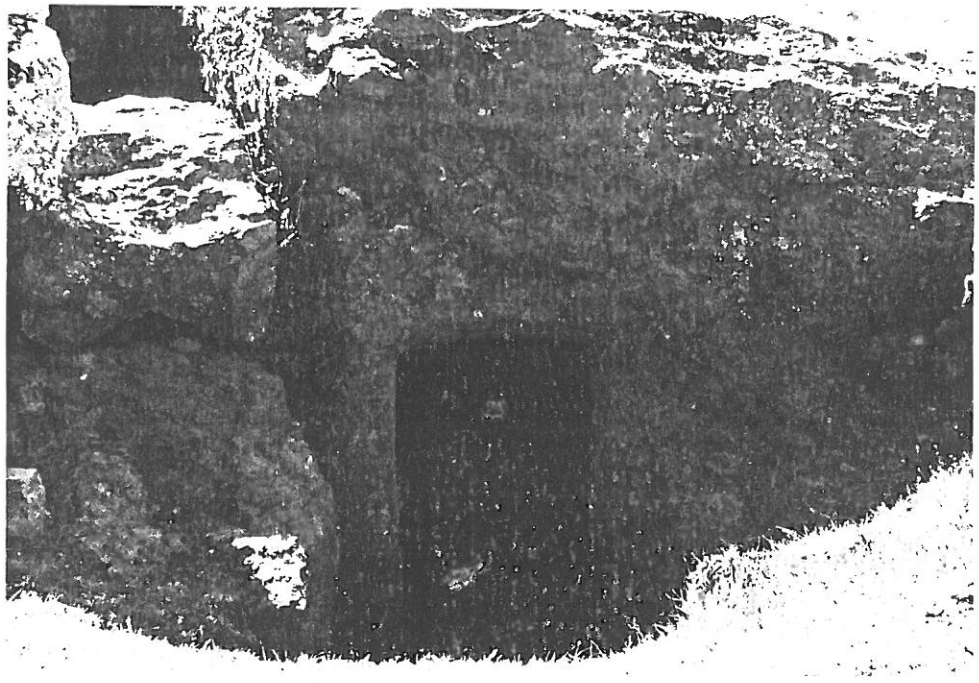

Resim: 7- Kızılkule Kaya Odası Girişi

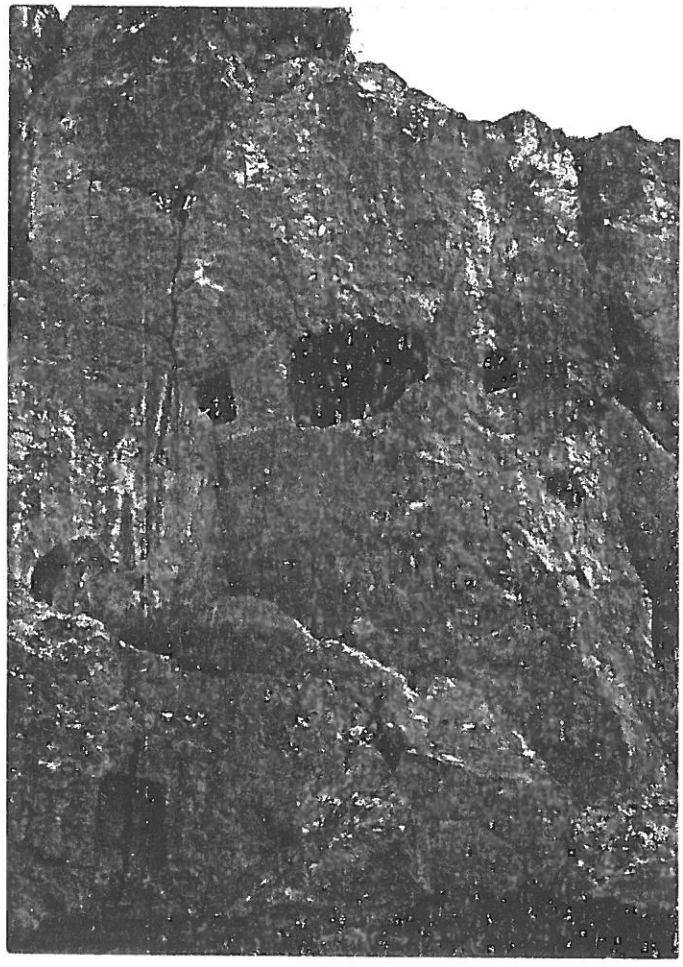

Resim: 8- Asma Köyü Kaya Odaları Genel Görünüş

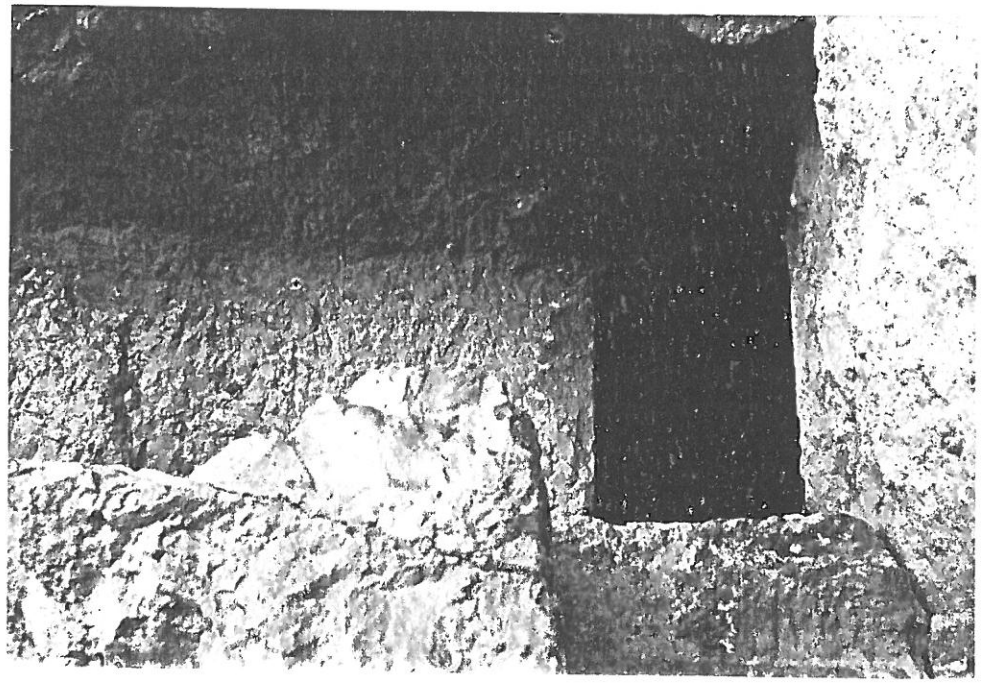

Resim: 9- Asma Köyü Kaya Odası Girişi

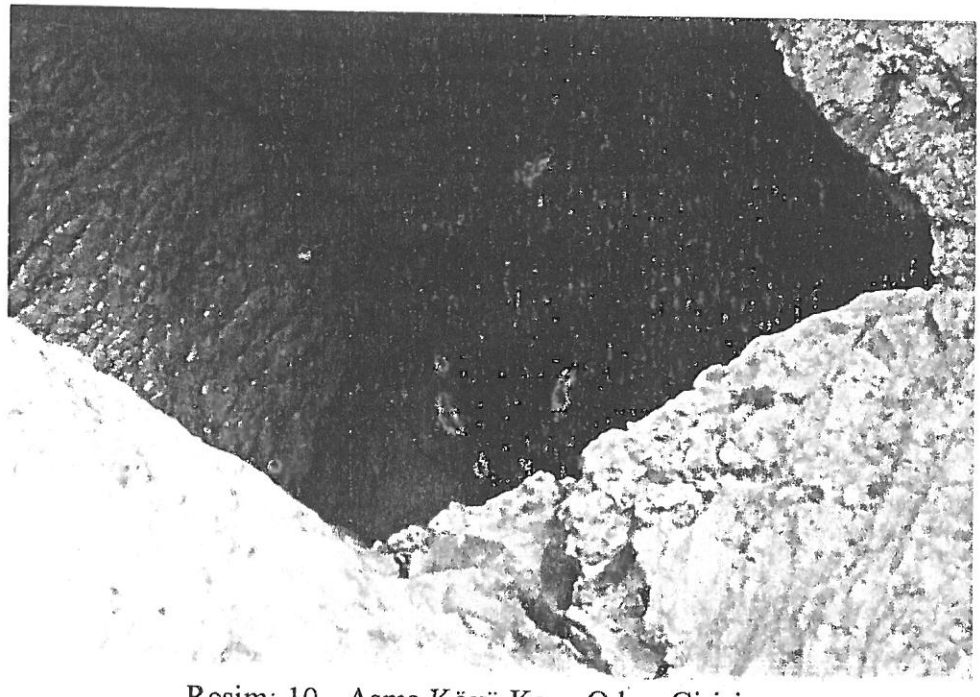

Resim: 10- Asma Köyü Kaya Odası Girişi

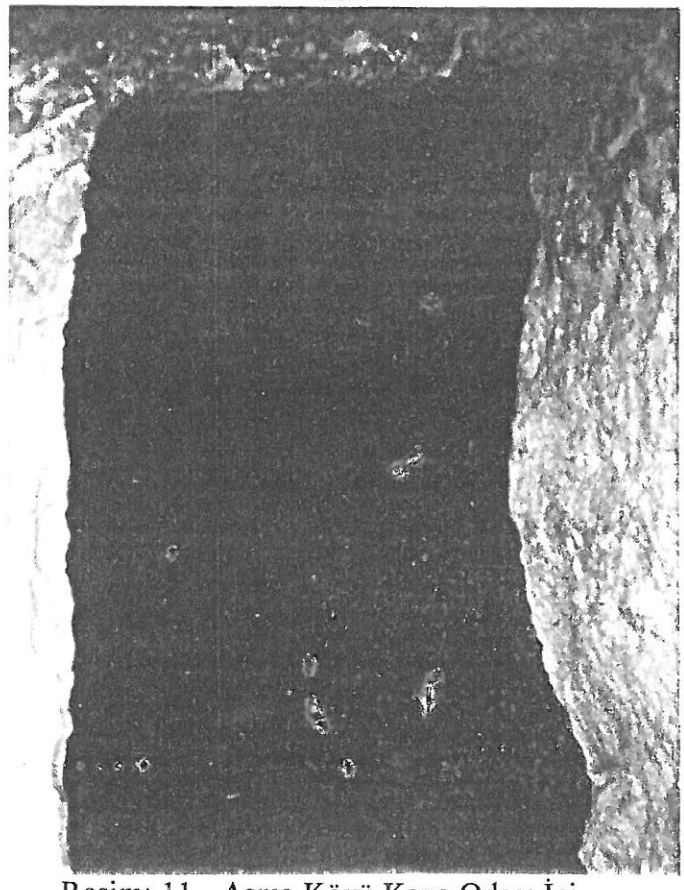

Resim: 11- Asma Köyü Kaya Odası İçi

Resim: 12- Kervansaray Köyü Kaya Odaları

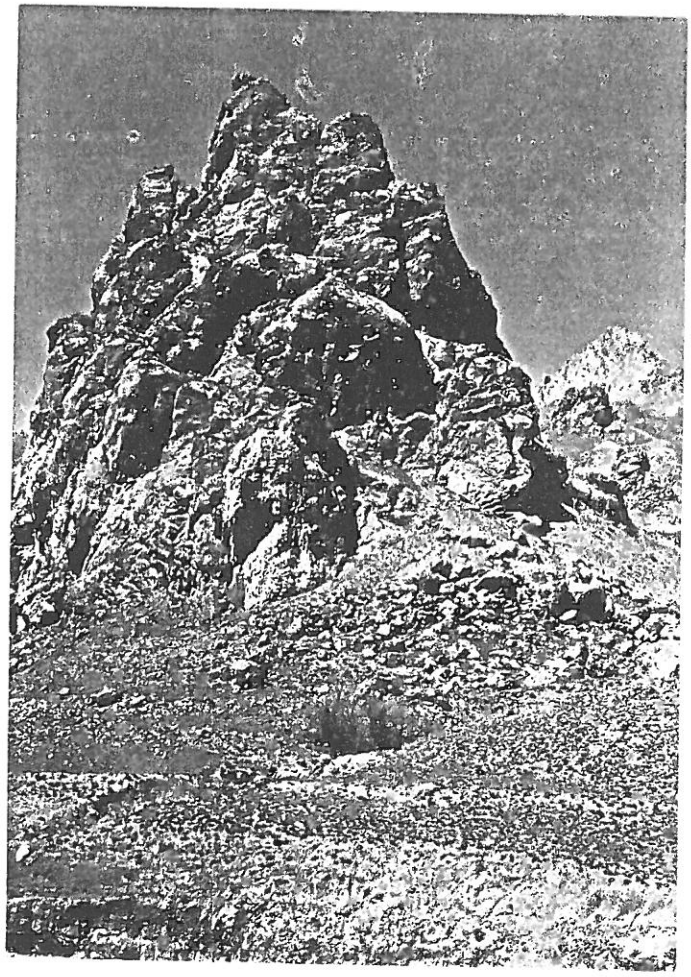

Resim 13- Köroğlu Kaya Odasının Olduğu Tepenin Genel Görünüşü

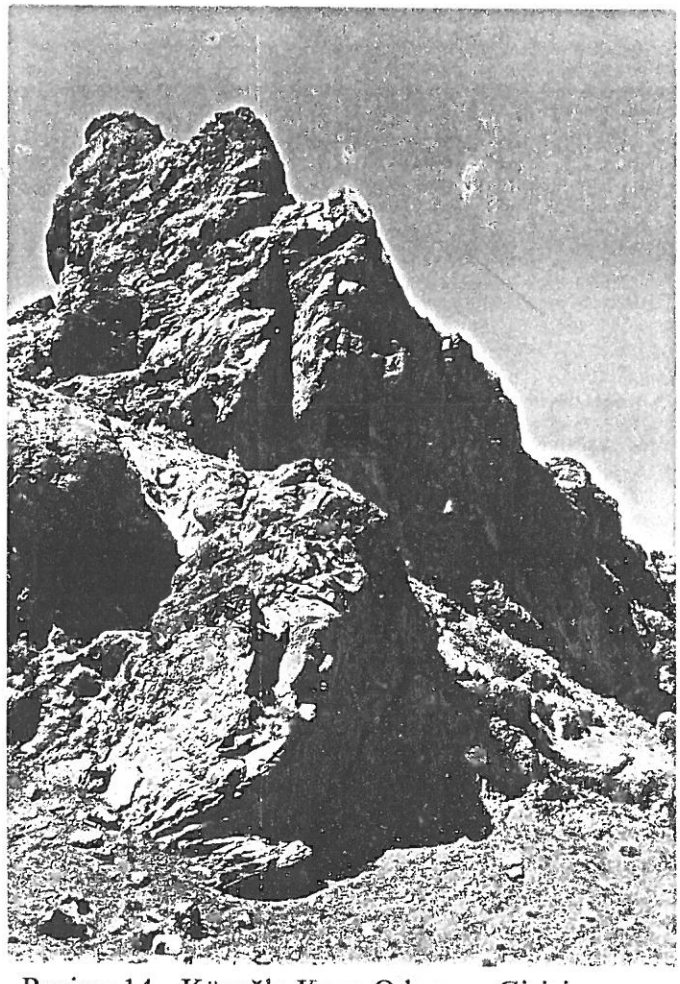

Resim: 14- Köroğlu Kaya Odasının Girişi

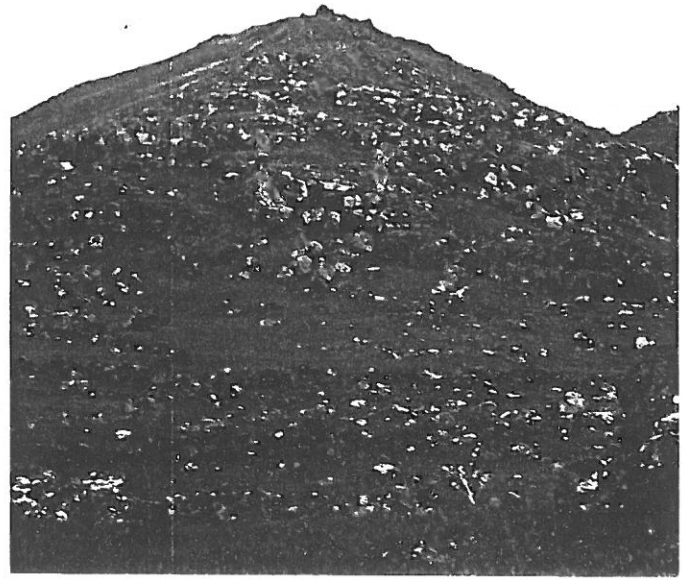

Resim: 15- Iğdır Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel Görünümü

Resim: 16- Iğdır Kalesinin Olduğu Tepenin Genel Görünümü

Resim: 17- Iğdır Kalesi Batı Sur Duvarı Temel İzleri

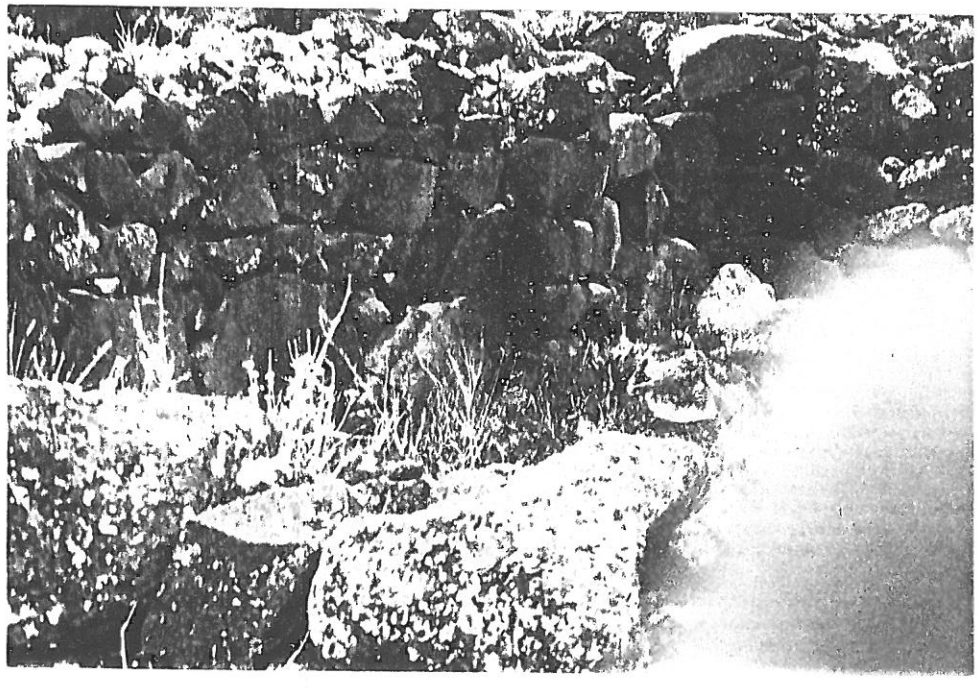

Resim: 18- Iğdır Kalesi Sur Duvarları

Resim: 19- Iğdır Kalesi Kuzey-Batı Surları

Resim: 20- Iğdır Kalesi Güney Sur Kalıntıları

Resim: 21- Iğdır Kalesi Kuzey Sur Duvarı

Resim: 22- Iğdır Kalesi Kuzey-Doğu Sur Duvarları

Resim: 23- Iğdır Kalesi Kuzey-Doğu Sur Kalıntıları

Resim: 24- Iğdır Kalesi (İç Kale) Tahıl Ambarı Ve Su Sarnıçları

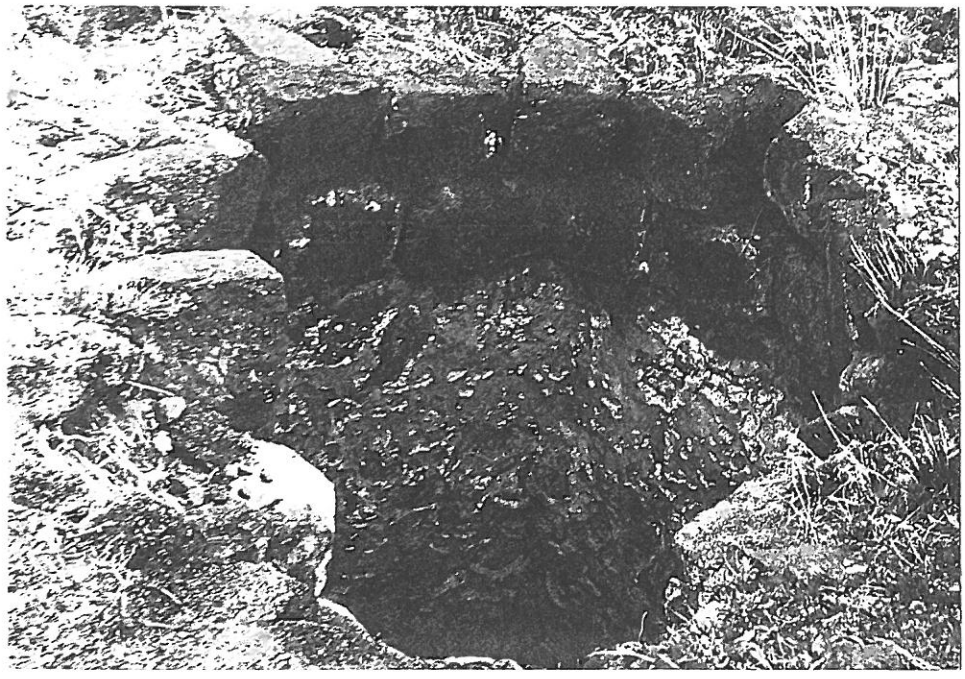

Resim: 25- Iğdır Kalesi (İç Kale) Su Sarnıcı

Resim: 26- Iğdır Kalesi (İç Kale) Batı Kulesi

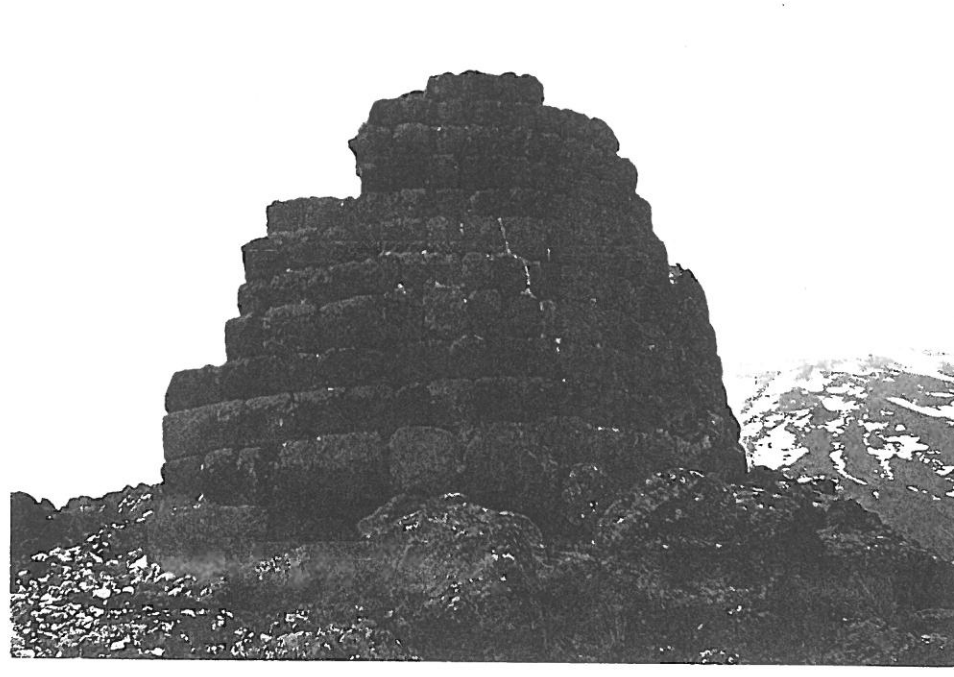

Resim: 27- Iğdır Kalesi (İç Kale) Batı Kulesi (Dış)

Resim: 28- Iğdır Kalesi (İç Kale) Batı Kulesi (İç)

Resim: 29- Iğdır Kalesi (İç Kale) Güney-doğu Kule Kalıntısı

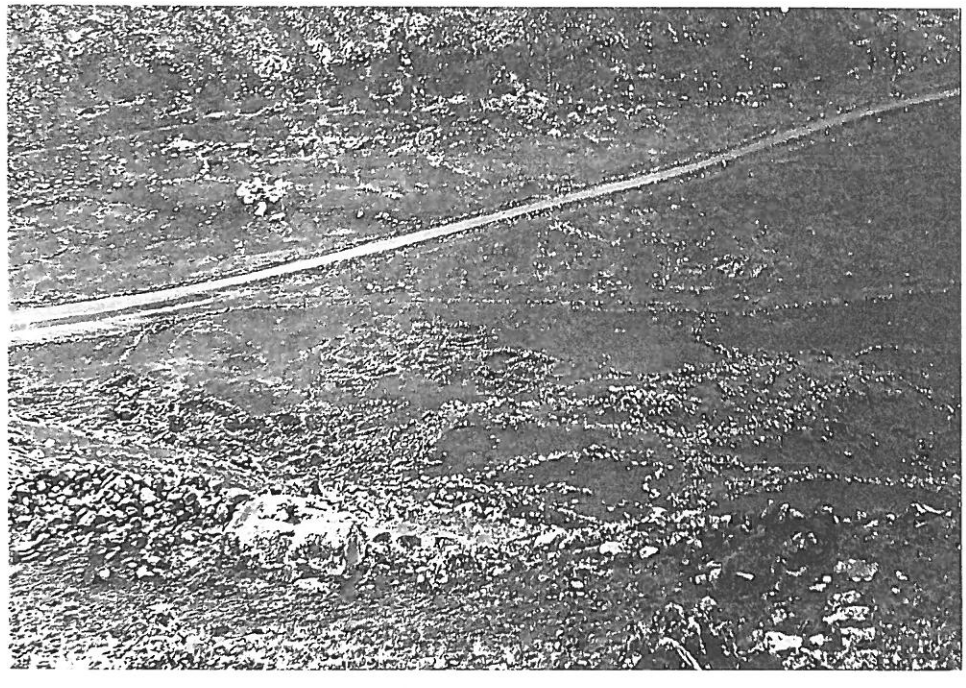

Resim: 30- Iğdır Kalesi Güney-Batı Yerleşim İzleri

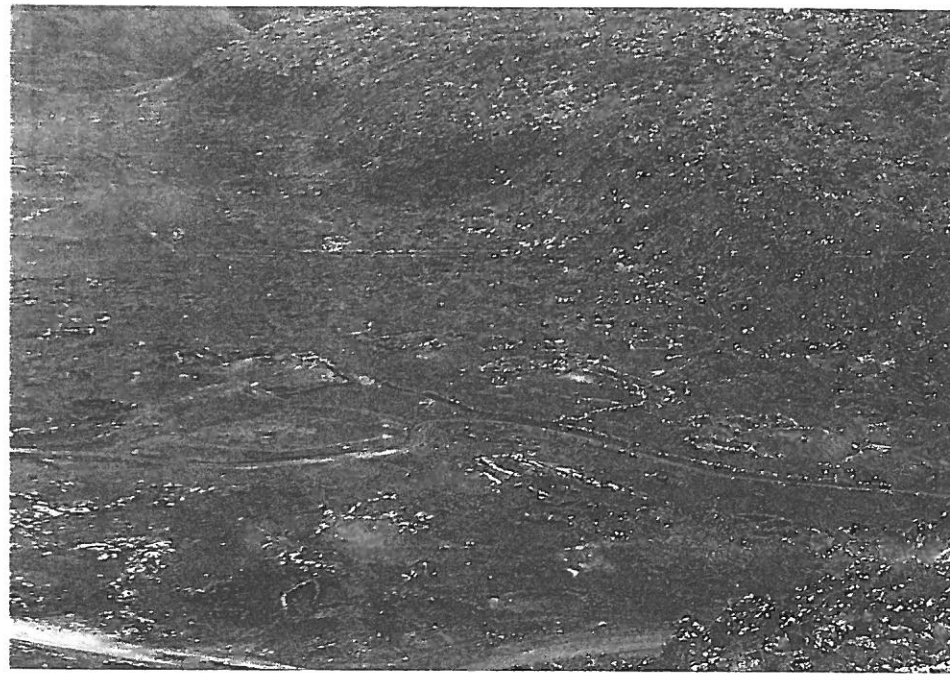

Resim: 31- Iğdır Kalesi Güney-Batı Yerleşim İzleri

Resim: 32- Iğdır Kalesi Kuzey Yerleşim İzleri

Resim: 33- Iğdır Kalesi Güney-Batı Yerleşim İzleri

Resim: 34- Iğdır Kalesi Kuzey Yerleşim İzleri

Resim: 35- Iğdır Kalesi Doğu Yerleşim İzleri

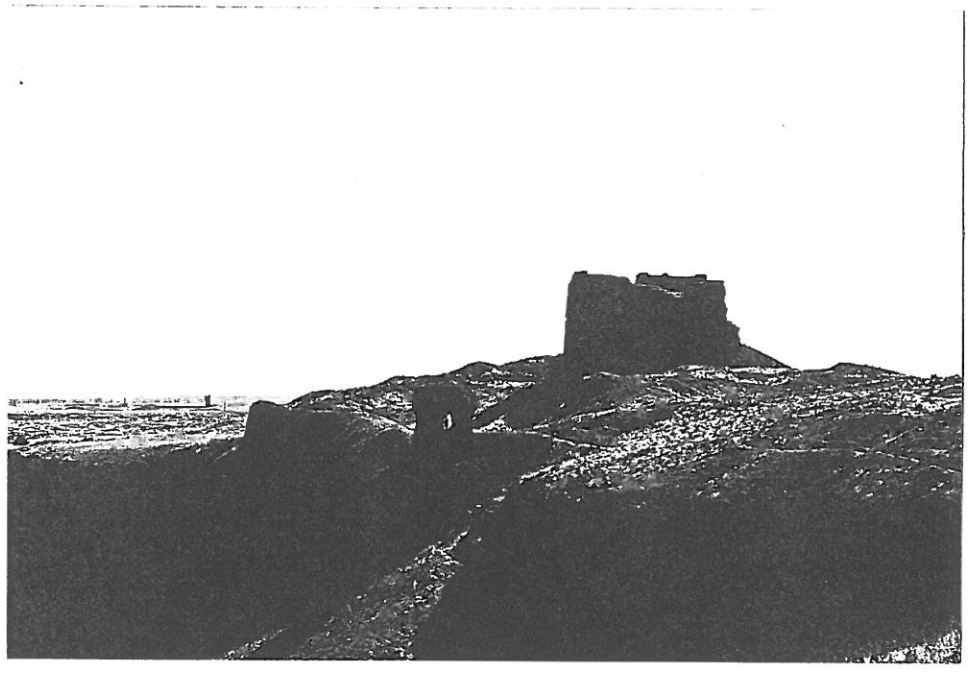

Resim: 36- Karakale İç Kale Ve Genel Görünümü

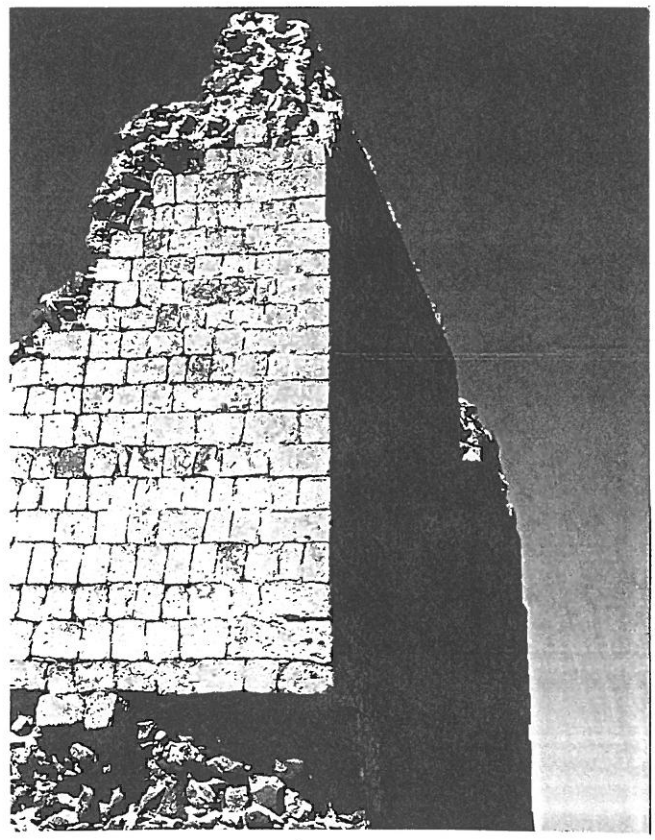

Resim: 37- Karakale (İç Kale) Güney-Doğudan Görünüm

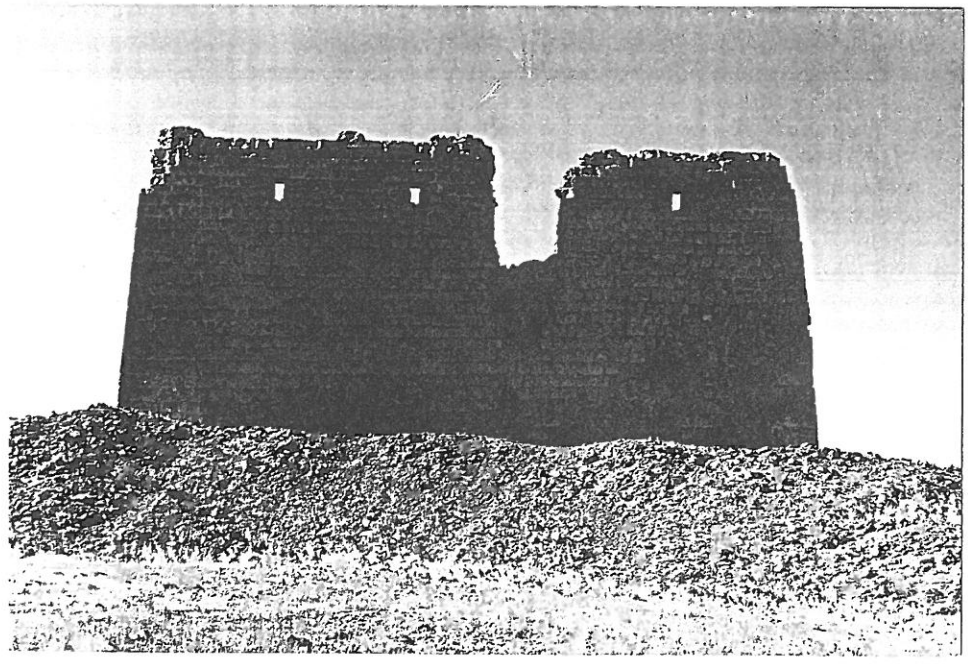

Resim: 38- Karakale (İç Kale) Doğudan Görünüm

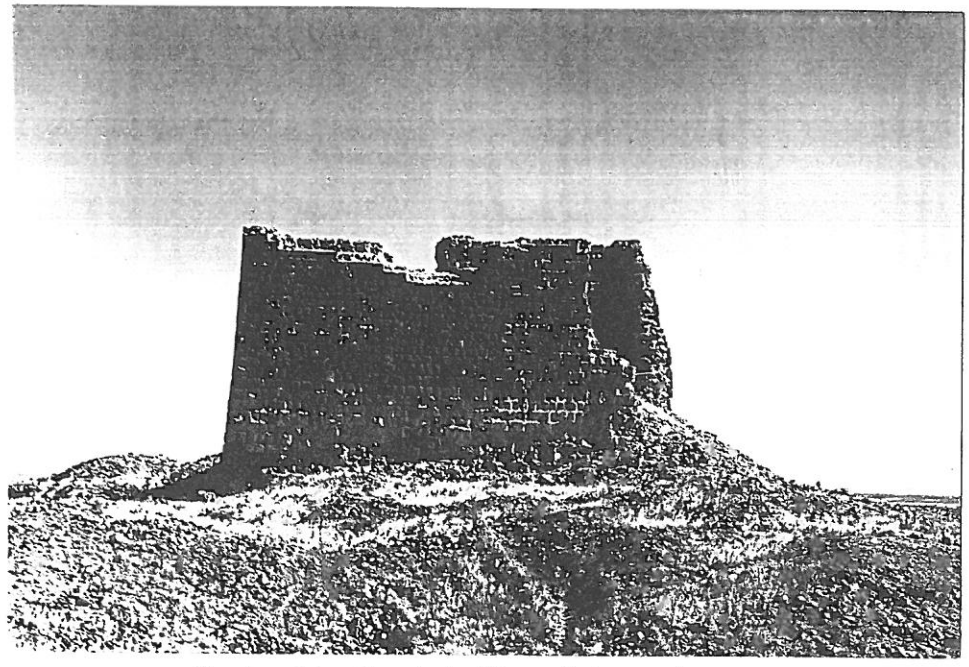

Resim: 39- Karakale (İç Kale) Batıdan Görünüm

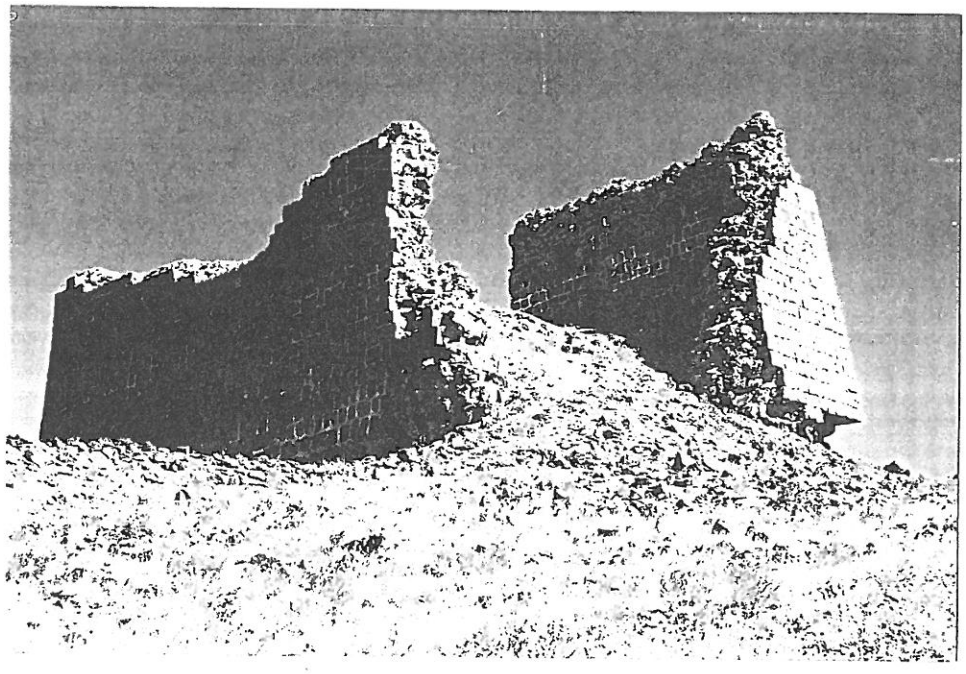

Resim: 40- Karakale (İç Kale) Güneyden Görünüm

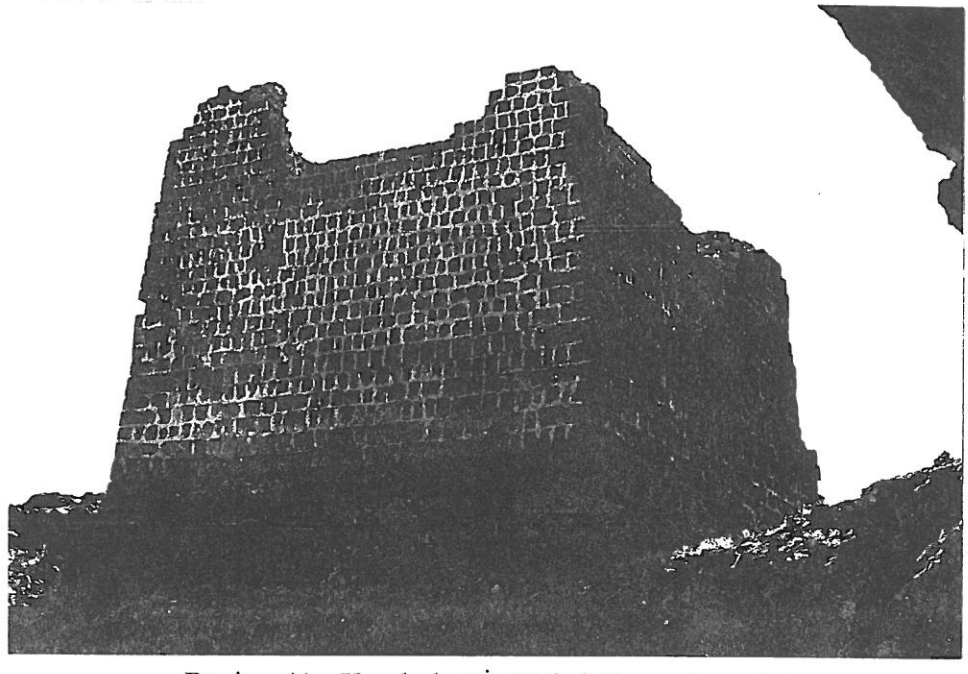

Resim: 41- Karakale (İç Kale) Kuzeyden görünüm

Resim: 42- Karakale Batı Tarafındaki Yerleşim İzleri

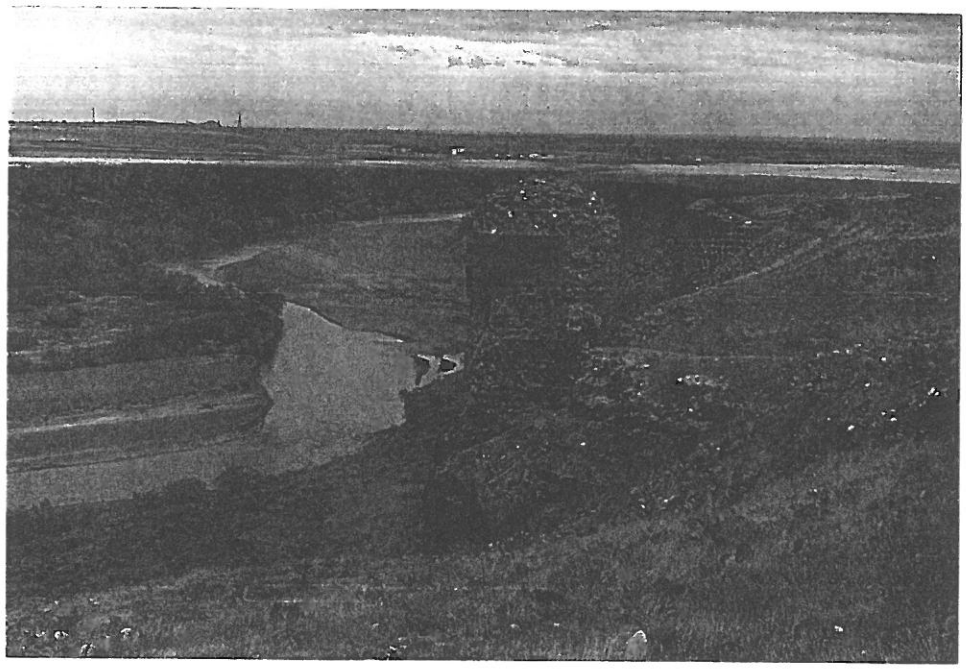

Resim: 43- Karakale Kuzeydeki İkiz Gözetleme Kulesi

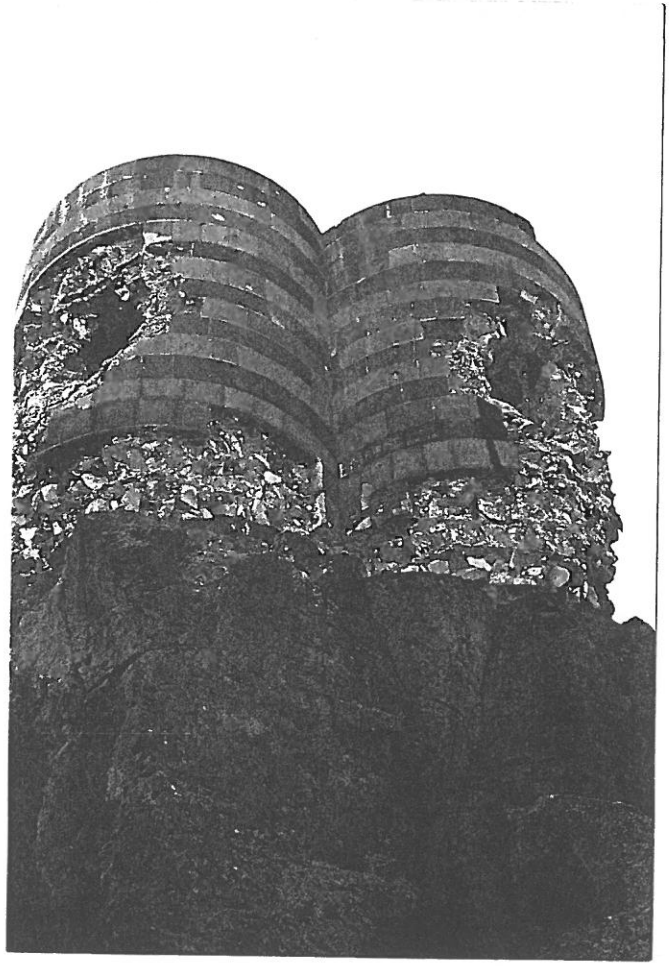

Resim: 44- Karakale Kuzeydeki İkiz Gözetleme Kulesi

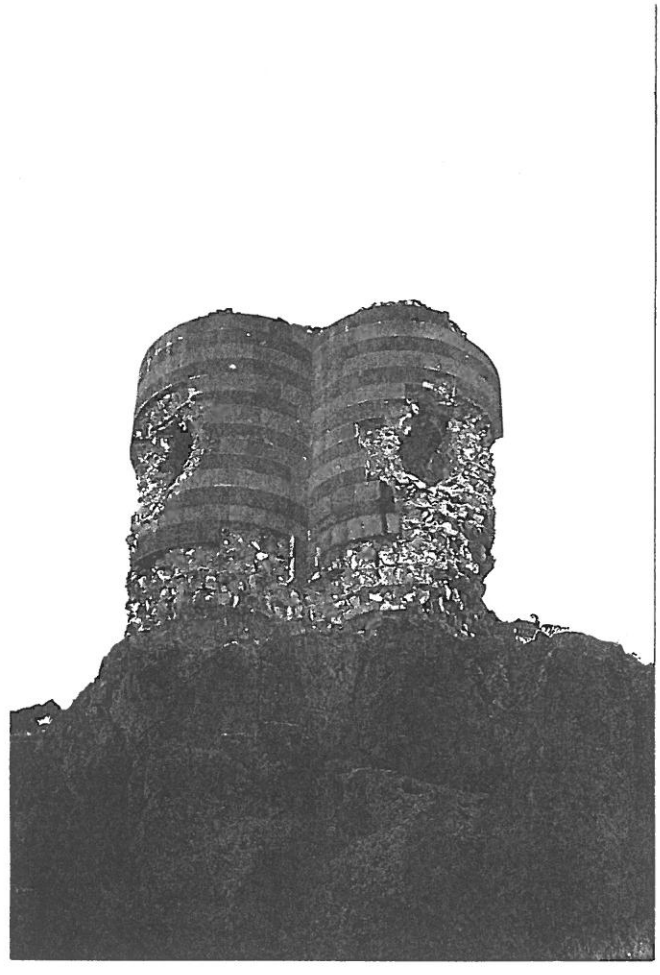

Resim: 45- Karakale İkiz Gözetleme Kulesi

Resim: 46- Karakale İkiz Gözetleme Kulesi

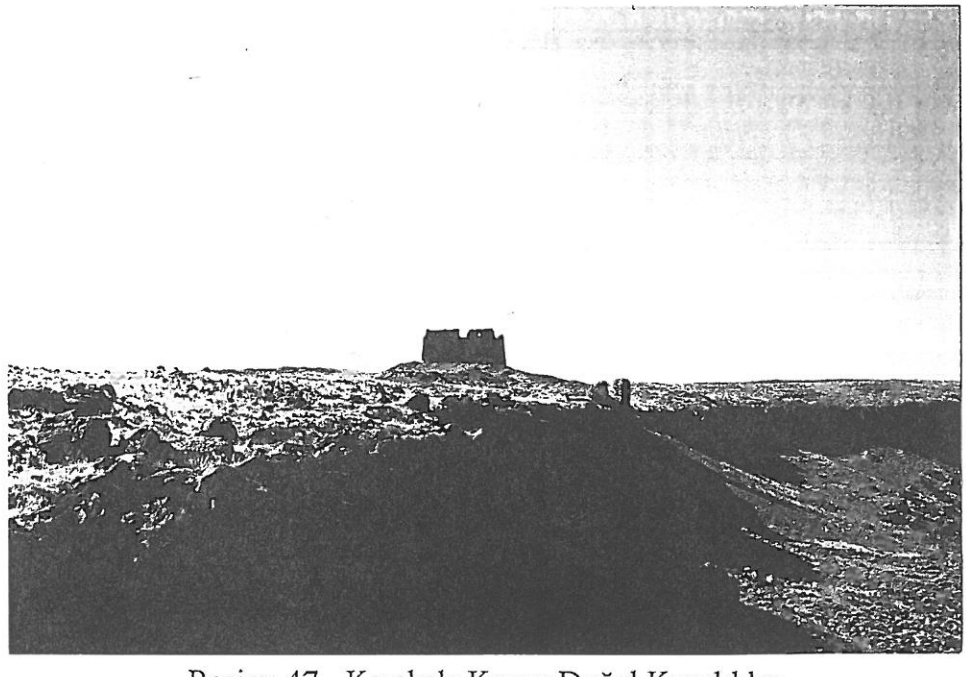

Resim: 47- Karakale Kuzey Doğal Kayalıklar

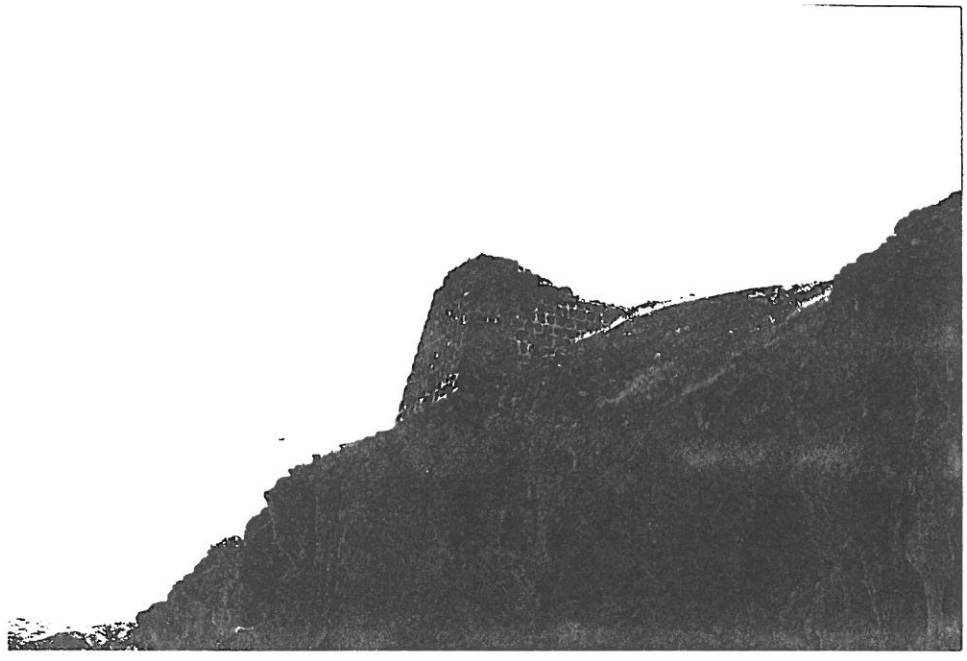

Resim: 48- Karakale Kuzeydeki Sur Ayağı Kalıntısı

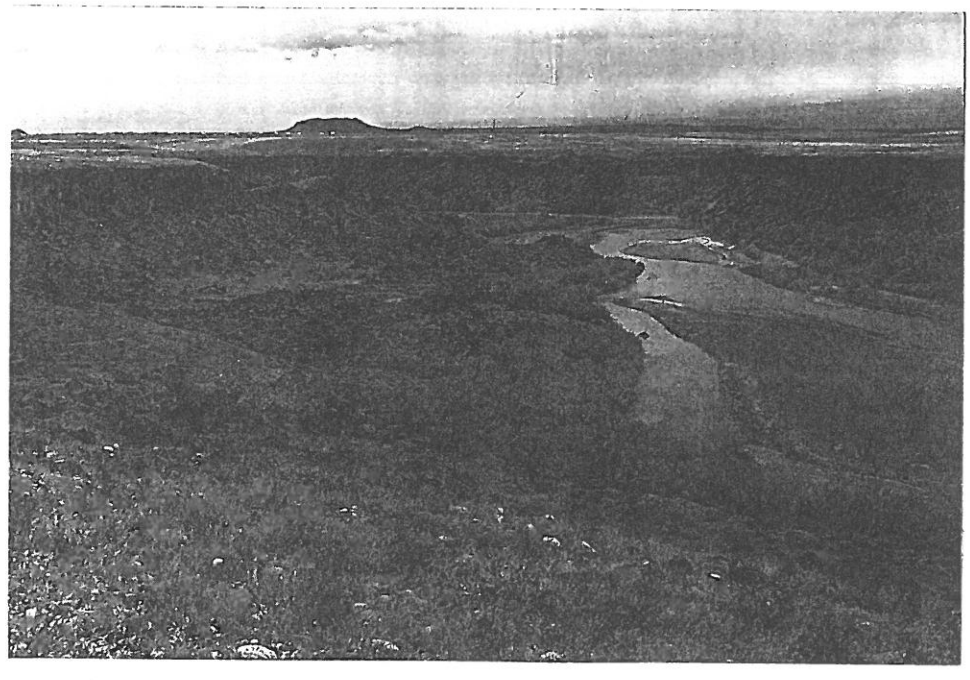

Resim: 49- Karakale Kuzey Taraftaki Aras Irmağı Vadisi

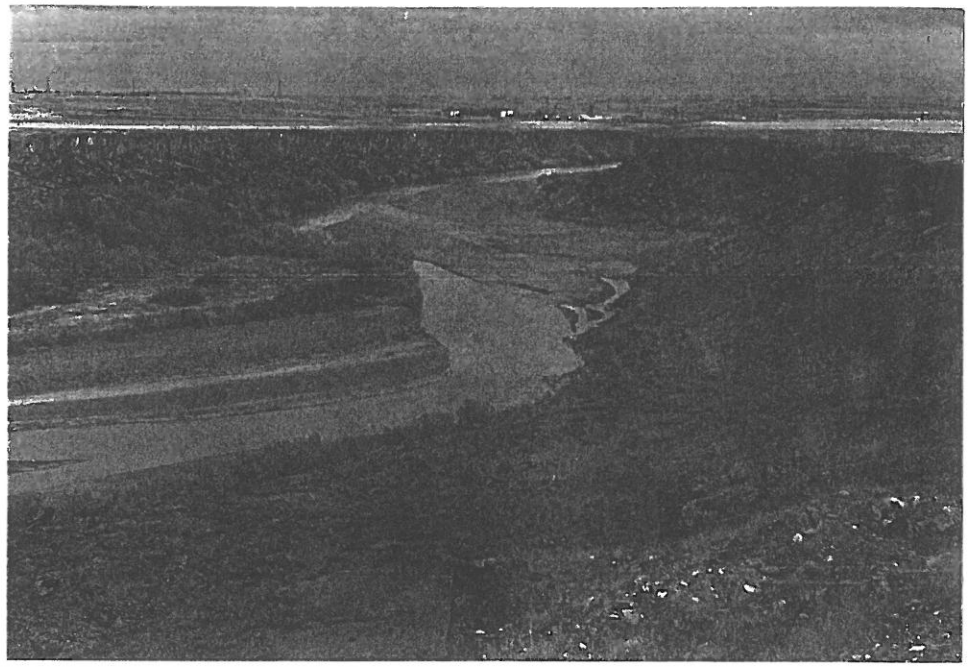

Resim: 50- Karakale Kuzeydeki Aras Irmağı Vadisi

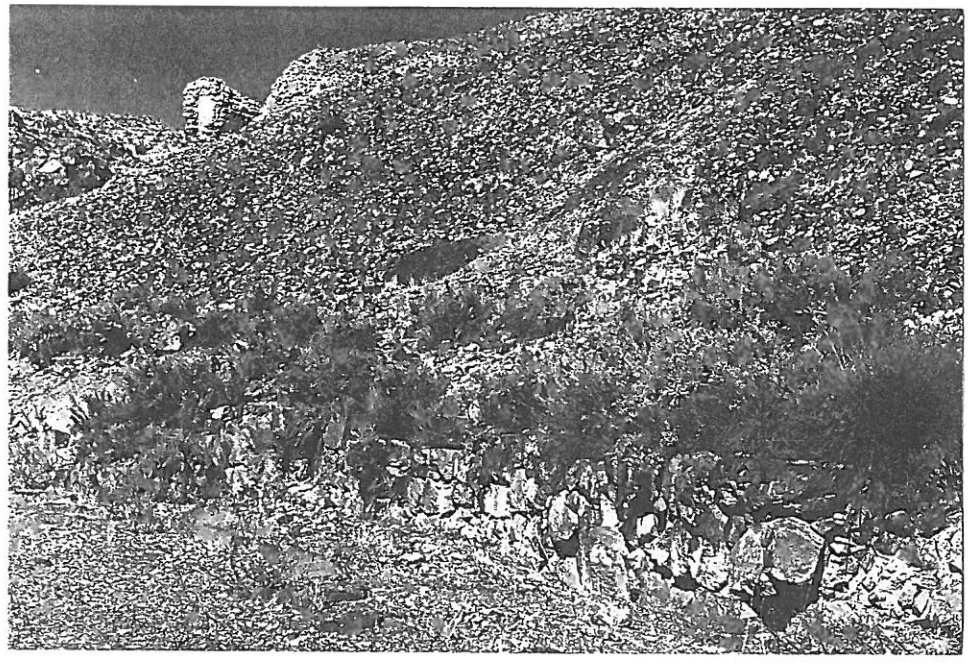

Resim: 51- Karakale Güneyindeki Kuru Dere Yatağı

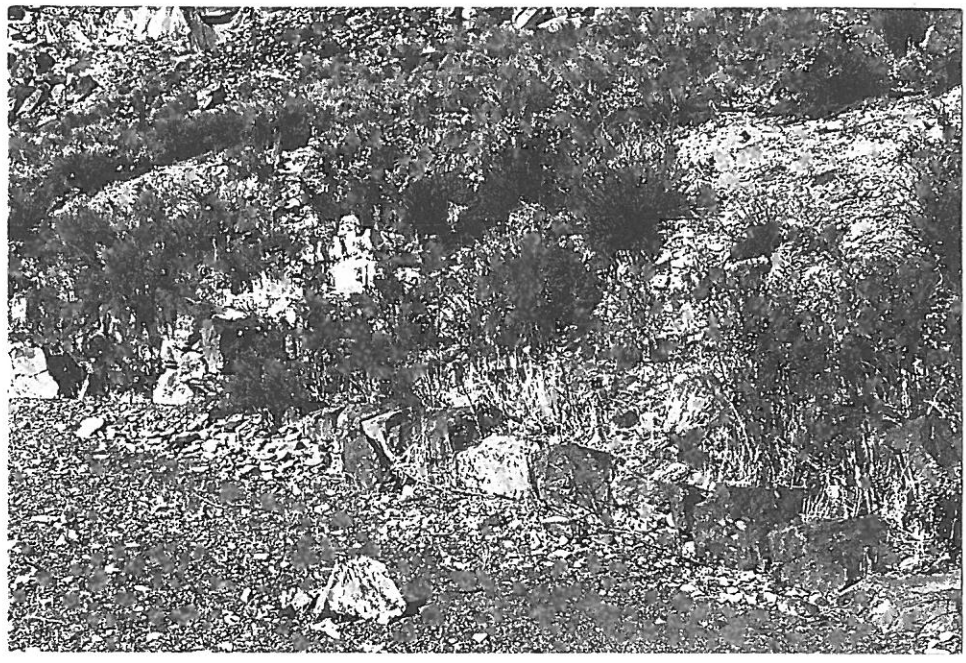

Resim: 52- Karakale Güneyindeki Kuru Dere Yatağı

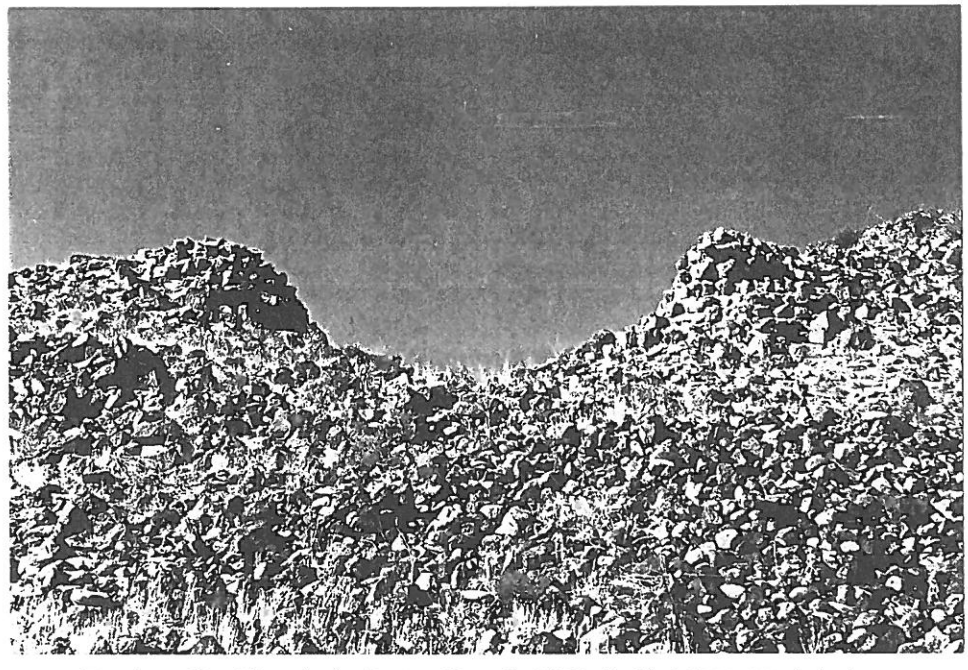

Resim: 53- Karakale Doğu Taraftaki Tali Girişi Ve Kuleleri

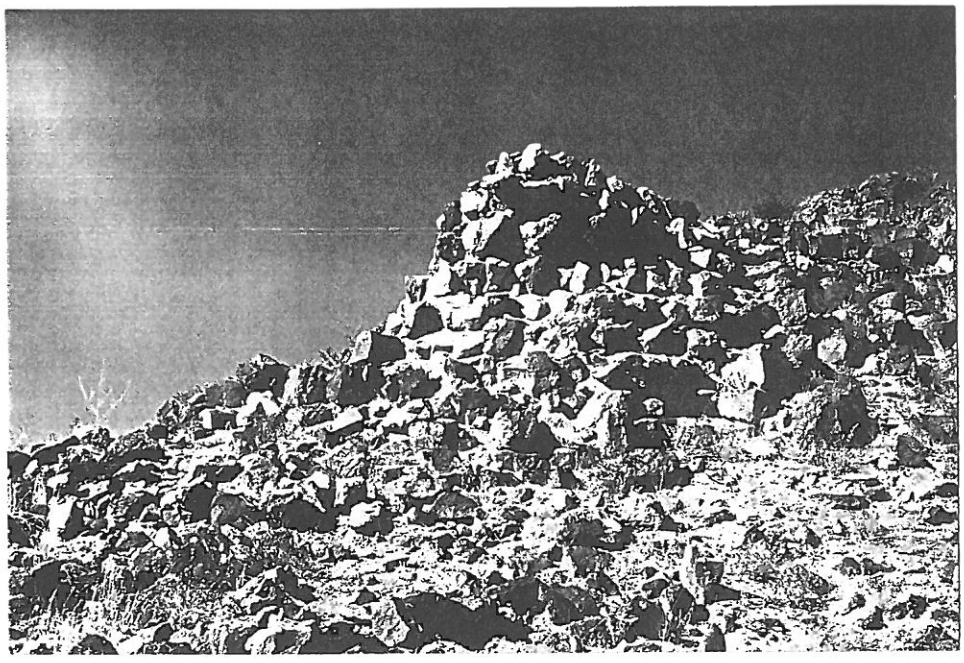

Resim: 54- Karakale Doğu Taraftaki Tali Giriş Kulesi

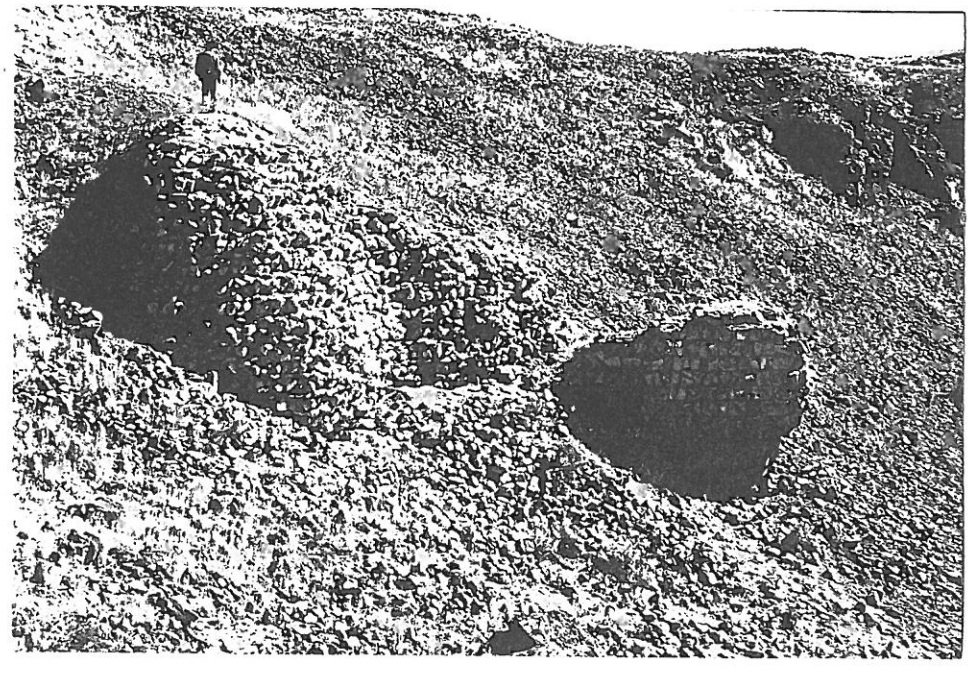

Resim: 55- Karakale Güney Sur Kalıntıları

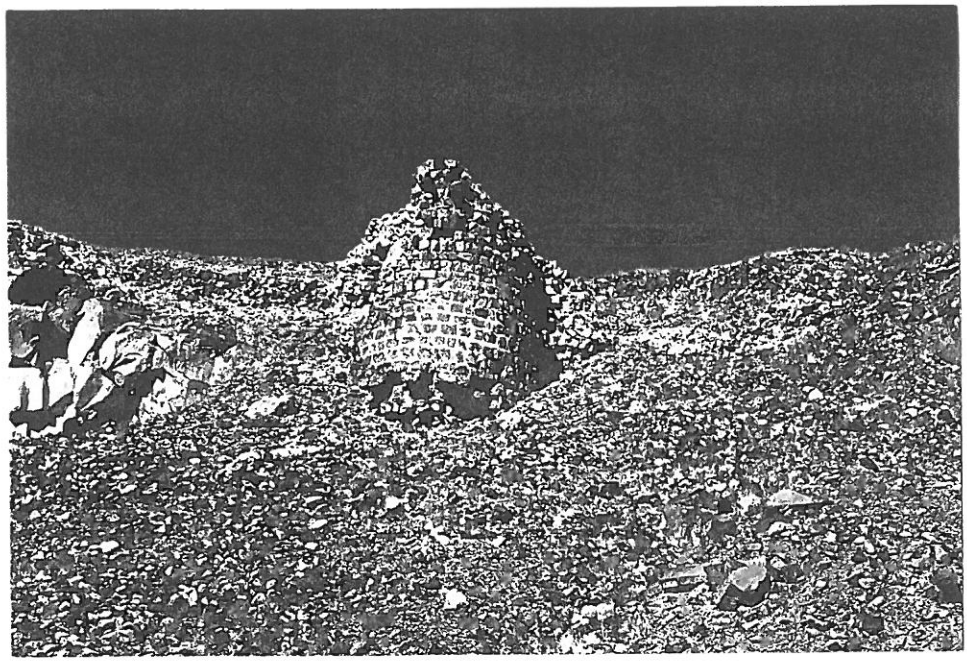

Resim: 56- Karakale Güney Sur Ayağı Kalıntısı

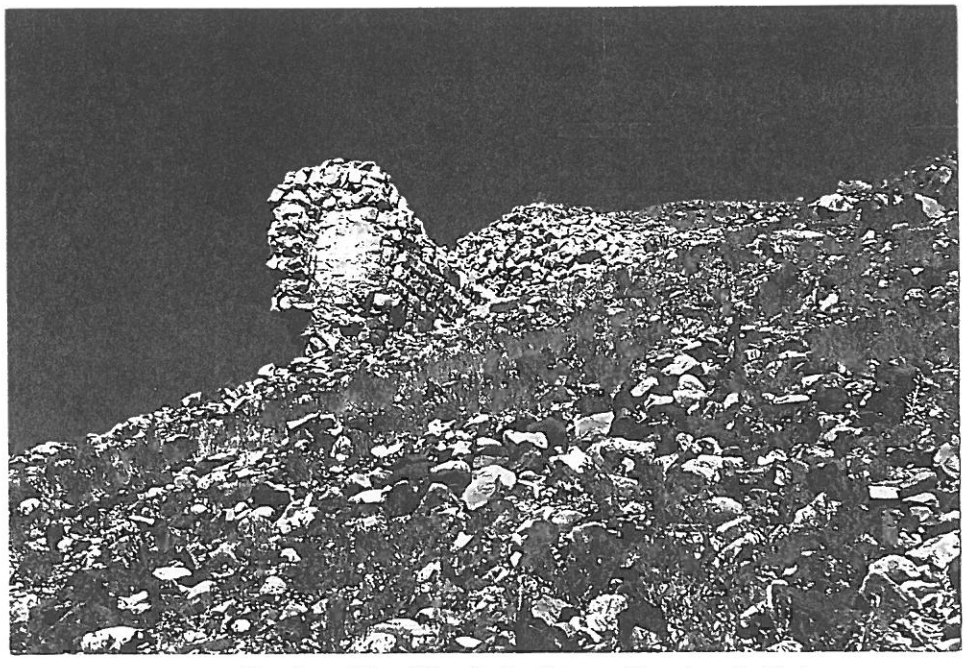

Resim: 57- Karakale Güney Sur Ayağı Kalıntısı

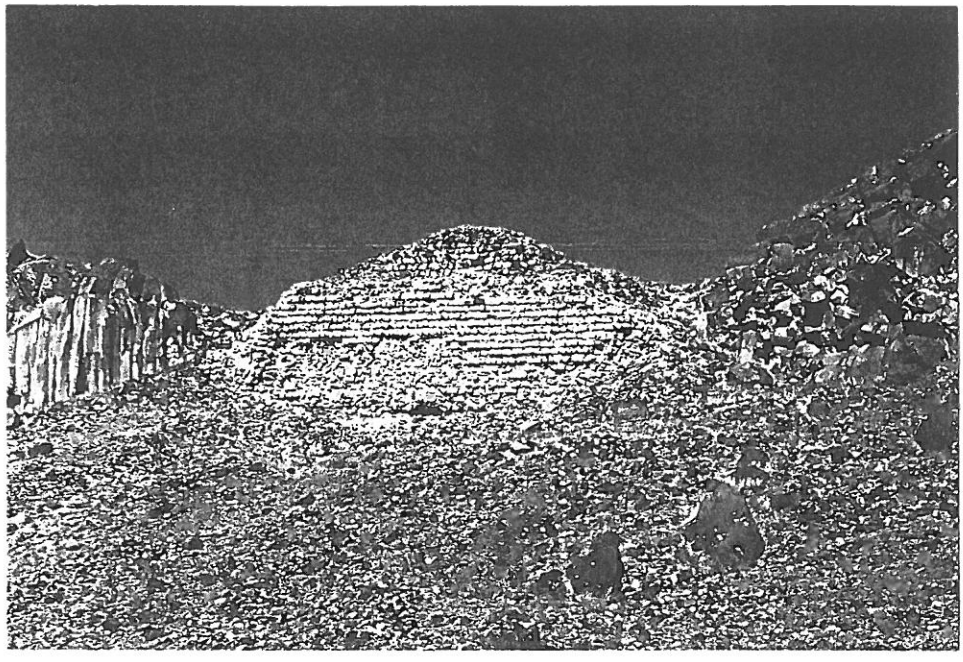

Resim: 58- Karakale Güney Sur Duvarı Kalıntısı

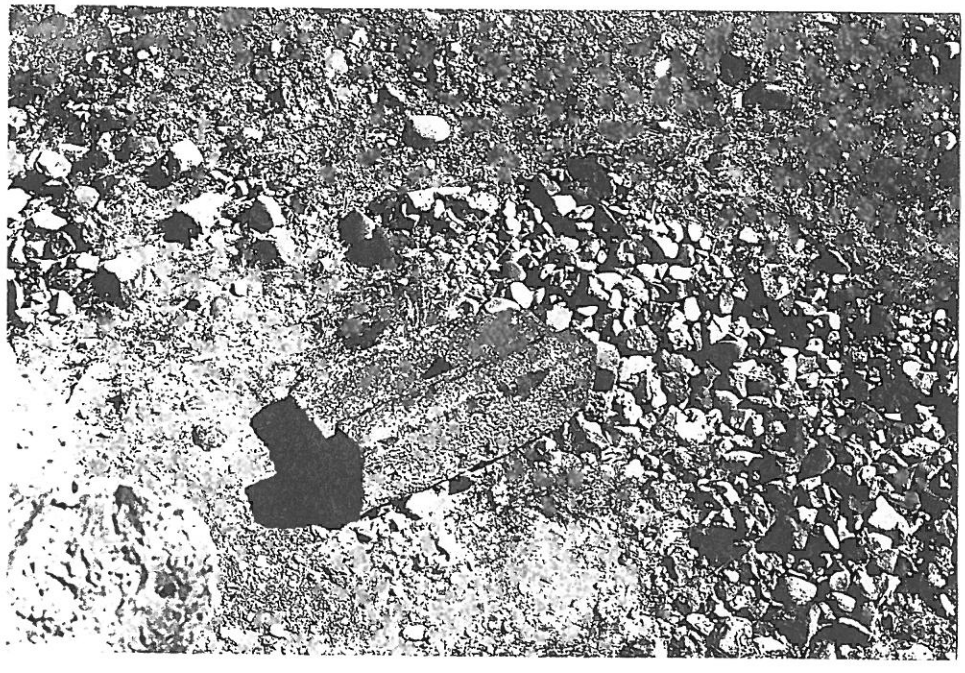

Resim: 59- Karakale Kapı Kilit Taşı

Resim: 60- Karakale Doğu Taraftaki Kalıntılar

Resim: 61- Karakale Batı Tarafındaki Kalıntılar

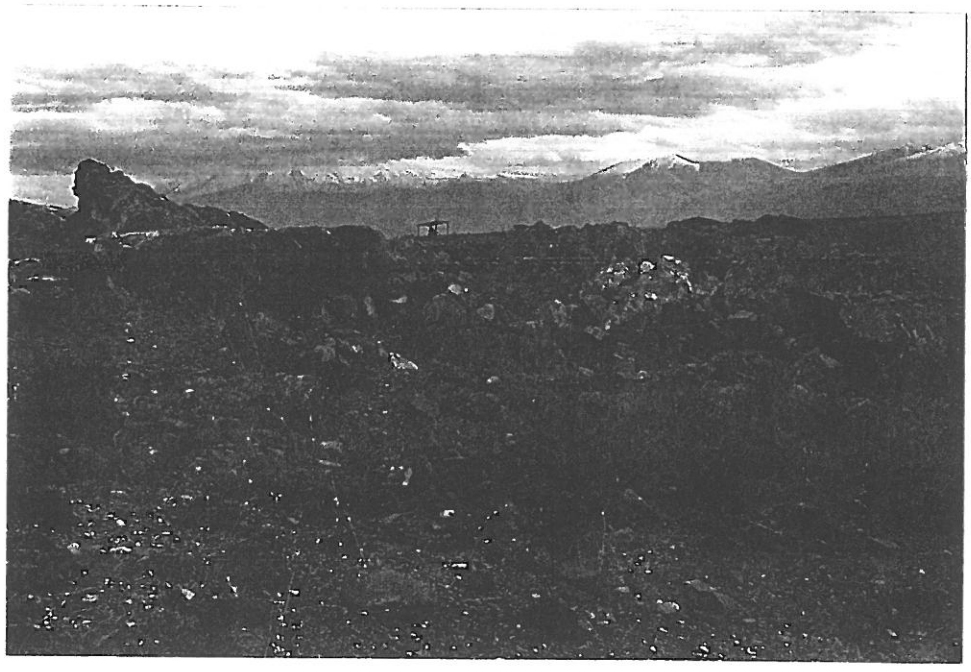

Resim: 62- Karakale Batı Tarafta Yer Alan Bir Bina Kalıntısı

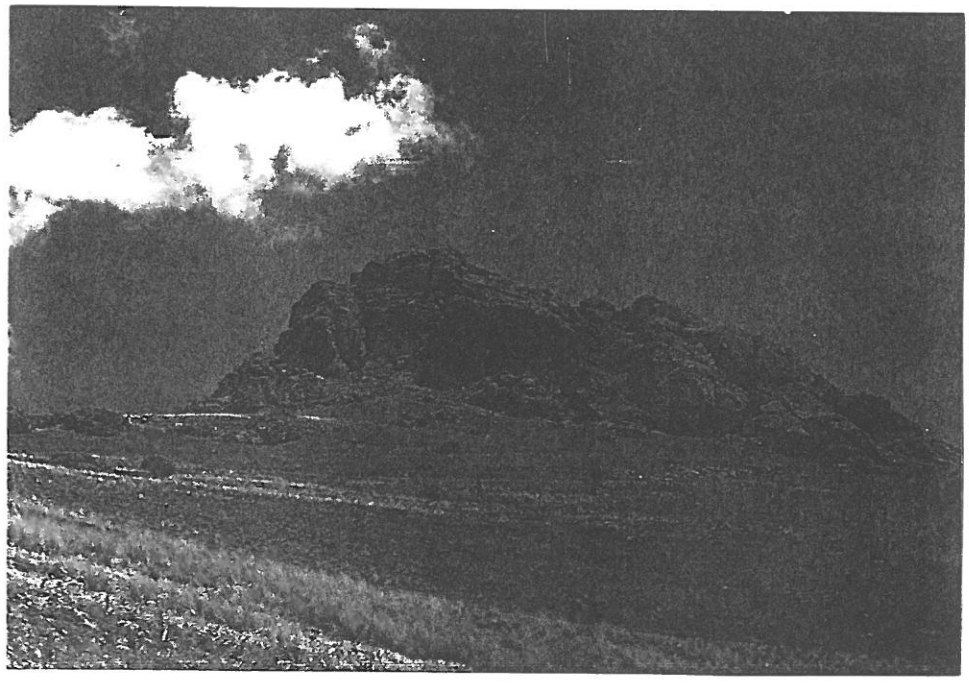

Resim: 63- Güngörmez Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel Görünümü

Resim: 64- Güngörmez Kalesinden Ovanın Görünüşü

Resim: 65- Güngörmez Kalesi Doğudaki Sur Kalıntıları

Resim: 66- Güngörmez Kalesi Taş Merdivenler

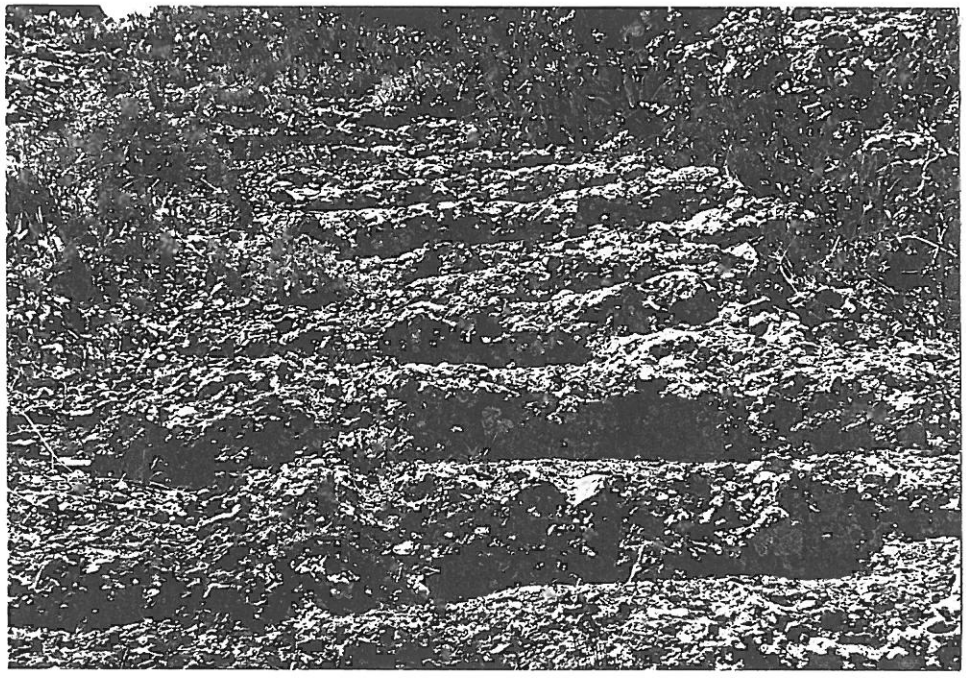

Resim: 67- Güngörmez Kalesi Taş Merdivenler

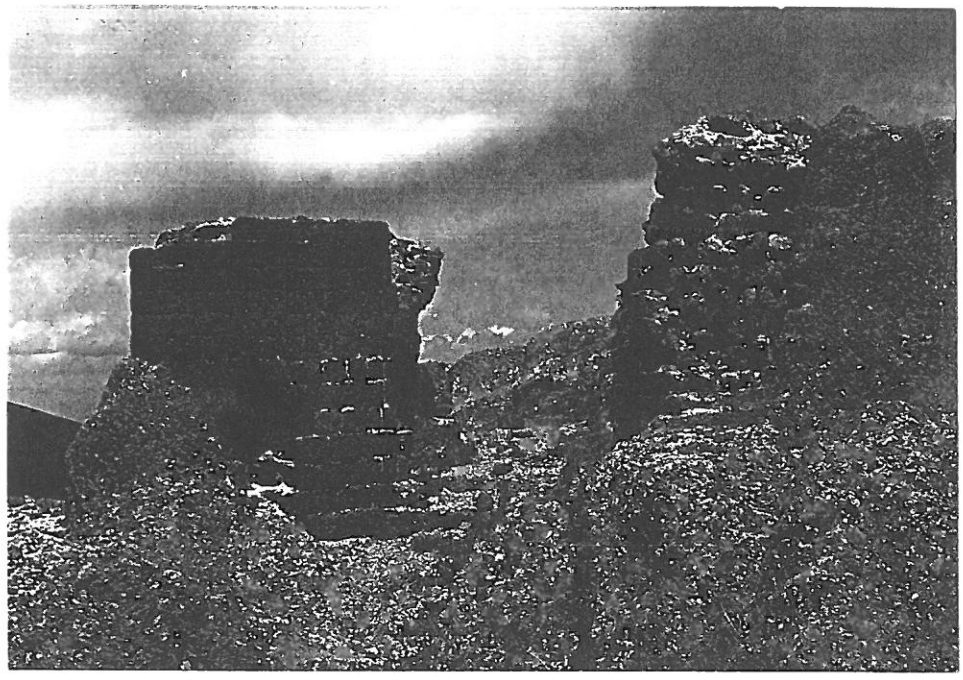

Resim: 68- Güngörmez Kalesi Giriş Kapısı

Resim: 69- Güngörmez Kalesi Güney Görünüşü

Resim: 70- Güngörmez Kalesi Güney-Doğudan Görünüm

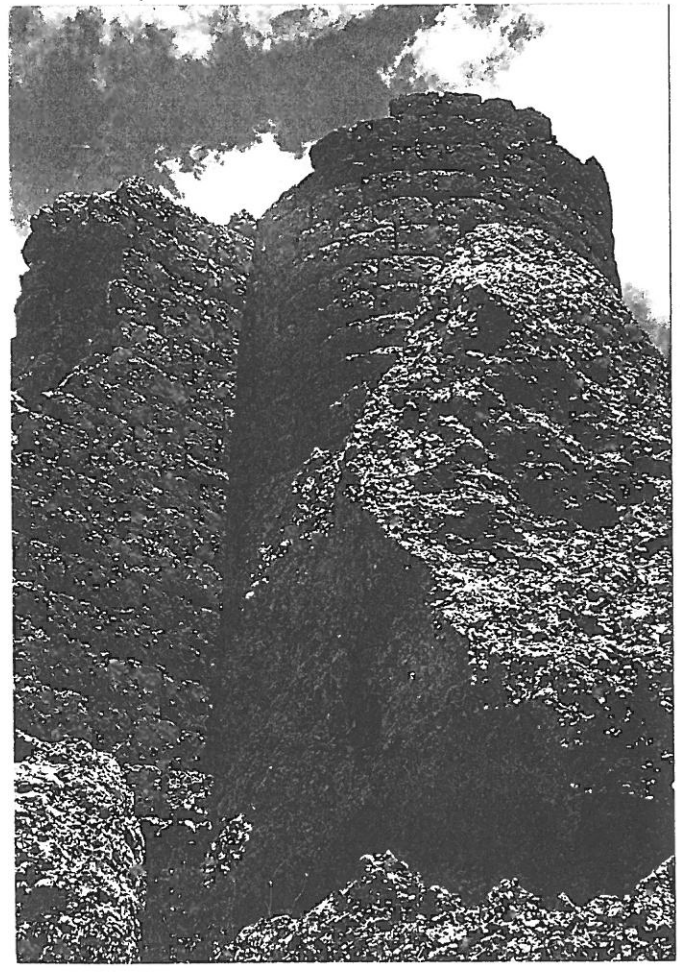

Resim: 71- Güngörmez Kalesi Burç Ve Sur Kalıntısı

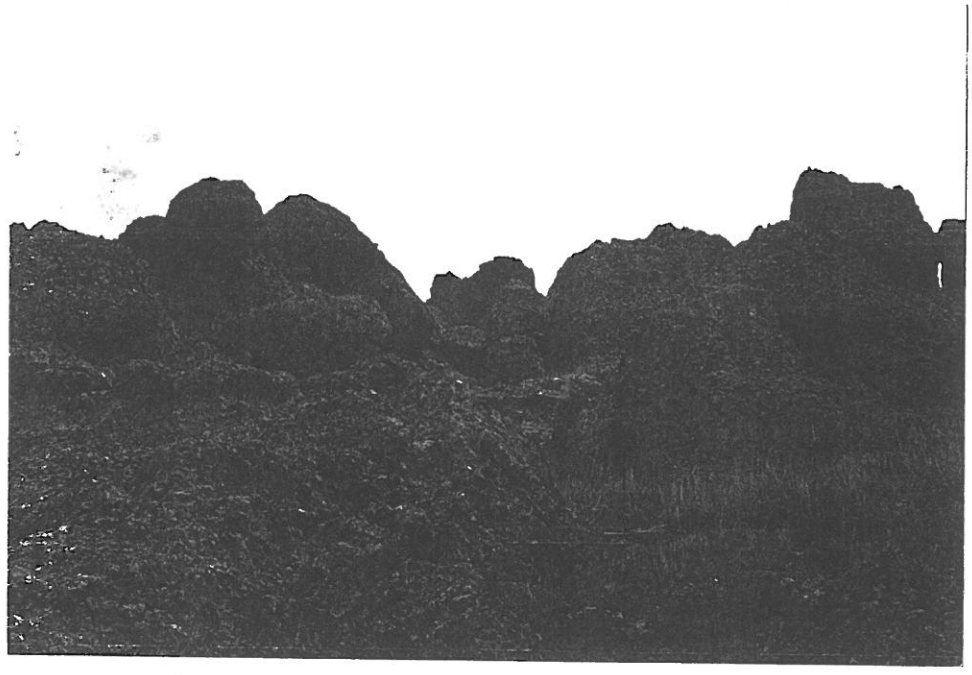

Resim: 72- Güngörmez Kalesi Güney-Batı Görünümü

Resim: 73- Güngörmez Kalesi Güney-Batı Sur Duvarları

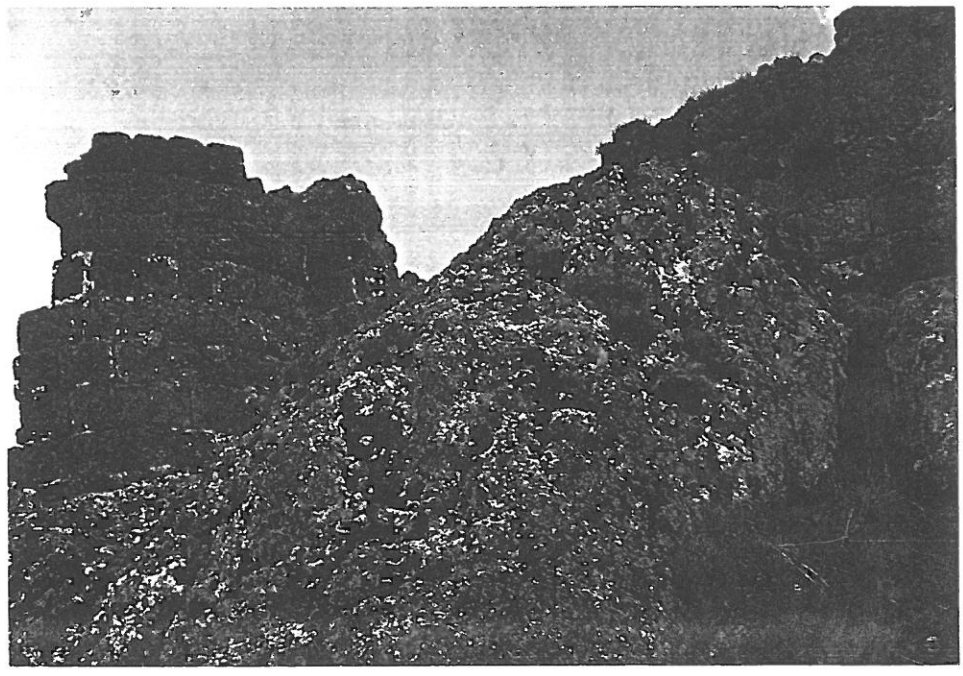

Resim: 74- Güngörmez Kalesi Kuzeyden Görünümü

Resim: 75- Güngörmez Kalesi Batı Duvarları

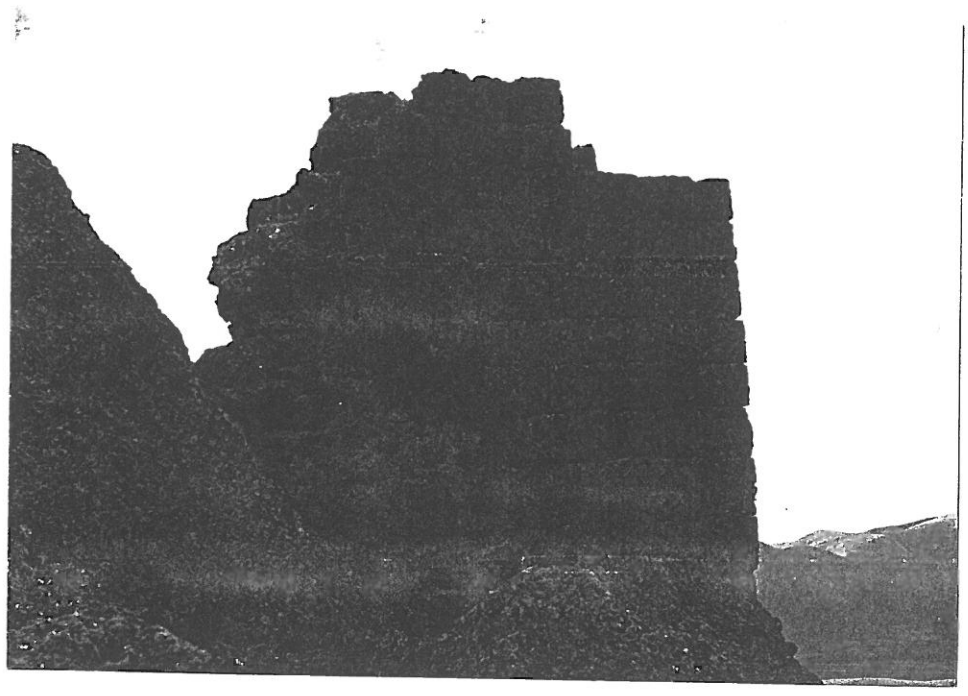

Resim: 76- Güngörmez Kalesi Güney-Doğudan Görünüm

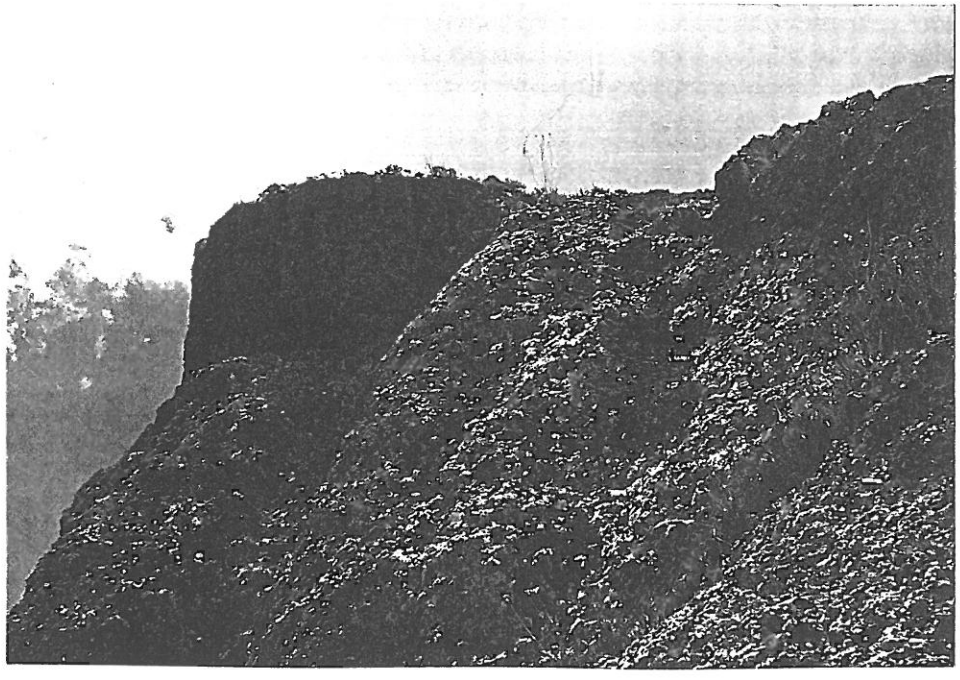

Resim: 77- Güngörmez Kalesi Kuzey-Doğudan Görünüm

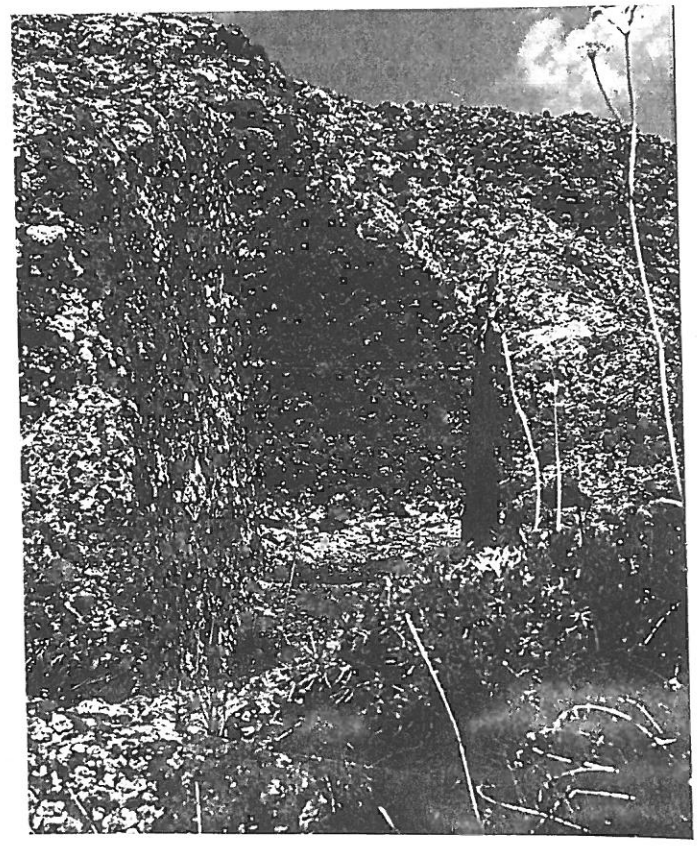

Resim: 78- Güngörmez Kalesi Tahıl Ambarı

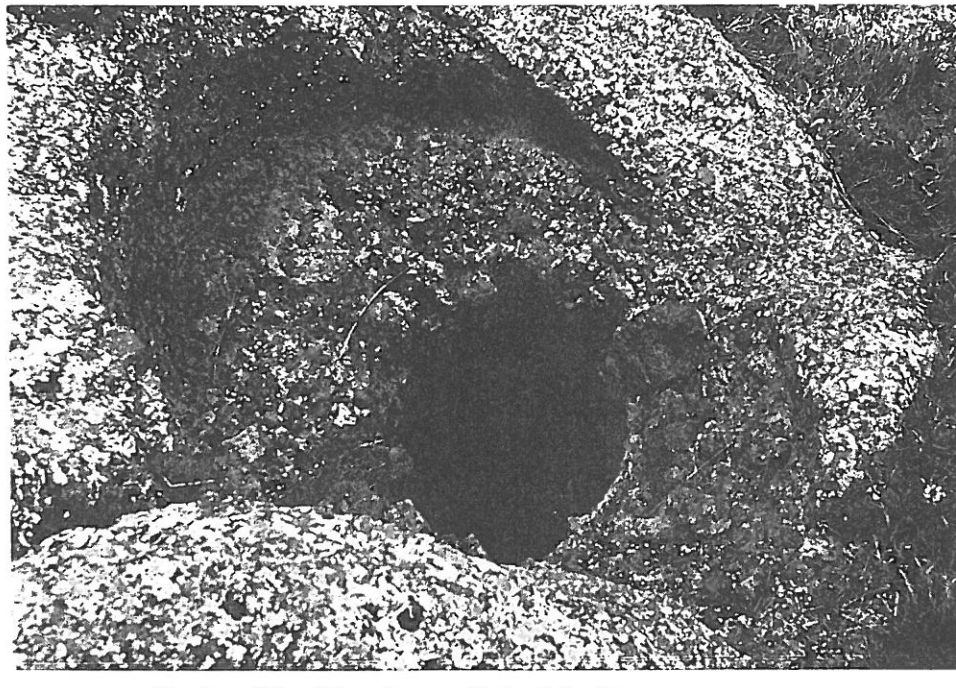

Resim: 79- Güngörmez Kalesi Su Sarnıcı

Resim: 80- Güngörmez Kalesi su Sarnıcı

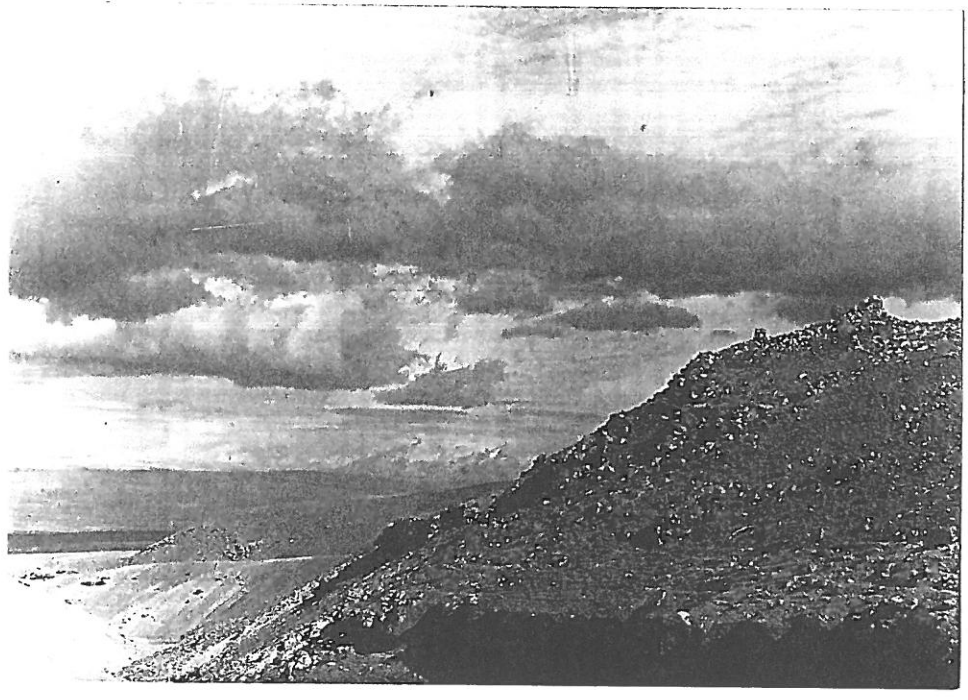

Resim: 81- Kervansaray Köyü Kalesinin Oturduğu Tepenin Konumu

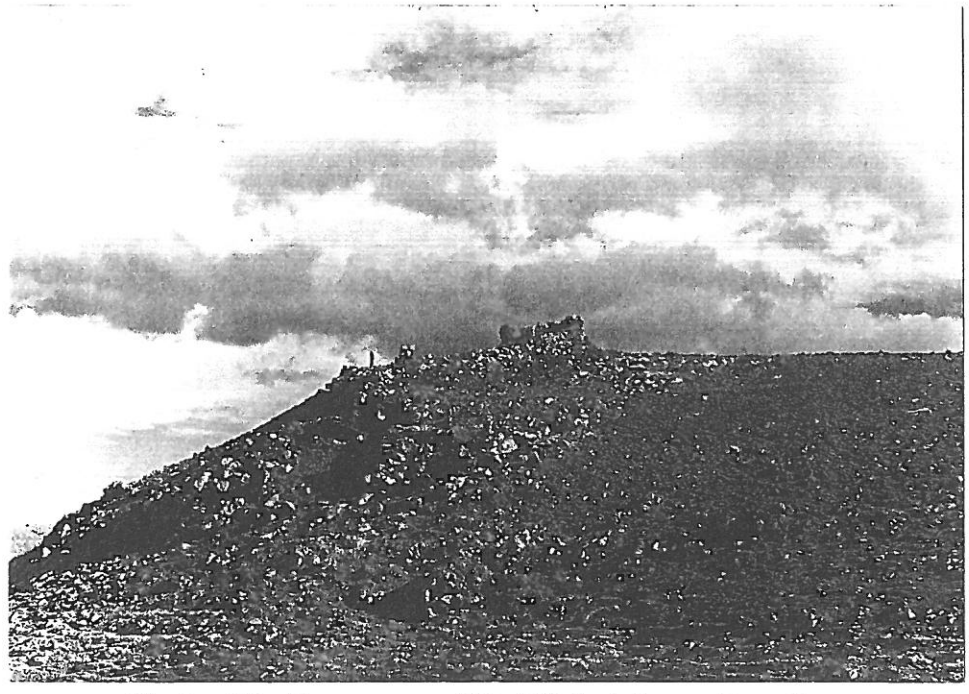

Resim: 82- Kervansaray Köyü Kalesi Güney-Batı Görünüm

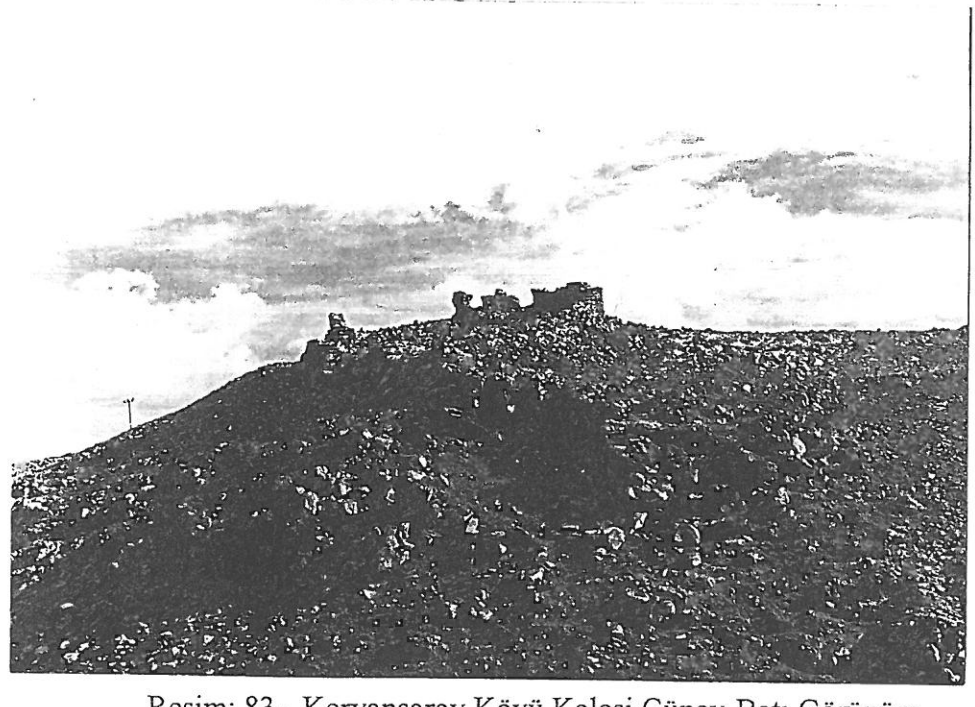

Resim: 83- Kervansaray Köyü Kalesi Güney-Batı Görünüm

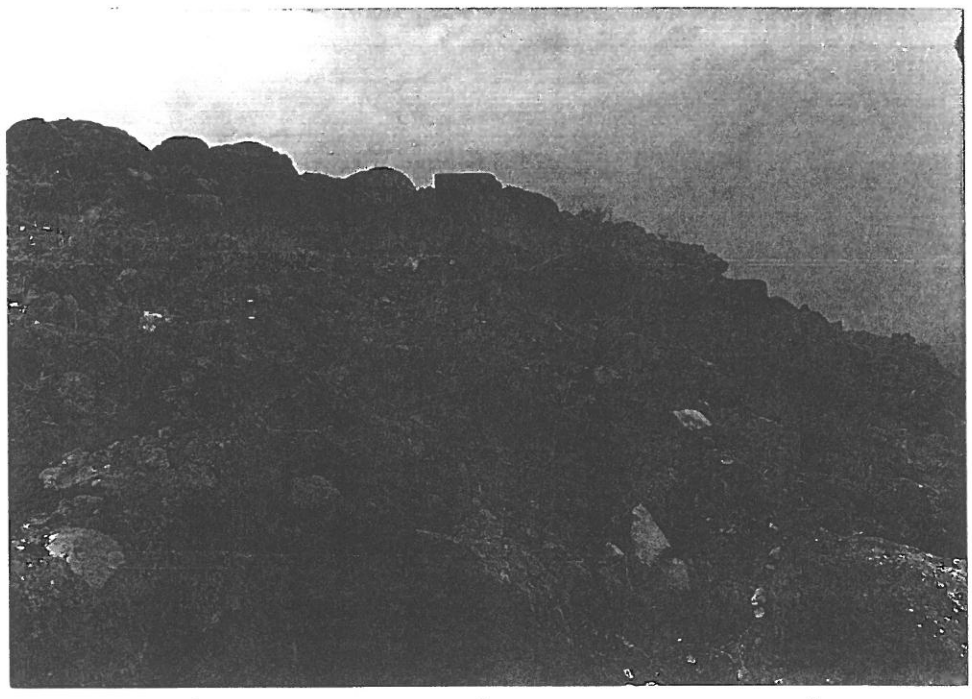

Resim: 84- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri I. Kale sur İzleri

Resim: 85- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri I. Kale Doğu Sur İzleri

Resim: 86- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri I. Kale Sur İzleri

Resim: 87- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri I. Kale Kaya Çanağı

Resim: 88- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kalenin Oturduğu Tepenin Genel Konumu

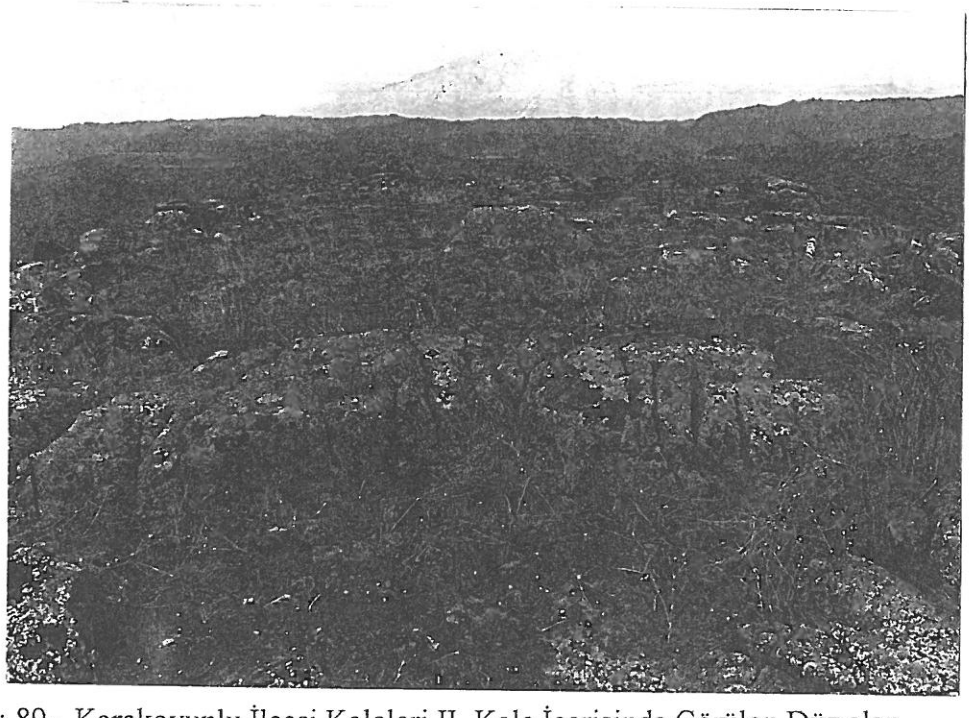

Resim: 89- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale İçerisinde Görülen Düz alan

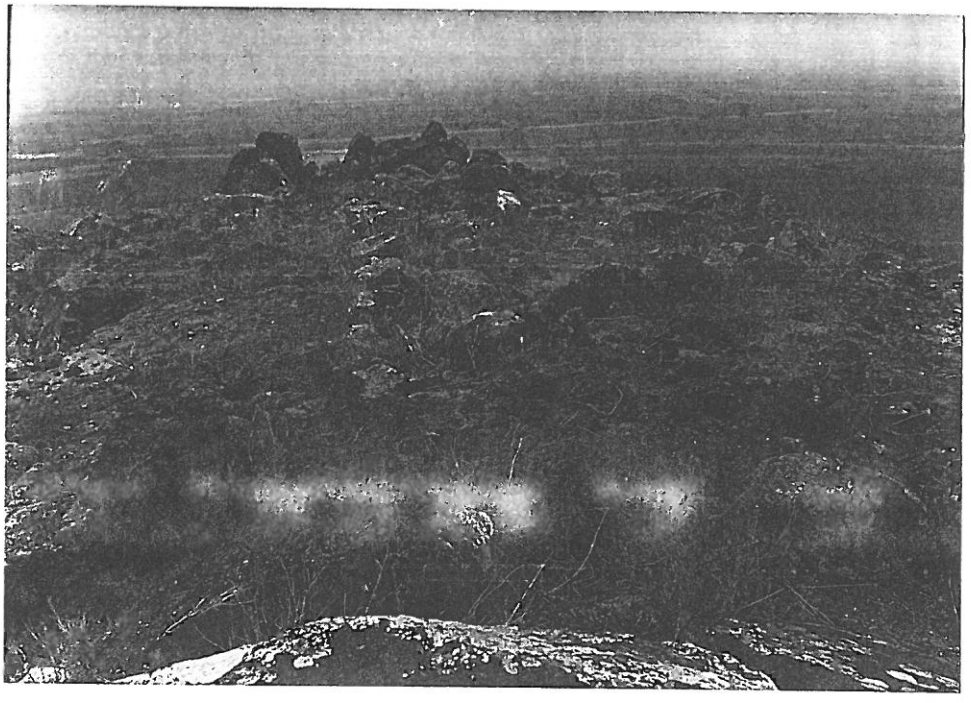

Resim: 90- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale Düz Alanındaki Temel İzleri

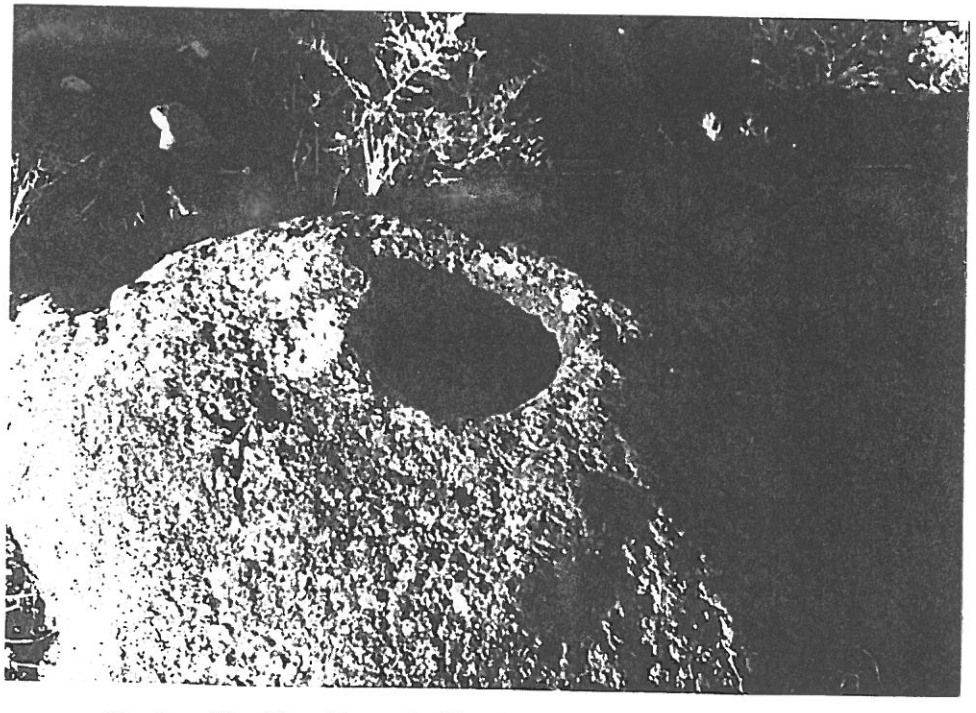

Resim: 91- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kalede Kaya Çanağı

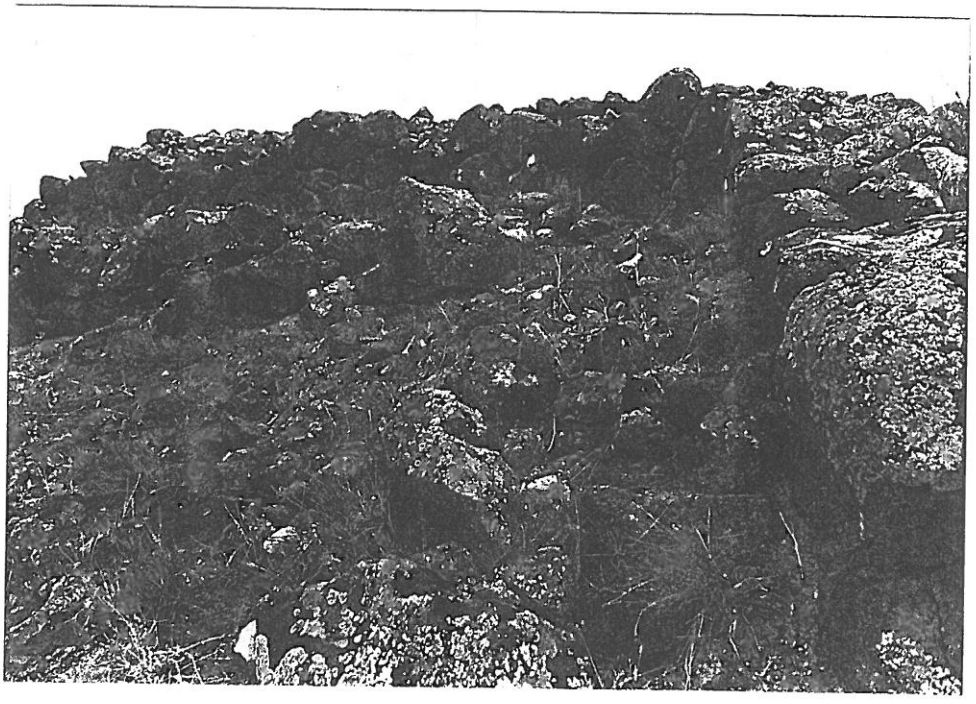

Resim: 92- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale Kuzey-Doğu Surları

Resim: 93- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale Kuzey-Doğu Surları

Resim: 94- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale Doğu Sur İzleri

Resim: 95- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale Güney-Doğu Sur İzleri

Resim: 96- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kale Doğu Sur İzleri

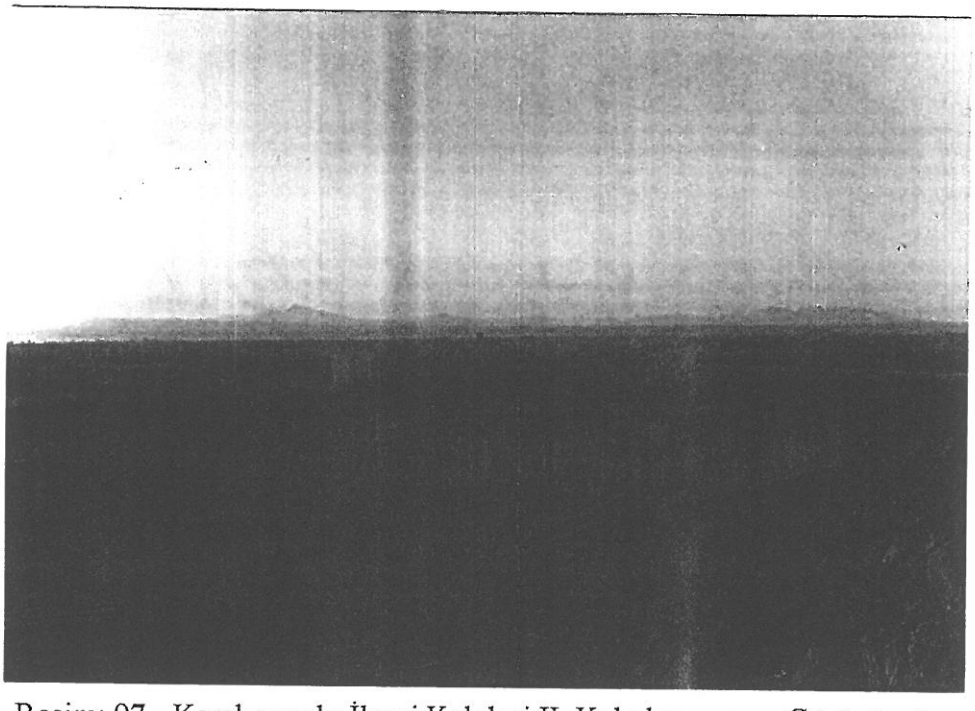

Resim: 97- Karakoyunlu İlçesi Kaleleri II. Kaleden ovanın Görünümü

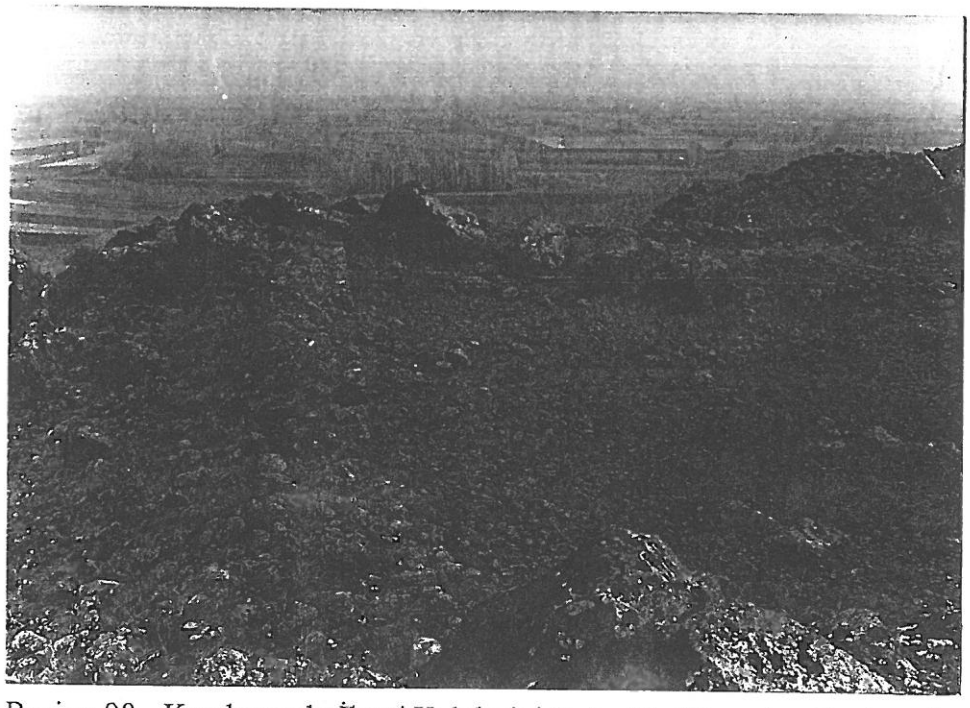

Resim: 98- Karakoyunlu İlçesi Kalelerini Doğu Ve Güneyden Çeviren Sur İzleri

Resim: 99- Karakoyunlu İlçesi Kalelerini Güney-Batı Taraftan Çeviren sur İzleri

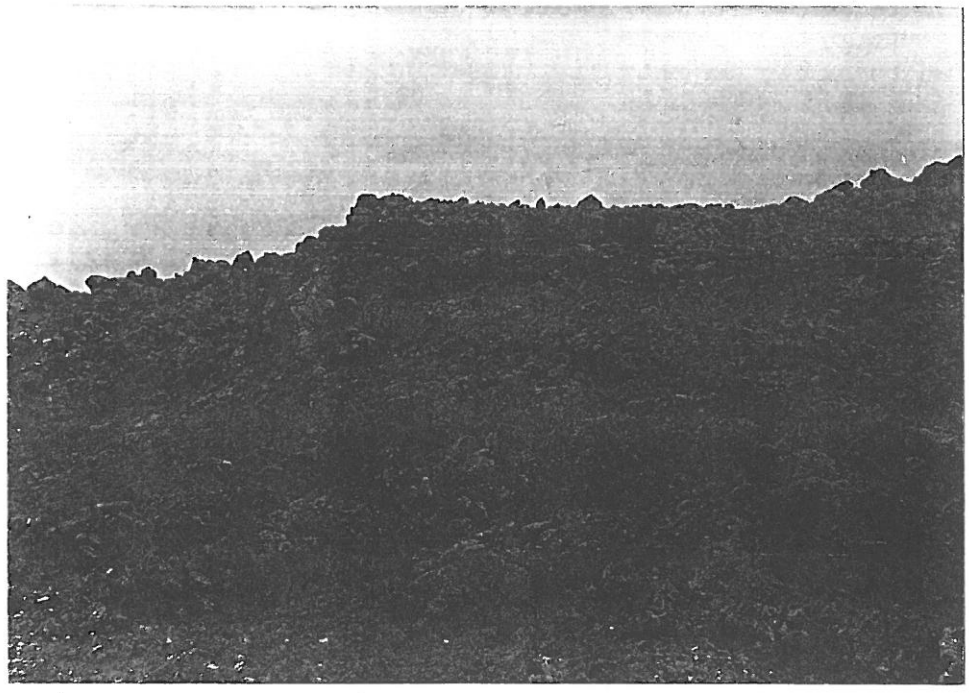

Resim: 100- Karakoyunlu İlçesi Kalelerinin Güneyindeki Burç Kalıntısı

Resim: 101- Karakoyunlu İlçesi Kalelerinin Güneyinde Yer Alan Mezarlık

Resim: 102- Karakoyunlu İlçesi Kalelerinin Mezarlığında Yer Alan Bir Mezar

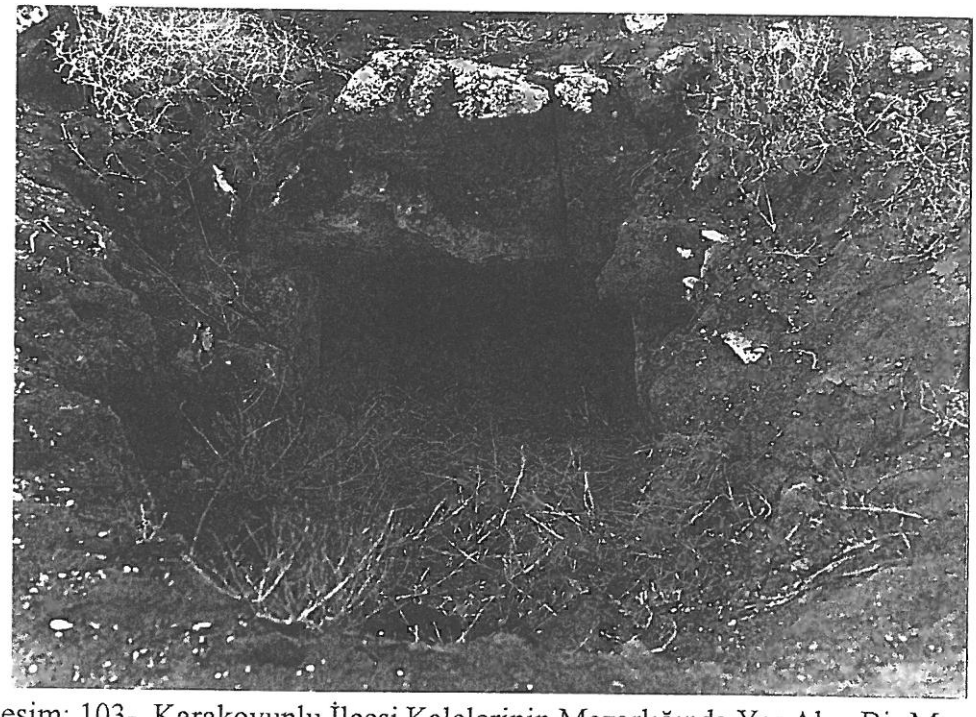

Resim: 103- Karakoyunlu İlçesi Kalelerinin Mezarlığında Yer Alan Bir Mezar

Resim: 104- Aktaş Köyü Kalesinden Ovanın Görünümü

Resim: 105- Aktaş Köyü Kalesinden Kuzey-Doğu Taraftan Ovanın Görünümü

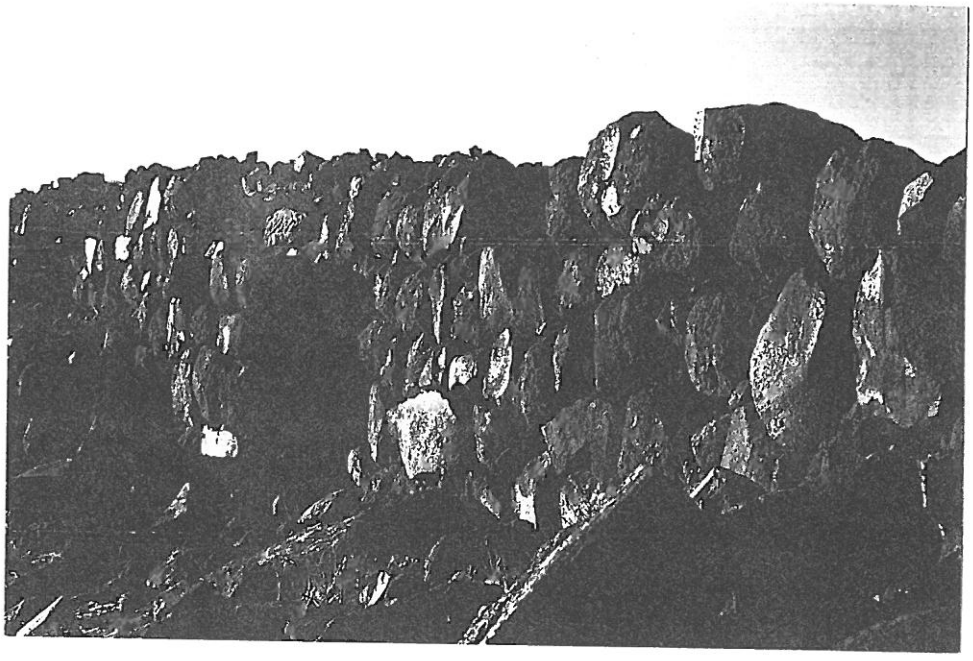

Resim: 106- Aktaş Köyü Kalesi Güney-Doğu Sur Duvarları

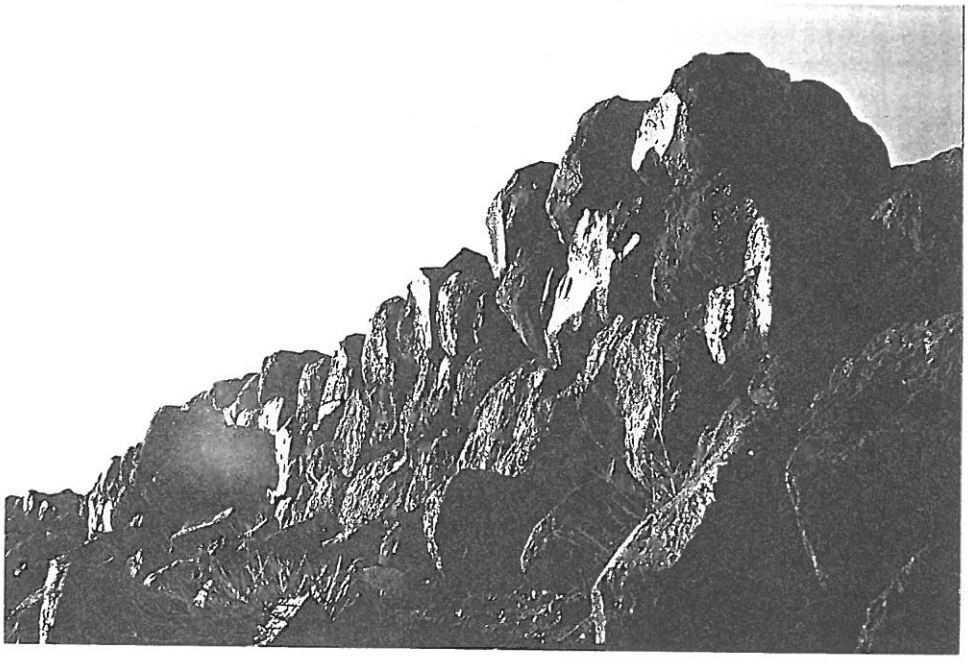

Resim: 107- Aktaş Köyü Kalesi güney-Doğu Sur Duvarları

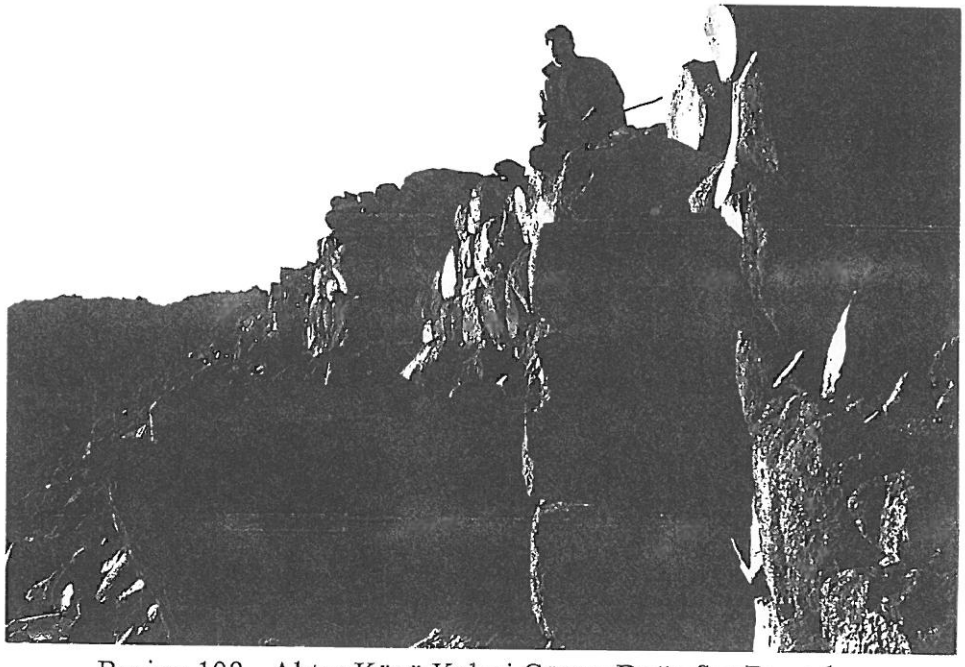

Resim: 108- Aktaş Köyü Kalesi Güney-Doğu Sur Duvarları

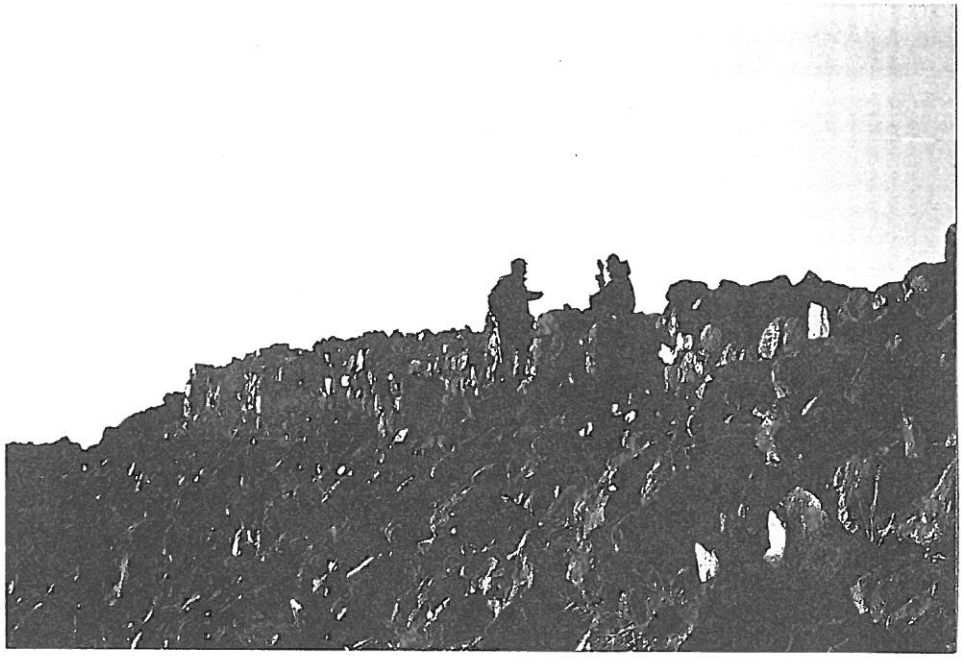

Resim: 109- Aktaş Köyü Kalesi Güney-Doğu Sur Duvarları

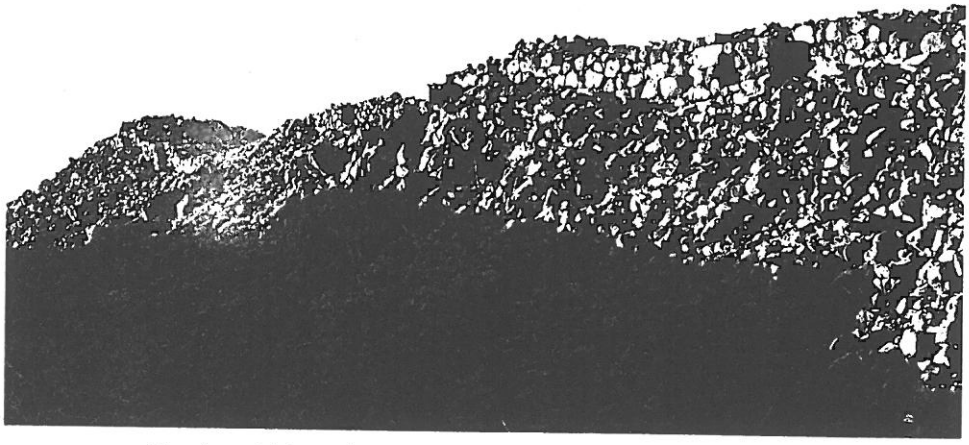

Resim: 110- Aktaş Köyü Kalesi Güney surları

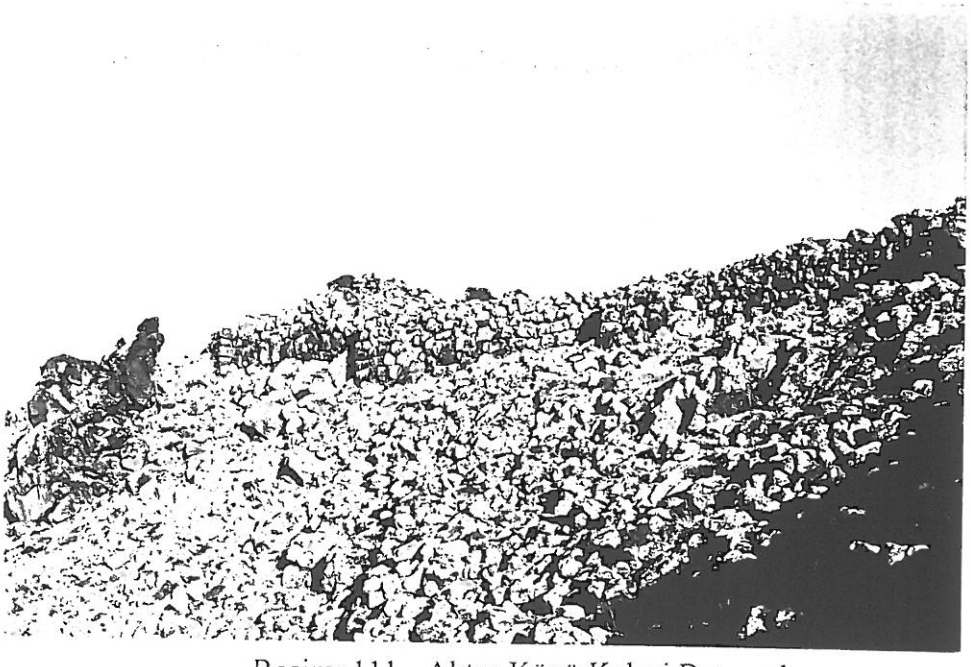

Resim: 111- Aktaş Köyü Kalesi Batı surları

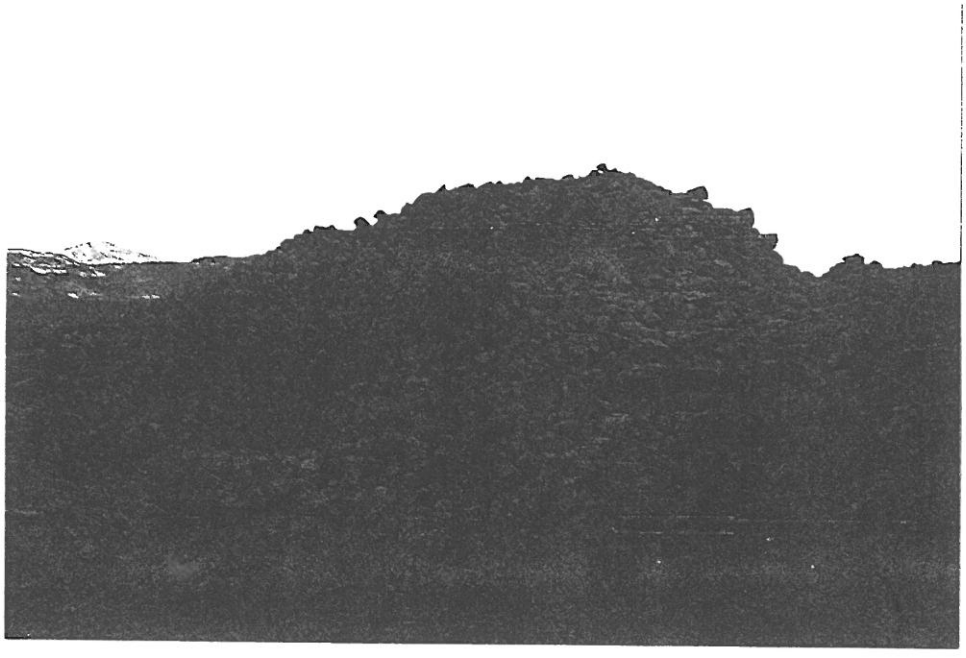

Resim: 112- Aktaş Köyü Kalesi Batı Burcu Kalıntısı

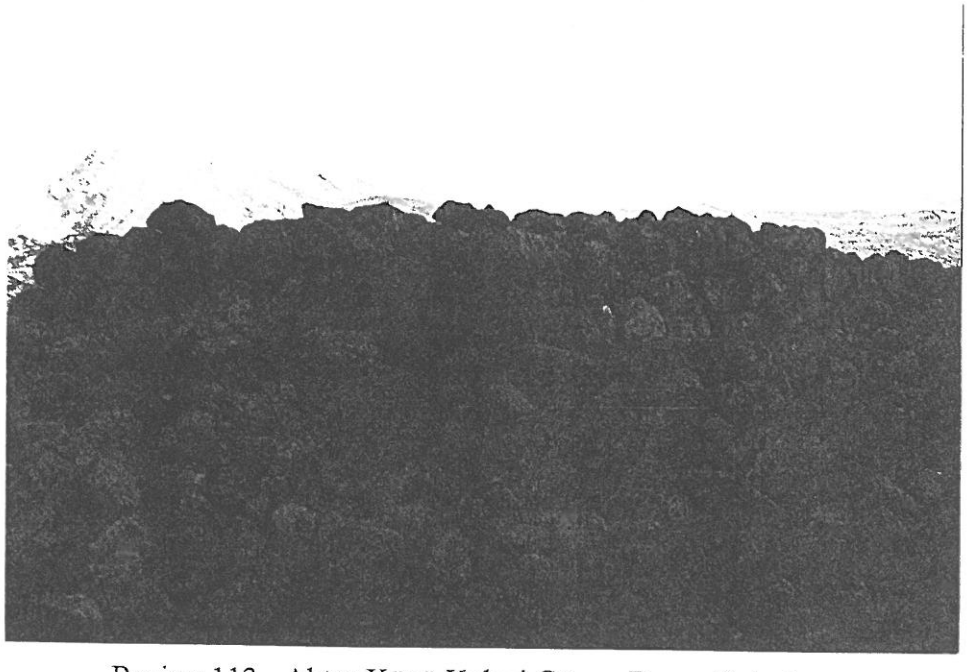

Resim: 113- Aktaş Köyü Kalesi Güney Burcu Kalıntısı

Resim: 114- Aktaş Köyü Kalesi Güneyinde Yer Alan Taraça

Resim: 115- Aktaş Köyü Kalesi Doğu Surları

Resim: 116- Aktaş Köyü Kalesinin Güney-Doğusunda Yer Alan Eski Yerleşim İzleri

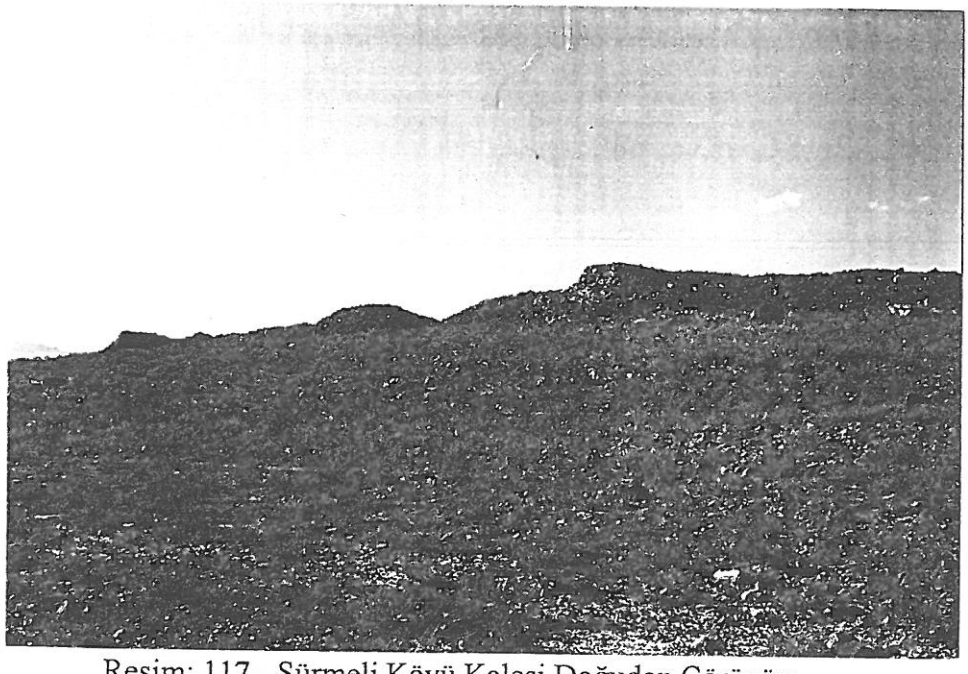

Resim: 117- Sürmeli Köyü Kalesi Doğudan Görünüm

Resim: 118- Sürmeli Köyü Kalesi Doğu Sur Duvarı

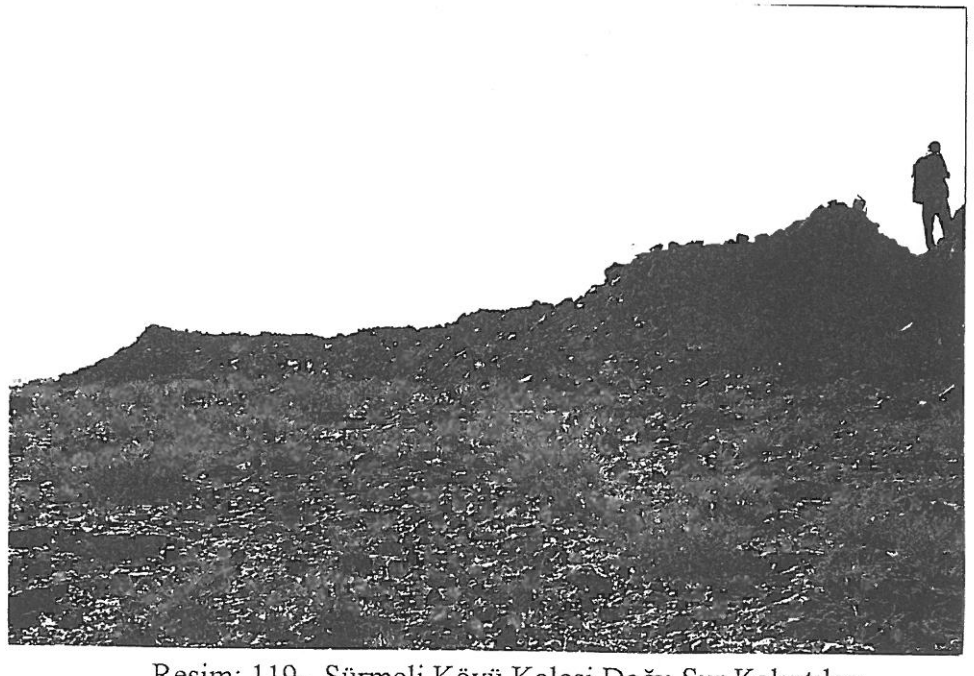

Resim: 119- Sürmeli Köyü Kalesi Doğu Sur Kalıntıları

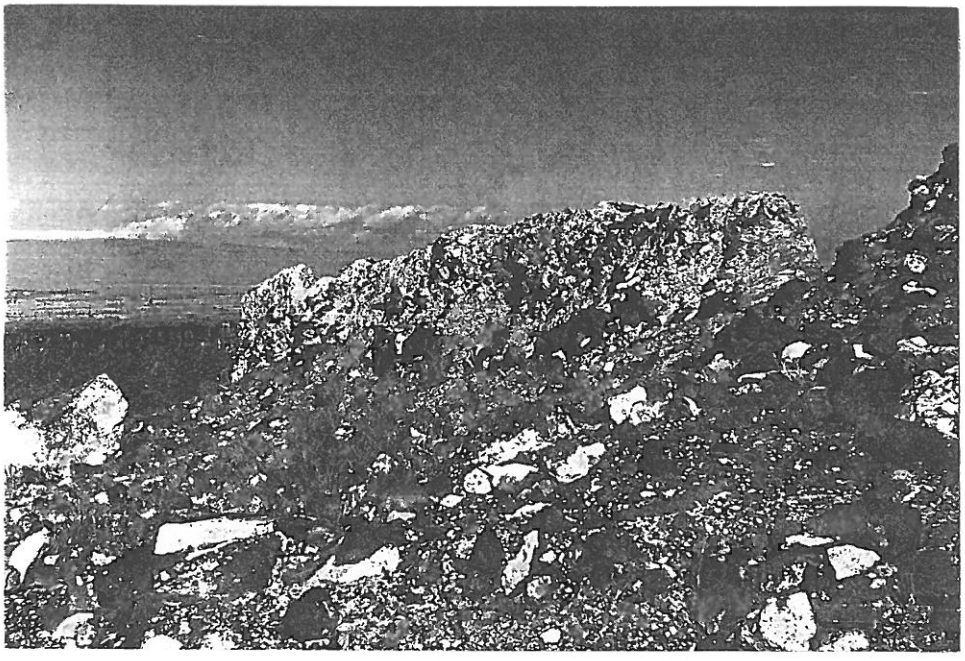

Resim: 120- Sürmeli Köyü Kalesi Doğu Sur Kalıntıları

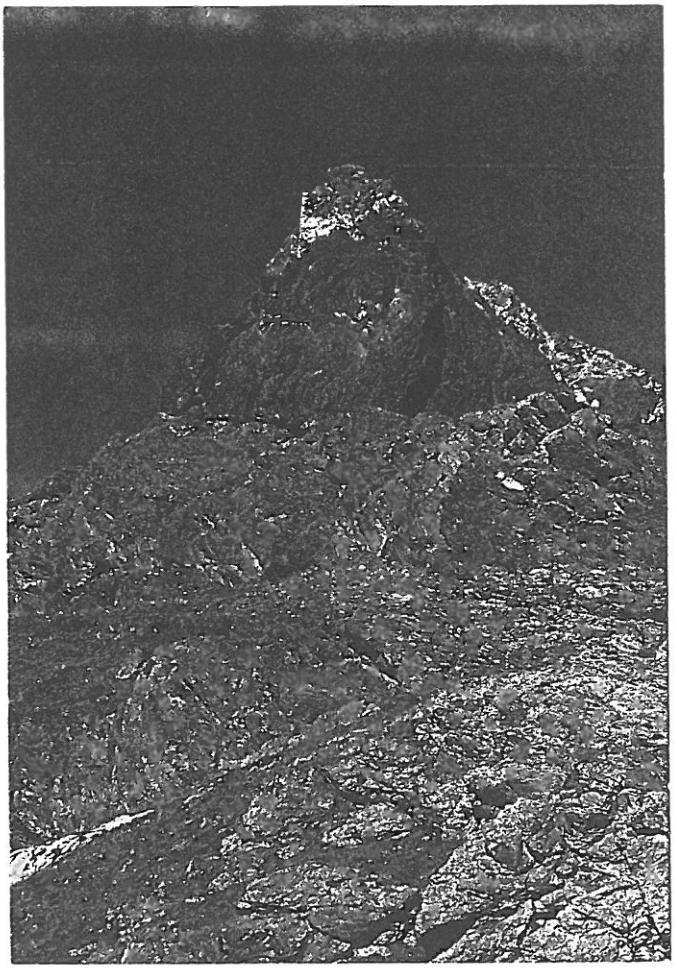

Resim: 121- Gaziler Köroğlu Kalesinin Oturduğu Tepenin Konumu

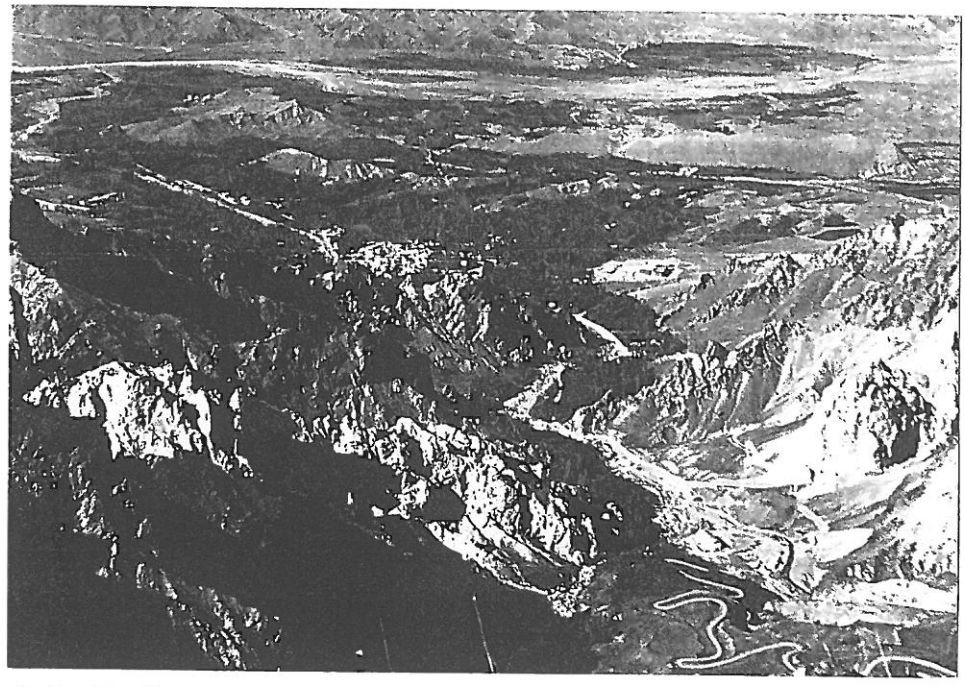

Resim: 122- Gaziler Köroğlu Kalesinden Gaziler ve Aras Vadisinin Görünümü

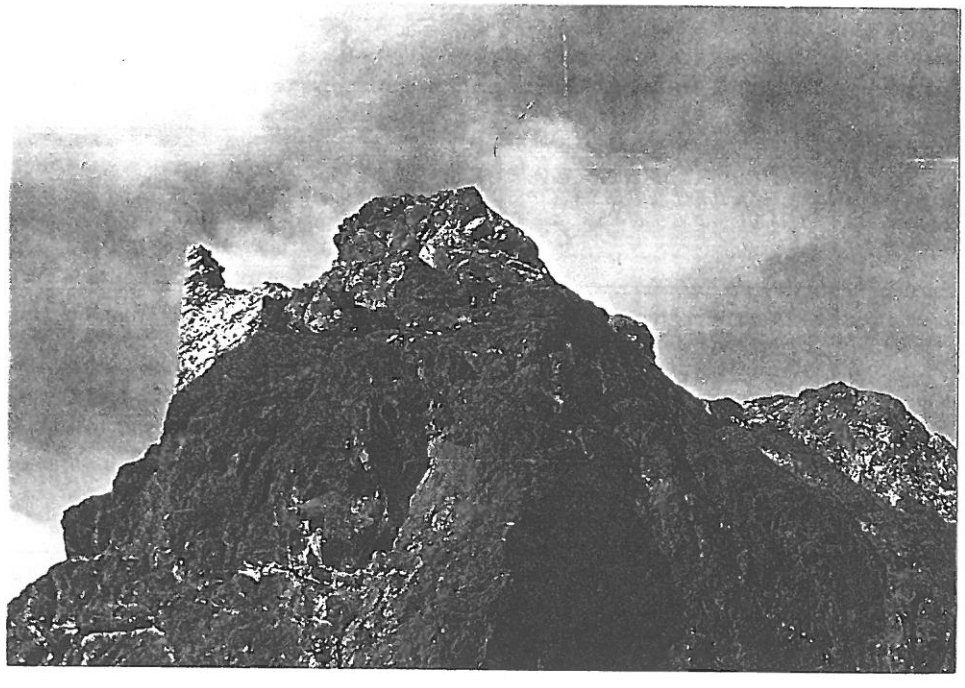

Resim: 123- Gaziler Köroğlu Kalesinin Güney-Doğudan Görünümü

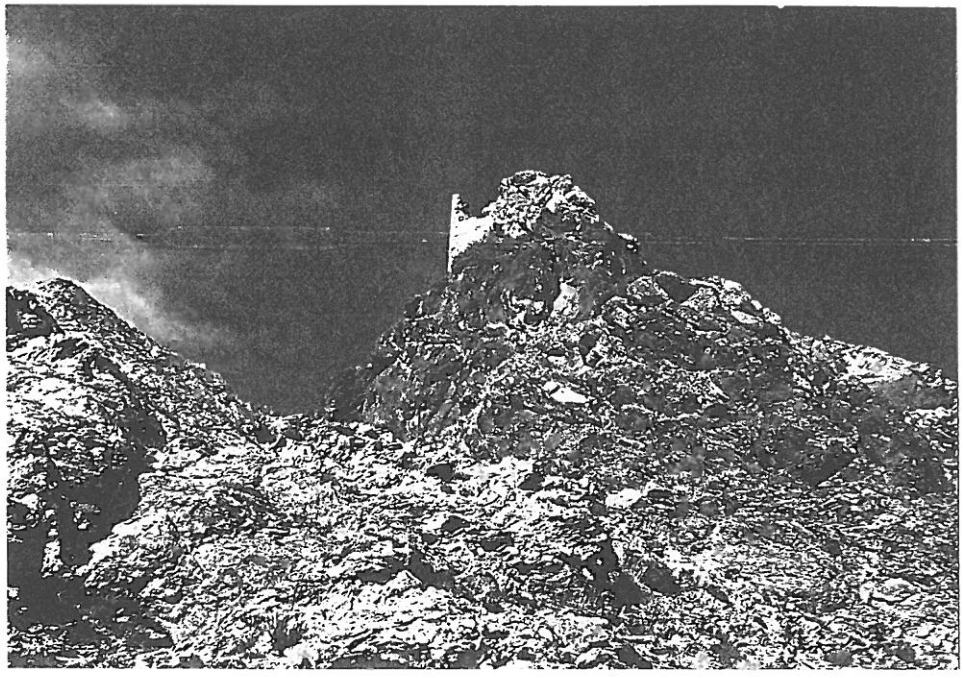

Resim: 124- Gaziler Köroğlu Kalesinin Güneyden Görünümü

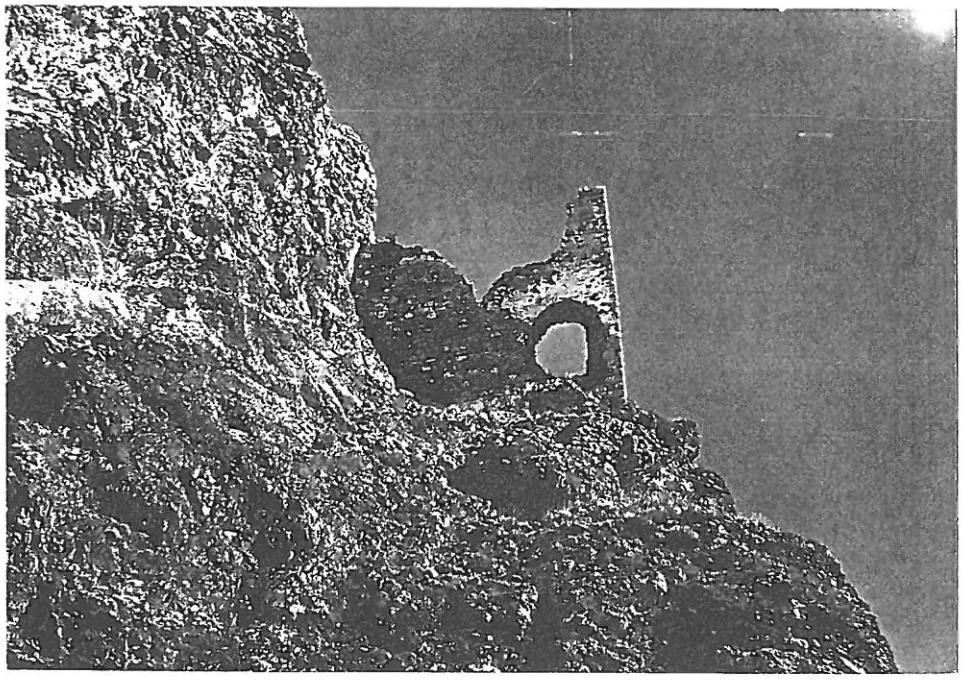

Resim: 125- Gaziler Köroğlu Kalesi Kuzey-Batıdan Görünümü

Resim: 126- Gaziler Köroğlu Kalesinin Güneyindeki Yerleşim İzleri

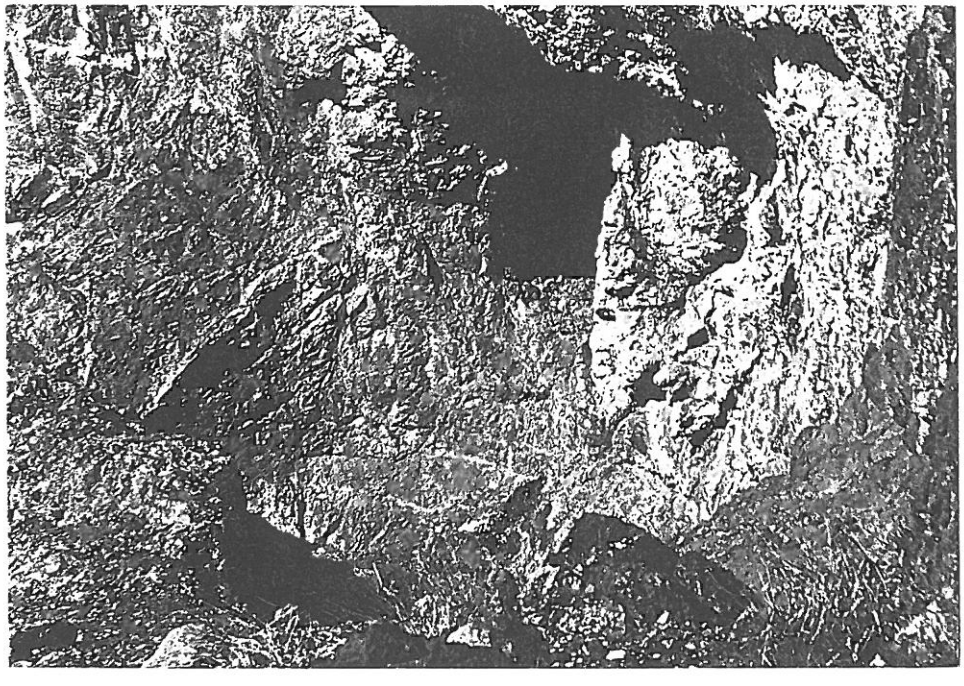

Resim: 127- Gaziler Köroğlu Kalesinin Su Kuyusu

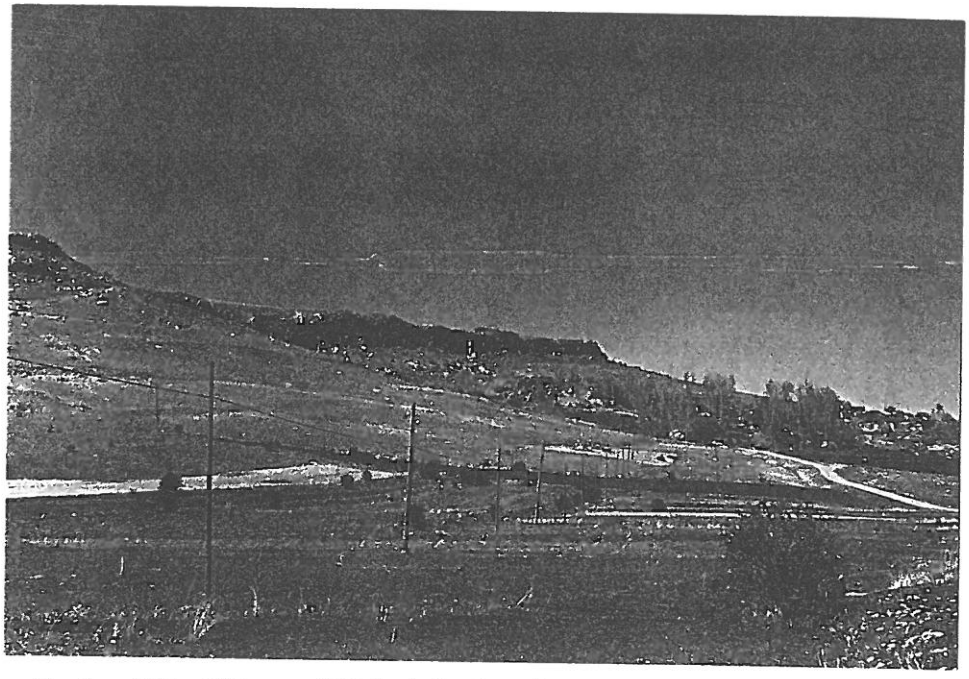

Resim: 128- Yüceotağ Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel görünümü

Resim: 129- Yüceotağ Kalesinin Doğusundaki Kayalıklar

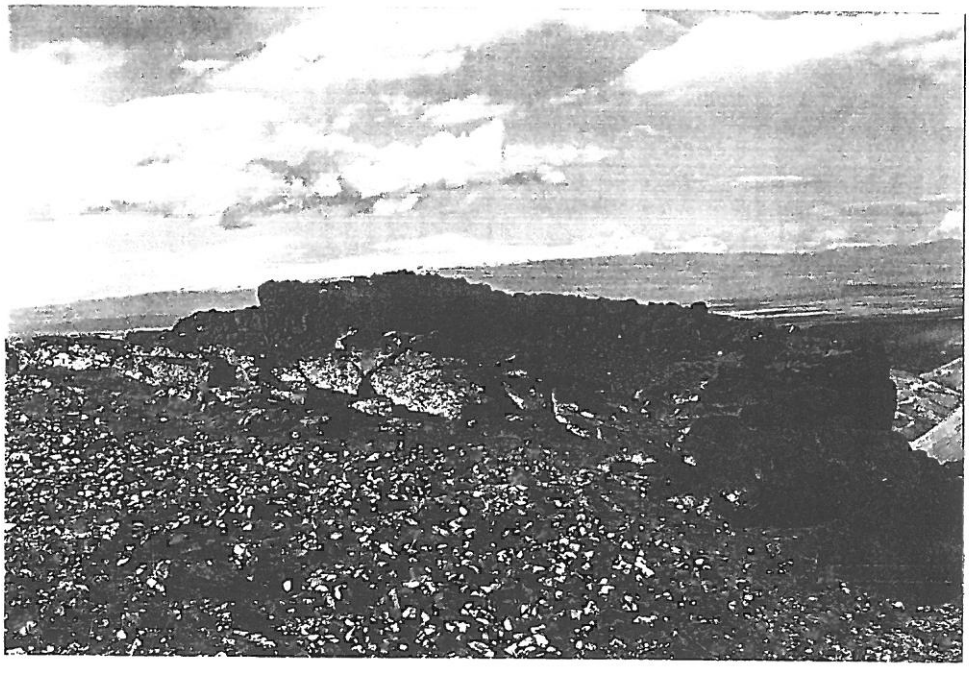

Resim: 130- Yüceotağ Kalesinin Güneyden Görünüşü

Resim: 131- Yüceotağ Kalesinin İçinde Yer Alan Yapı Kalıntıları

Resim: 132- Yüceotağ Kalesinin Güney-Batıdan Görünümü

Resim: 133- Yüceotağ Kalesinin Güney-Doğudan Görünümü

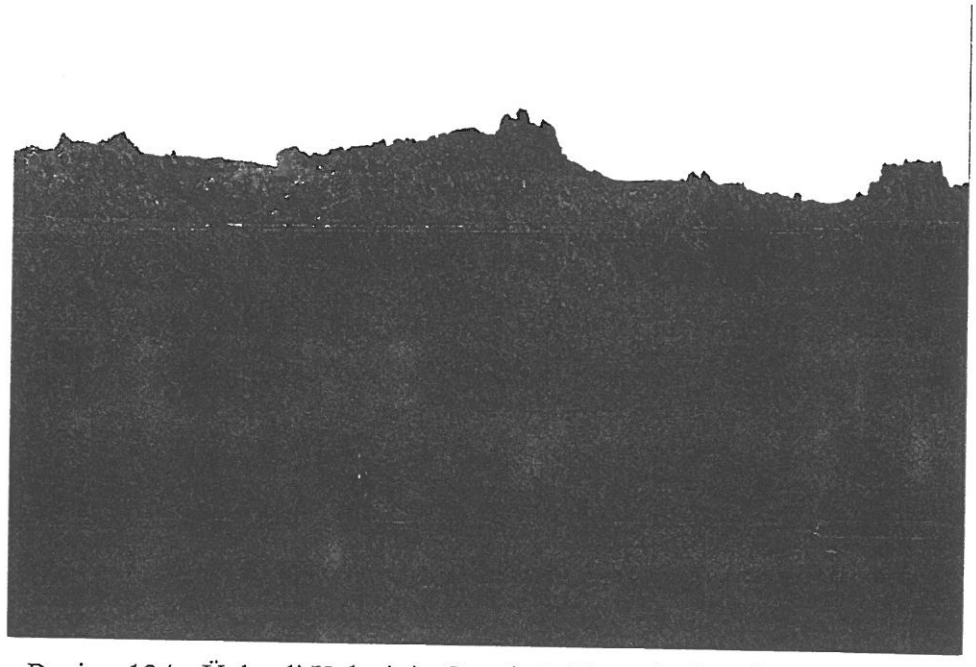

Resim: 134- Ünlendi Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel Konumu

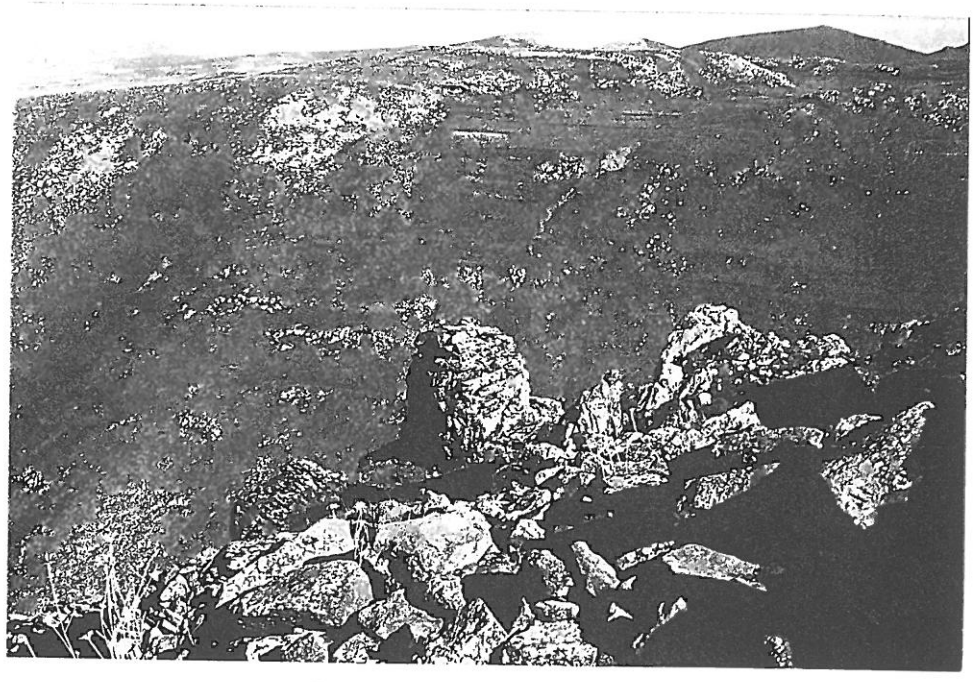

Resim: 135- Ünlendi Kalesinden Vadinin Doğu Görünümü

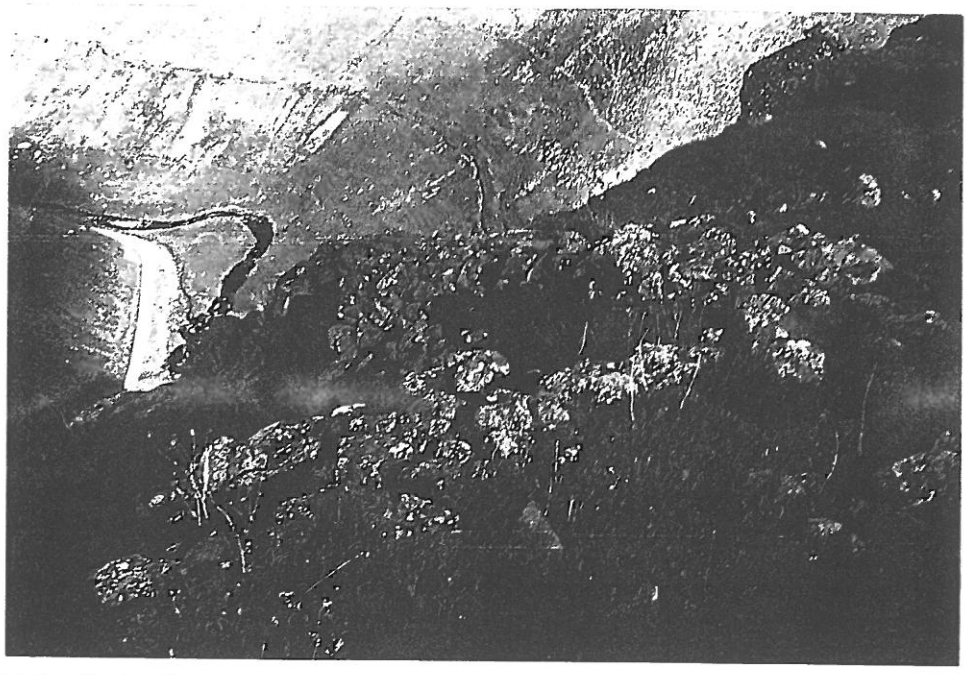

Resim: 136- Ünlendi Kalesinin Kuzey-Doğu Sur Kalıntıları ve Vadinin Görünümü

Resim: 137- Ünlendi Kalesi kuzey-Doğu Sur Kalıntıları

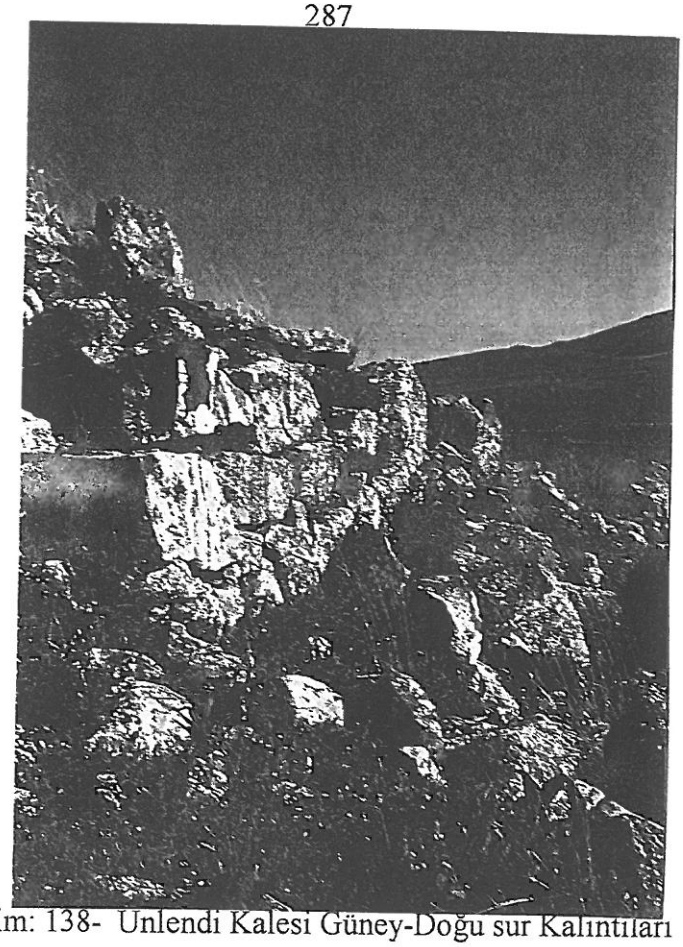

Resim: 138- Ünlendi Kalesi Güney-Doğu sur Kalıntıları

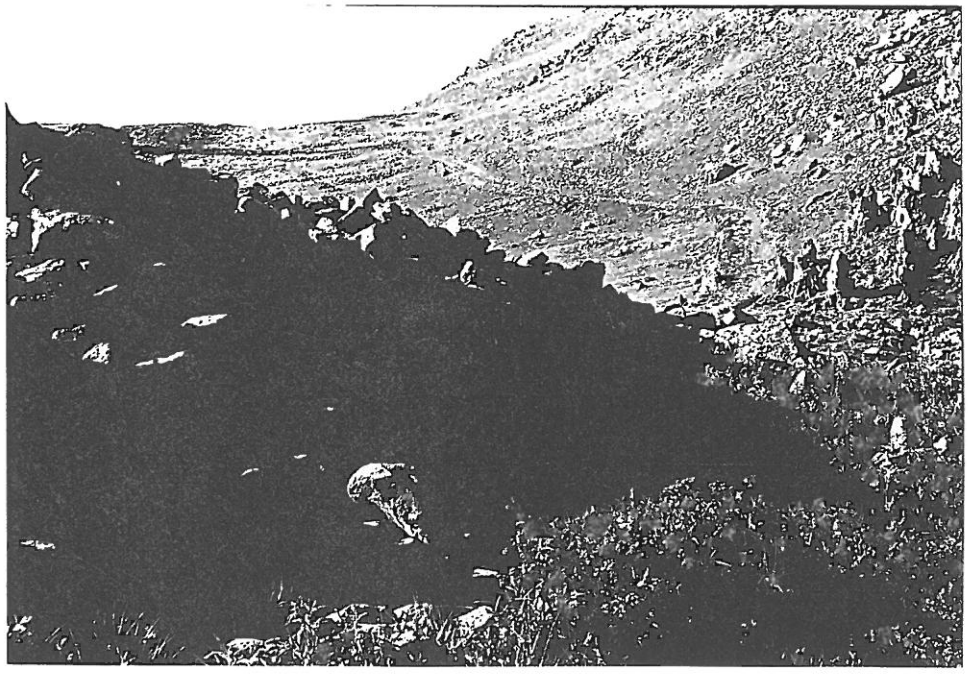

Resim: 139- Ünlendi Kalesi Kuzey-Batı Sur Kalıntıları

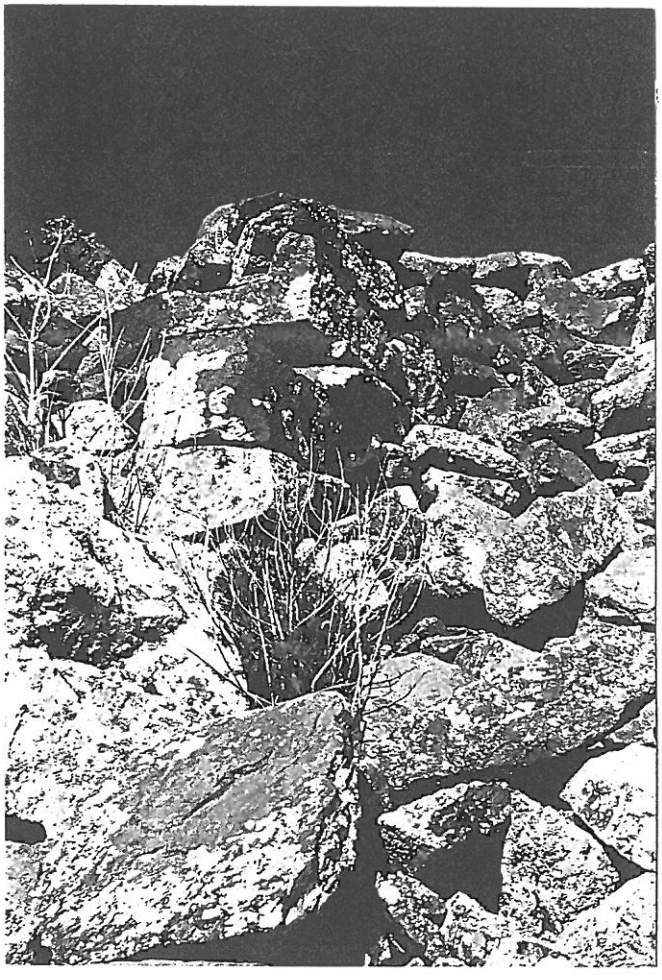

Resim: 140- Ünlendi Kalesi Batı Sur Ayağı

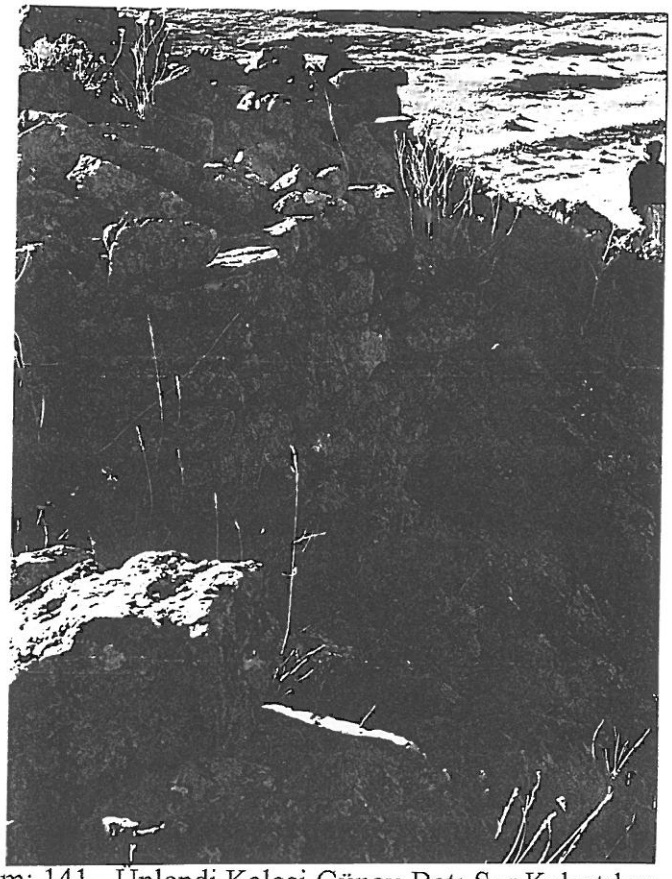

Resim: 141- Ünlendi Kalesi Güney-Batı Sur Kalıntıları

Resim: 142- Ünlendi Kalesi Kuzey Sur Kalıntıları

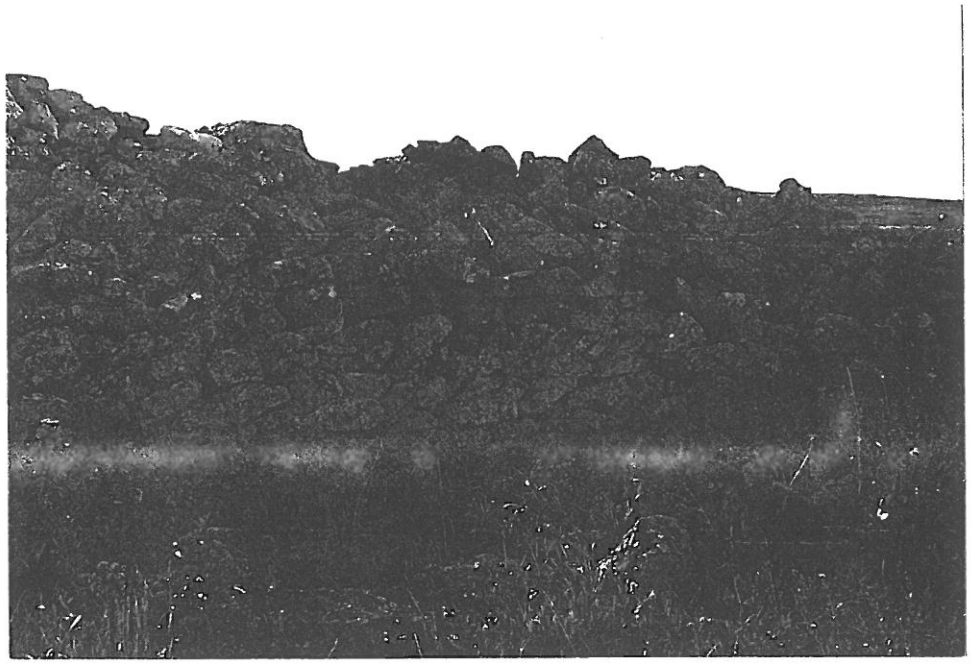

Resim: 143- Ünlendi Kalesi Batı Sur Kalıntıları

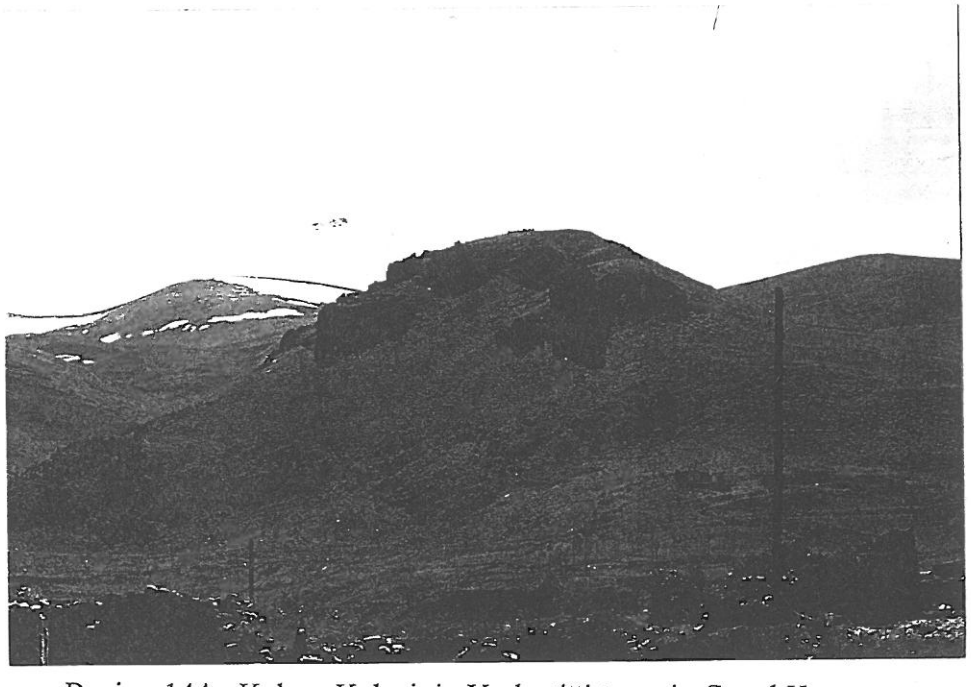

Resim: 144- Kalaça Kalesinin Yerleştiği tepenin Genel Konumu

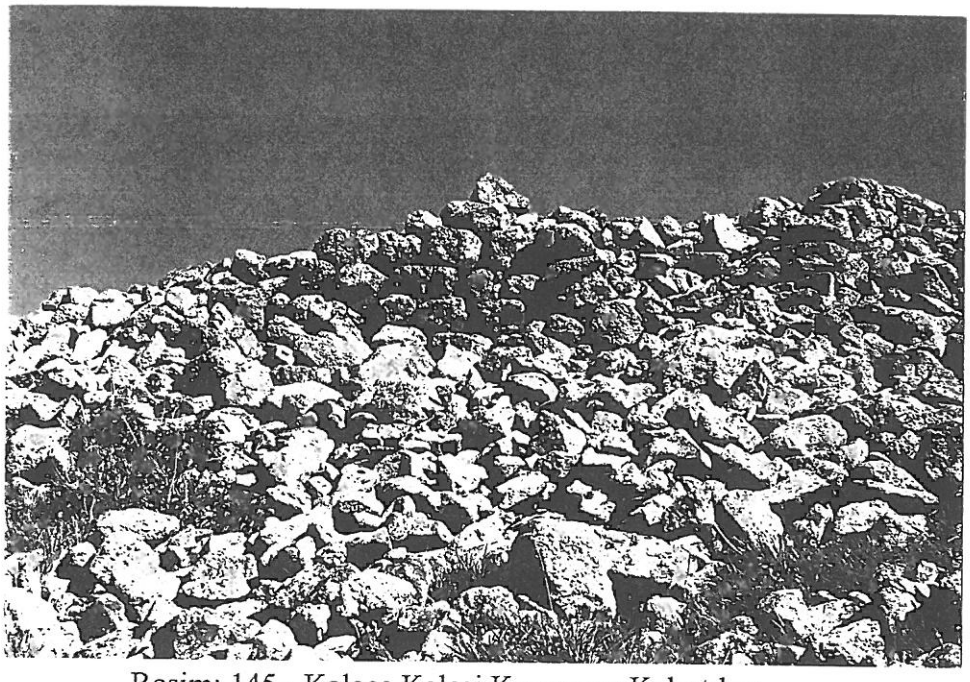

Resim: 145- Kalaça Kalesi Kuzey sur Kalıntıları

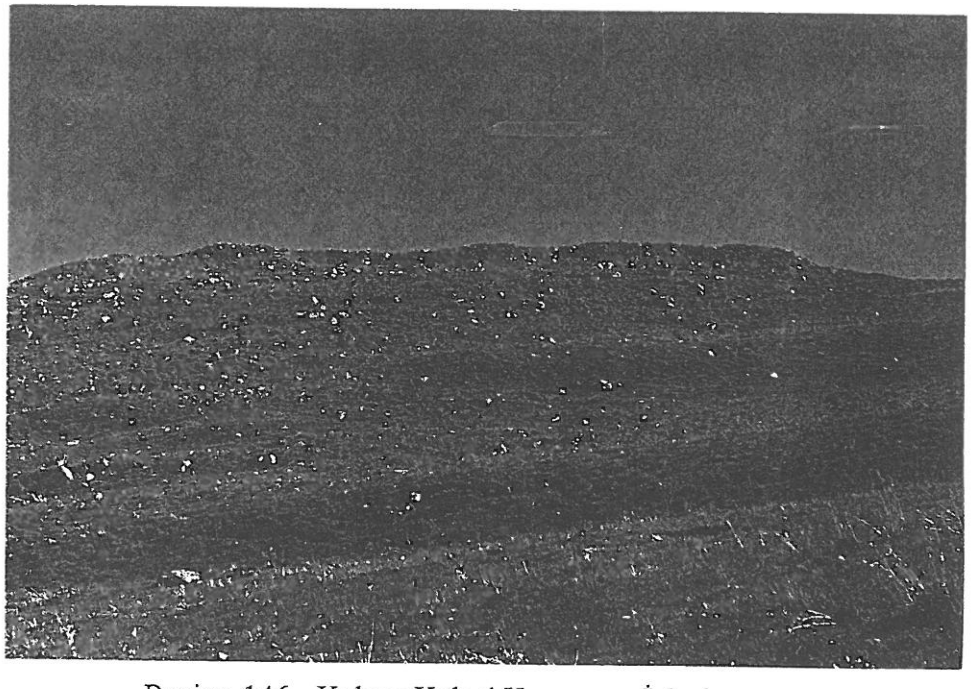

Resim: 146- Kalaça Kalesi Kuzey sur İzleri

Resim: 147- Kalaça Kalesinin Kuzey Taraftan Genel Görünümü

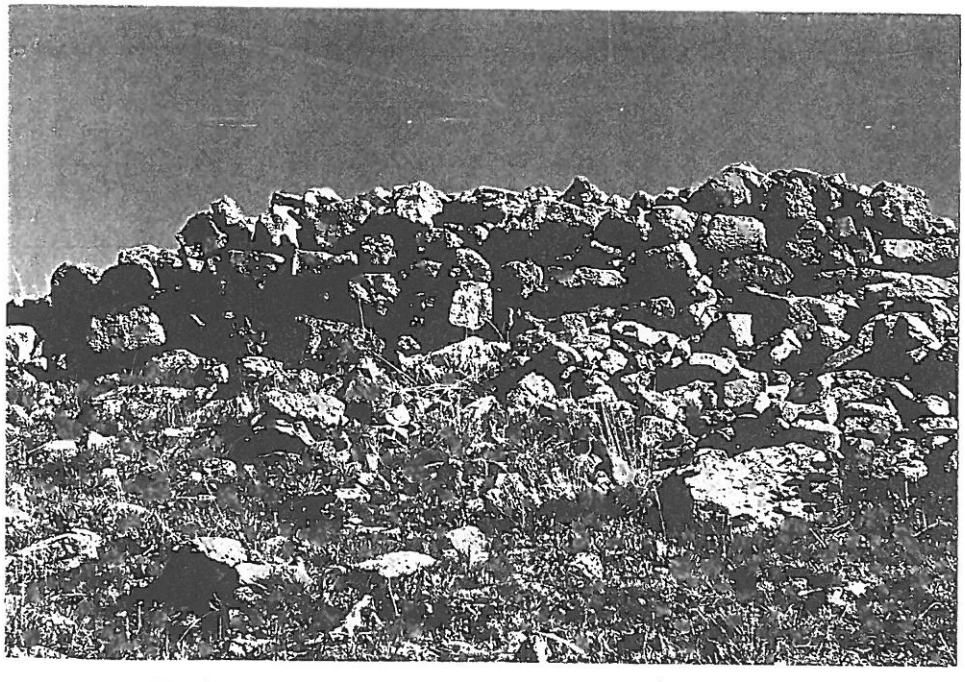

Resim: 148- Kalaça Kalesi Kuzey Sur İzleri

Resim: 149- Kalaça Kalesi Kuzey-Batı Sur İzleri

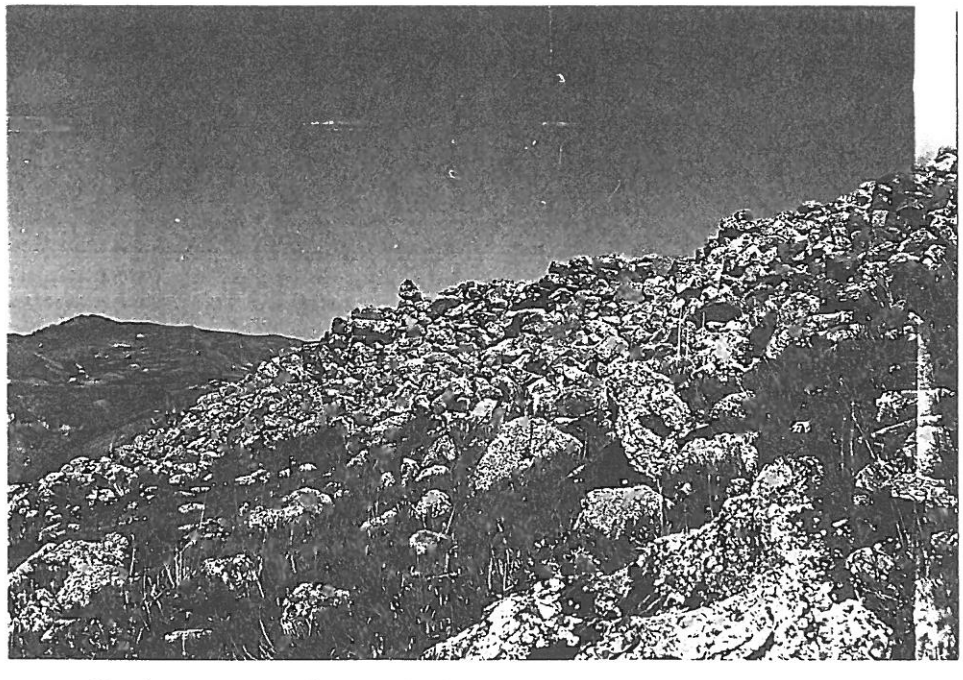

Resim: 150- Kalaça Kalesi Kuzey-Batı Sur Kalıntıları

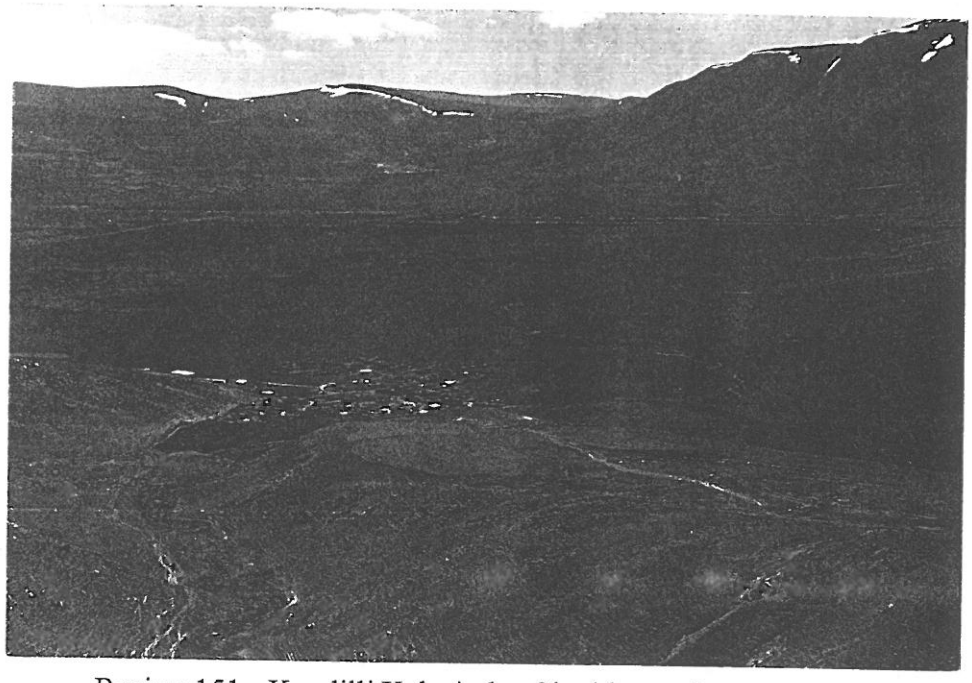

Resim: 151- Kandilli Kalesinden Sinekler yaylasının görünümü

Resim: 152- Kandilli Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel Görünümü

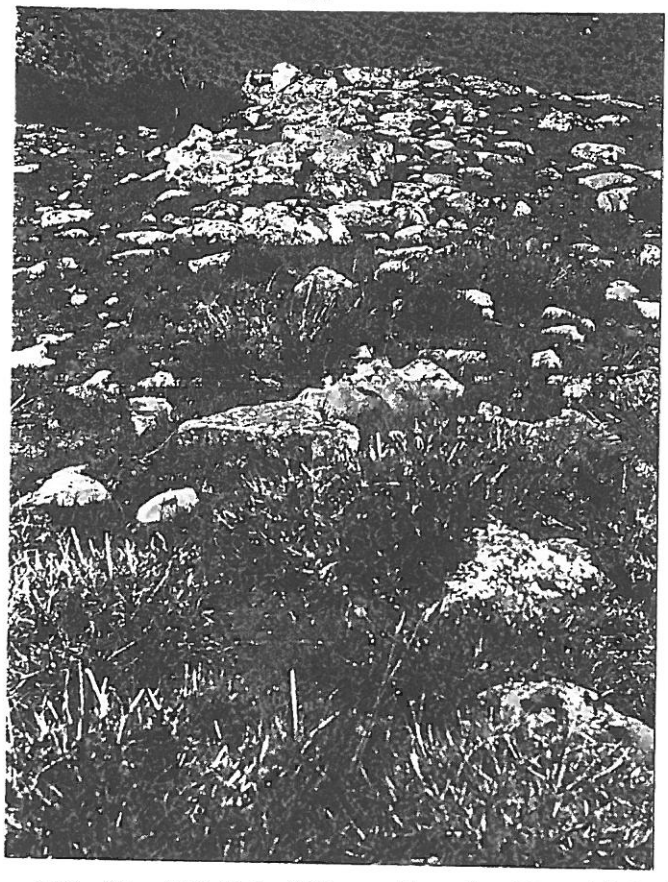

Resim: 153- Kandilli Kalesi Kuzey-Batı Sur Temel İzleri

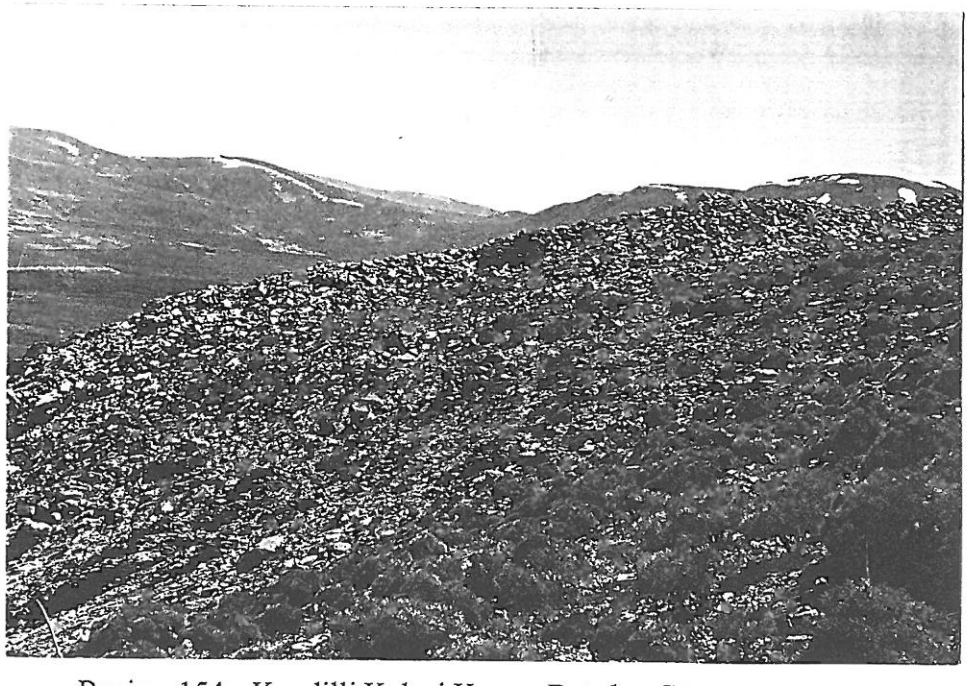

Resim: 154- Kandilli Kalesi Kuzey-Batıdan Görünüm

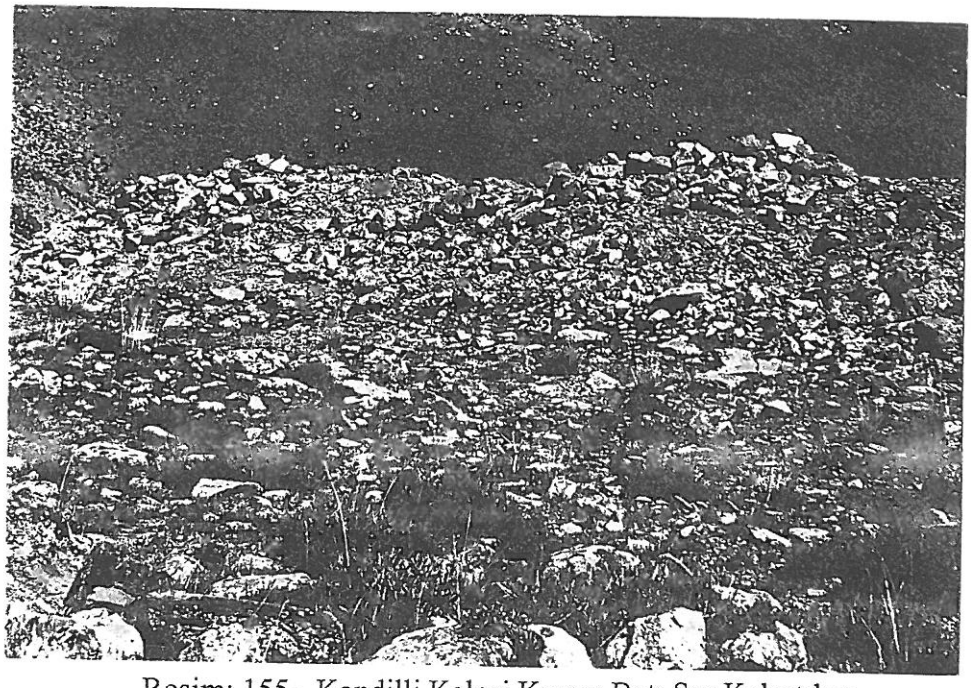

Resim: 155- Kandilli Kalesi Kuzey-Batı Sur Kalıntıları

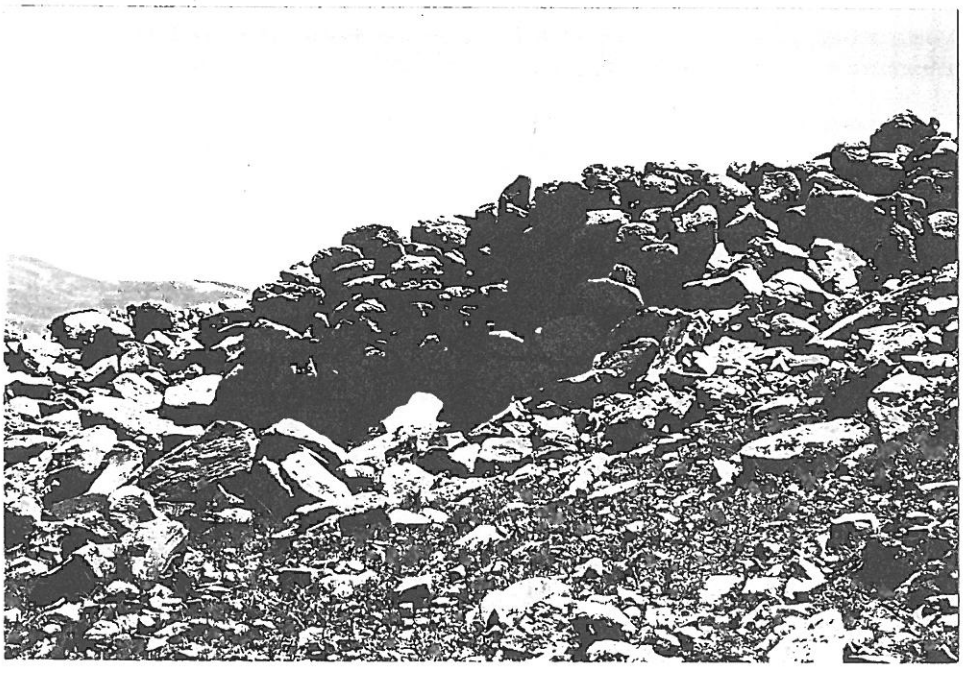

Resim: 156- Kandilli Kalesi Kuzey-Batı Sur Kalıntıları

Resim: 157- Kandilli Kalesi Kuzey-Batı Sur Kalıntıları

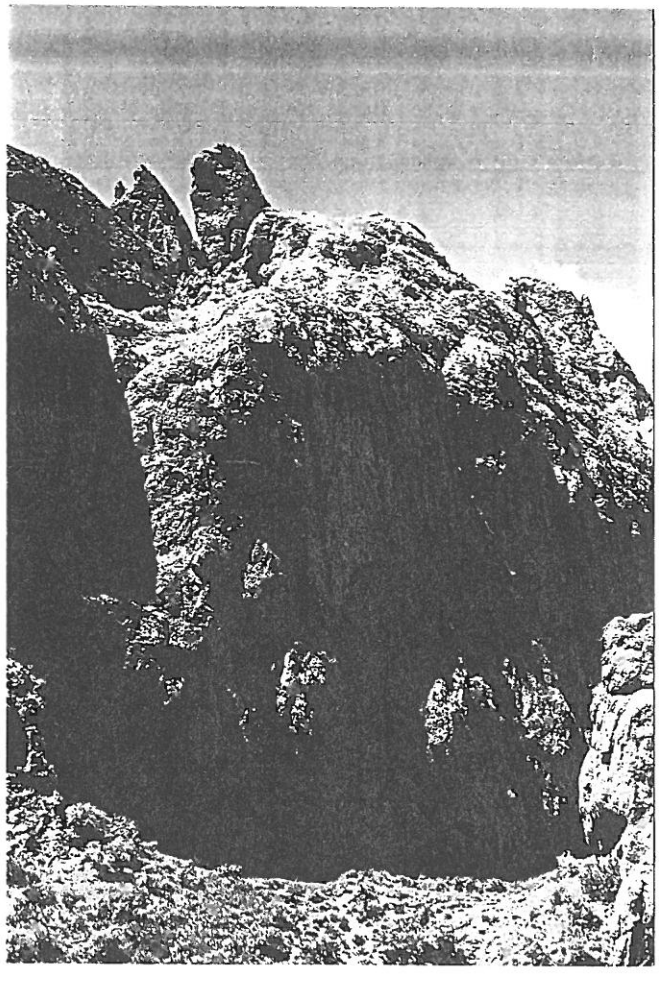

Resim: 158- Şedik Kalesi Kayalıkları

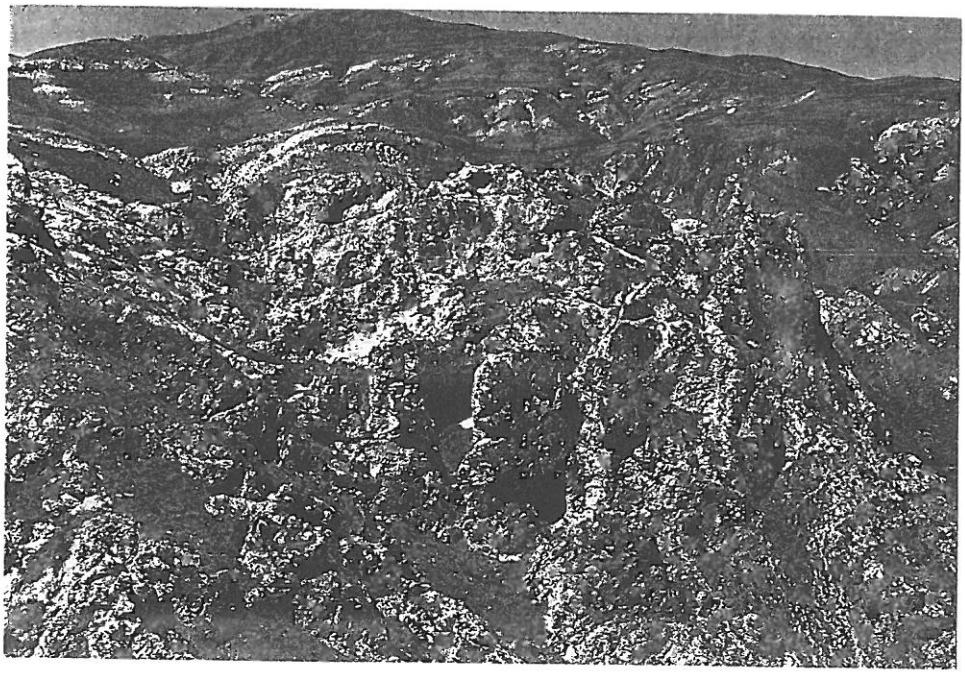

Resim: 159- Şedik Kalesinin Yerleştiği Vadinin Genel Görünümü

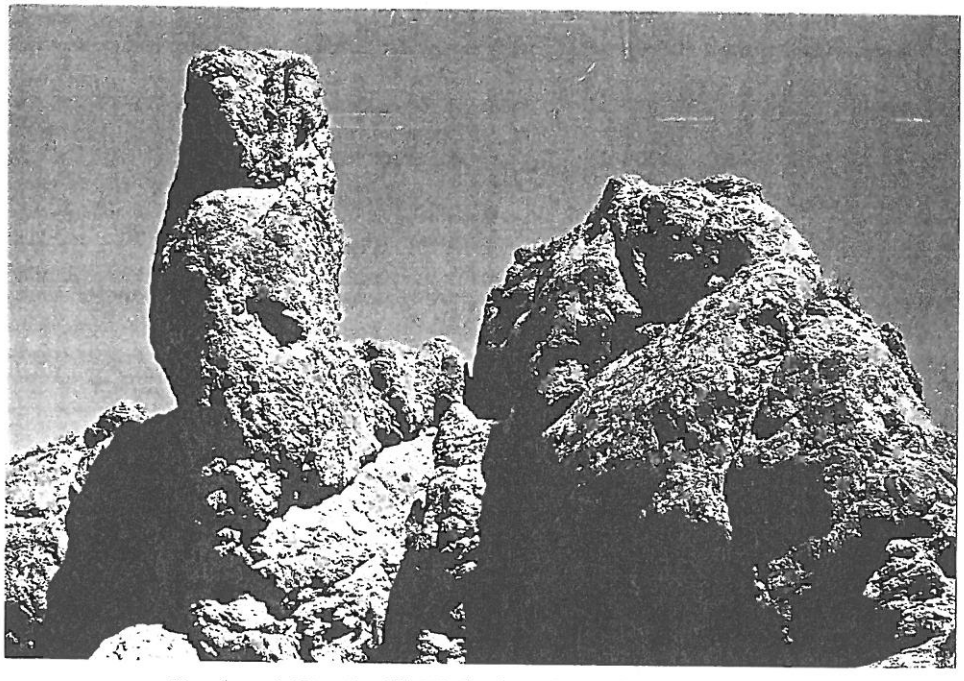

Resim: 160- Şedik Kalesi Kule Kalıntıları

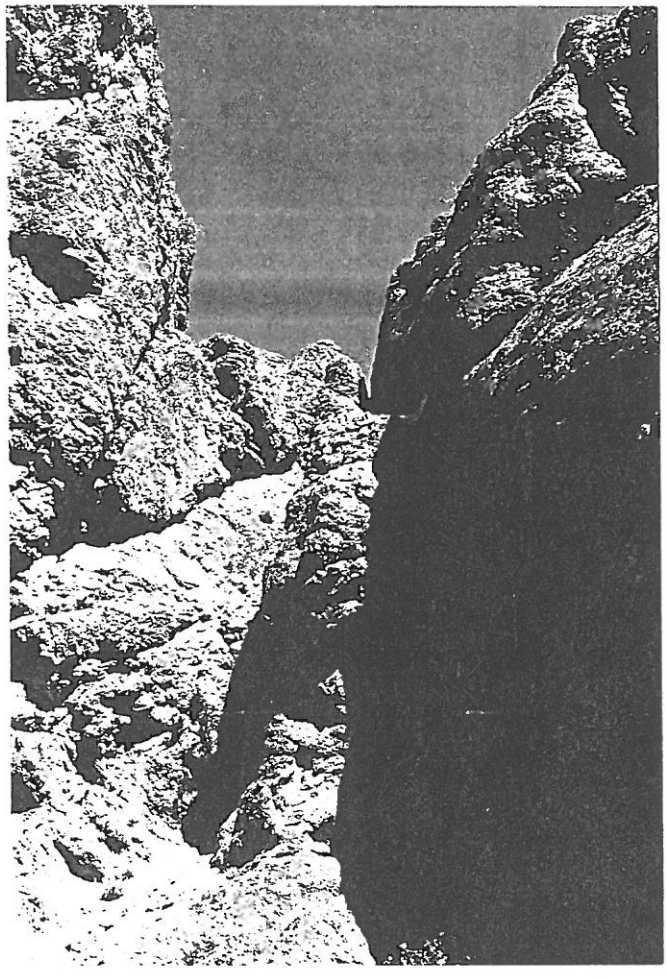

Resim: 161- Şedik Kalesi Kule Kalıntıları

Resim: 162- Şedik Kalesi Kayaya Oyulmuş Su Deposu

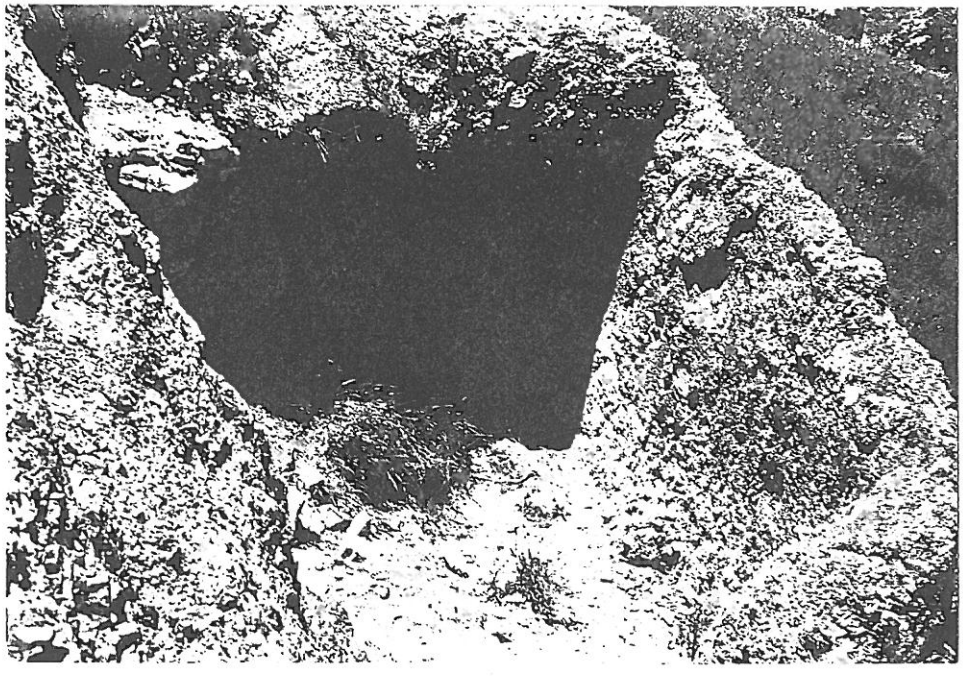

Resim: 163- Şedik Kalesi Kayaya Oyulmuş Su Deposu

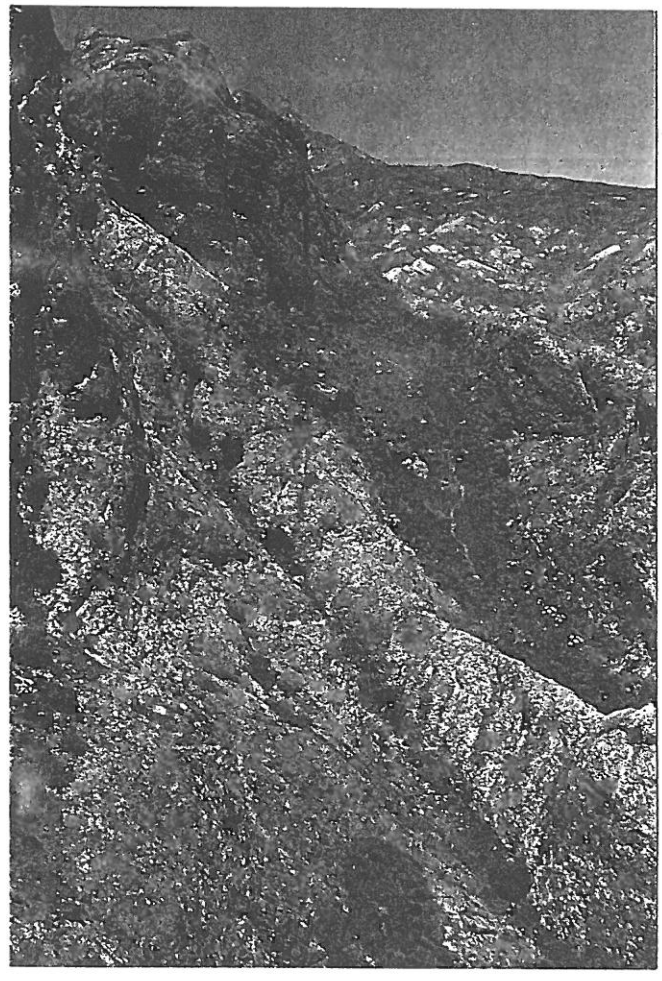

Resim: 164- Şedik Kalesi Kayalara Oyulmuş su Kanalı

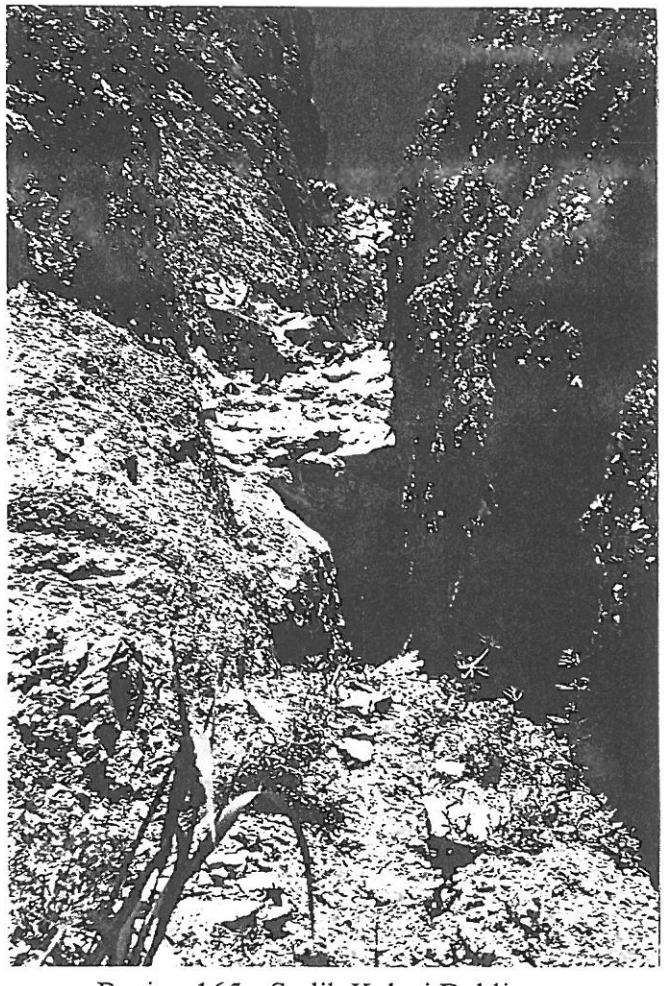

Resim: 165- Şedik Kalesi Dehliz

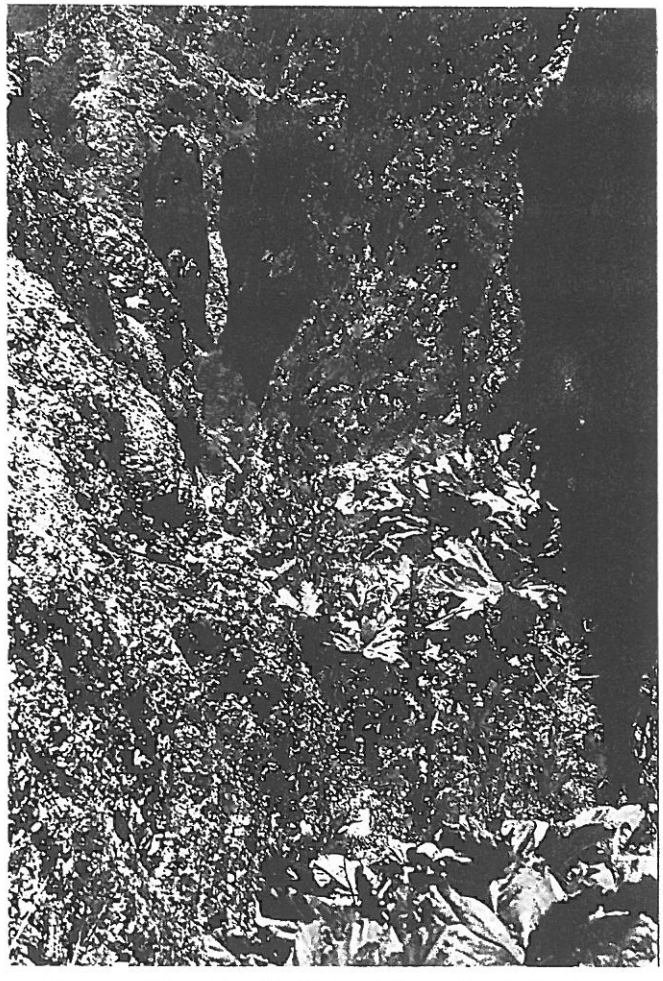

Resim: 166- Şedik Kalesi Suya İnen Geçit

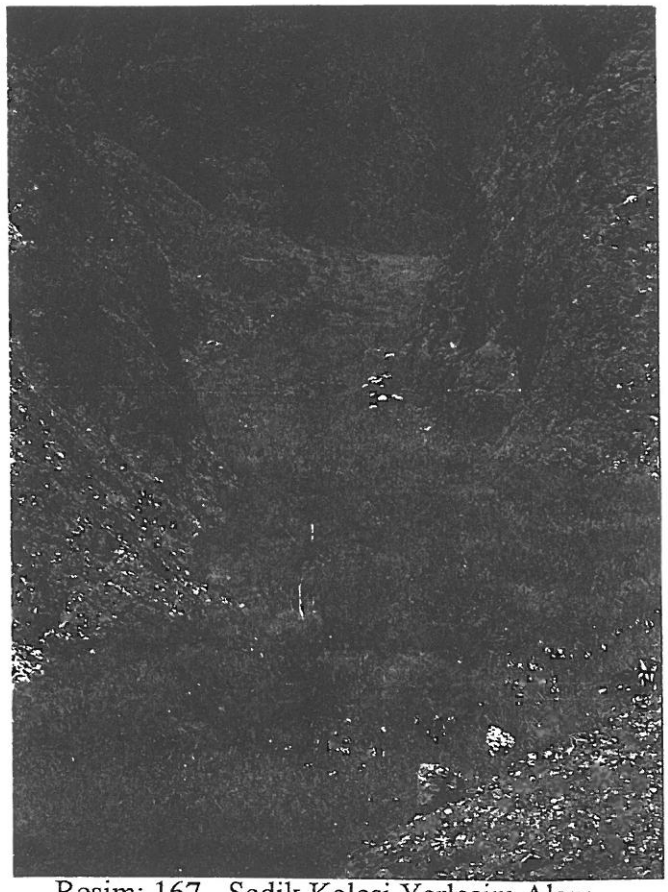

Resim: 167- Şedik Kalesi Yerleşim Alanı

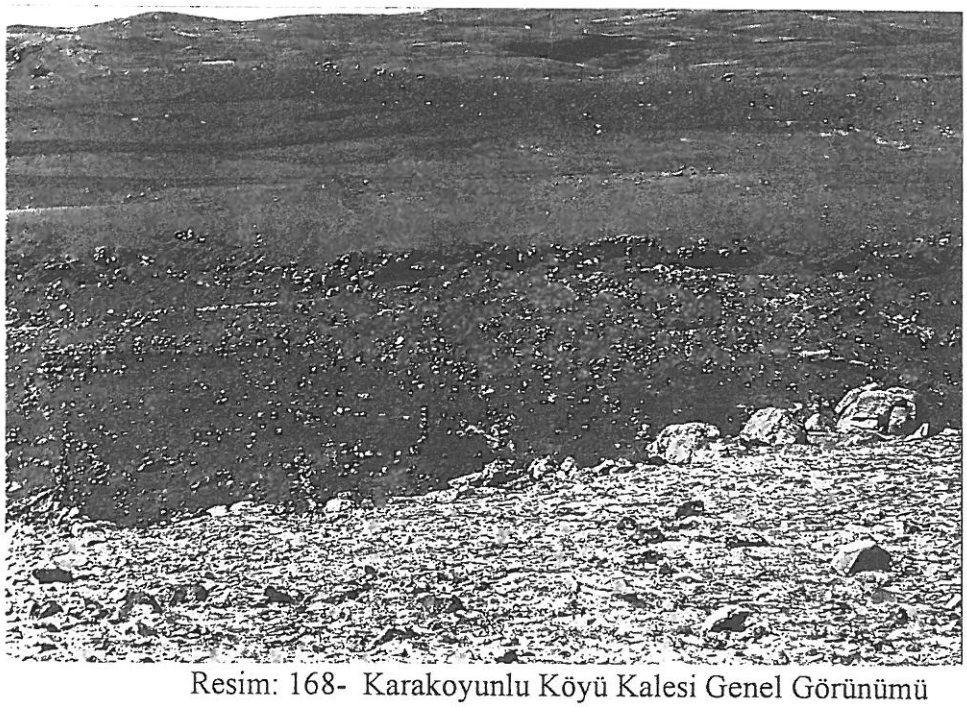

Resim: 168- Karakoyunlu Köyü Kalesi Genel Görünümü

Resim: 169- Karakoyunlu Köyü Kalesi Yapı Kalıntıları

Resim: 170- Karakoyunlu Köyü Kalesi Bina Kalıntıları

Resim: 171- Karakoyunlu Köyü Kalesi sur Temel İzleri

Resim: 172- Karakoyunlu Köyü Kalesi Bina Kalıntıları

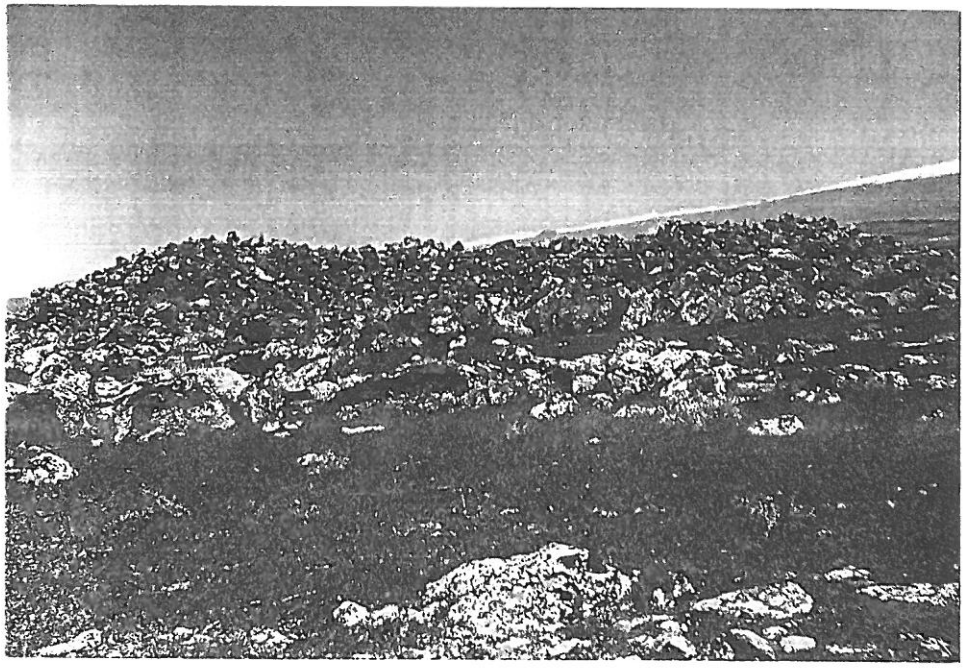

Resim: 173- Karakoyunlu Köyü Kalesi Sur Kalıntıları

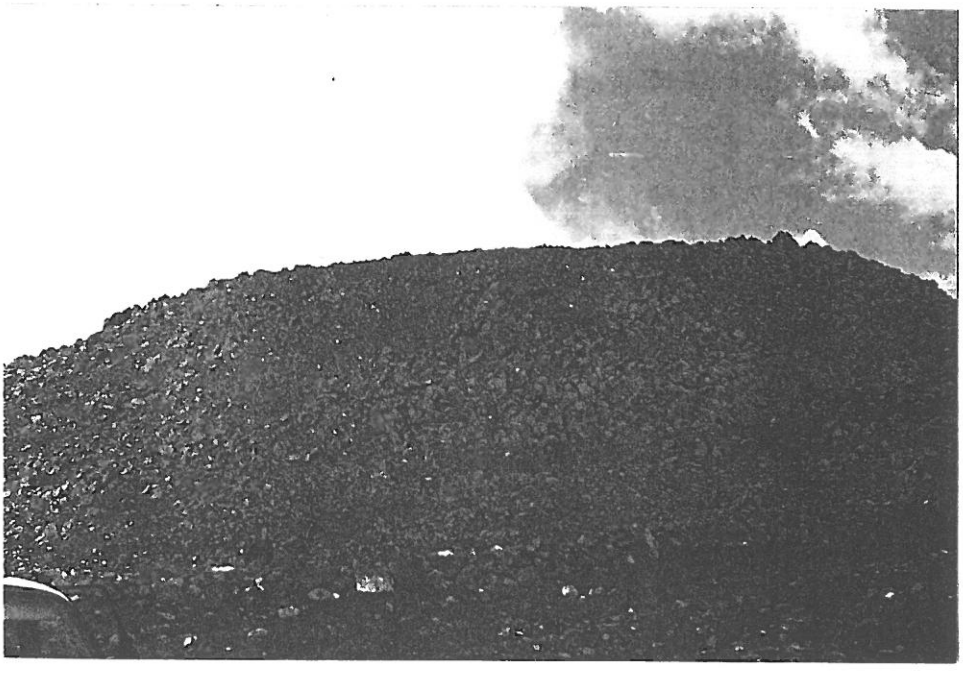

Resim: 174- Aşık Hüseyin Kalesi oturduğu Tepenin genel Konumu

Resim: 175- Aşık Hüseyin Kalesinden Katırlı Tepesi ve Ovanın Genel Görünümü

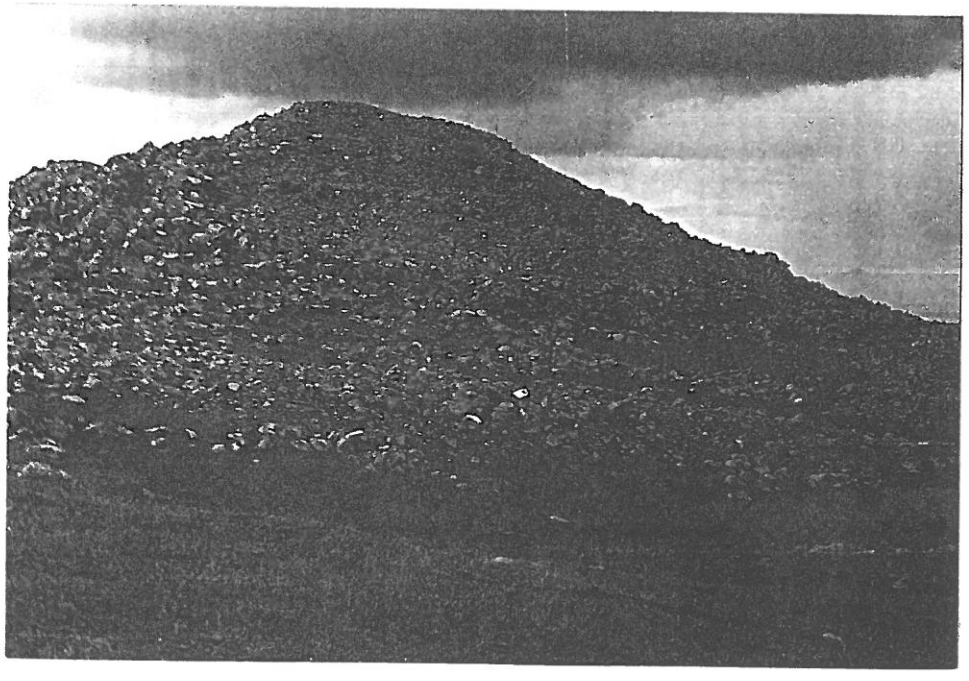

Resim: 176- Aşık Hüseyin Kalesi Bina Kalıntıları

Resim: 177- Aşık Hüseyin Kalesi Yerleşim İzleri

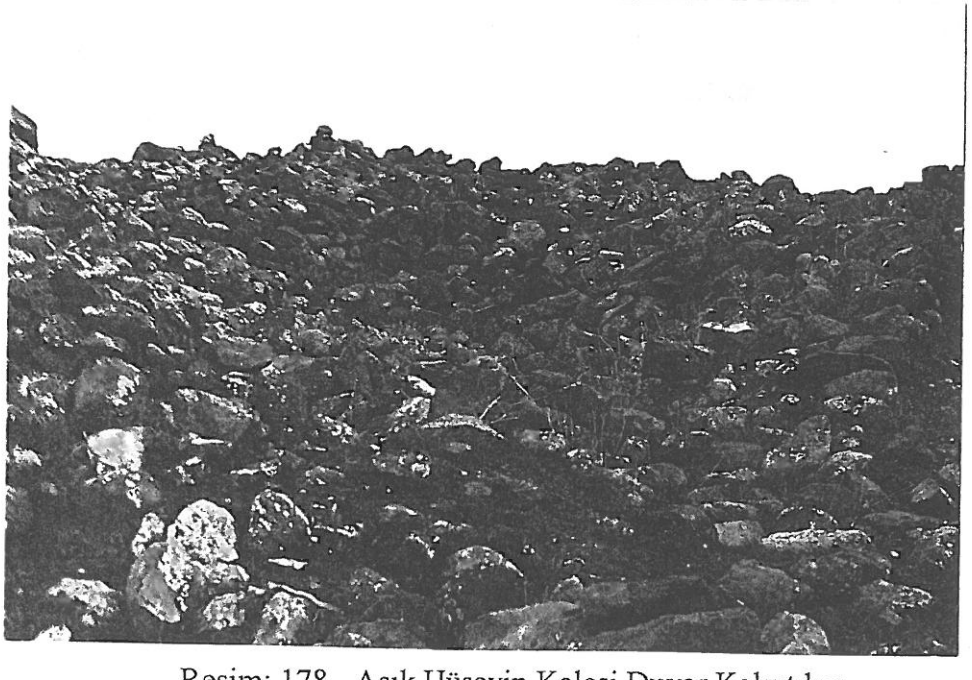

Resim: 178- Aşık Hüseyin Kalesi Duvar Kalıntıları

Resim: 179- Aşık Hüseyin Kalesi Yerleşim İzleri

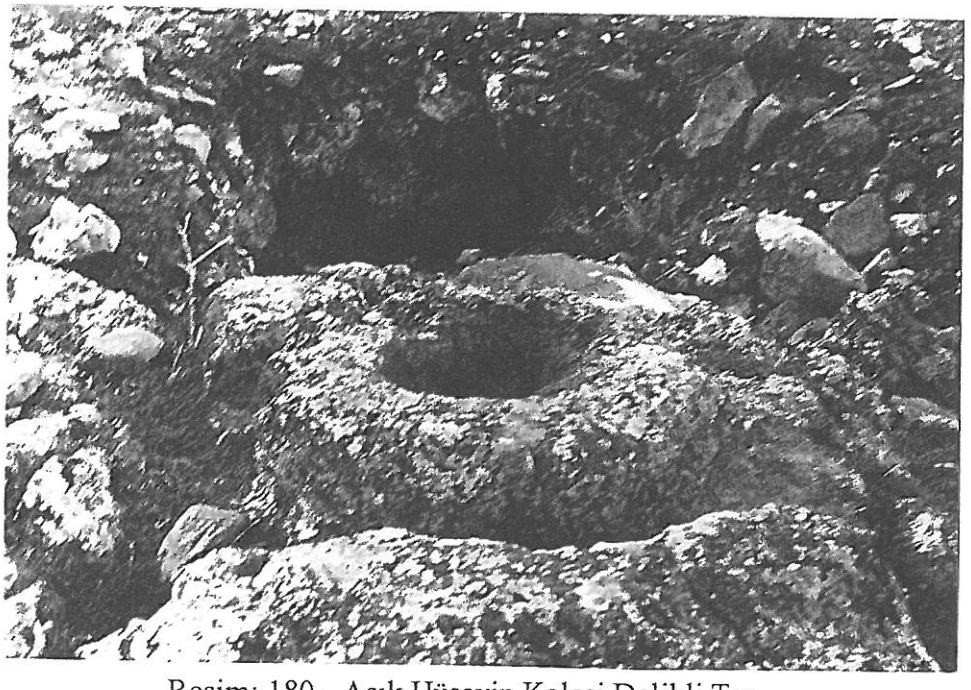

Resim: 180- Aşık Hüseyin Kalesi Delikli Taş

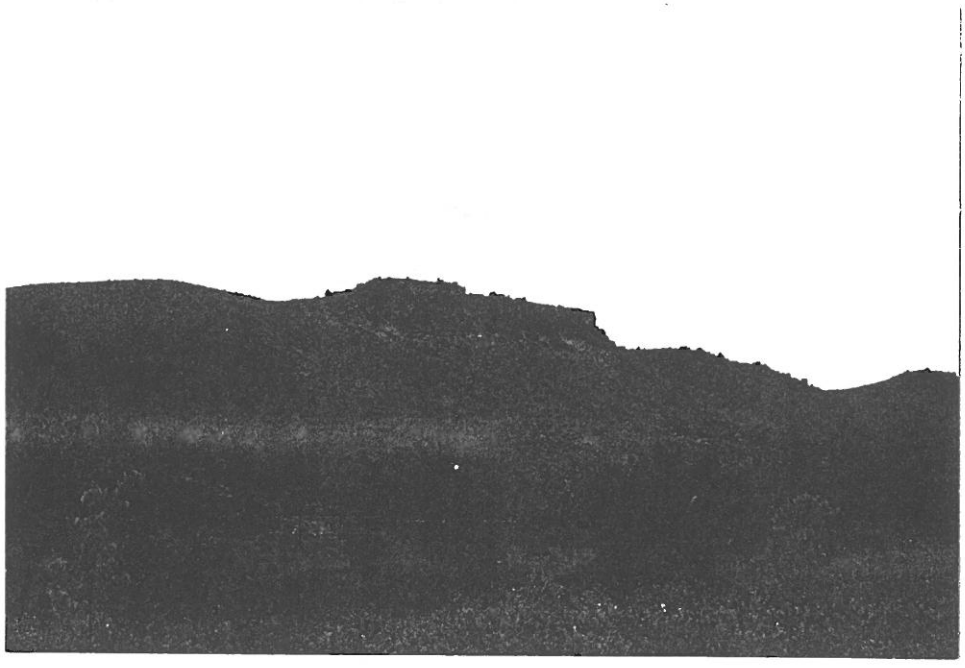

Resim: 181- Üçkaya Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel Konumu

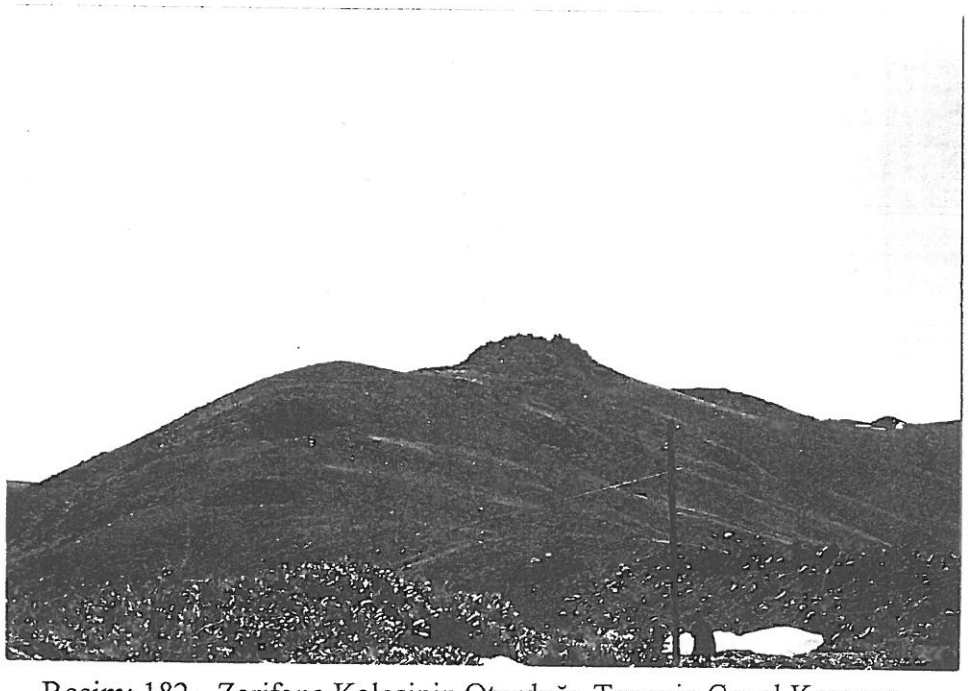

Resim: 182- Zarifane Kalesinin Oturduğu Tepenin Genel Konumu

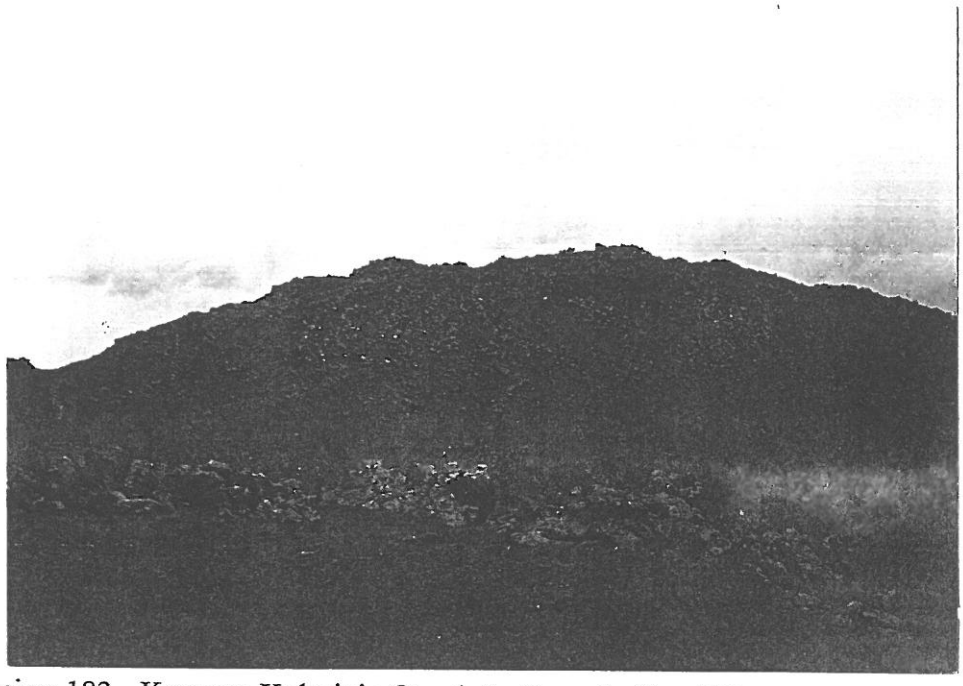

Resim: 183- Korugan Kulesinin Oturduğu Tepenin Genel Konumu

Resim: 184- Korugan Kulesinin Duvar Kalıntıları

Resim: 185- Korugan Kulesinden Duvar Kalıntıları

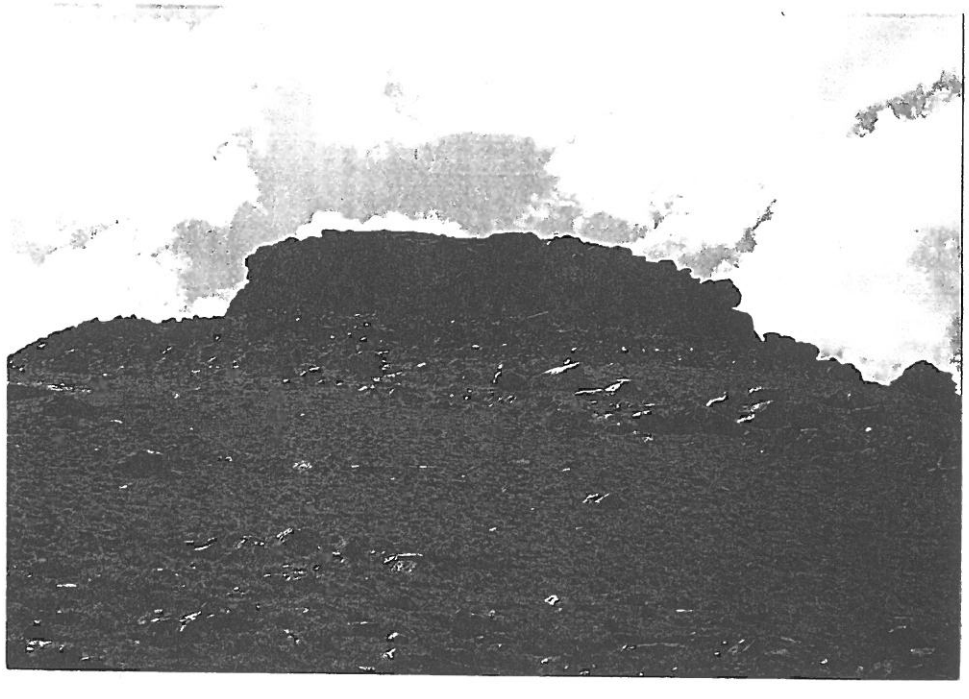

Resim: 186- Kızılkule Köyü Kulesinin Oturduğu Tepenin Genel Konumu

Resim: 187- Kızılkule Köyü Kulesinin Sur İzleri

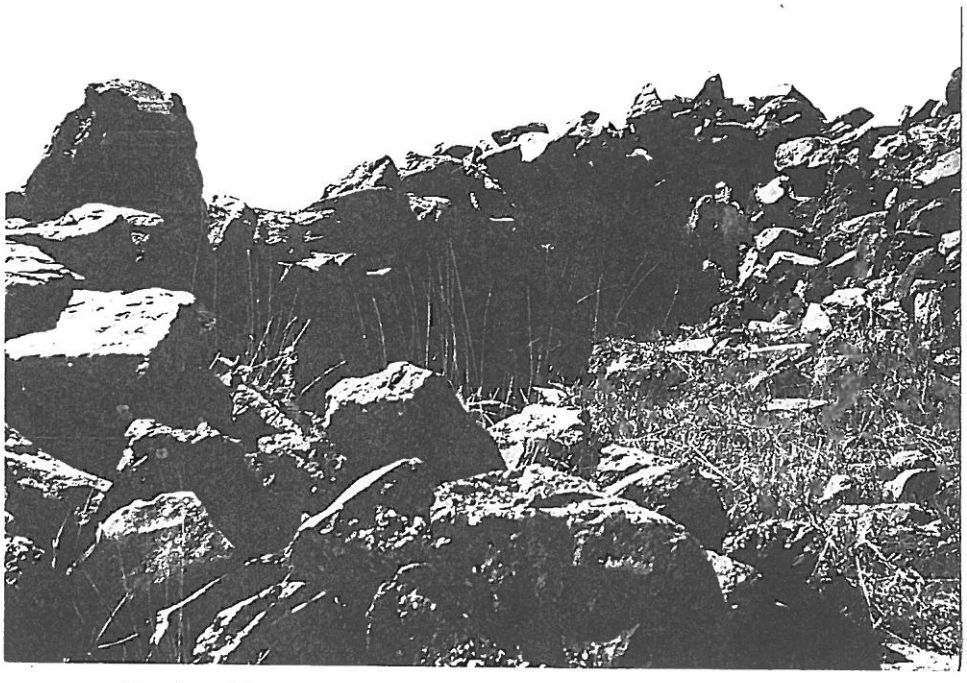

Resim: 188- Kızılkule Köyü Kulesinin Duvar Kalıntıları

Resim: 189- Alıköse Köyü Kulesinin Oturduğu Tepenin Konumu

Resim: 190- Aliköse Köyü Kulesinin Temel İzleri

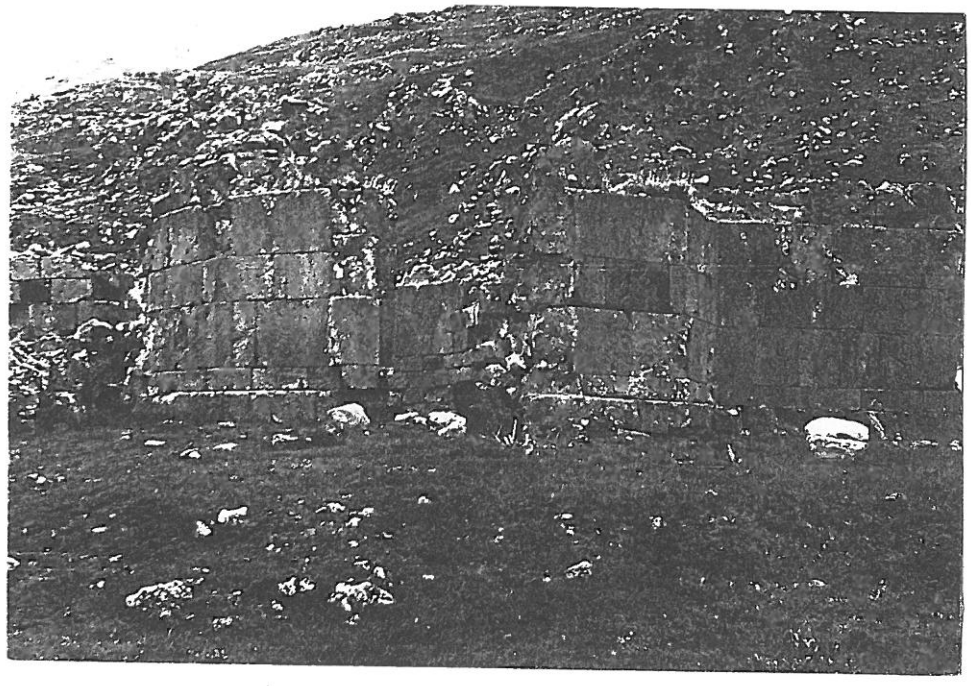

Resim: 191- Korugan Kilisesi Kuzey Girişi

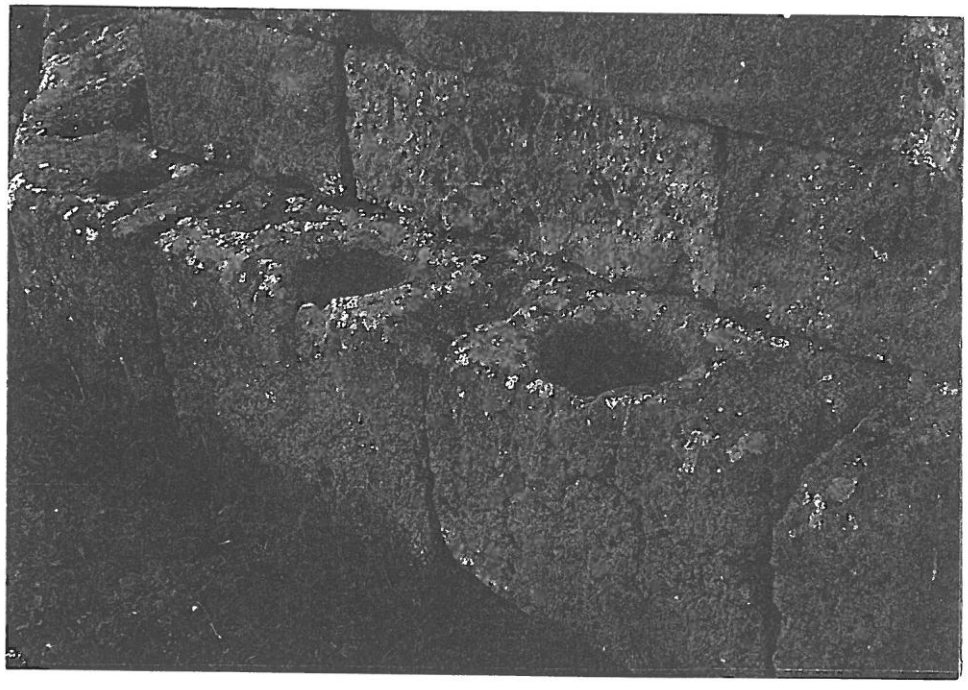

Resim: 192- Korugan Kilisesi Girişin Solunda Yer Alan Su Çanakları

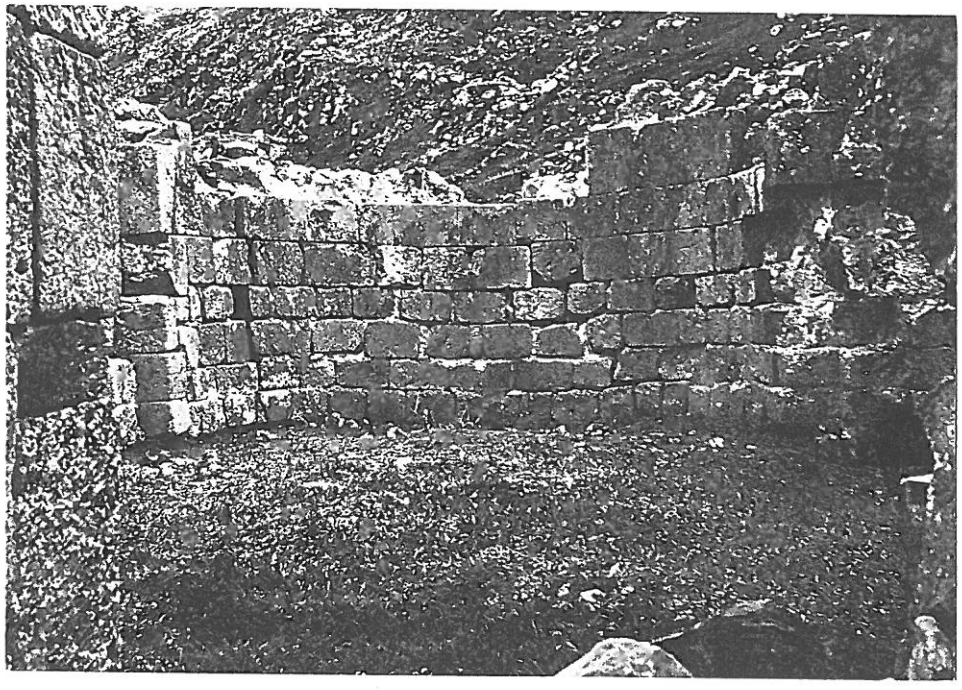

Resim: 193- Korugan Kilisesi İçten Görünüm

Resim: 194- Korugan Kilisesi Kuzey-Batı Görünüm

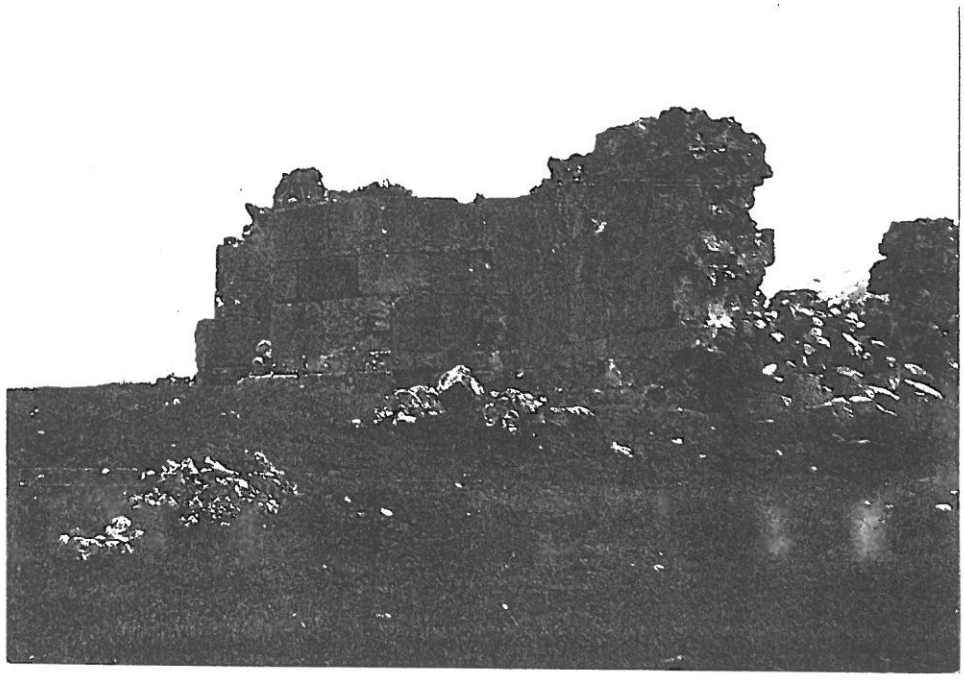

Resim: 195- Korugan Kilisesi Kuzey-Batı Görünüm

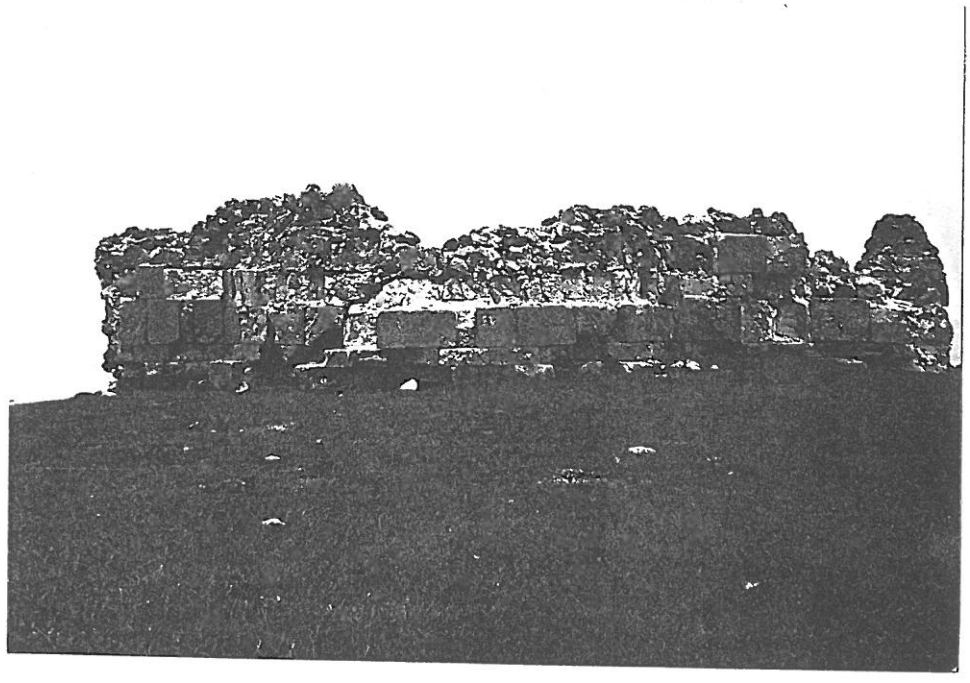

Resim: 196- Korugan Kilisesi Doğudan Görünüm

Resim: 197- Korugan Kilisesi Duvar Kalıntıları

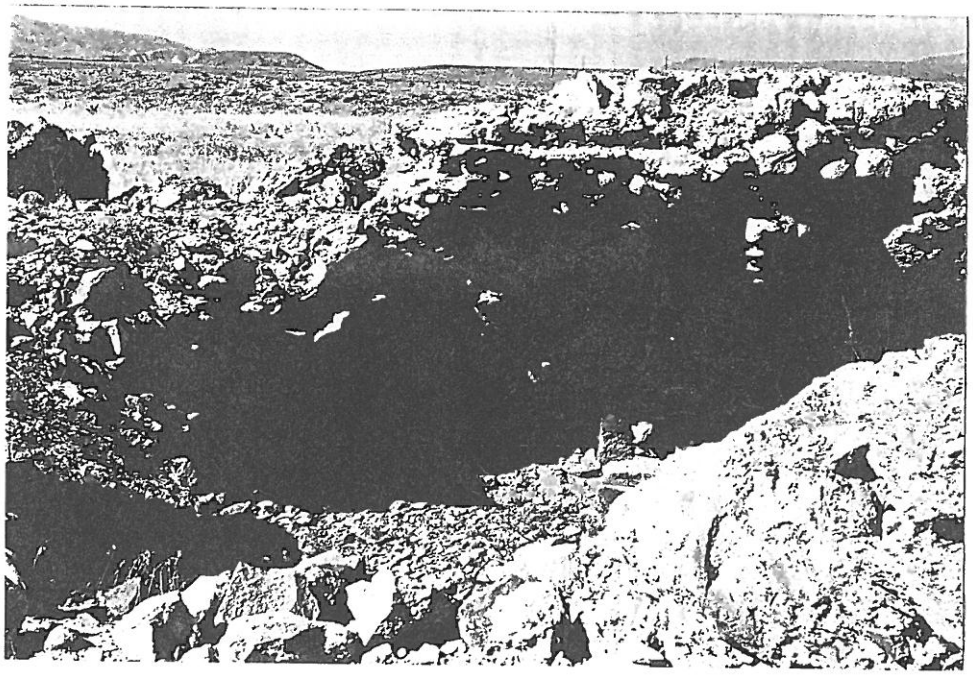

Resim: 198- Karakale Kilisesinden Görünüm

Resim: 199- Iğdır Merkez Kilisesi Kuzeybatıdan Görünüm (B. TÜRKOĞLU'ndan)

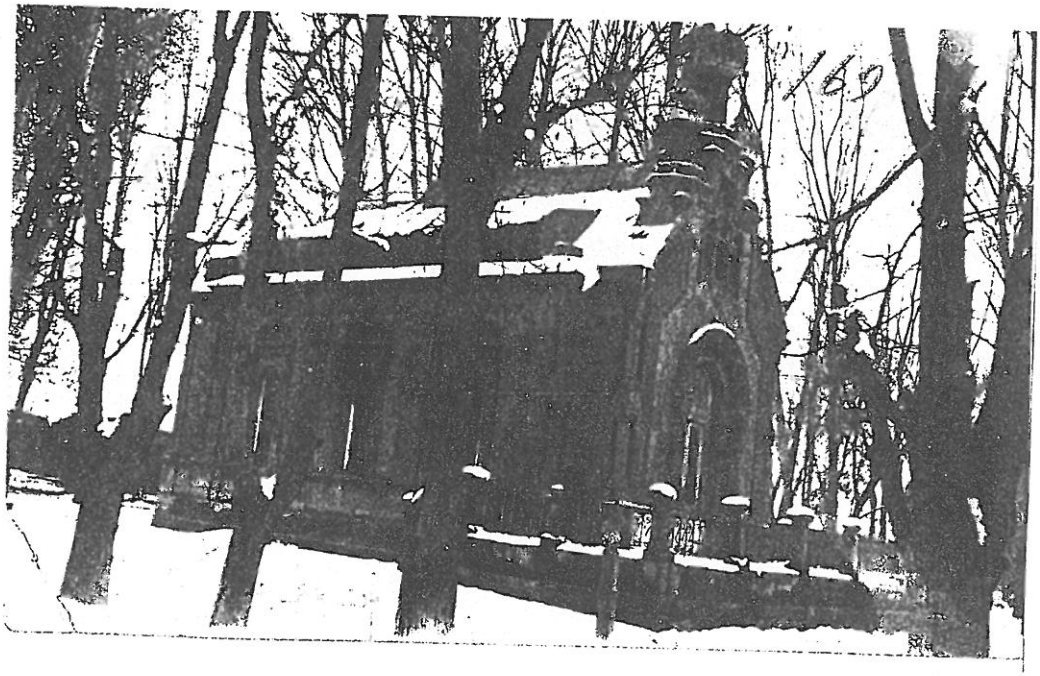

Resim: 200- Iğdır Merkez Kilisesi Güneybatıdan Görünüm (B. TÜRKOĞLU'ndan)

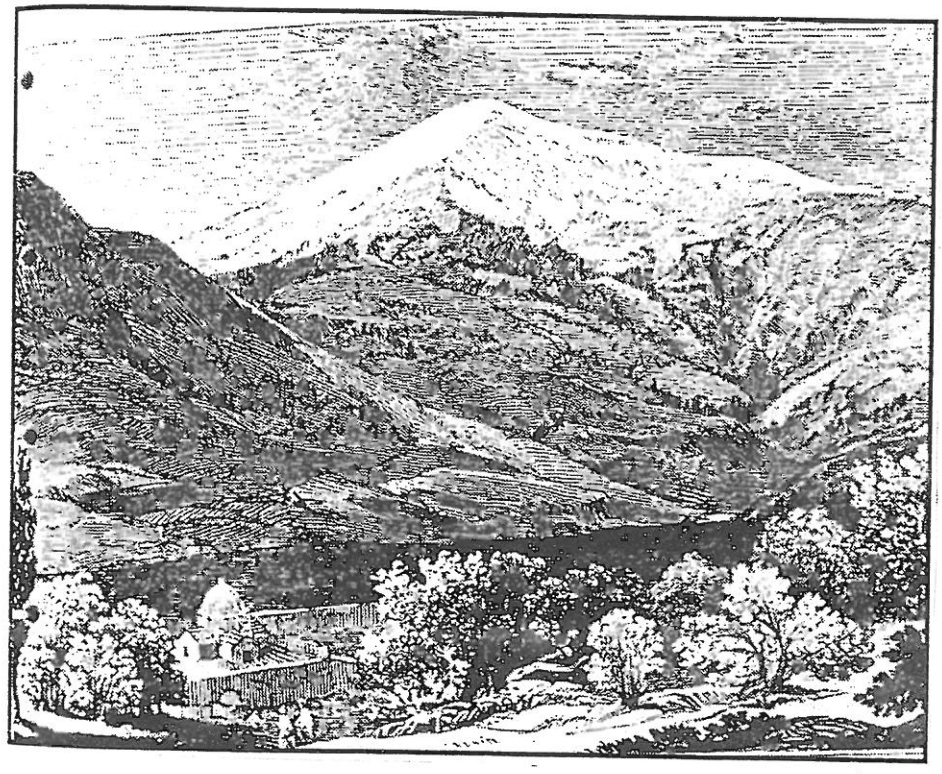

Resim: 201- St. Jacop Manastırı Gravürü (Parrot'tan)

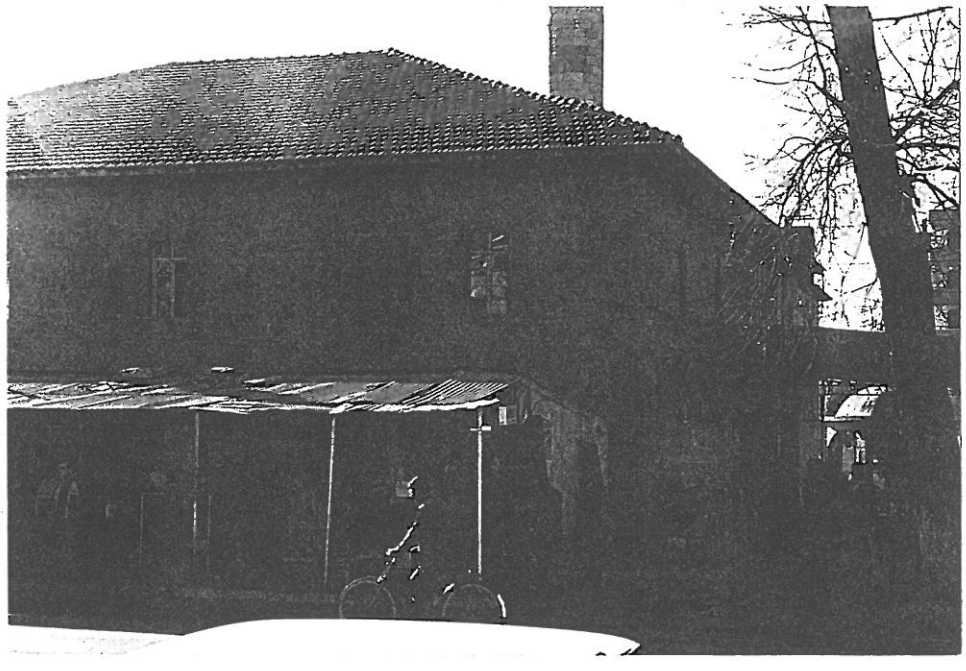

Resim: 202- Iğdır Merkez Cami Kuzey-Doğu Görünüm

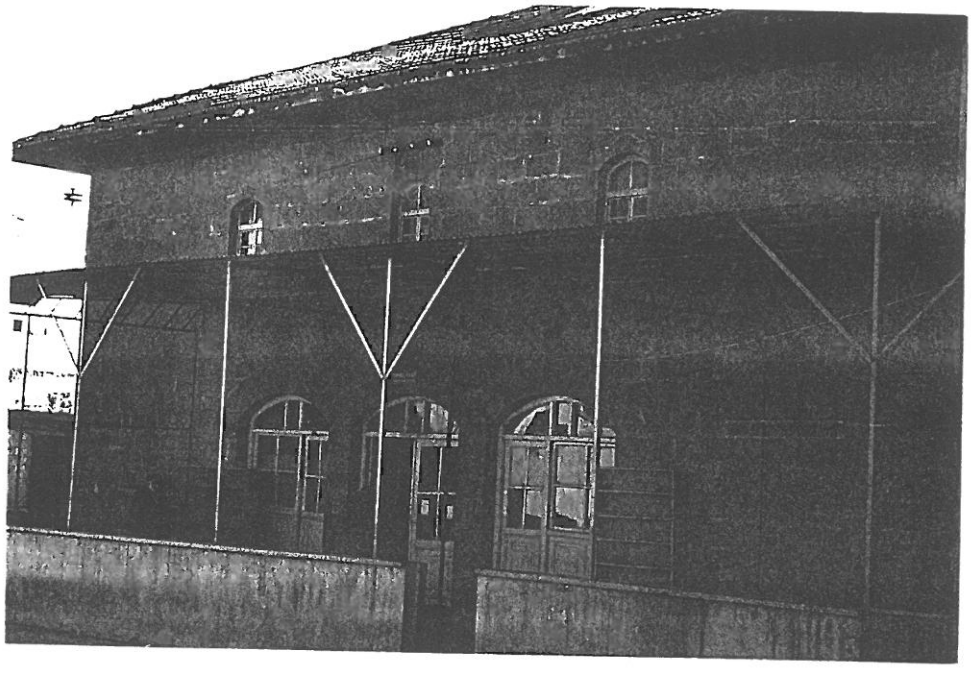

Resim: 203- Iğdır Merkez Cami Giriş Kısmı

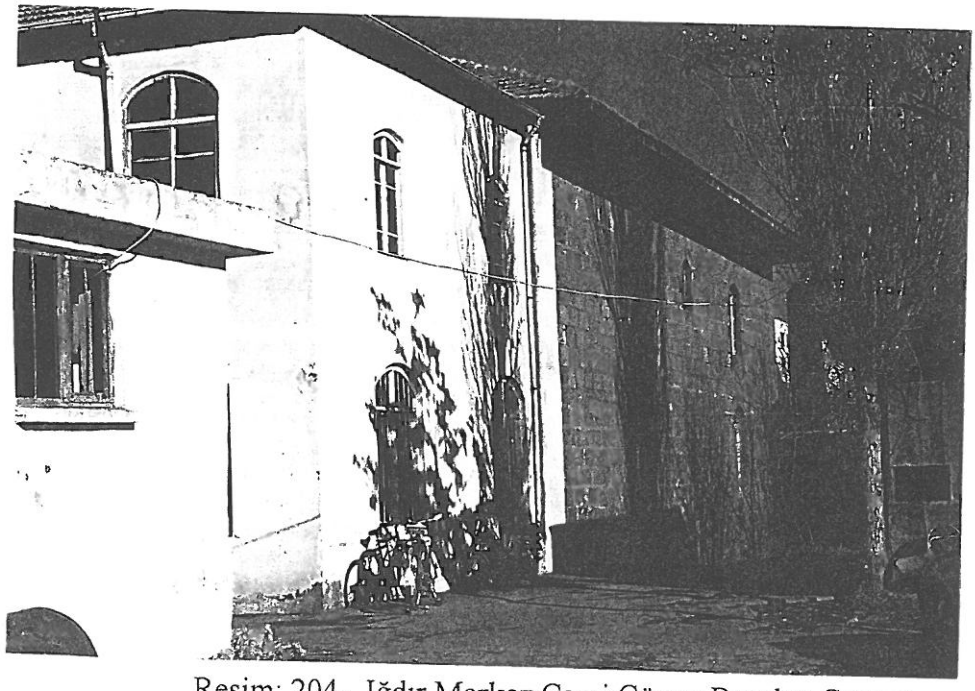

Resim: 204- Iğdır Merkez Cami Güney-Batıdan Görünüm

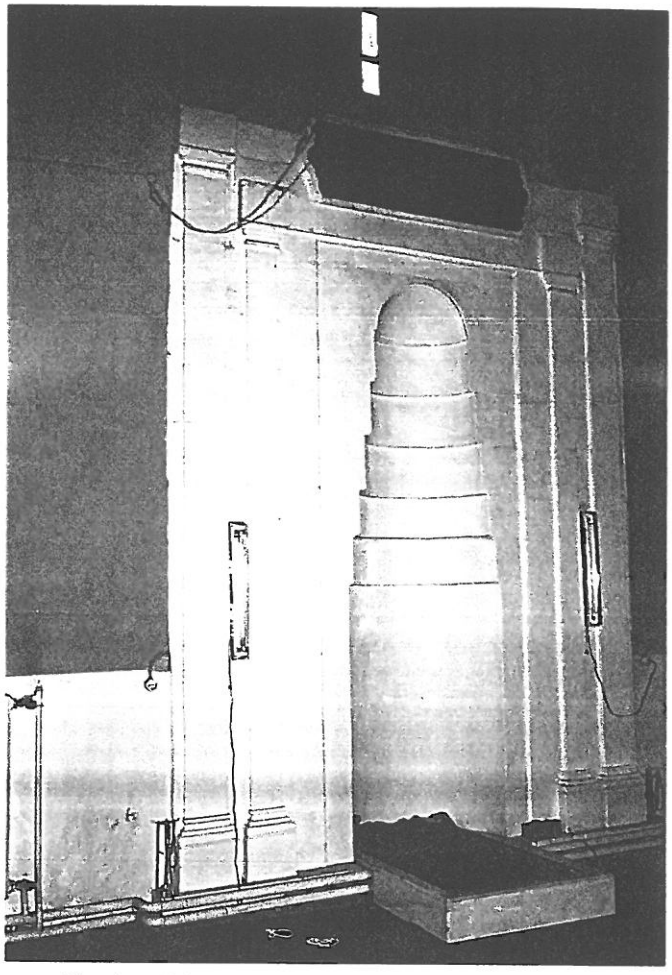

Resim: 205- Iğdır Merkez Cami Mihrabı

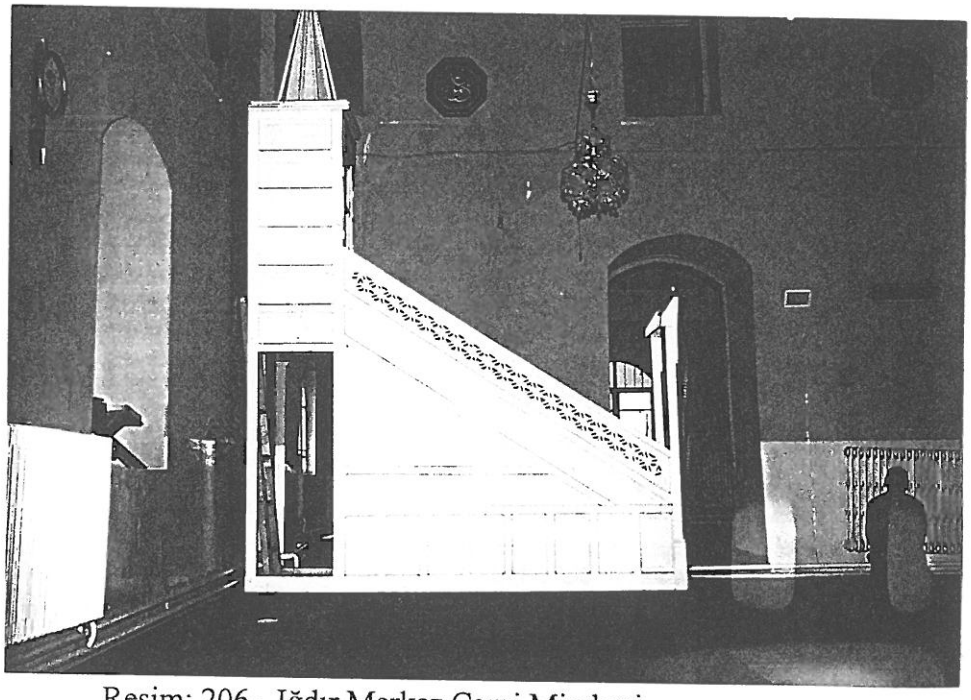

Resim: 206- Iğdır Merkez Cami Mimberi

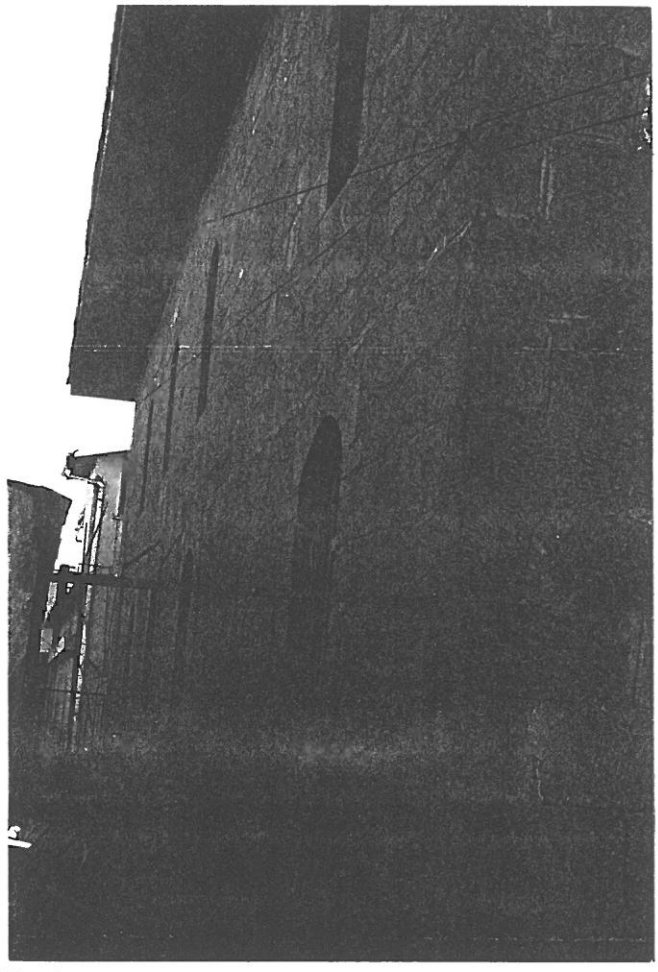

Resim: 207- Iğdır Merkez Cami Pencere Şekilleri

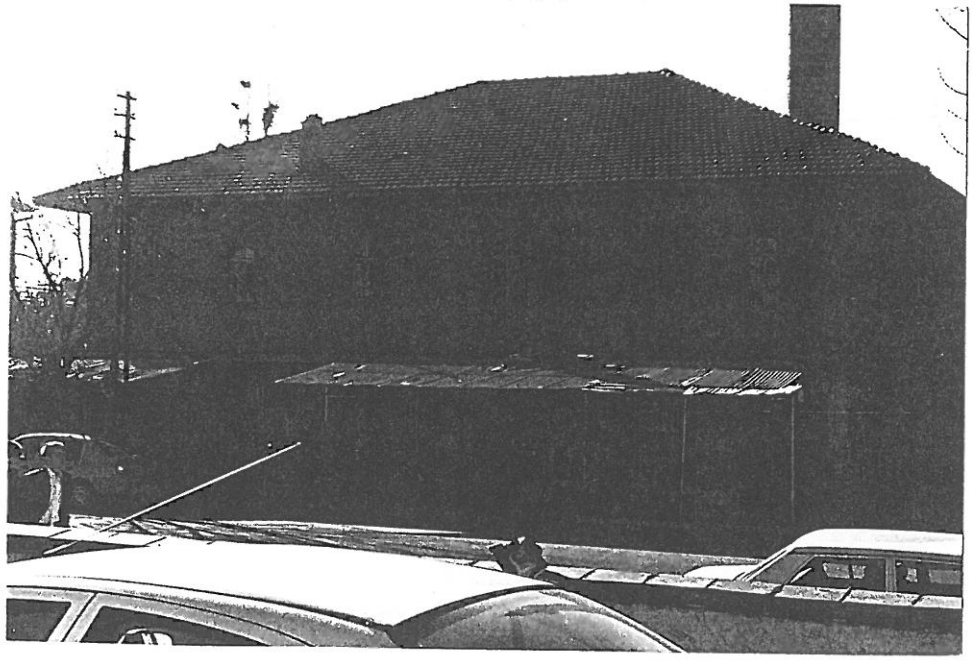

Resim: 208- Iğdır Merkez Cami Pencere Şekilleri

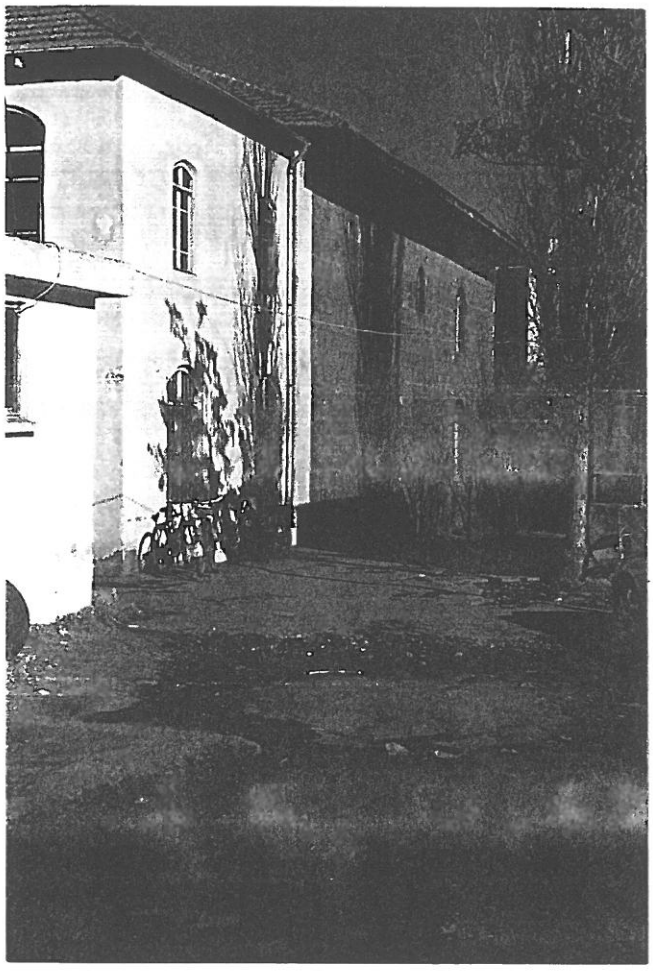

Resim: 209- Iğdır Merkez Cami Güney-Batıdan Görünüm

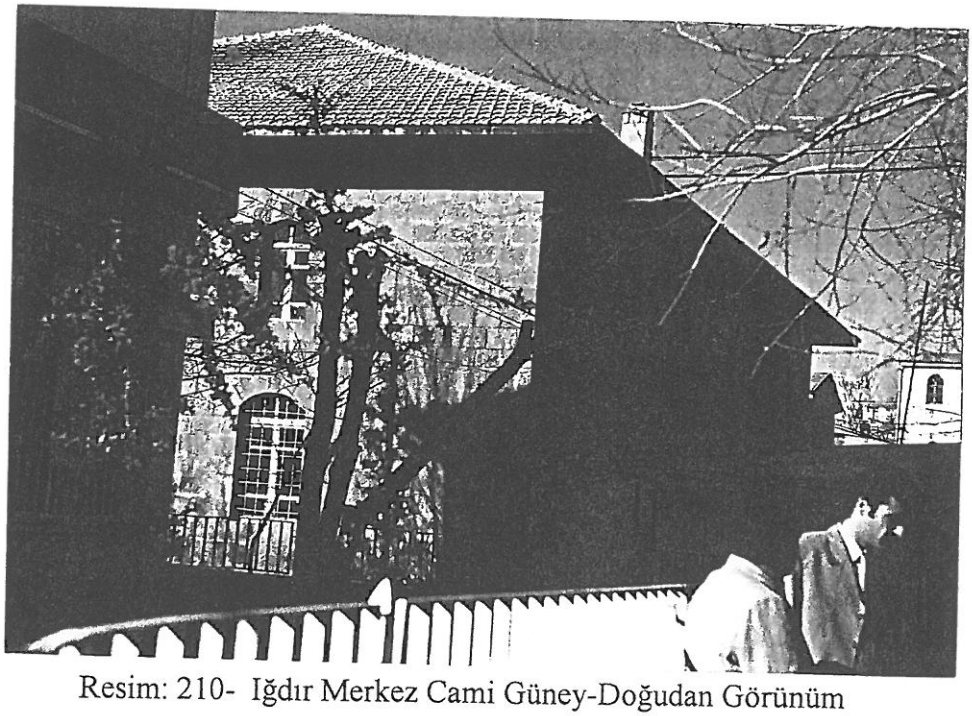

Resim: 210- Iğdır Merkez Cami Güney-Doğudan Görünüm

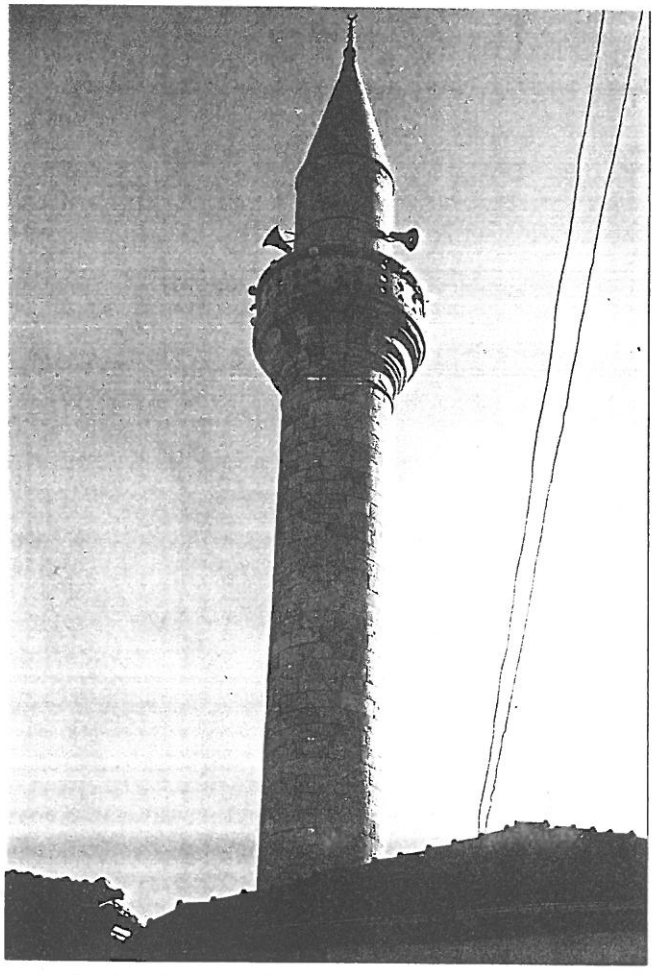

Resim: 211- Iğdır Merkez Cami Minaresi

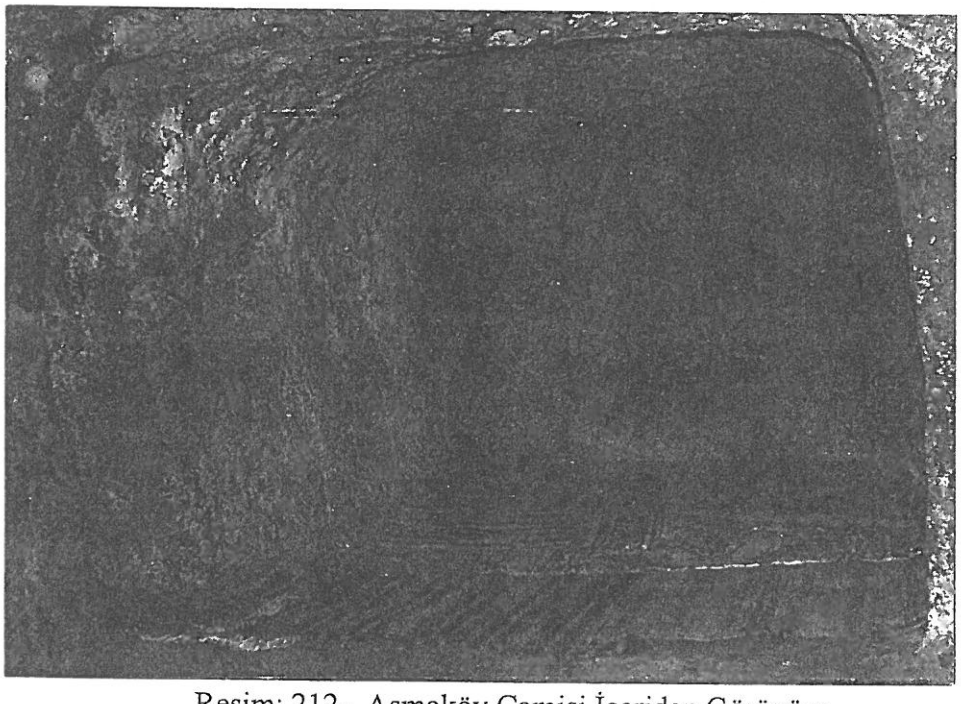

Resim: 212- Asmaköy Camisi İçeriden Görünüm

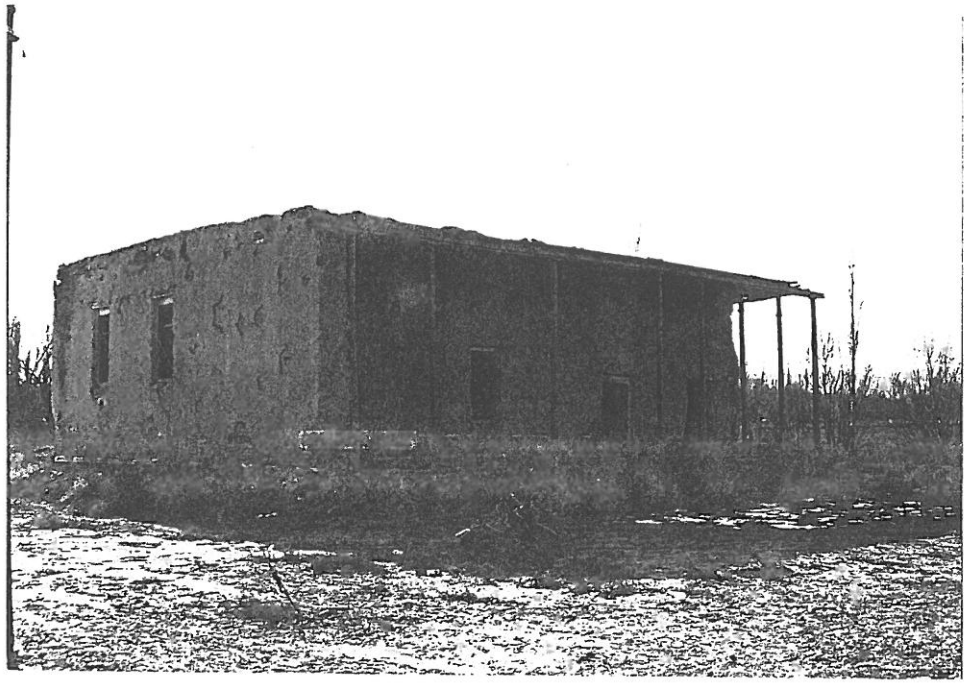

Resim: 213- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Kuzey-Doğudan Görünüm

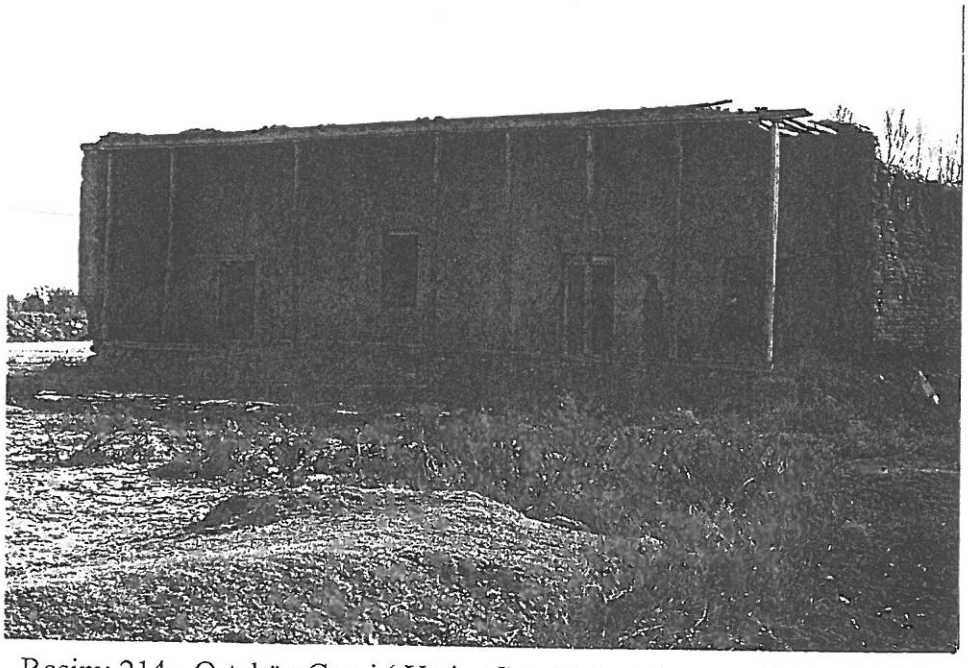

Resim: 214- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Son Cemaat Yeri ve Girişi

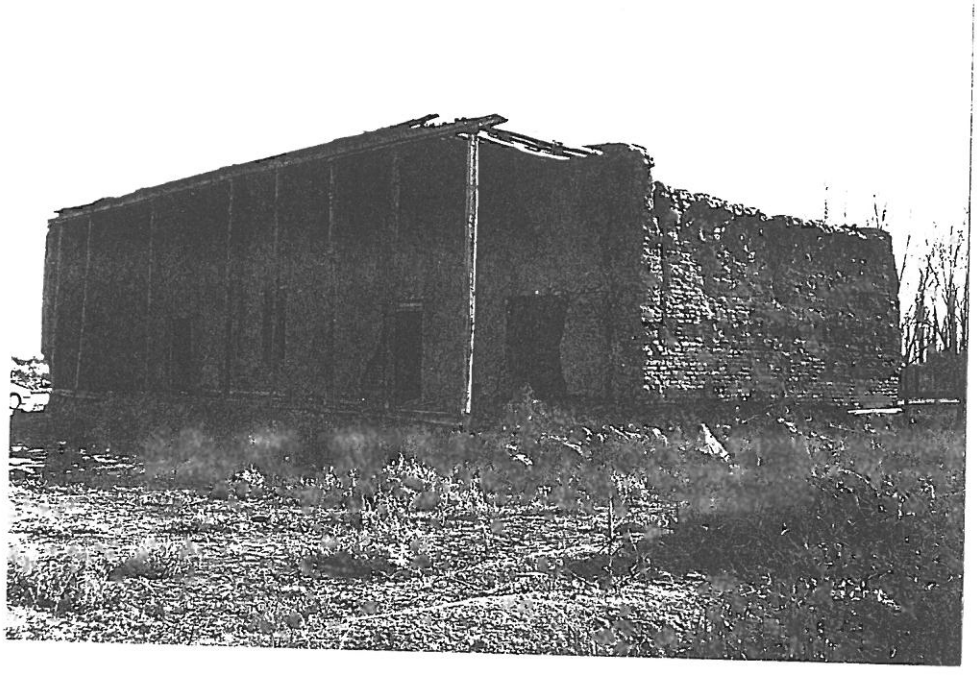

Resim: 215- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Kuzey-Batıdan Görünüm

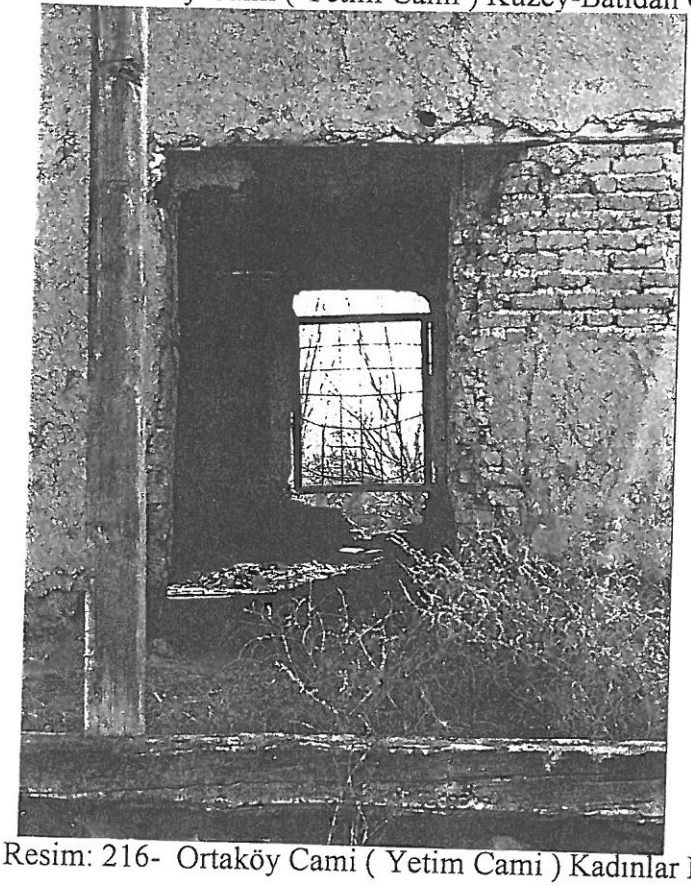

Resim: 216- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Kadınlar Kısmı Giriş Kapısı

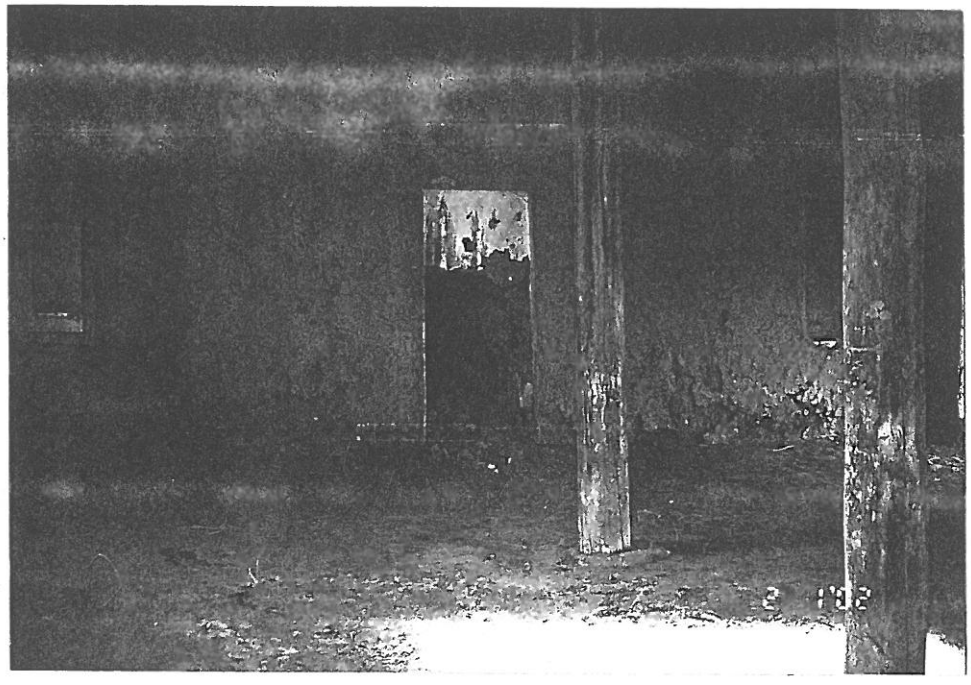

Resim: 217- Ortaköy Cami (Yetim Cami) İçeriden Görünüm

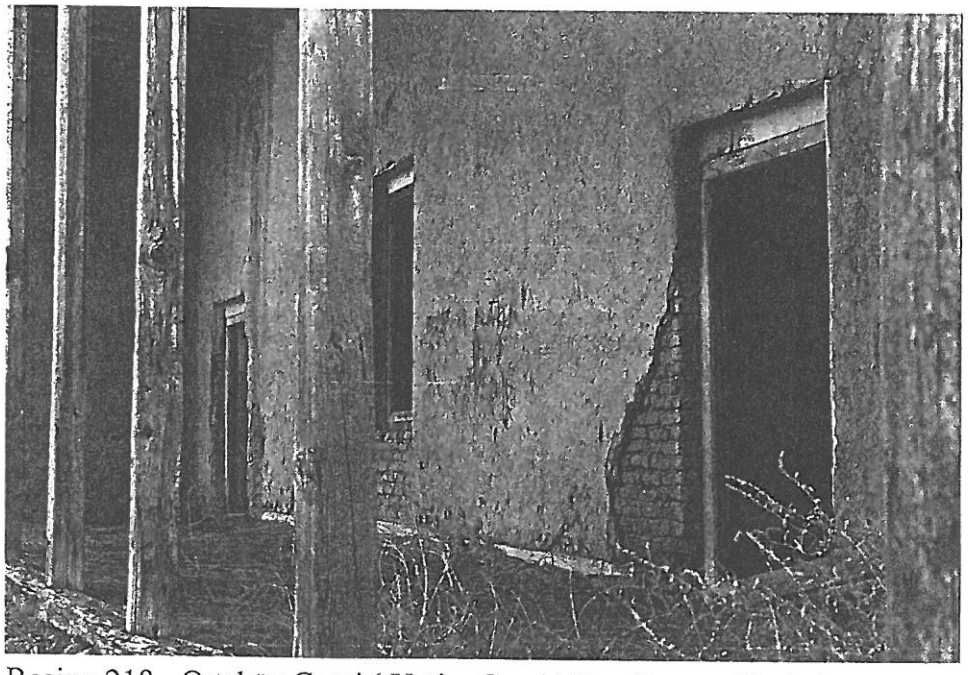

Resim: 218- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Son Cemaat Yerinden Görünüm

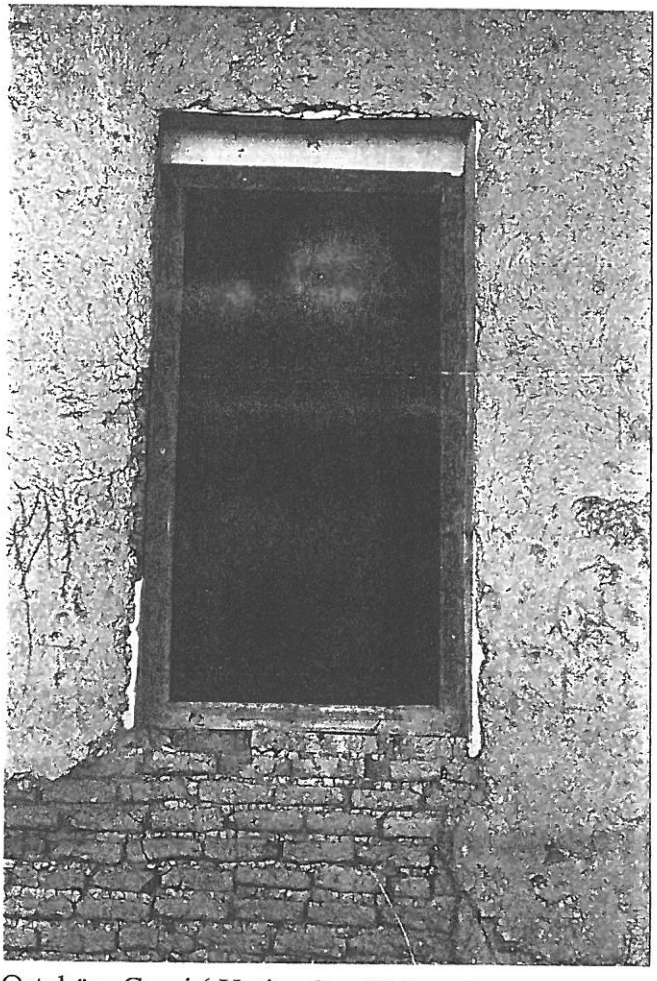

Resim: 219- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Son Cemaat Yerindeki Pencere

Resim: 220- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Güney-Doğudan Görünüm

Resim: 221- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Güneyden Görünüm

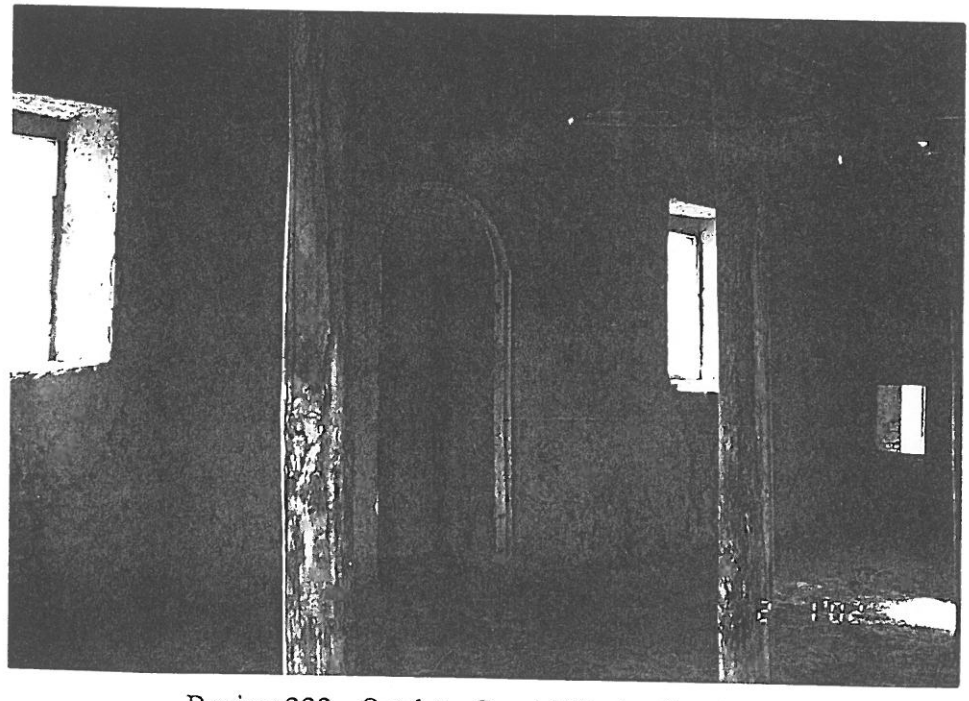

Resim: 222- Ortaköy Cami (Yetim Cami) Mihrabı

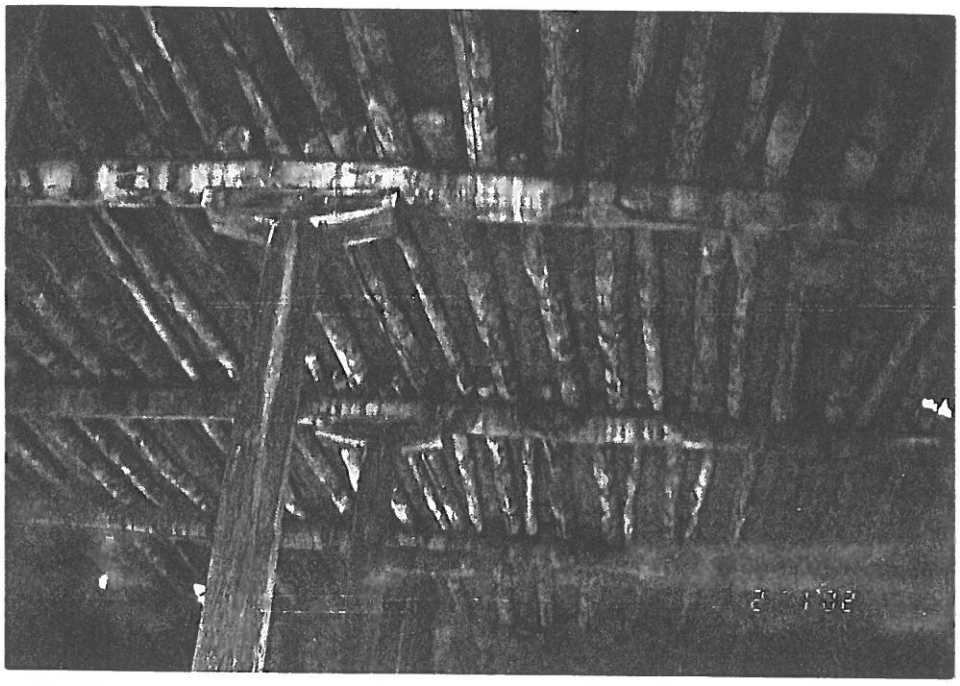

Resim: 223- Ortaköy Cami (Yetim Cami)'in Üst örtü Şeklinin İç Görünümü

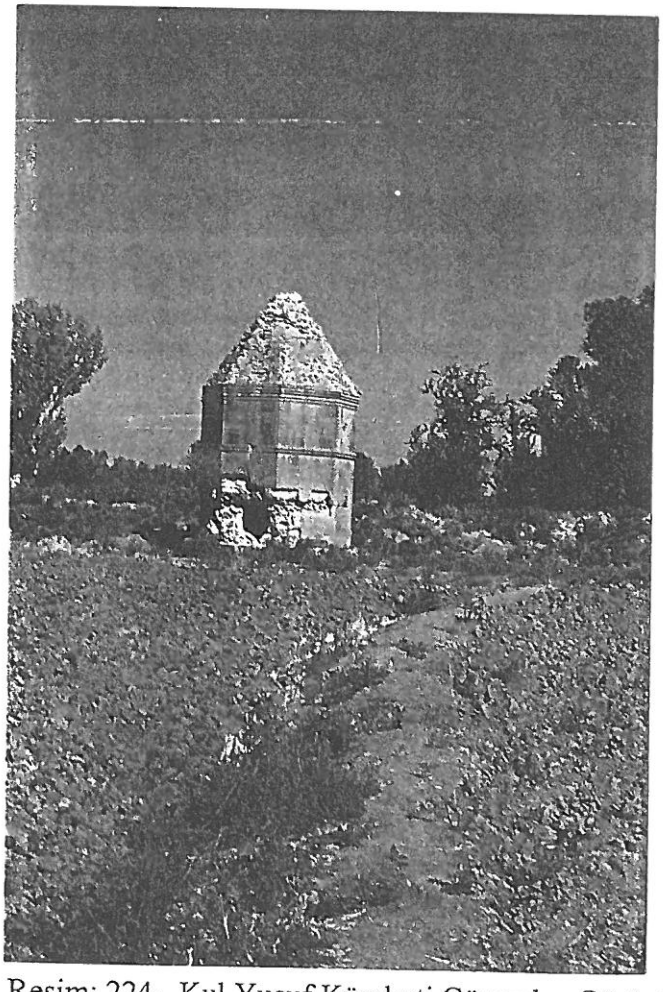

Resim: 224- Kul Yusuf Kümbeti Güneyden Görünüm

Resim: 225- Kul Yusuf Kümbeti Kitabesi

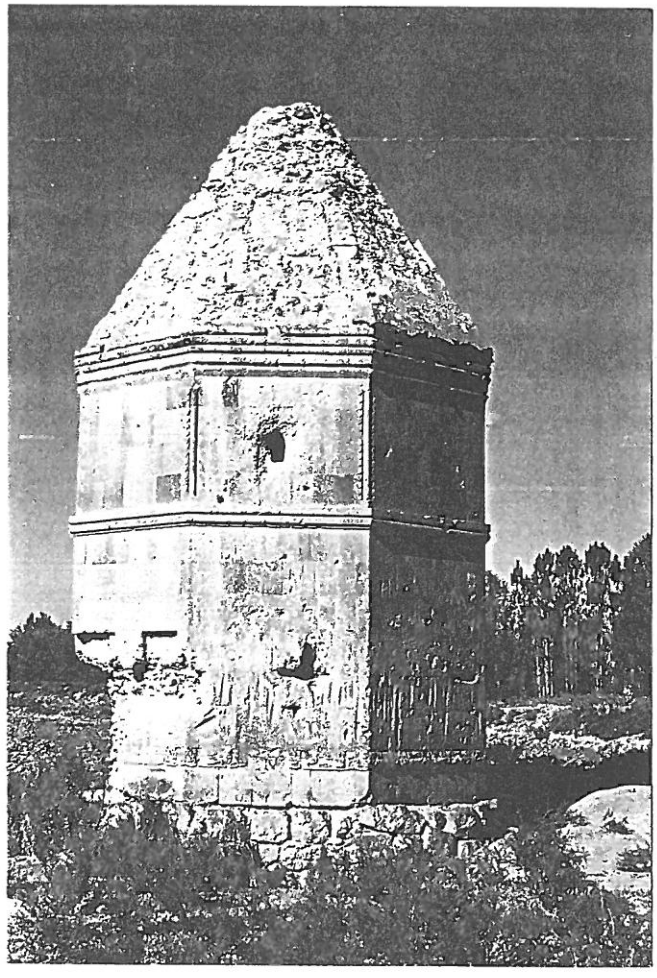

Resim: 226- Kul Yusuf Kümbeti Güney-Doğudan Görünüm

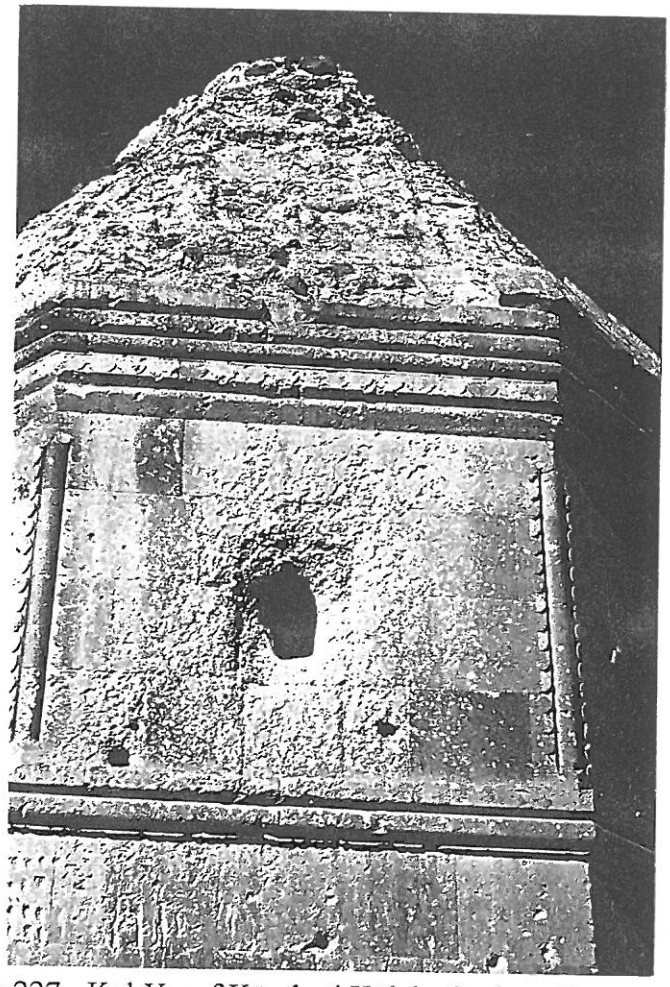

Resim: 227- Kul Yusuf Kümbeti Külah, Geçiş ve Pencereden Görünüm

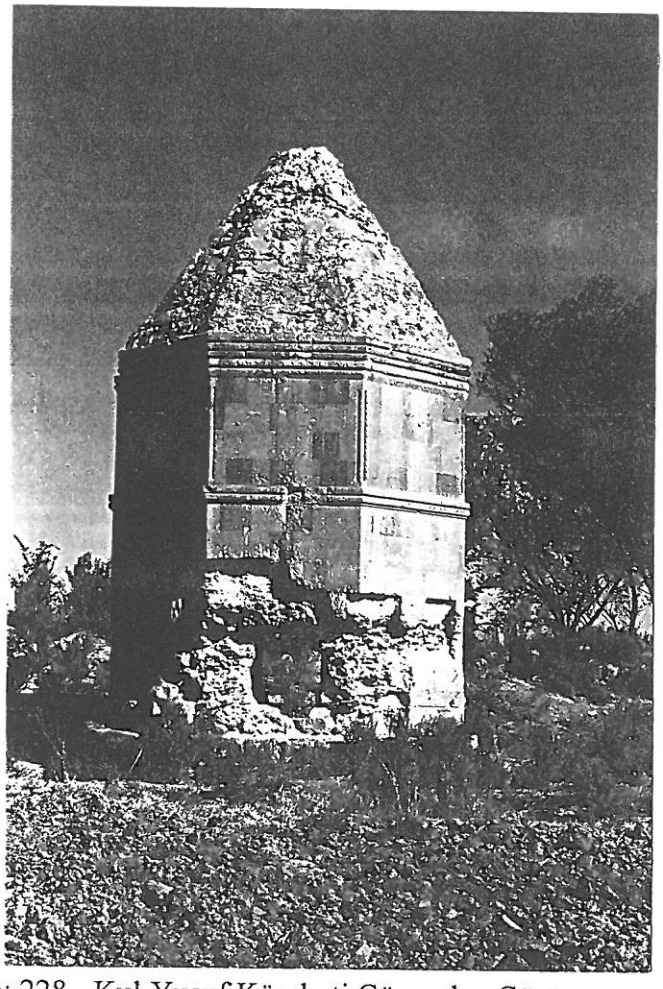

Resim: 228- Kul Yusuf Kümbeti Güneyden Görünüm

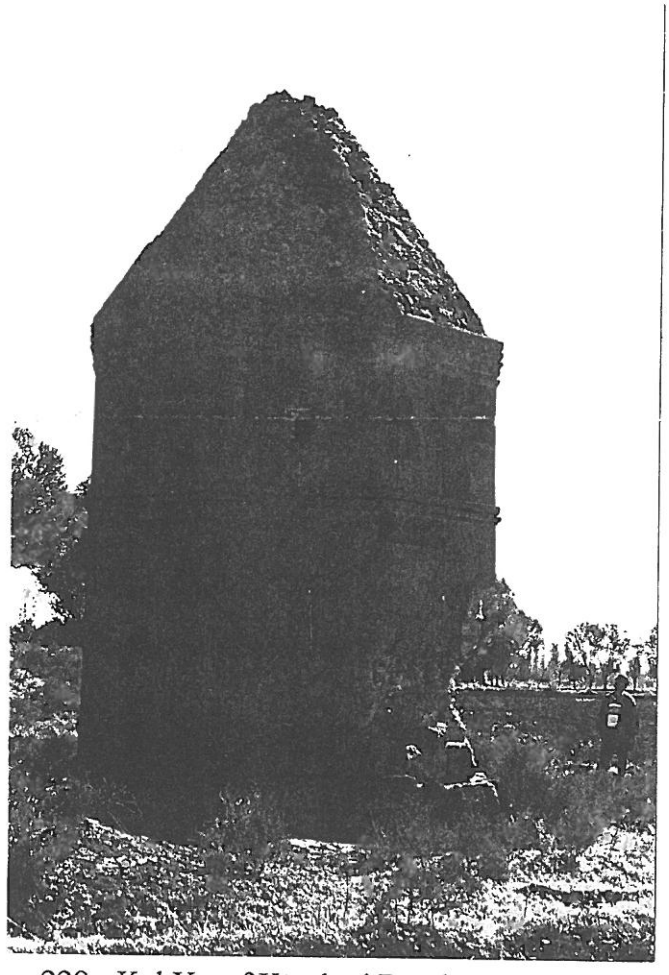

Resim: 229- Kul Yusuf Kümbeti Batıdan Görünüm

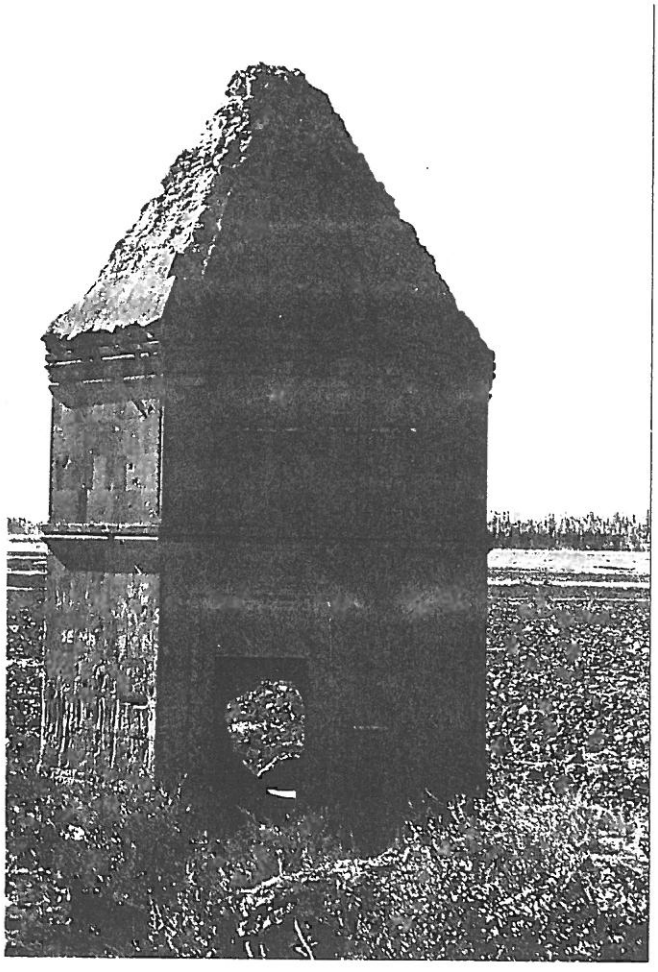

Resim: 230- Kul Yusuf Kümbeti Kuzeyden Görünüm

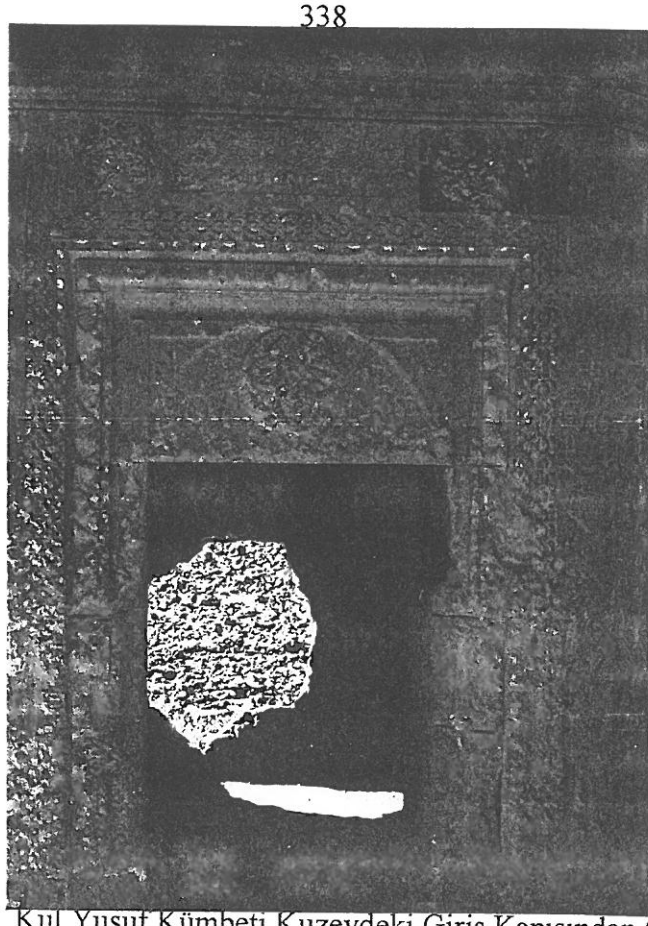

Resim: 231- Kul Yusuf Kümbeti Kuzeydeki Giriş Kapısından Görünüm

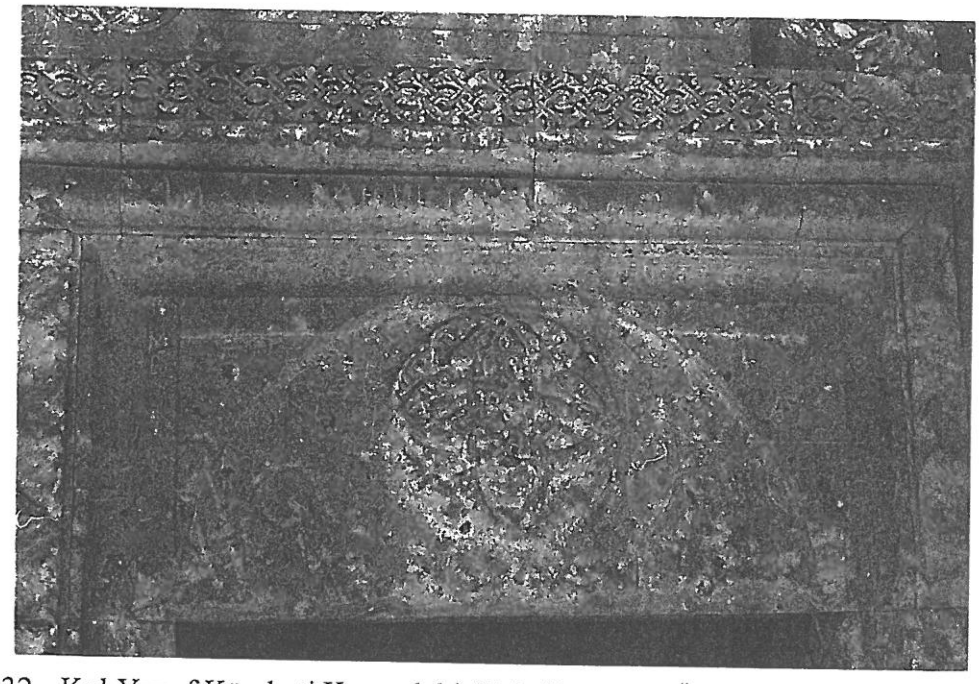

Resim: 232- Kul Yusuf Kümbeti Kuzeydeki Giriş Kapısının Üzerindeki Süslemeler

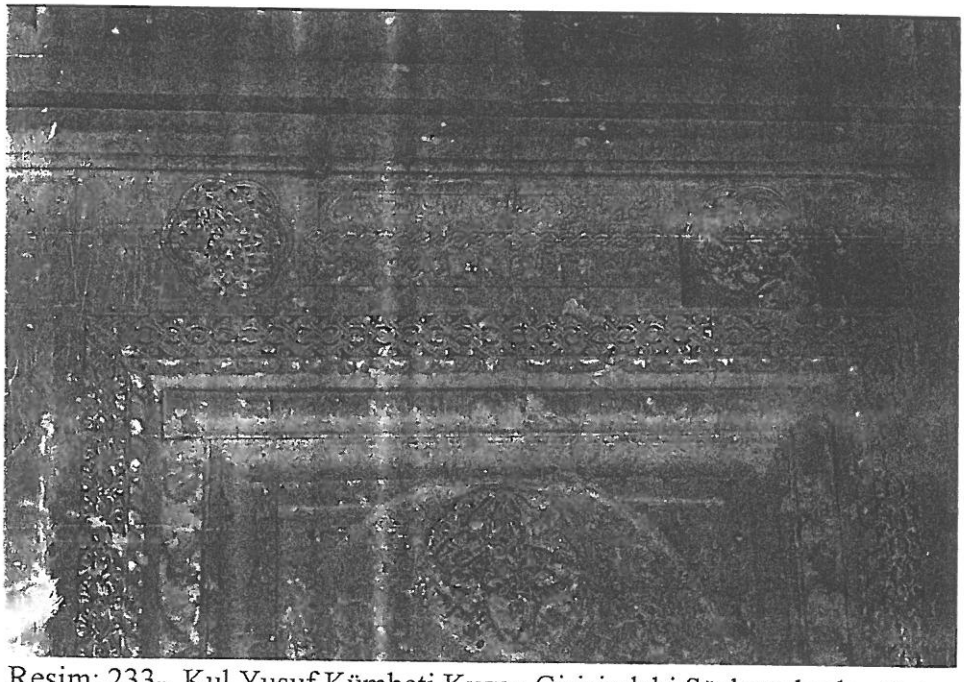

Resim: 233- Kul Yusuf Kümbeti Kuzey Girişindeki Süslemelerden Detay

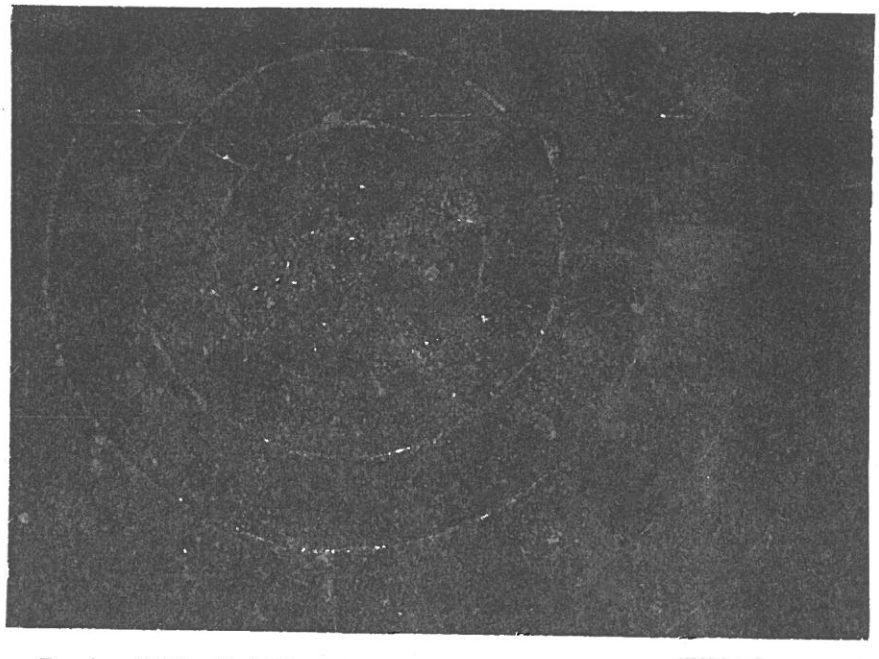

Resim: 234- Kul Yusuf Kümbeti Külahın İçten Görünümü

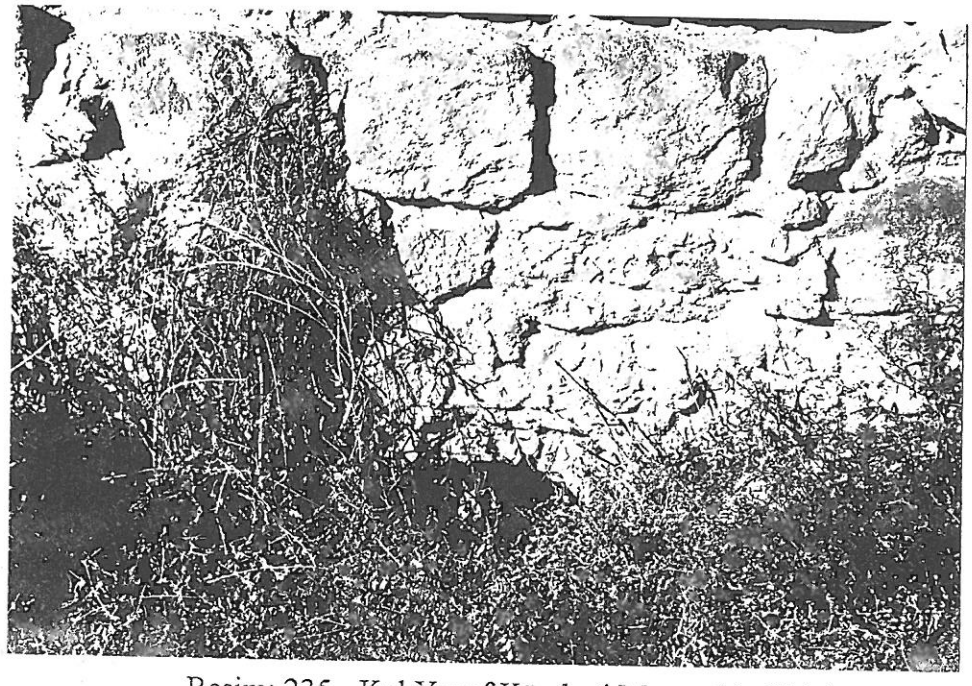

Resim: 235- Kul Yusuf Kümbeti Mumyalık Girişi

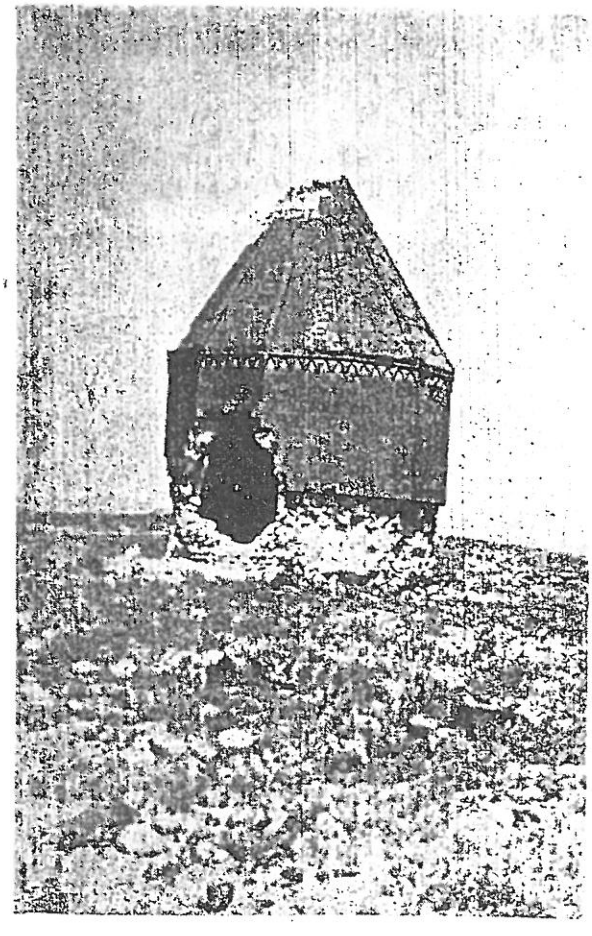

Resim: 236- Kızıl Kümbet (R.H.ÜNAL'dan)

Resim: 237- Kızıl Kümbet Kuzeyden Görünüm (V. ORKUN'dan)

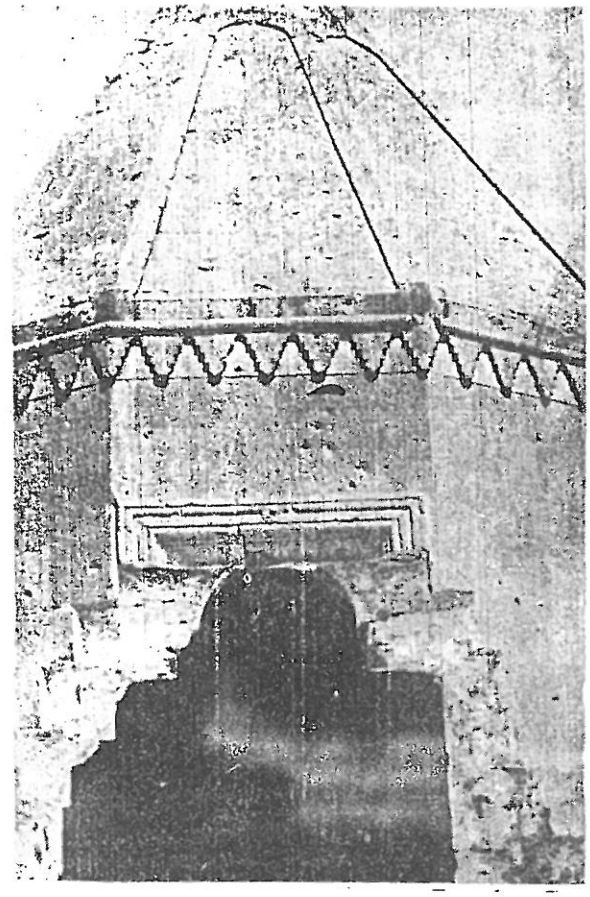

Resim: 238- Kızıl Kümbet Güneybatıdan Görünüm (R.H. ÜNAL'dan)

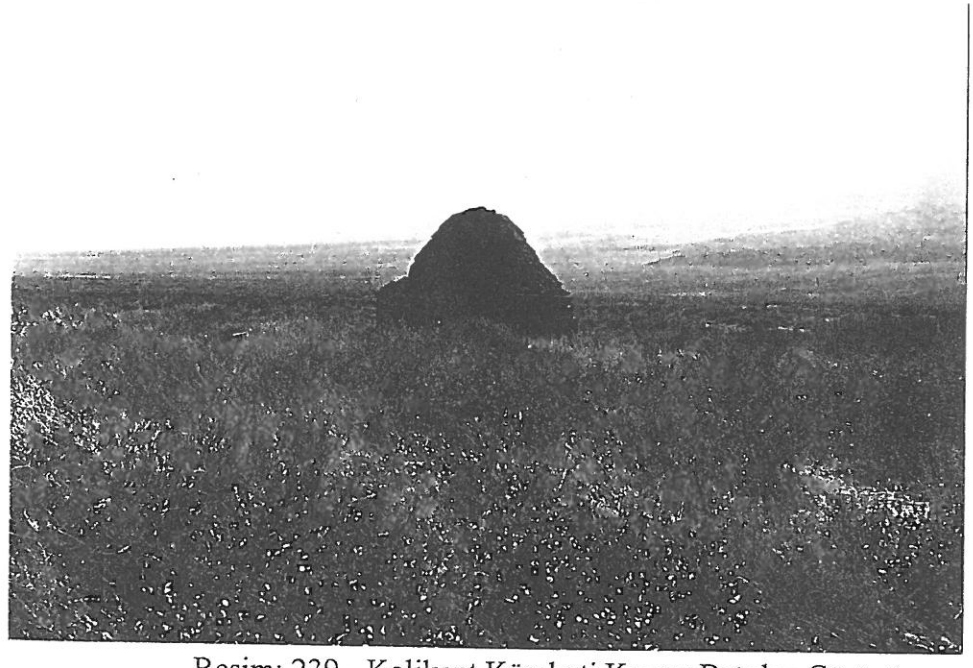

Resim: 239- Kolikent Kümbeti Kuzey-Batıdan Görünüm

Resim: 240- Kolikent Kümbeti Güneyden Görünüm

Resim: 241- Kolikent Kümbeti Batıdan Görünüm

Resim: 242- Kolikent Kümbeti Kuzey-Batıdan Görünüm

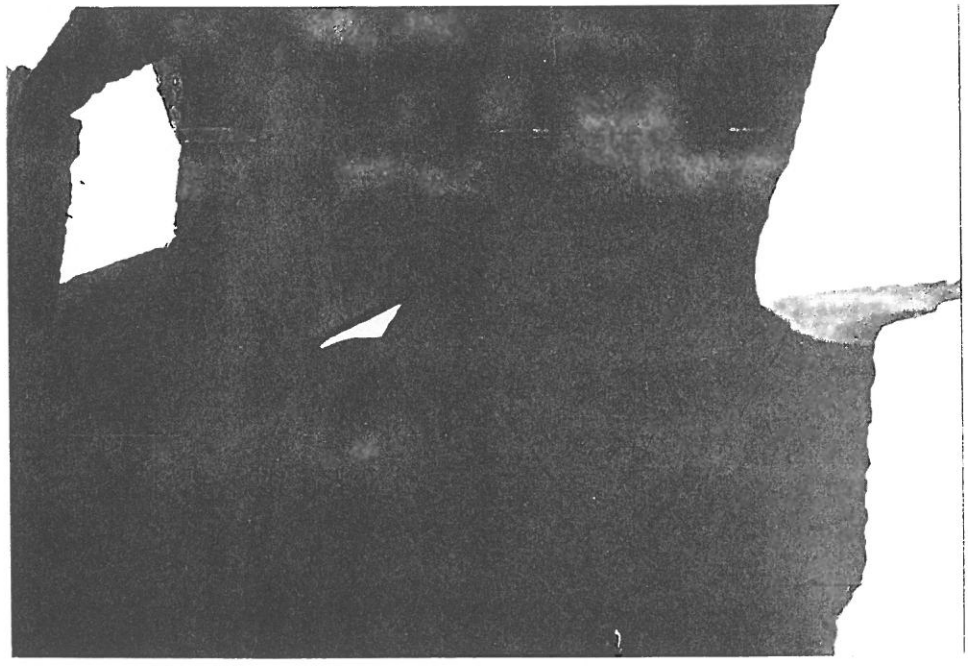

Resim: 243- Kolikent Kümbeti İçten Görünüm

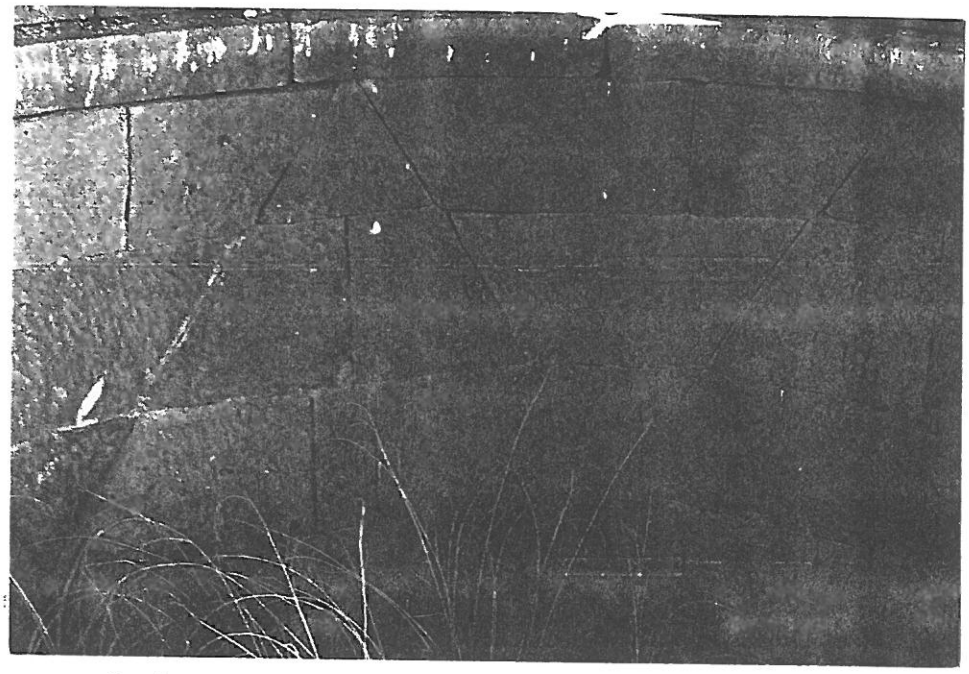

Resim: 244- Kolikent Kümbeti İç Üçgenlerinden Görünüm

Resim: 245- İbrahim Gödek Kümbeti Doğudan Görünüm

Resim: 246- İbrahim Gödek Kümbeti Alt Kaidesi

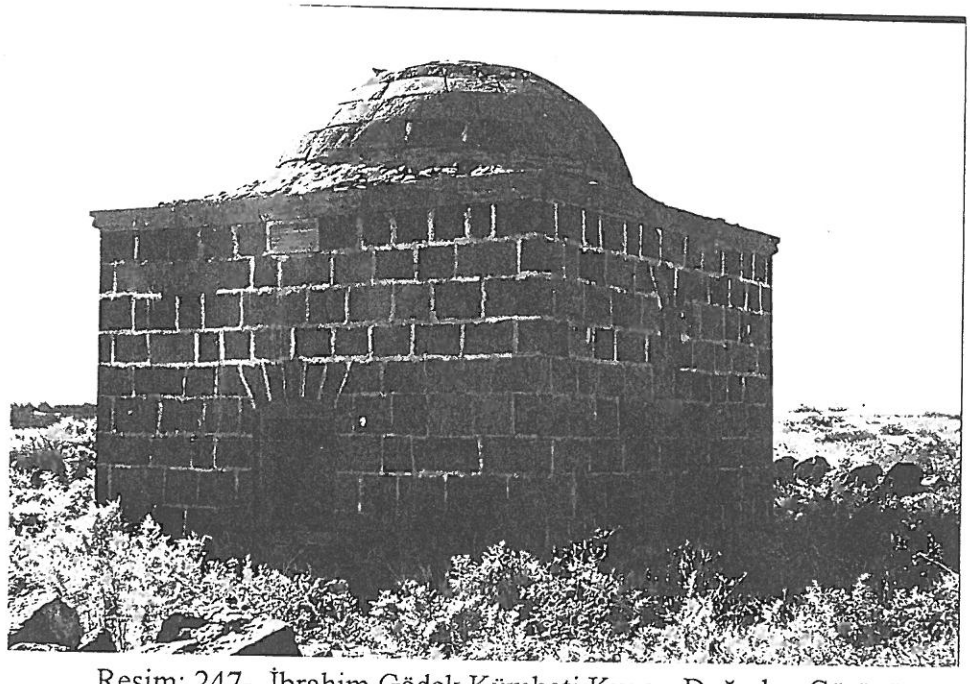

Resim: 247- İbrahim Gödek Kümbeti Kuzey-Doğudan Görünüm

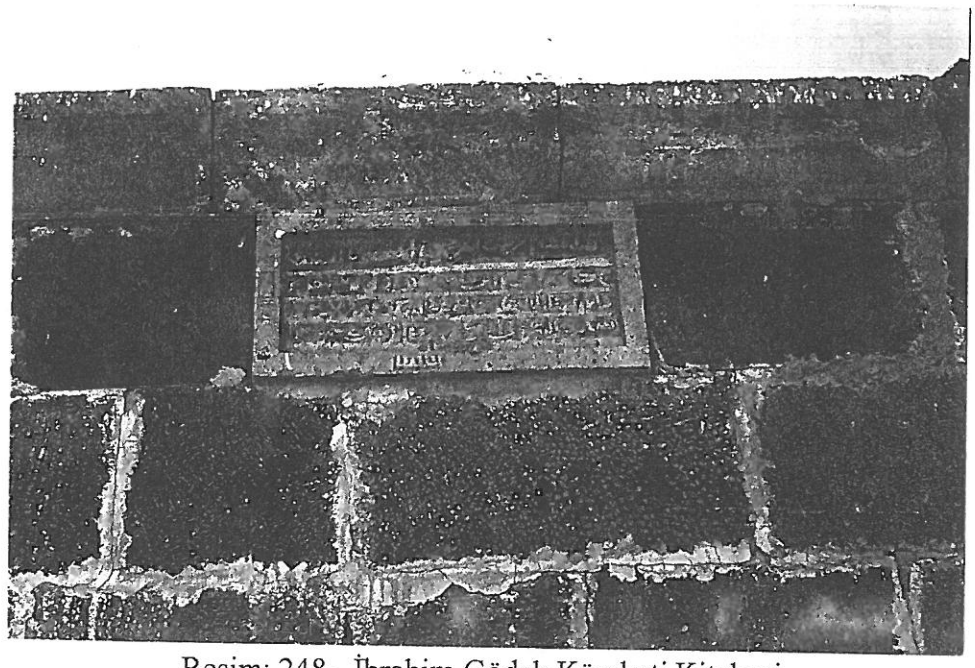

Resim: 248- İbrahim Gödek Kümbeti Kitabesi

Resim: 249- İbrahim Gödek Kümbeti Güneyden Görünüm

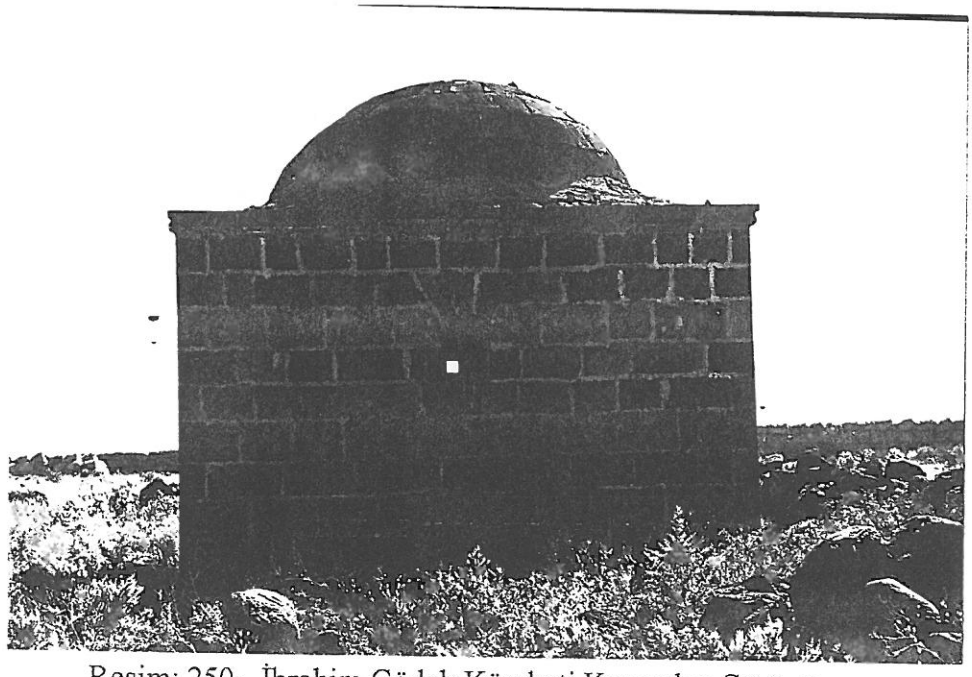

Resim: 250- İbrahim Gödek Kümbeti Kuzeyden Görünüm

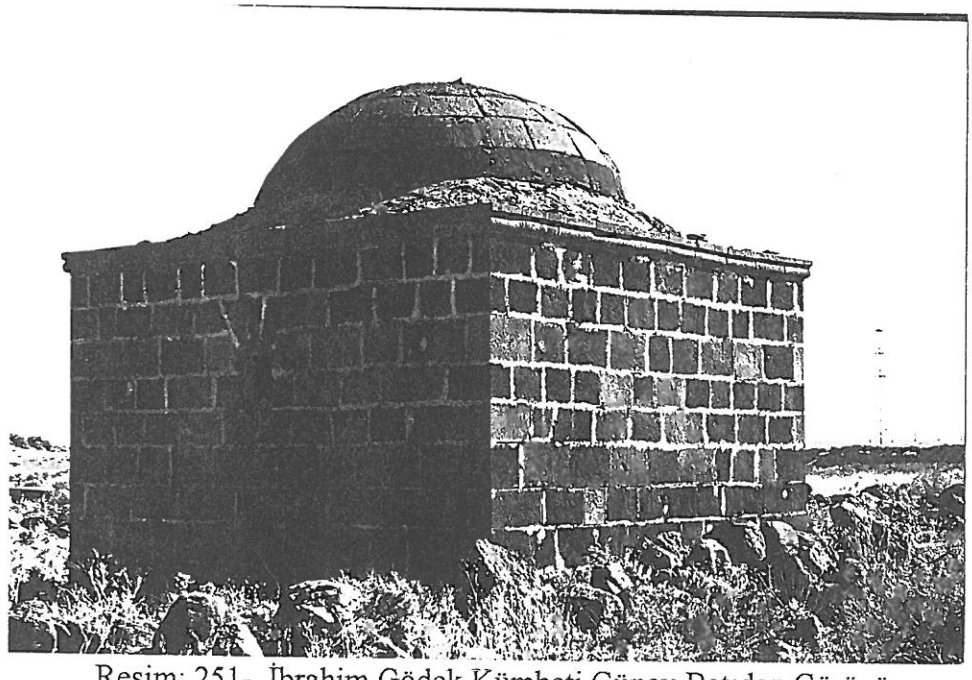

Resim: 251- İbrahim Gödek Kümbeti Güney-Batıdan Görünüm

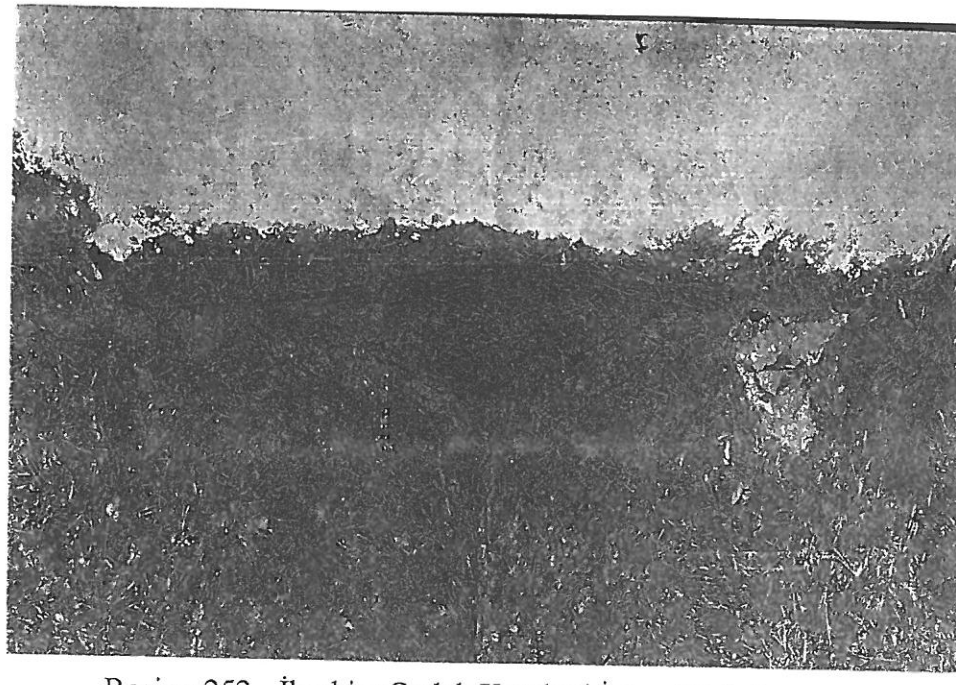

Resim: 252- İbrahim Gödek Kümbeti İçten Görünüm

Resim: 253- İbrahim Gödek Kümbeti Sağ Baştaki Mezar Taşı

Resim: 254- İbrahim Gödek Kümbeti Ortadaki Mezar Taşı

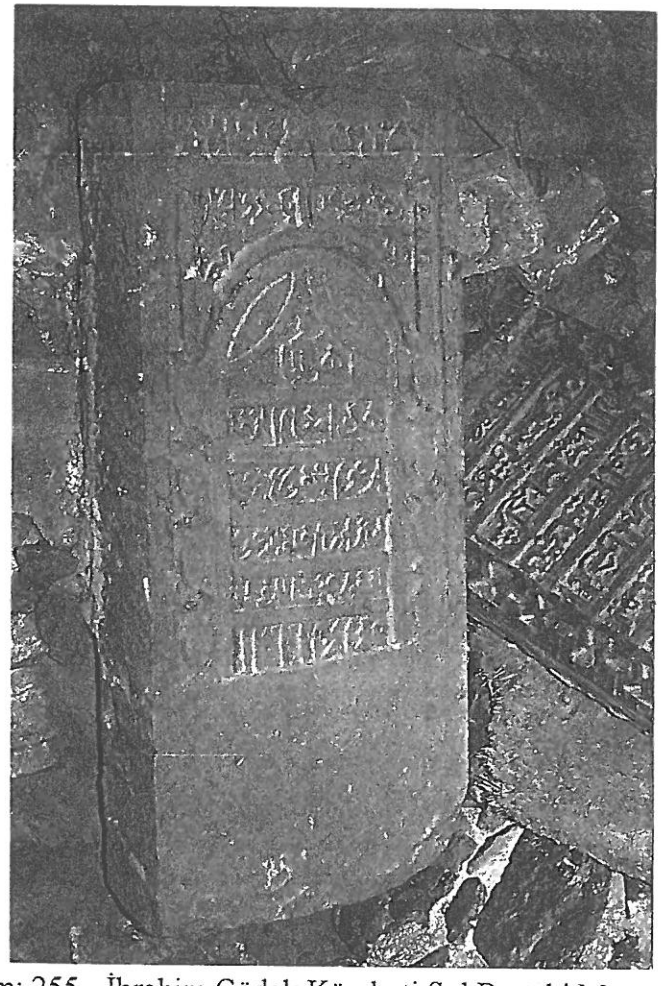

Resim: 255- İbrahim Gödek Kümbeti Sol Baştaki Mezar Taşı

Resim: 256- Iğdır Kervansarayı Genel Görünüm

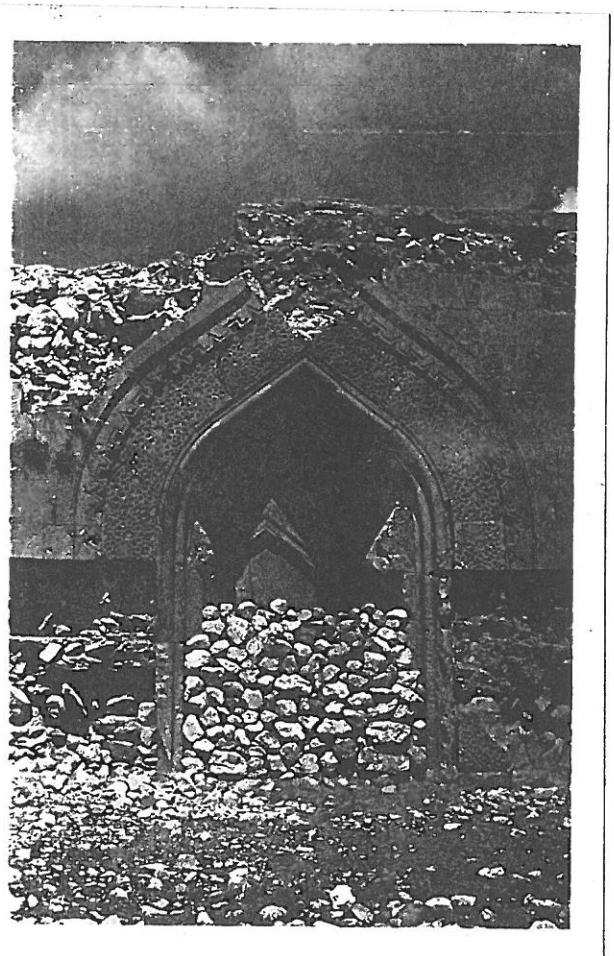

Resim: 257- Iğdır Kervansarayı Taç Kapı

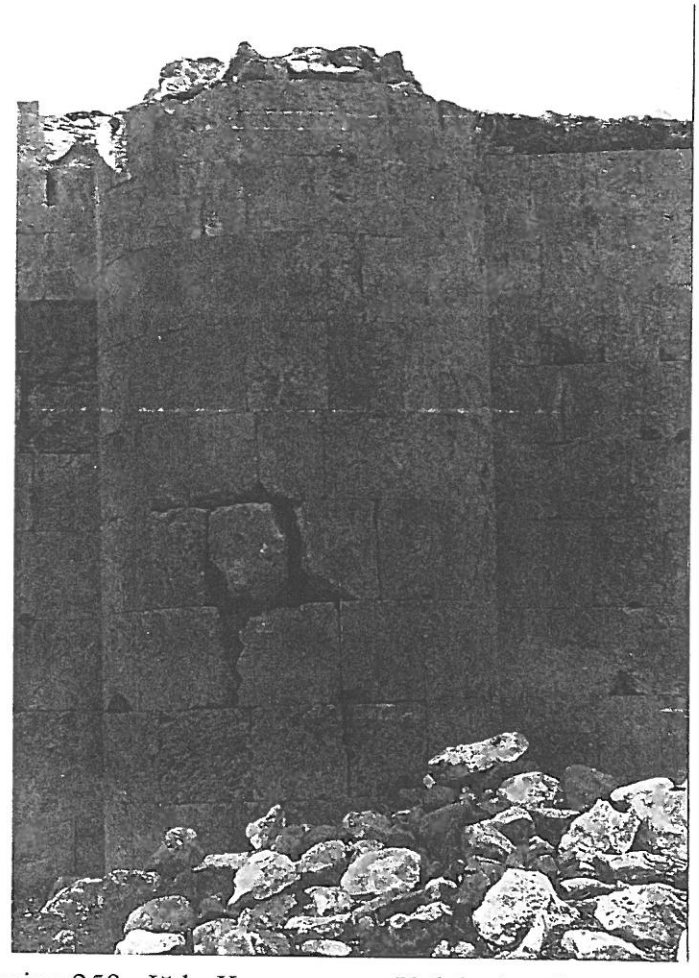

Resim: 258- Iğdır Kervansarayı Kulelerden Görünüm

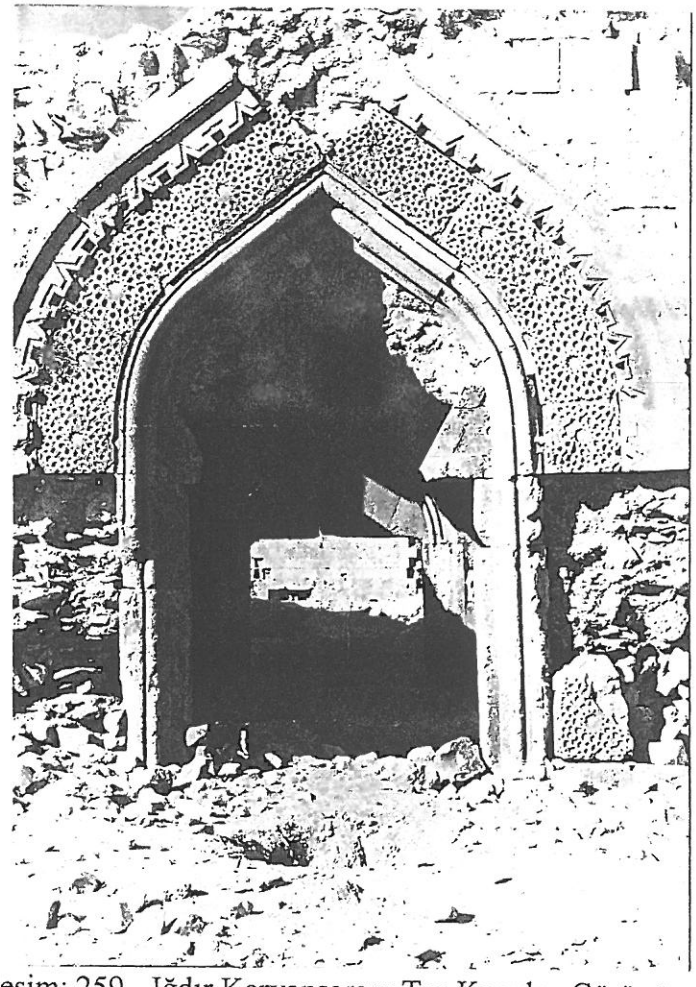

Resim: 259- Iğdır Kervansarayı Taç Kapıdan Görünüm

Resim: 260- Iğdır Kervansarayı Taç Kapıdan Detay

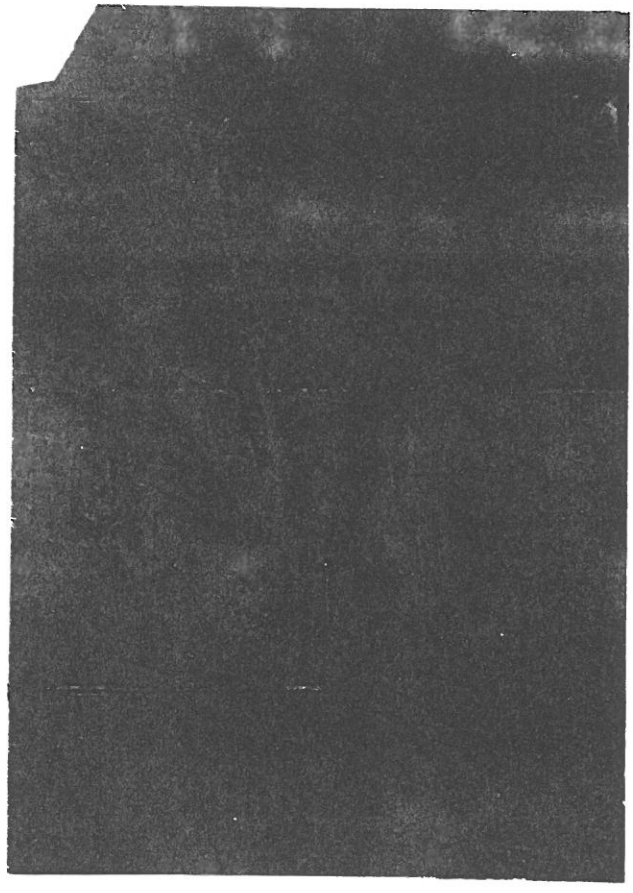

Resim: 261- Iğdır Kervansarayı Pandantiflerinden Detay

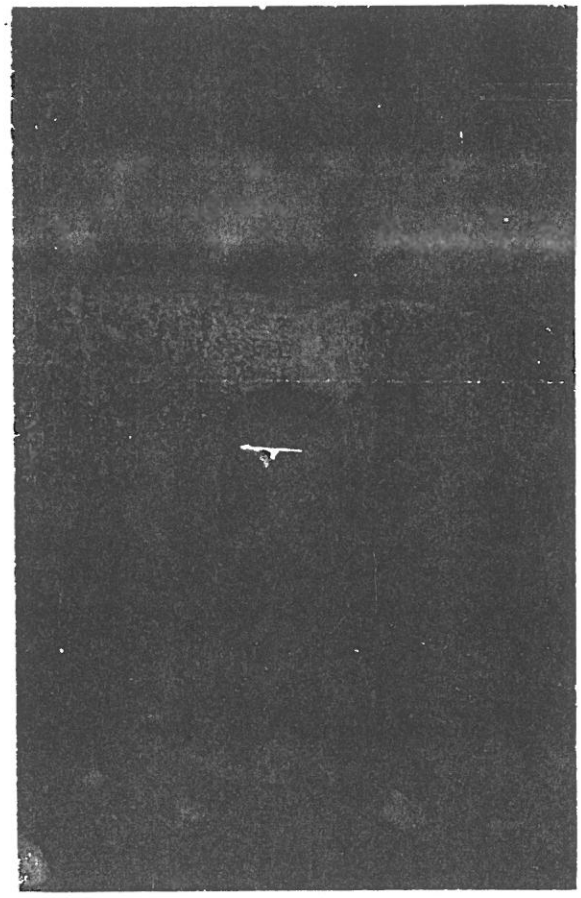

Resim: 262- Iğdır Kervansarayı Kuzey Duvarındaki Küçük Niş

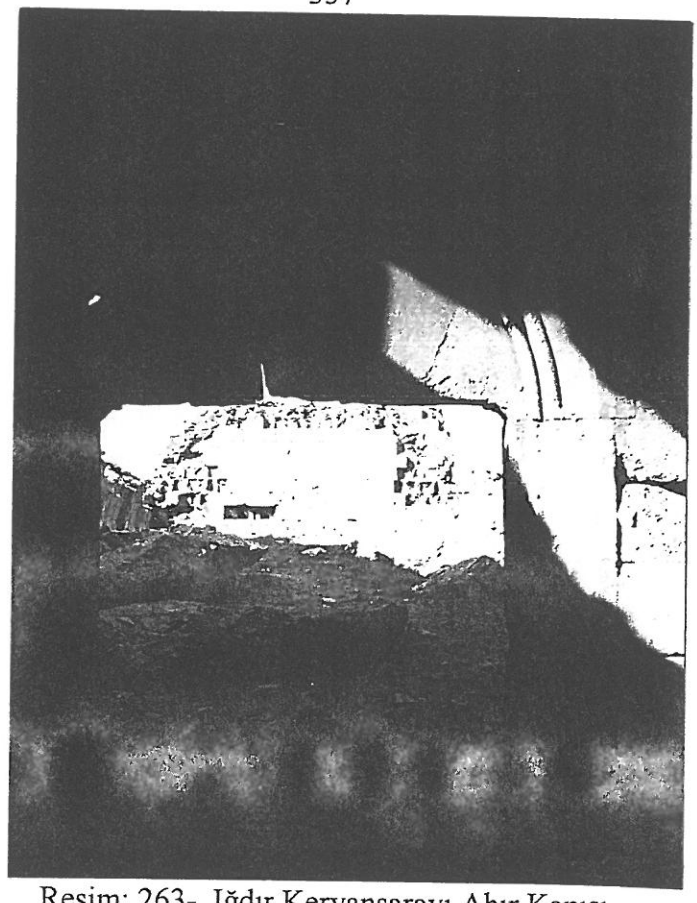

Resim: 263- Iğdır Kervansarayı Ahır Kapısı

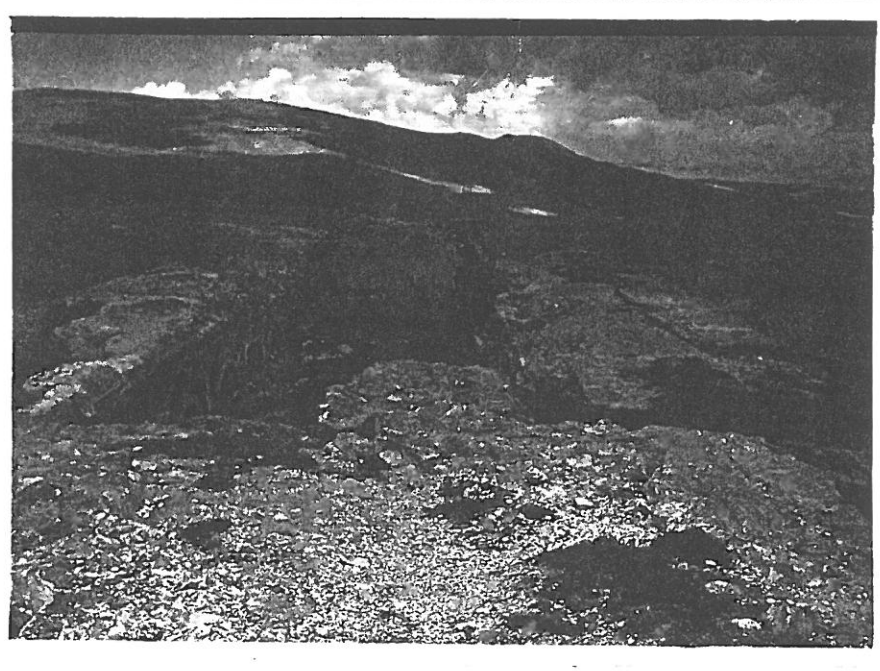

Resim: 264- Iğdır Kervansarayı Üstten Görünüm

Resim: 265- Iğdır Kervansarayı Orta Neften Görünüm

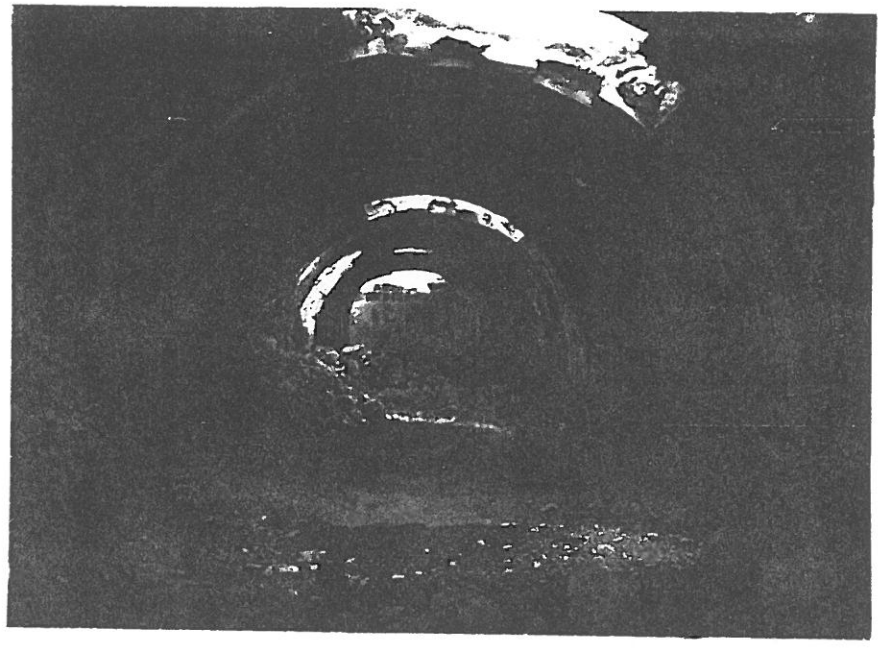

Resim: 266- Iğdır Kervansarayı Kuzey Nefi

Resim: 267- Iğdır Kervansarayı Güney Nefi

Resim: 268- Iğdır Kervansarayı Kemer Ayağı Ve Tonoz Örtüsü

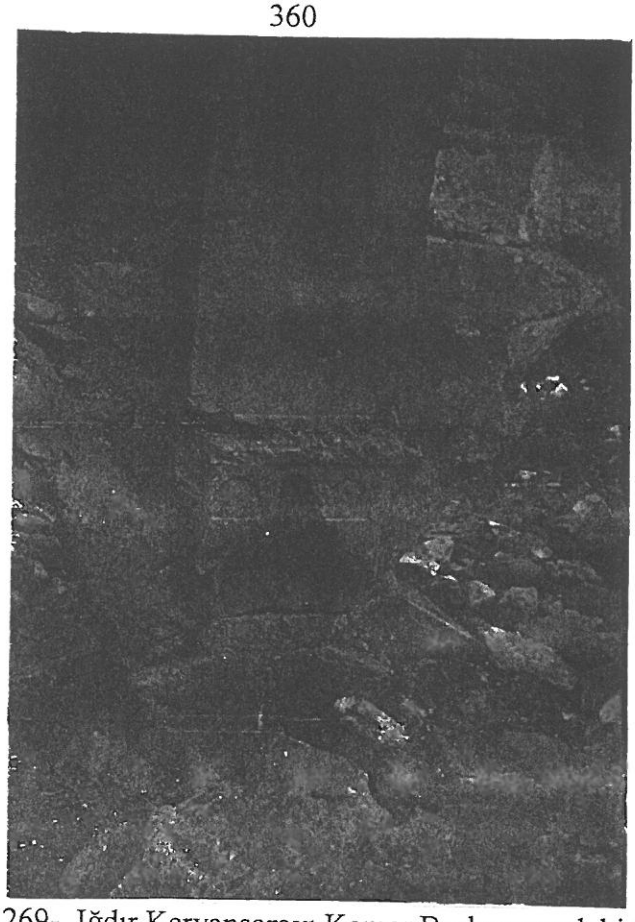

Resim: 269- Iğdır Kervansarayı Kemer Başlangıcındaki Süsleme

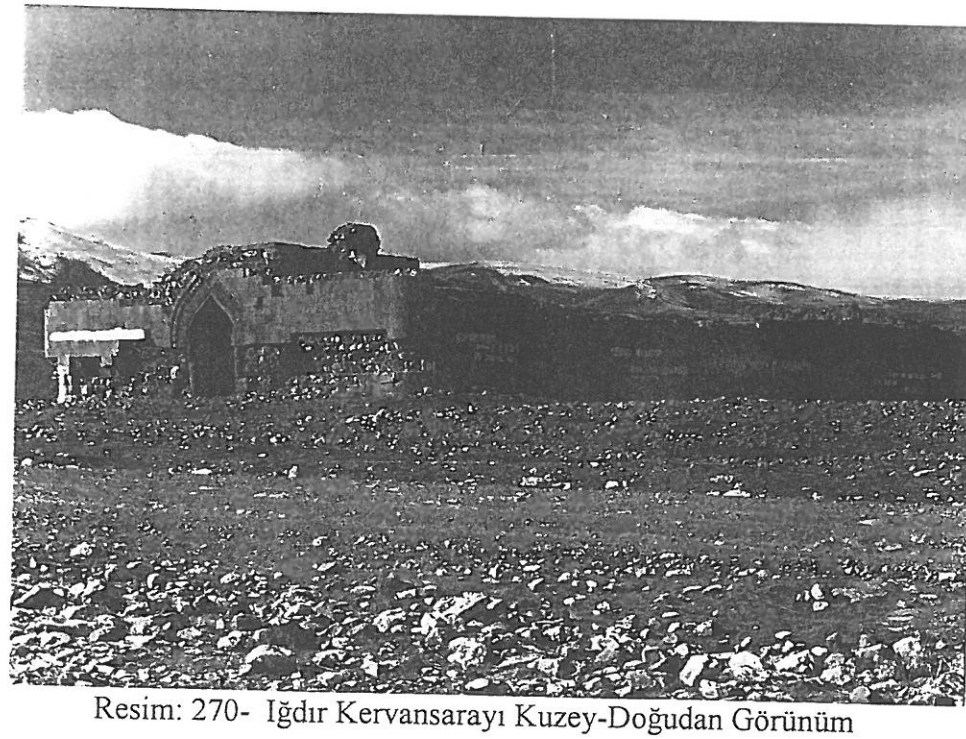

Resim: 270- Iğdır Kervansarayı Kuzey-Doğudan Görünüm

Resim: 271- Iğdır Kervansarayı Çatı Kapısı

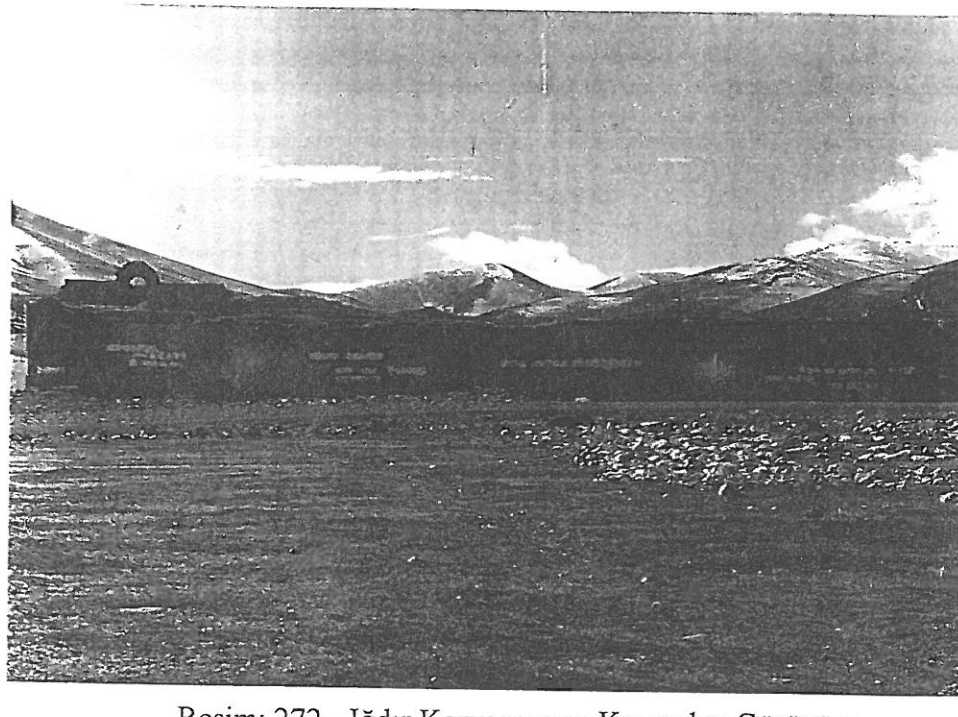

Resim: 272- Iğdır Kervansarayı Kuzeyden Görünüm

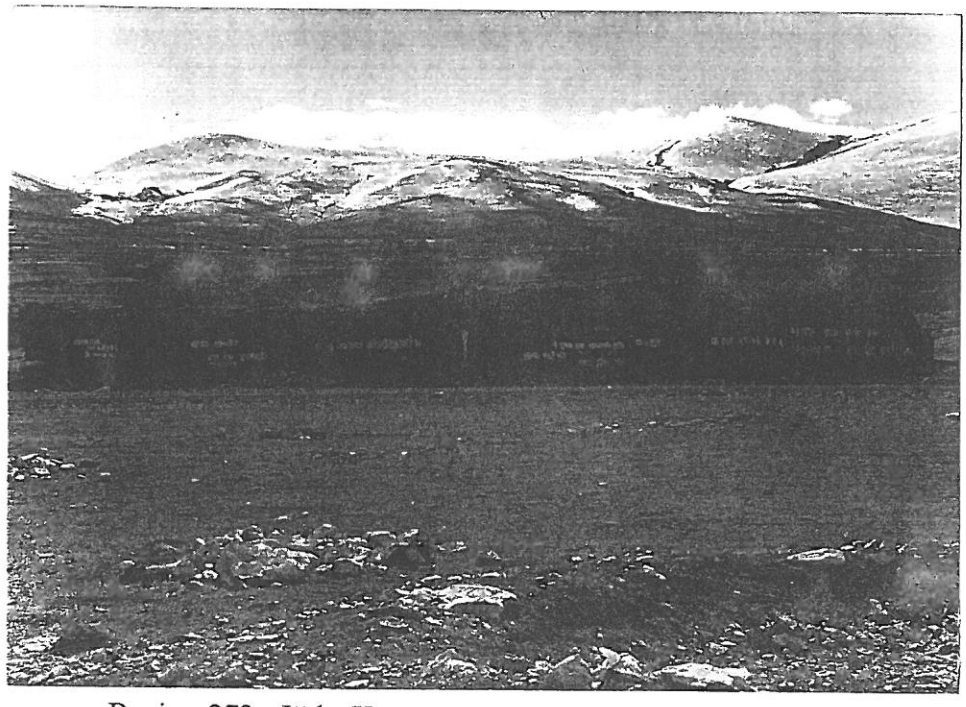

Resim: 273- Iğdır Kervansarayı Kuzey-Batıdan Görünüm

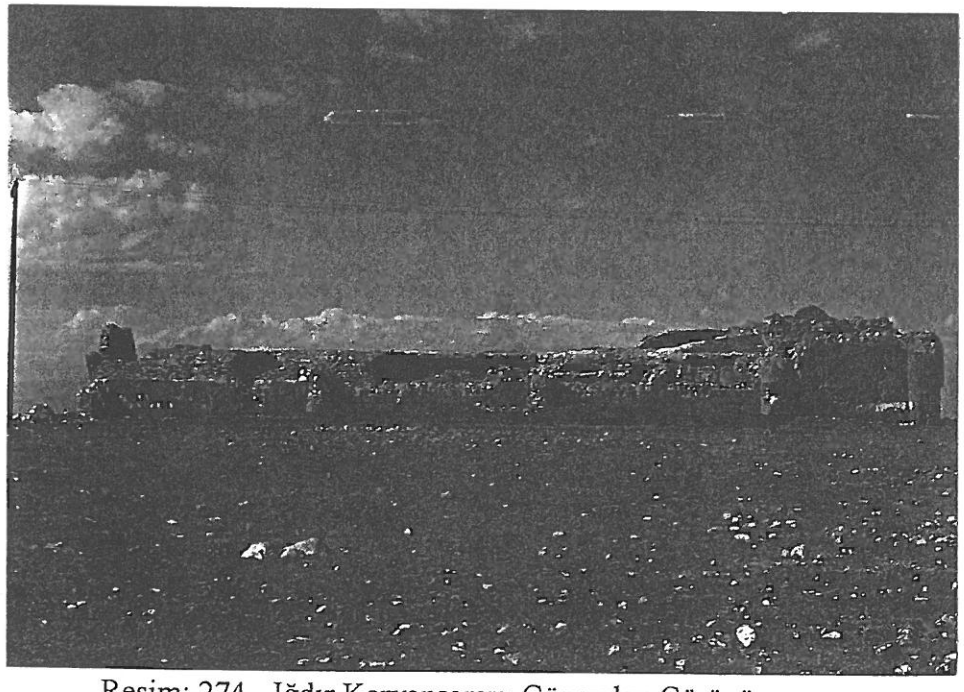

Resim: 274- Iğdır Kervansarayı Güneyden Görünüm

Resim: 275- Iğdır Kervansarayı Doğudan Görünüm

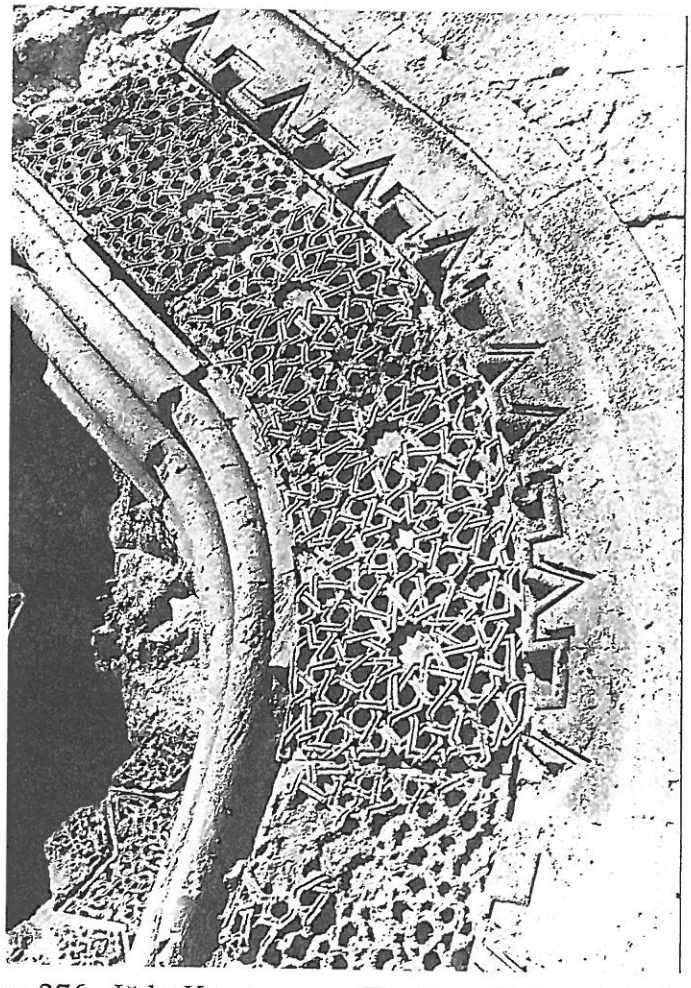

Resim: 276- Iğdır Kervansarayı Taç Kapı Süslemelerinden Detay

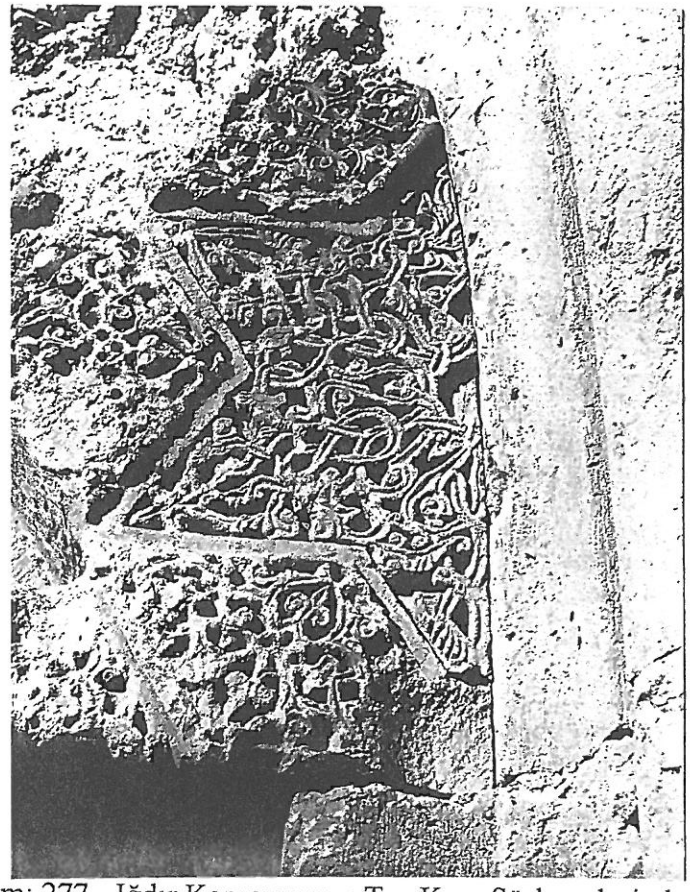

Resim: 277- Iğdır Kervansarayı Taç Kapı Süslemelerinden Detay

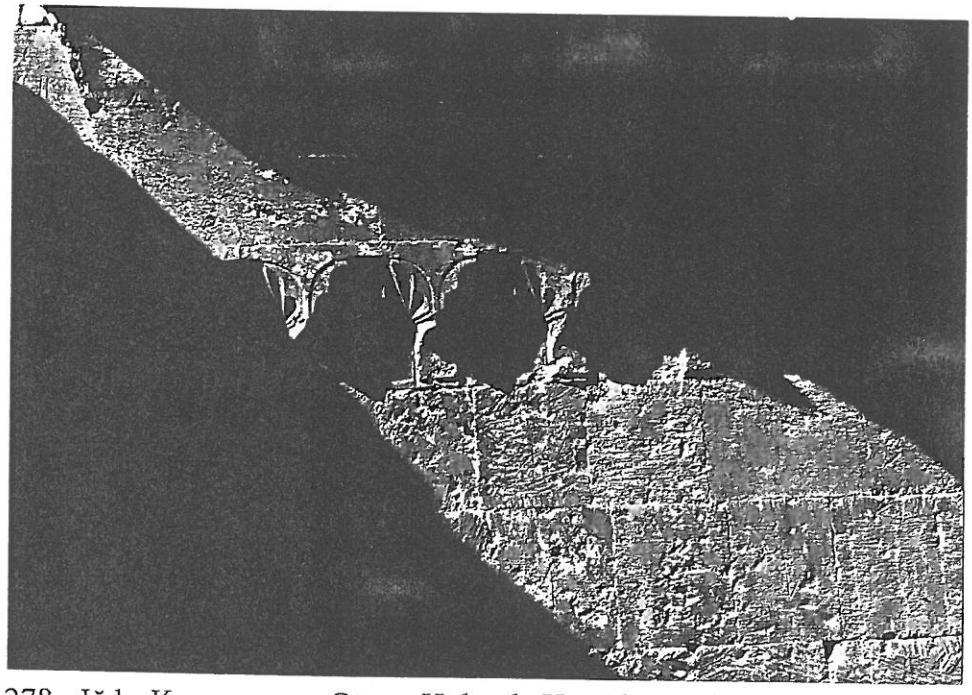

Resim: 278- Iğdır Kervansarayı Güney Holünde Yer Alan Mukarnas Süslemeler

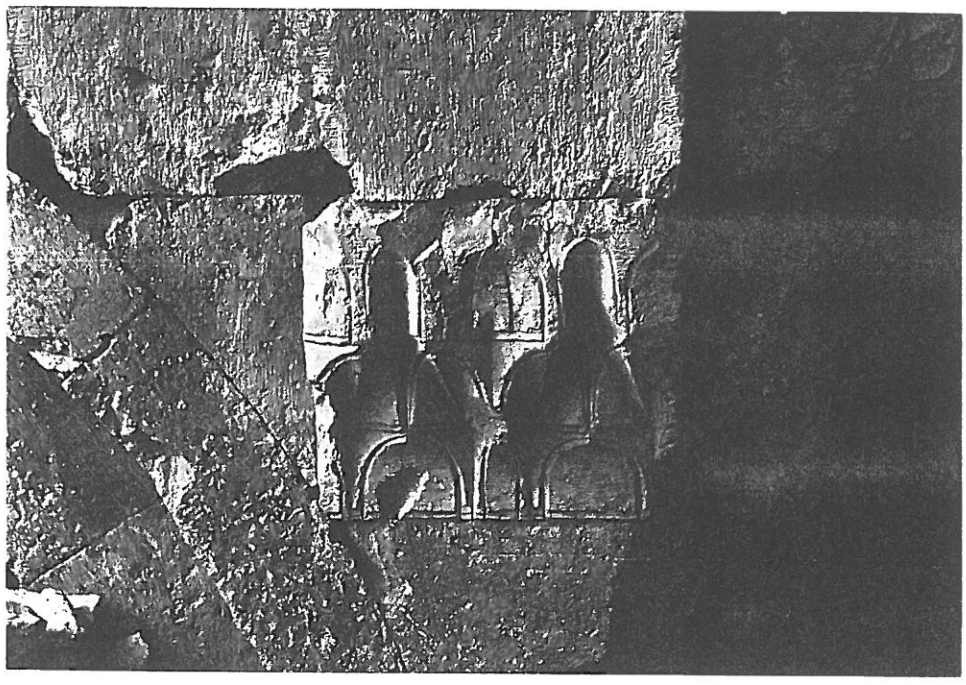

Resim: 279- Iğdır Kervansarayı Kemer Ayağındaki Mukarnas Süslemeler

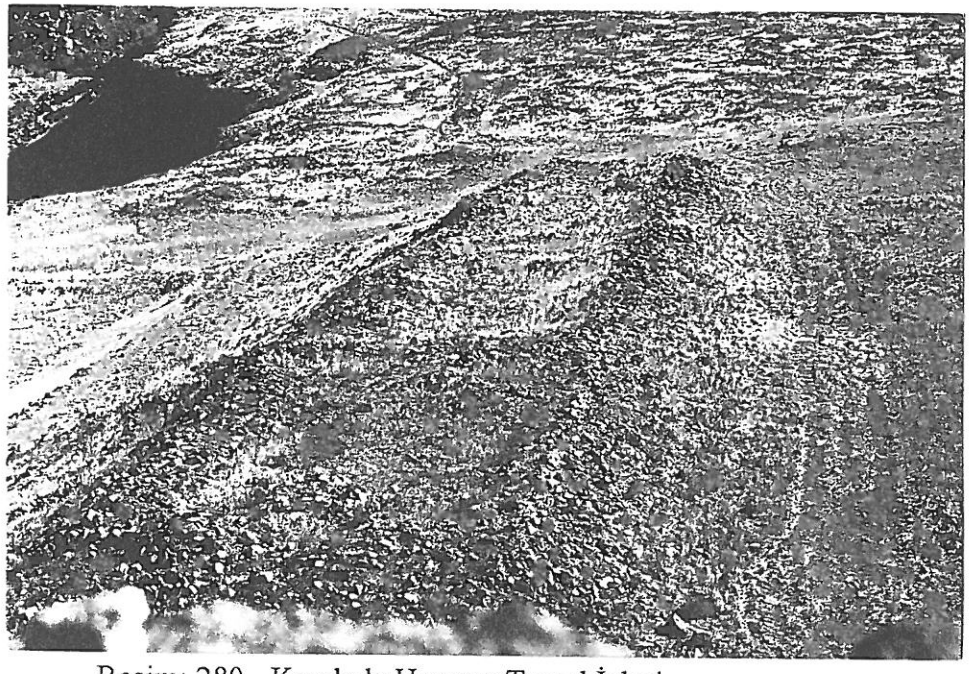

Resim: 280- Karakale Hanının Temel İzleri

Resim: 281- Ortaköy Hamamı Genel Görünüm

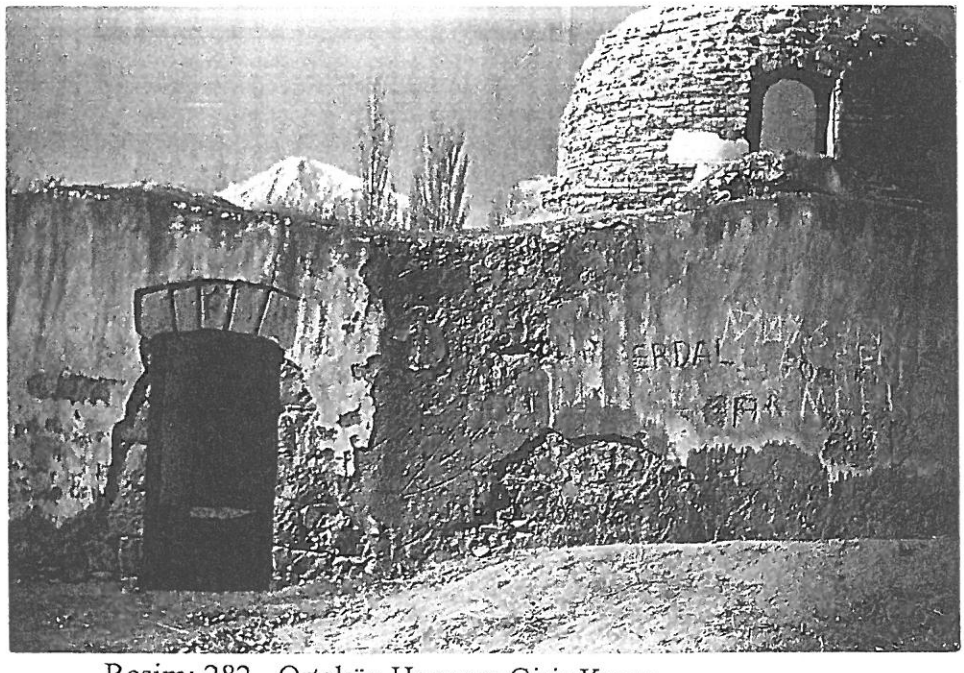

Resim: 282- Ortaköy Hamamı Giriş Kapısı

Resim: 283- Ortaköy Hamamı Güney-Doğudan Görünüm

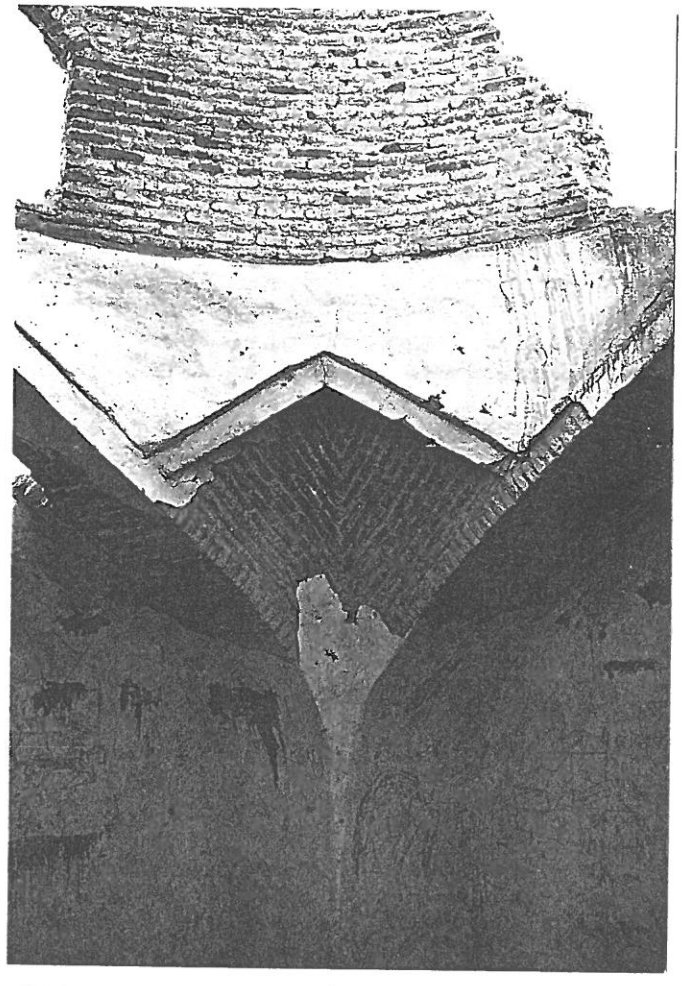

Resim: 284- Ortaköy Hamamı İçten Görünüm (Pandantifler)

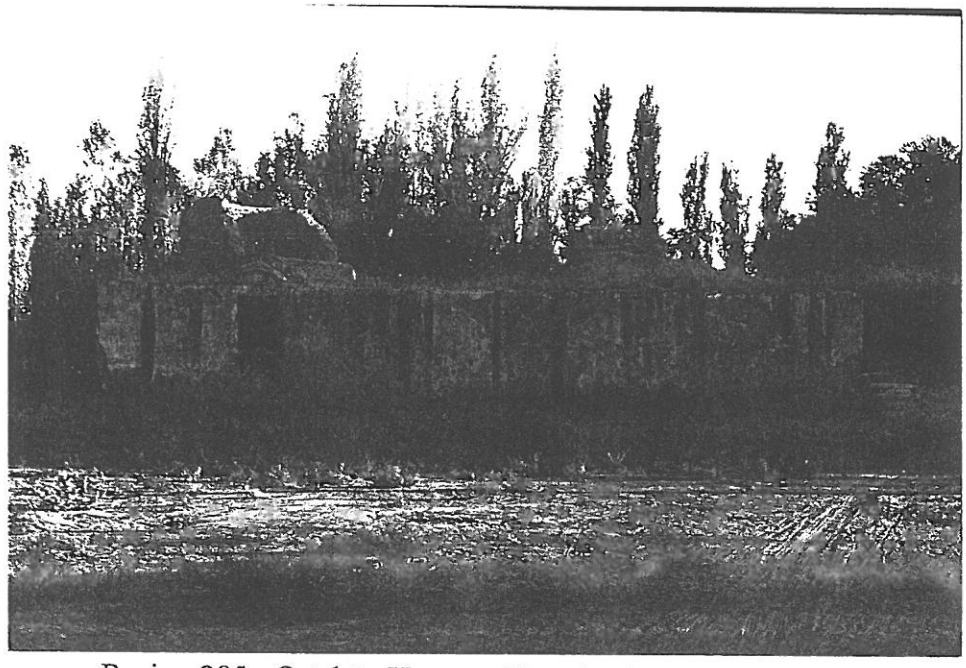

Resim: 285- Ortaköy Hamamı Kuzedeyden Görünüm

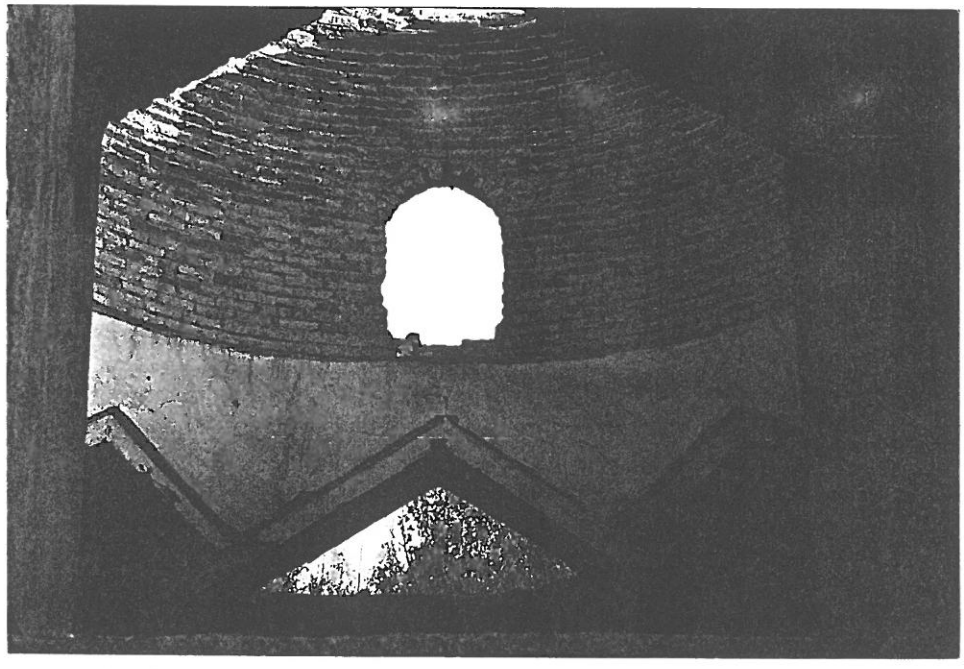

Resim: 286- Ortaköy Hamamı Kubbe Penceresi

Resim: 287- Ortaköy Hamamı Kuzeyden Görünüm

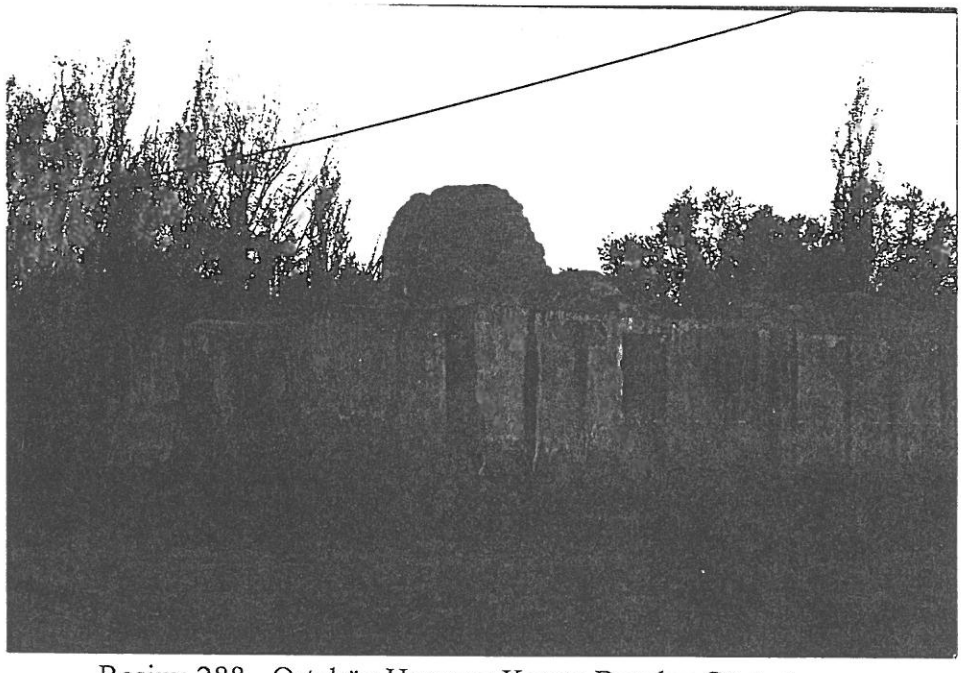

Resim: 288- Ortaköy Hamamı Kuzey-Batıdan Görünüm

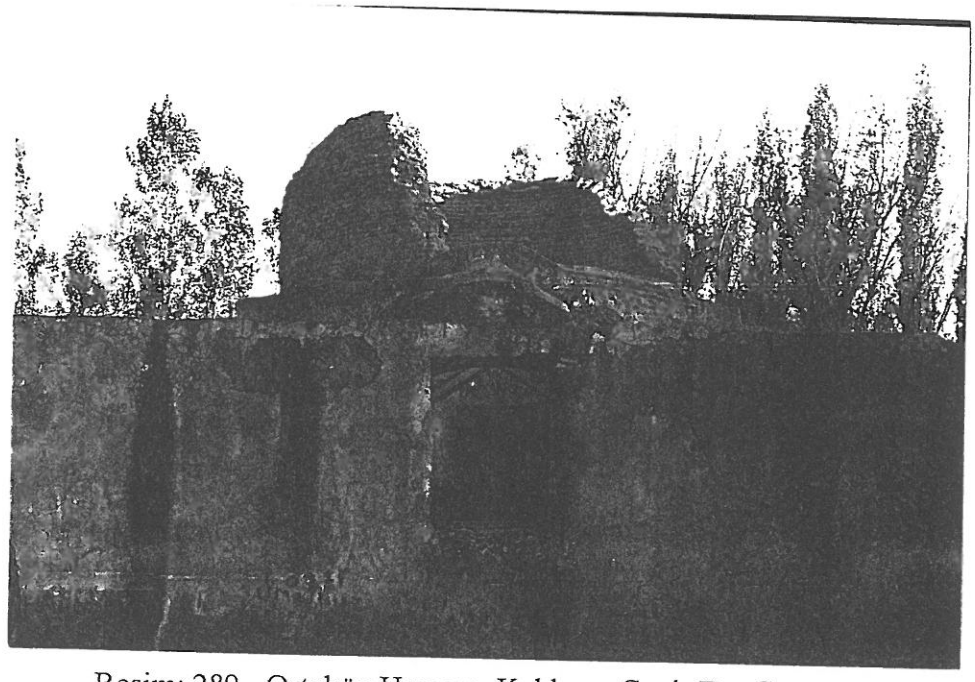

Resim: 289- Ortaköy Hamamı Kubbeye Geçiş Dış Görünüm

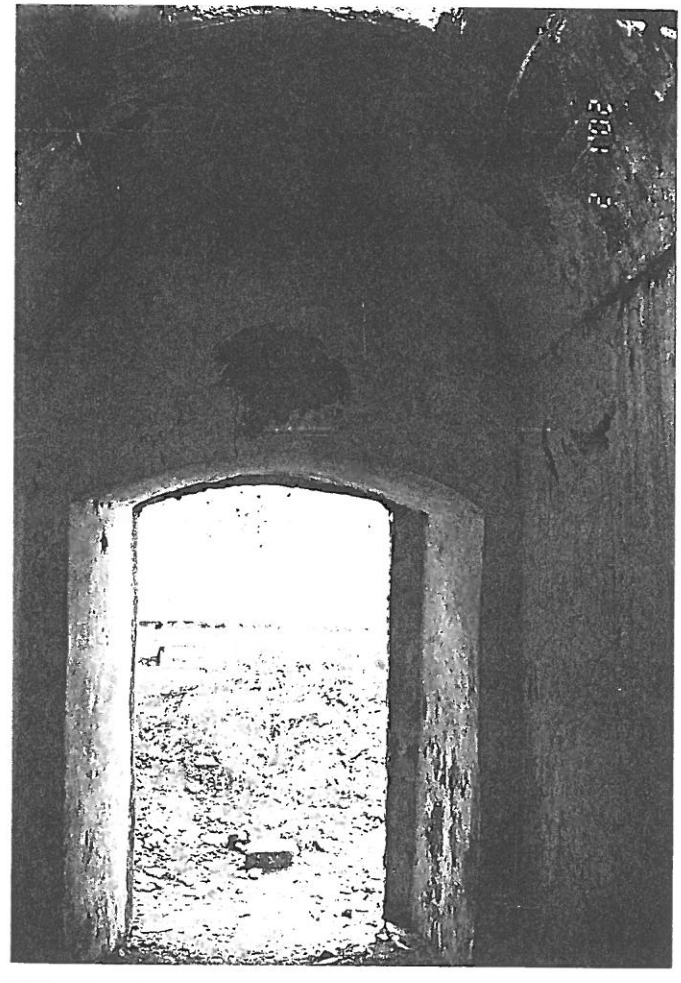

Resim: 290- Ortaköy Hamamı Sıcaklık Kısmına Açılan Kapı

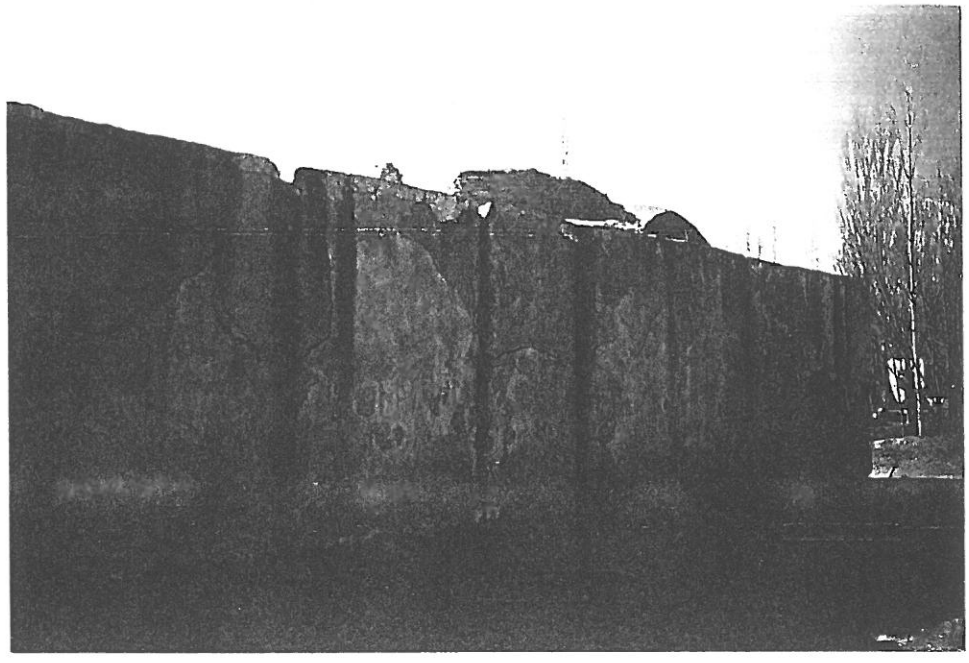

Resim: 291- Ortaköy Hamamı Batıdan Görünüm

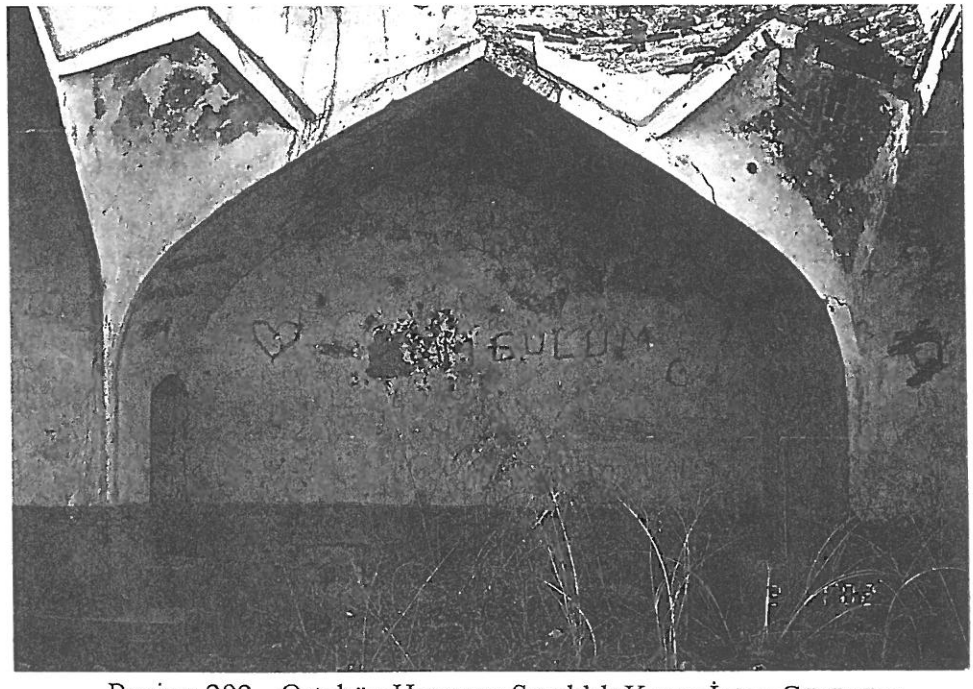

Resim: 292- Ortaköy Hamamı Sıcaklık Kısmı İçten Görünüm

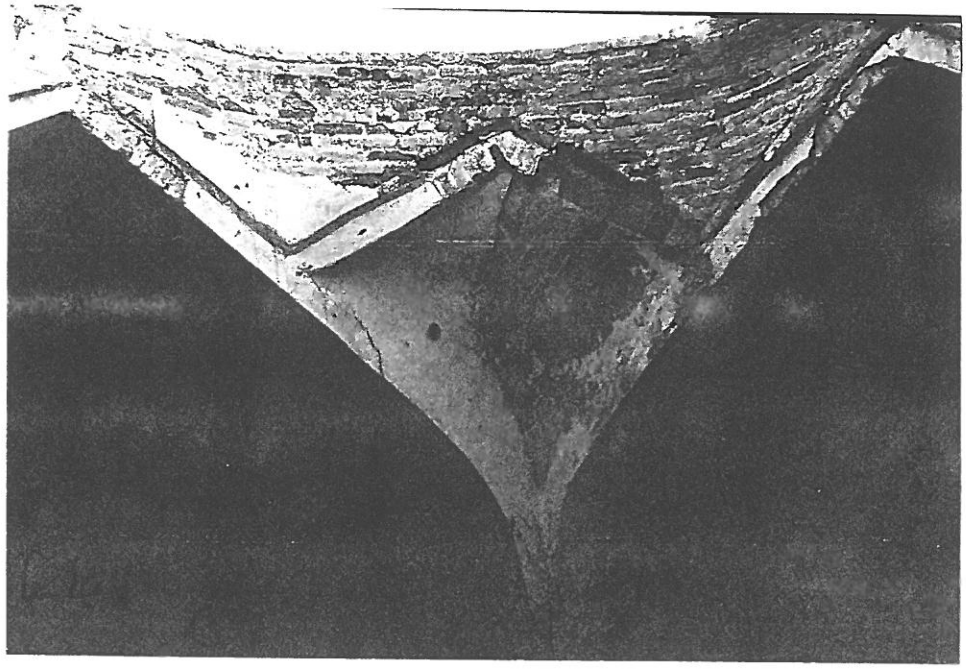

Resim: 293- Ortaköy Hamamı Sıcaklık Kısmında Kubbeye Geçişi Sağlayan Üçgenler

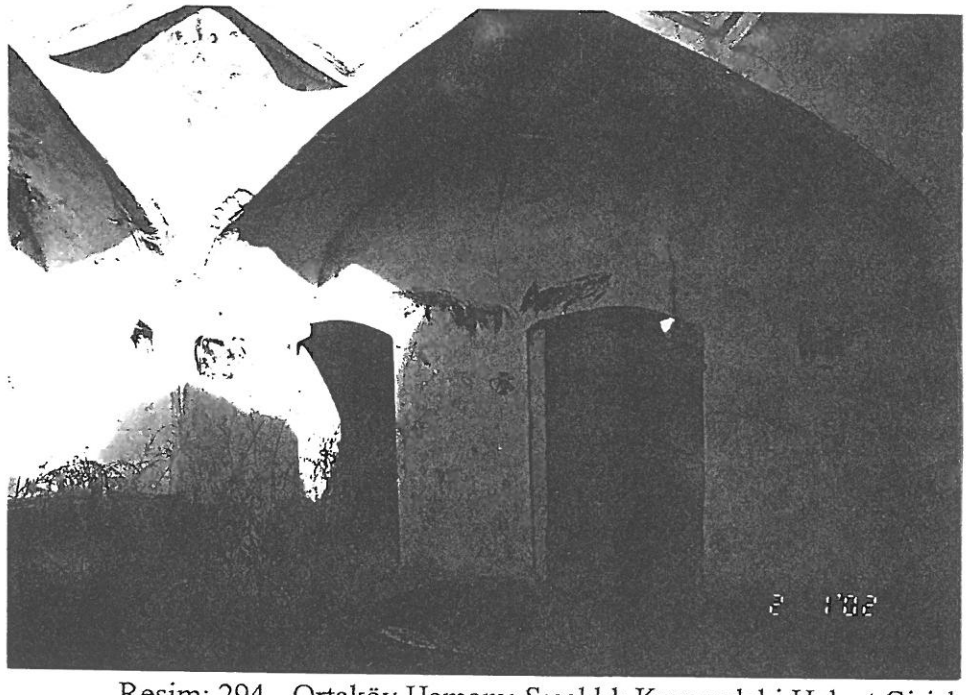

Resim: 294- Ortaköy Hamamı Sıcaklık Kısmındaki Halvet Girişleri

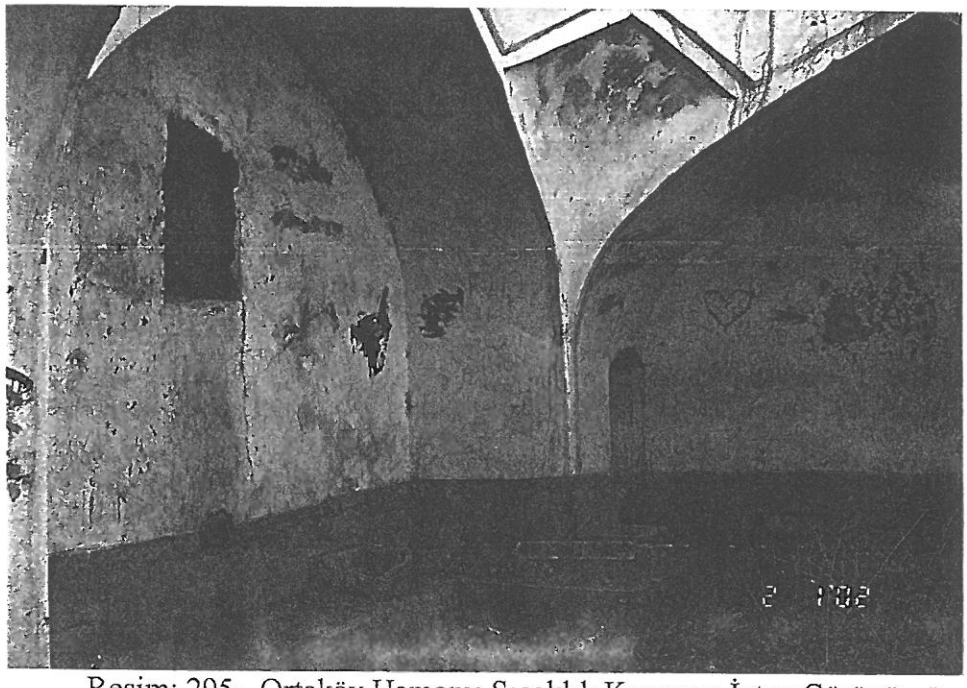

Resim: 295- Ortaköy Hamamı Sıcaklık Kısmının İçten Görünümü

Resim: 296- Ortaköy Hamamı Güney-Doğudan Görünüm

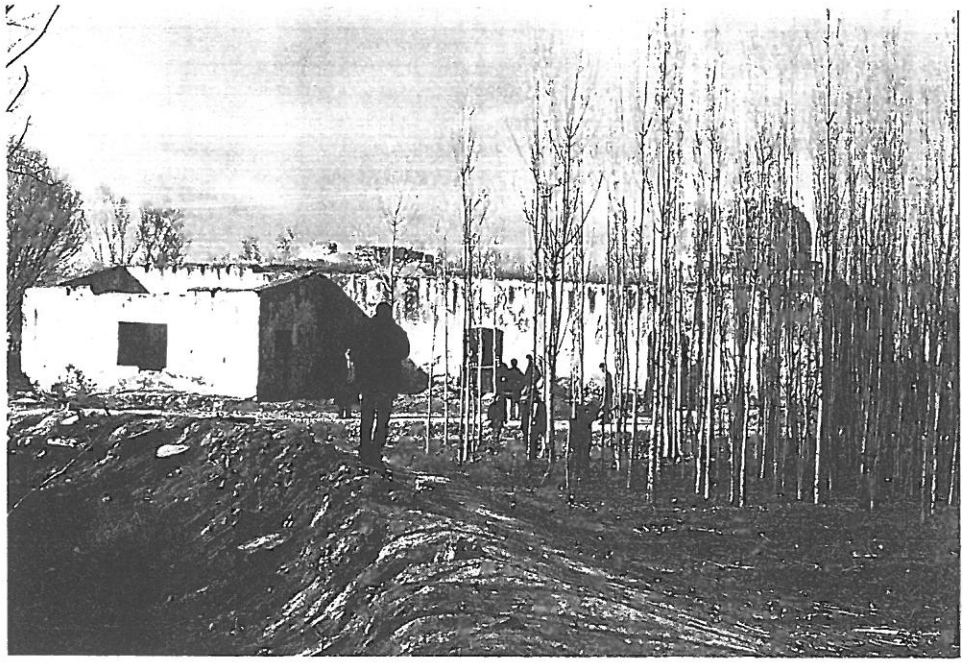

Resim: 297- Ortaköy Hamamı Su Kanalı ve Güney-Doğudan Görünüm

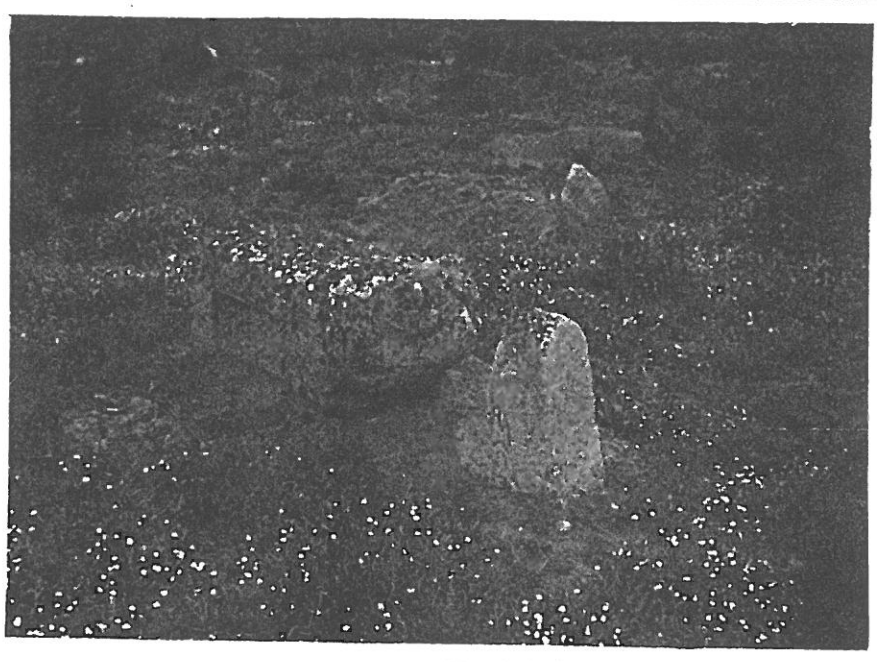

Resim: 298- Karakoyunlu İlçesi Mezarlığı 1.nolu Koç Başlı Mezar

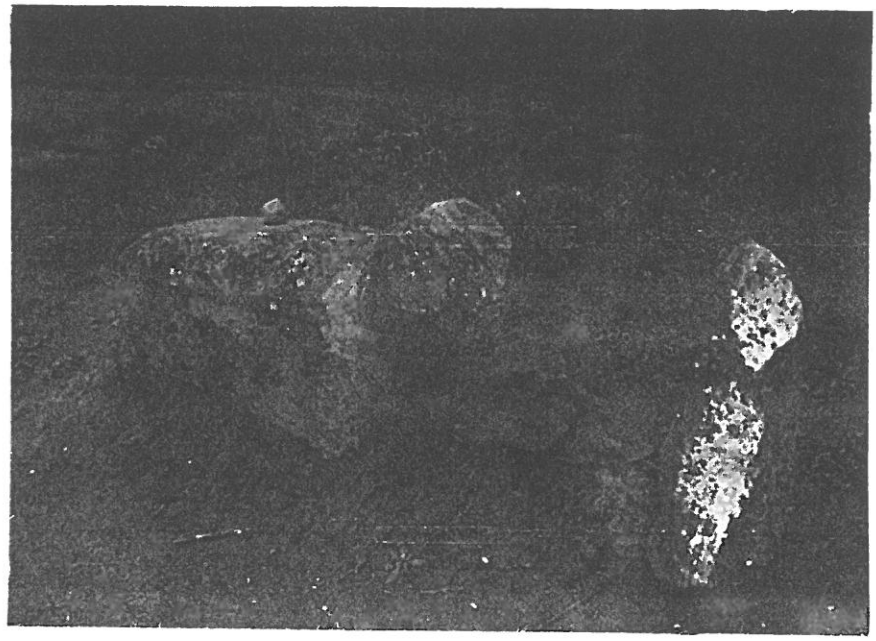

Resim: 299- Karakoyunlu İlçesi Mezarlığı 2.nolu Koç Başlı Mezar

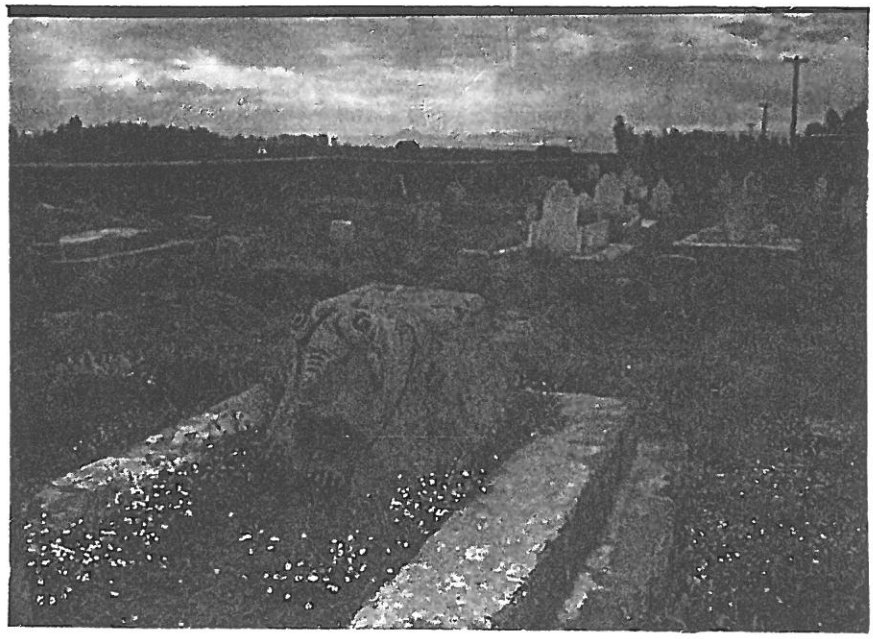

Resim: 300- Karakoyunlu İlçesi Mezarlığı 3.nolu Koç Başlı Mezar

Resim: 301- Yaycı Köyü Mezarlığı I.Nolu Mezar Taşı

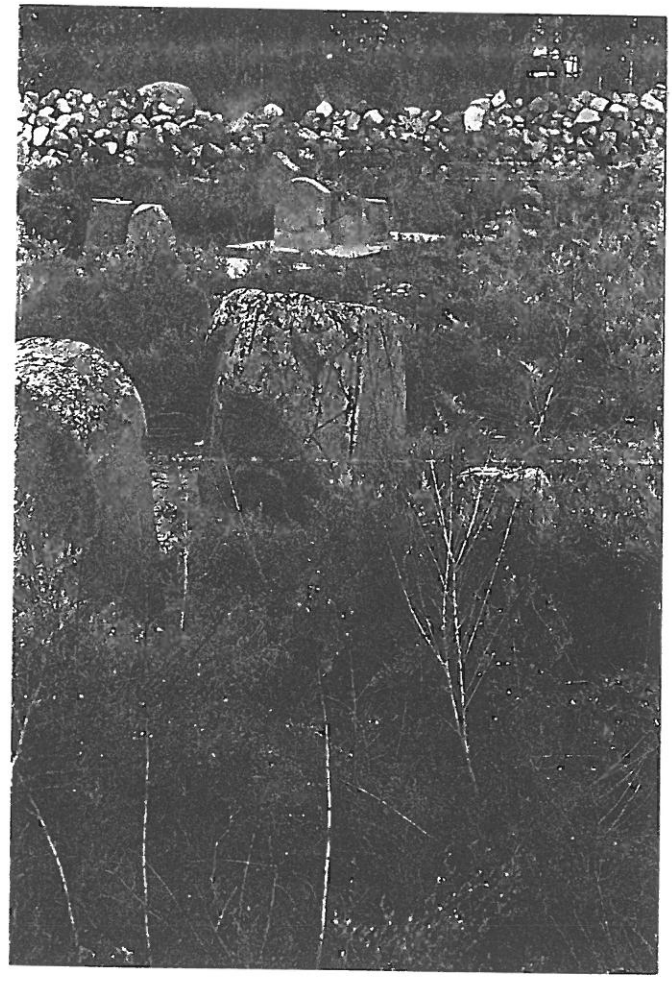

Resim: 302- Yaycı Köyü Mezarlığı 2.Nolu Koç Başlı Mezar Taşı

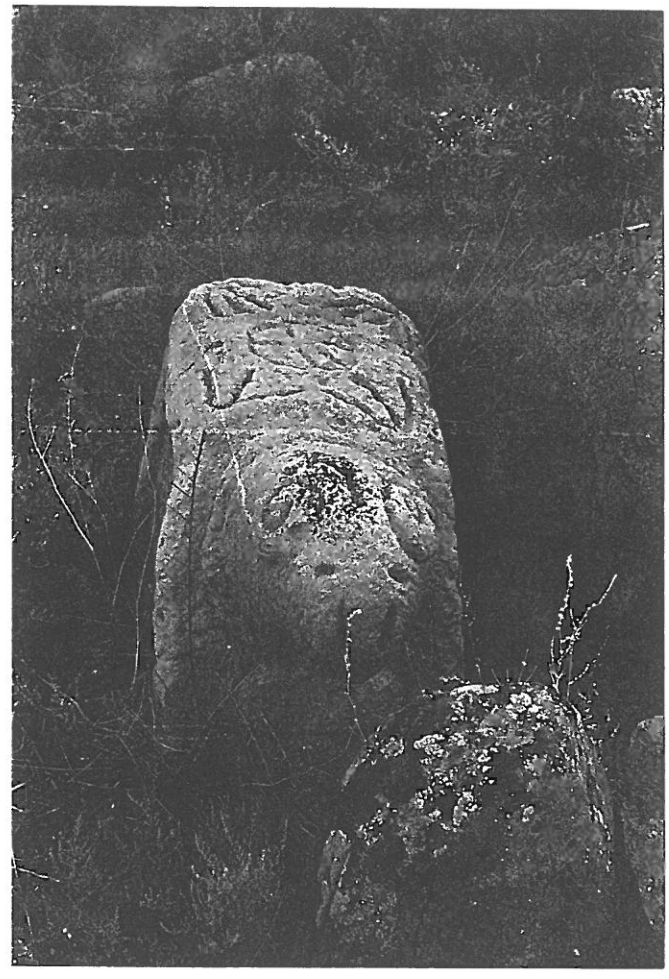

Resim: 303- Yaycı Köyü Mezarlığı 3.Nolu Koç Başlı Mezar Taşı

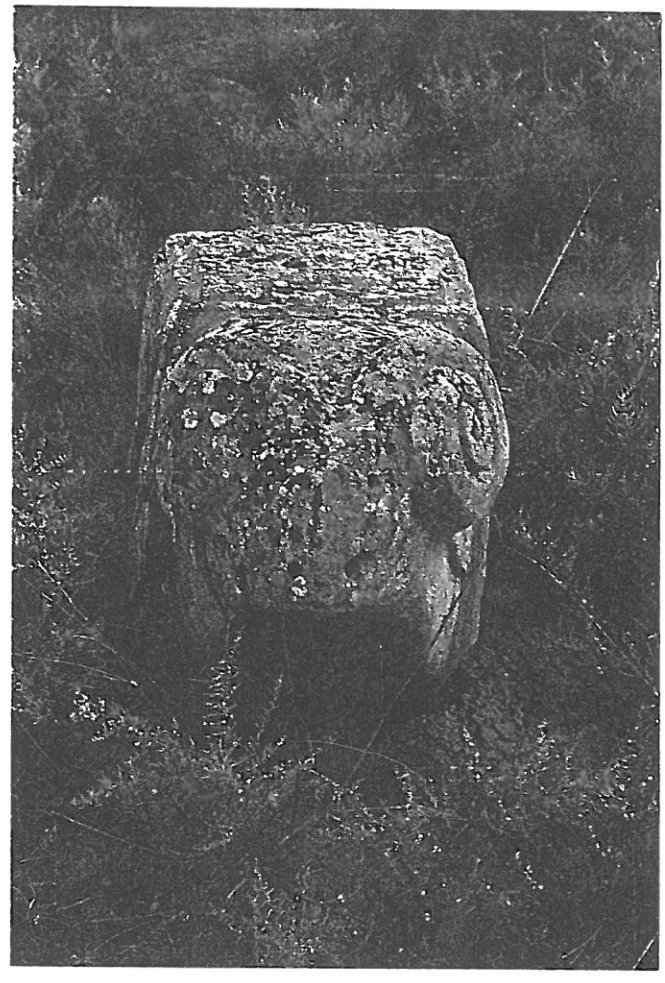

Resim: 304- Yaycı Köyü Mezarlığı4.Nolu Koç Başlı Mezar Taşı

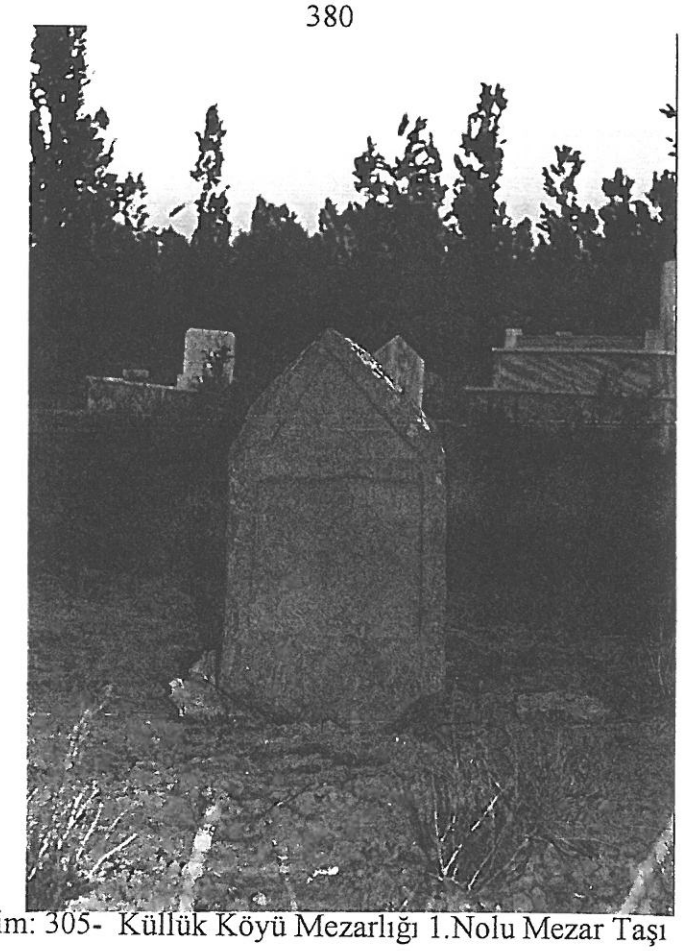

Resim: 305- Küllük Köyü Mezarlığı 1.Nolu Mezar Taşı

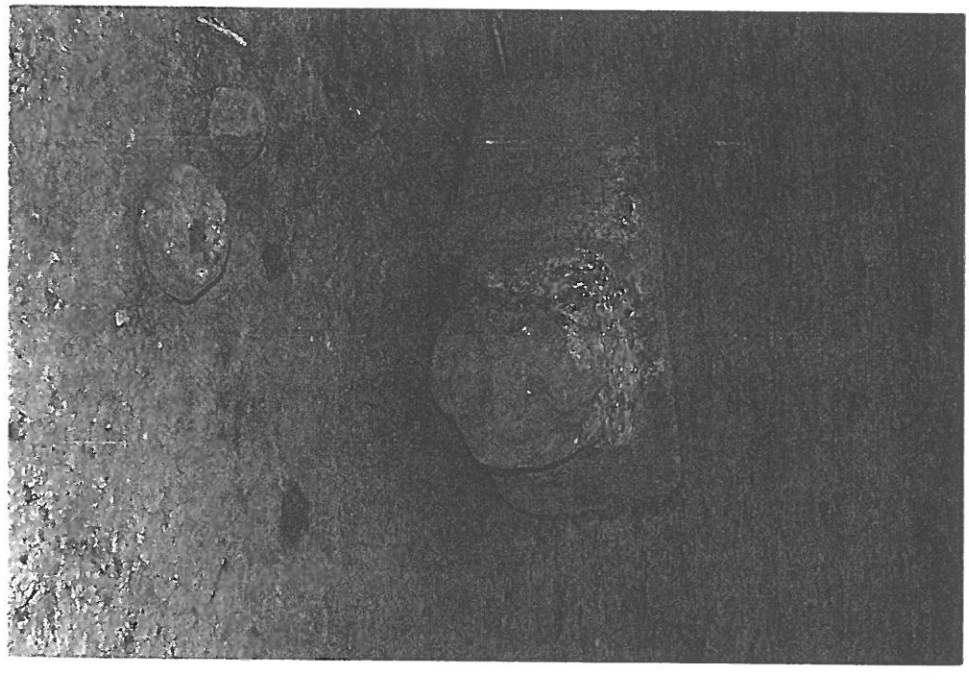

Resim: 306- Küllük Köyü Mezarlığı 2.Nolu Koç Başlı Mezar Taşı

Resim: 307- Sürmeli Köyü Mezarlığı 1.Nolu Mezar Taşı

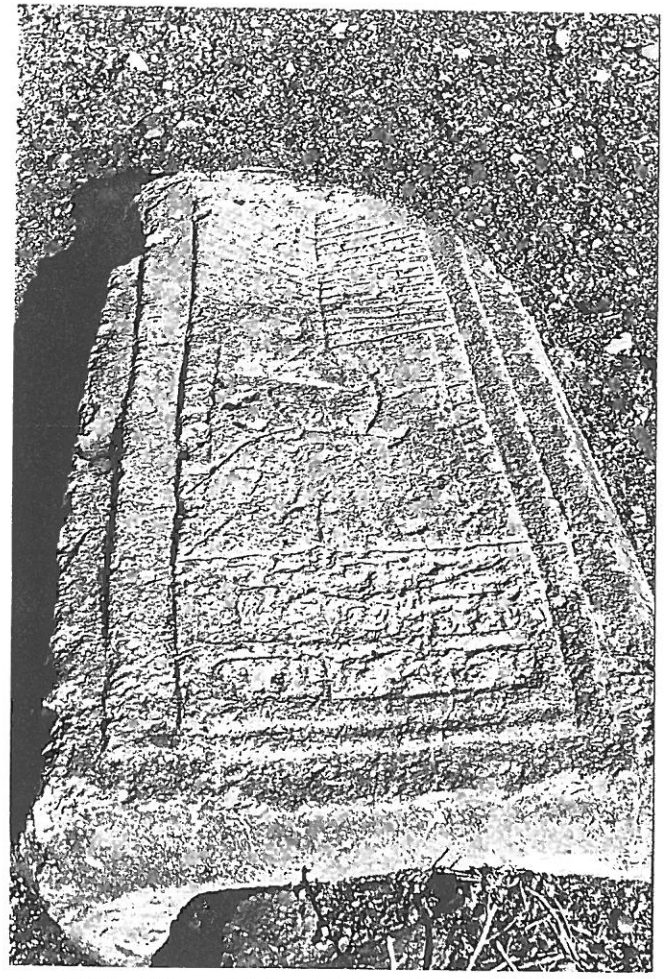

Resim: 308- Sürmeli Köyü Mezarlığı 2.Nolu Mezar Taşı

Resim: 309- Sürmeli Köyü Mezarlığı 3.Nolu Mezar Taşı

Resim: 310- Sürmeli Köyü Mezarlığı 4.Nolu Mezar Taşı

Resim: 311- Hakmehmet Köyü Mezarlığı 1.Nolu Mezar Taşı

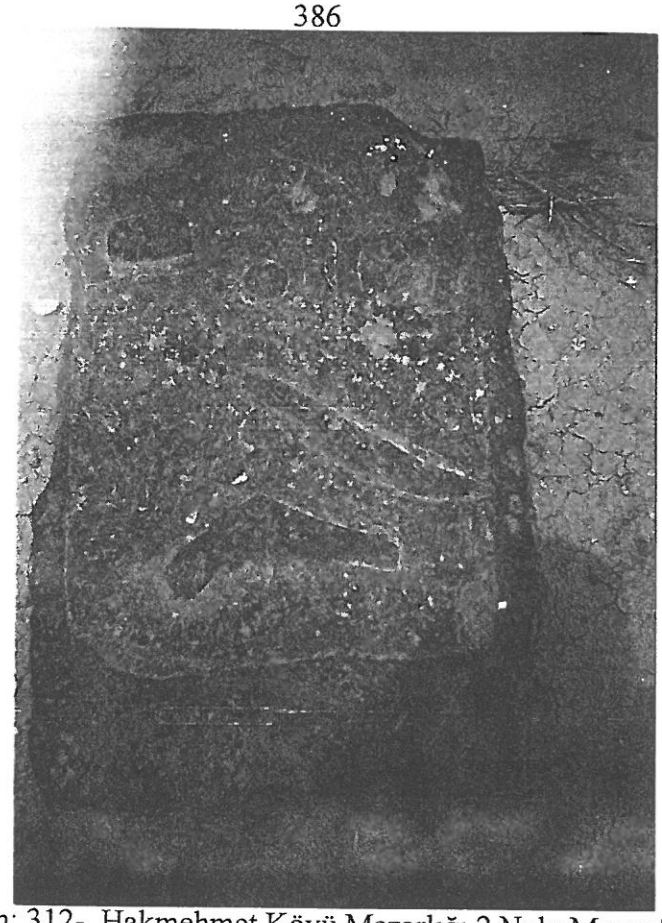

Resim: 312- Hakmehmet Köyü Mezarlığı 2.Nolu Mezar Taşı

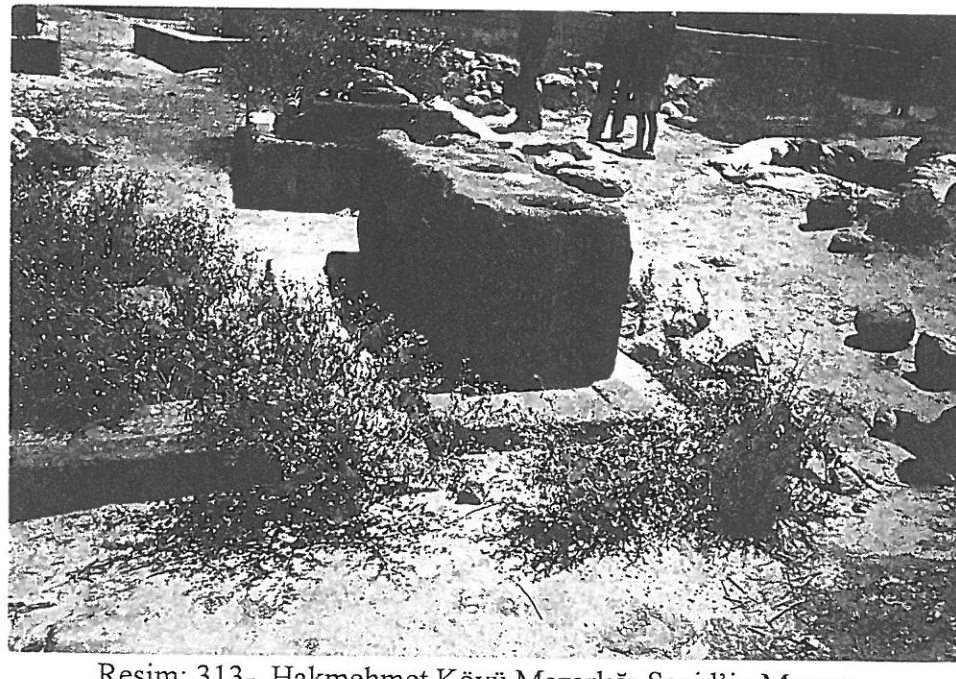

Resim: 313- Hakmehmet Köyü Mezarlığı Seyid'in Mezarı

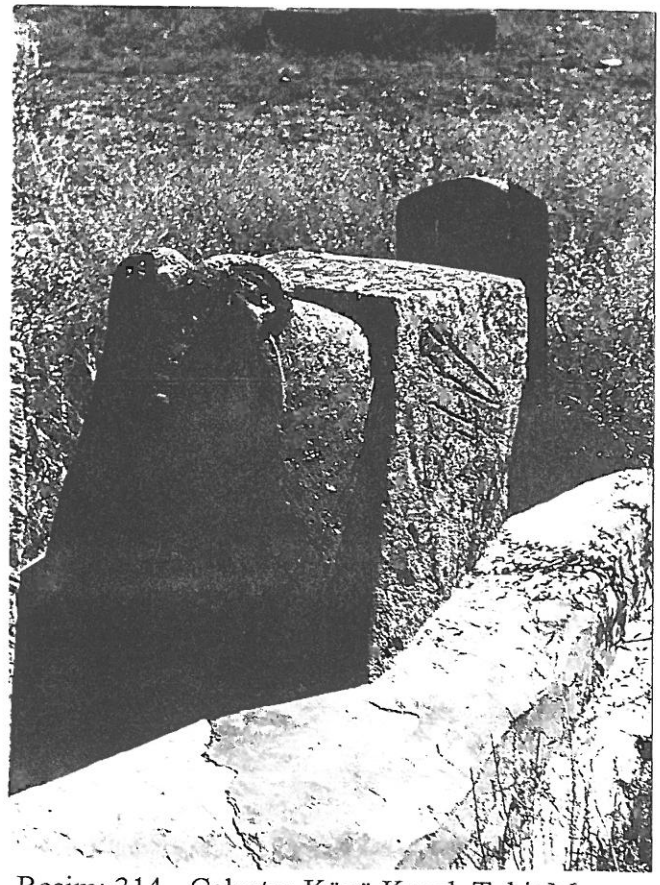

Resim: 314- Çakırtaş Köyü Kaçak Tohit Mezarı

Resim: 315- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı Genel Görünüm

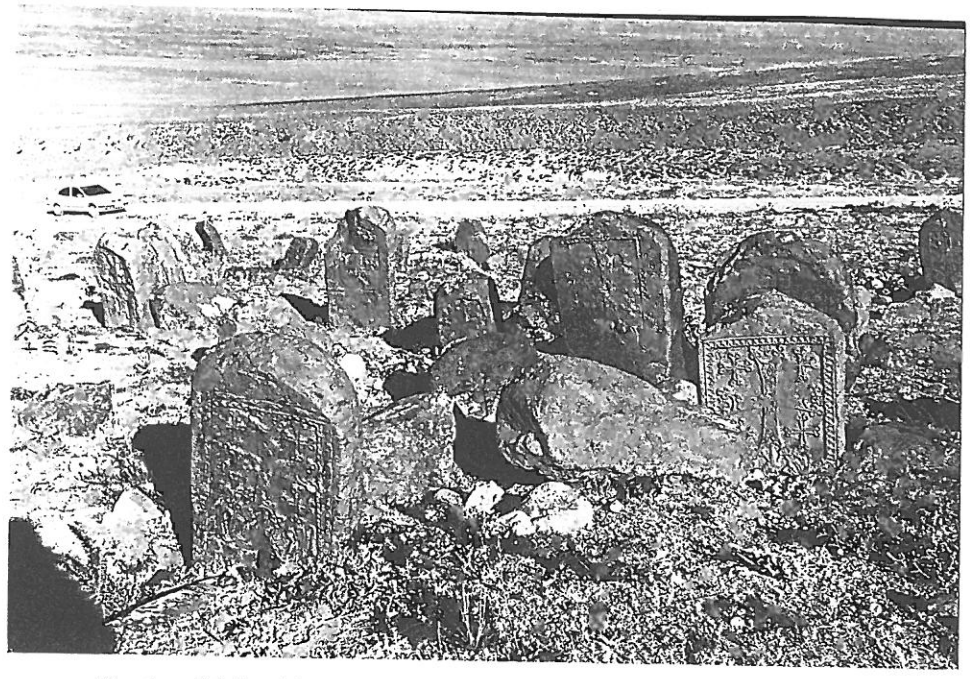

Resim: 316- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı Genel Görünüm

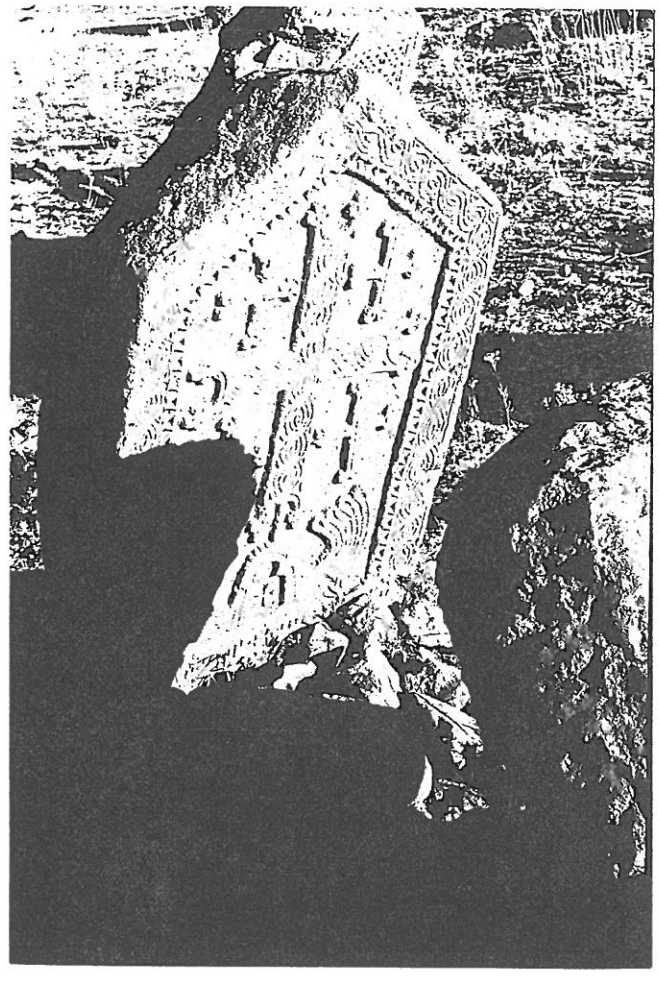

Resim: 317- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 1.Nolu Mezar Taşı

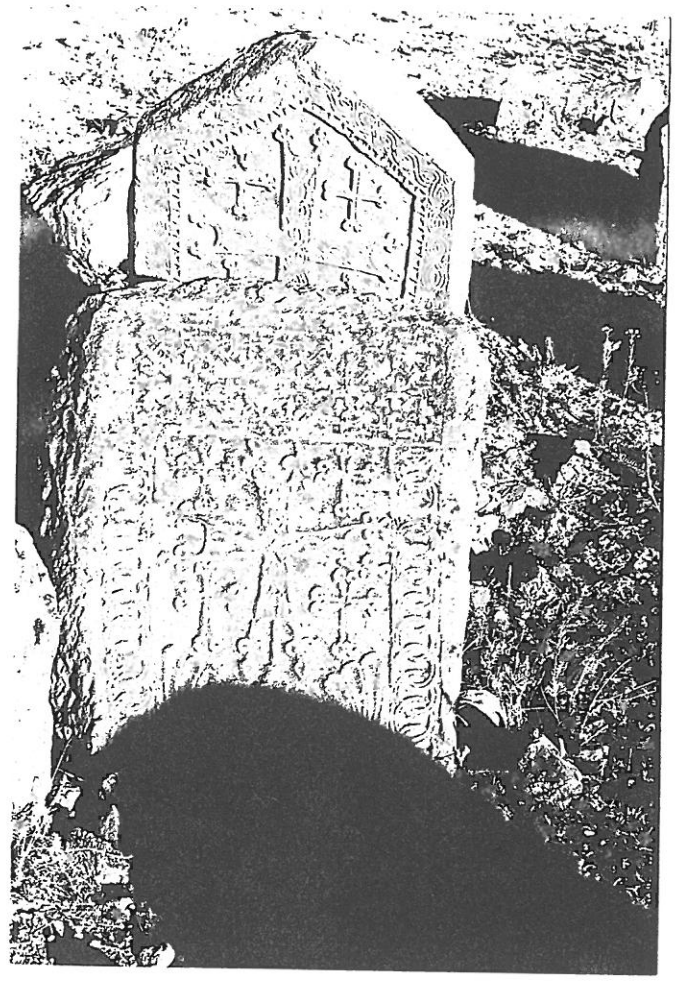

Resim: 318- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 2.Nolu Mezar Taşı

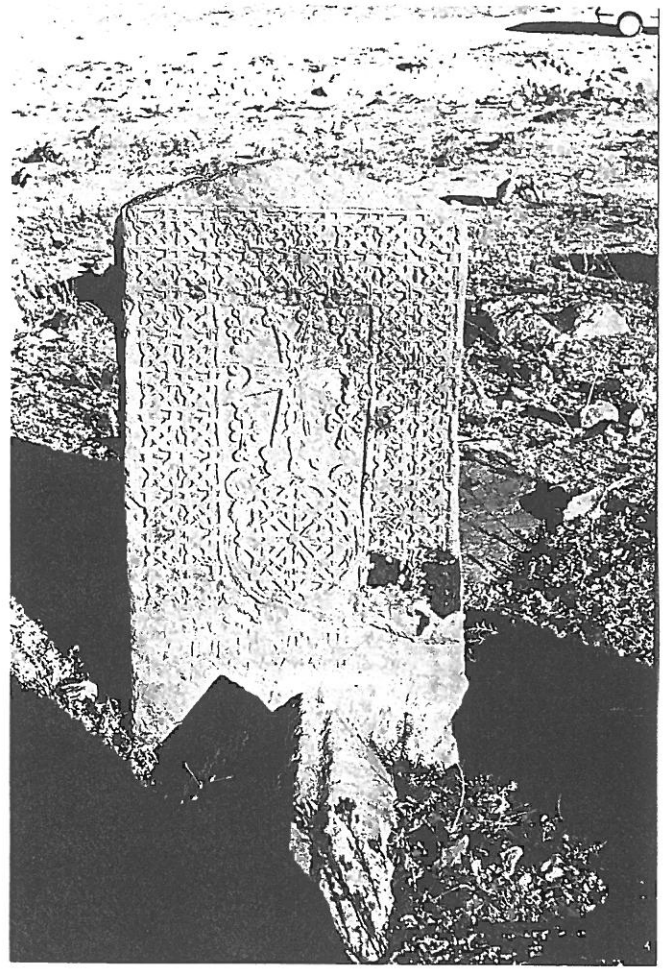

Resim: 319- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 3.Nolu Mezar Taşı

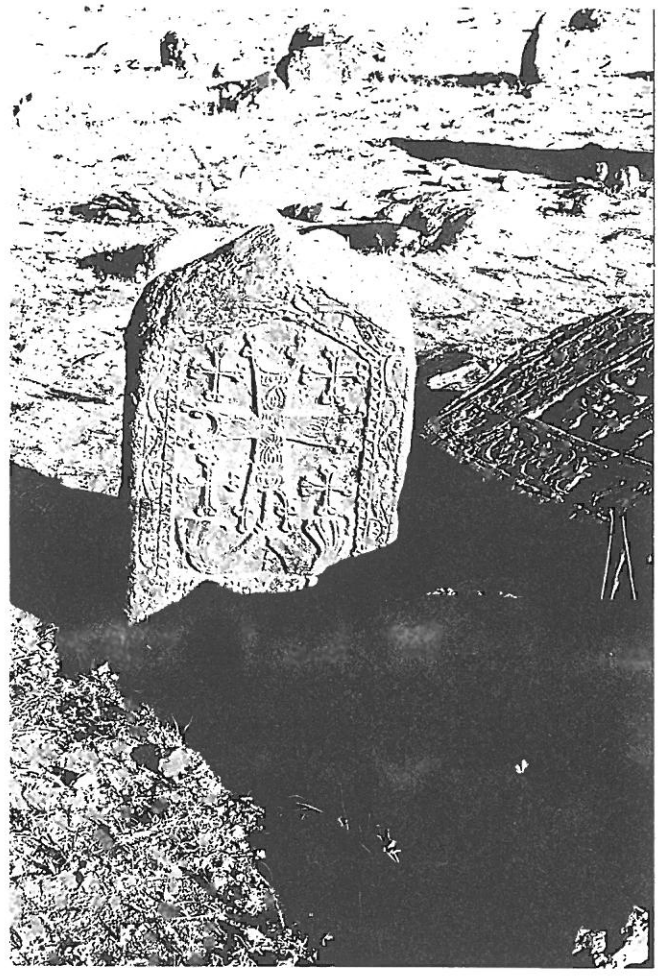

Resim: 320- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 4.Nolu Mezar Taşı

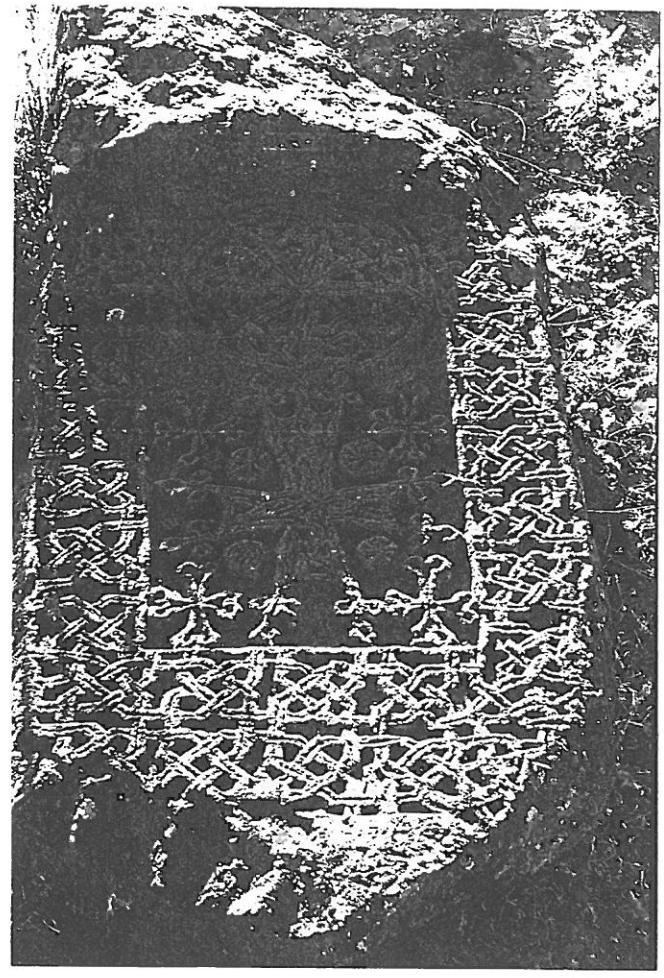

Resim: 321- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 5.Nolu Mezar Taşı

Resim: 322- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 6.Nolu Mezar Taşı

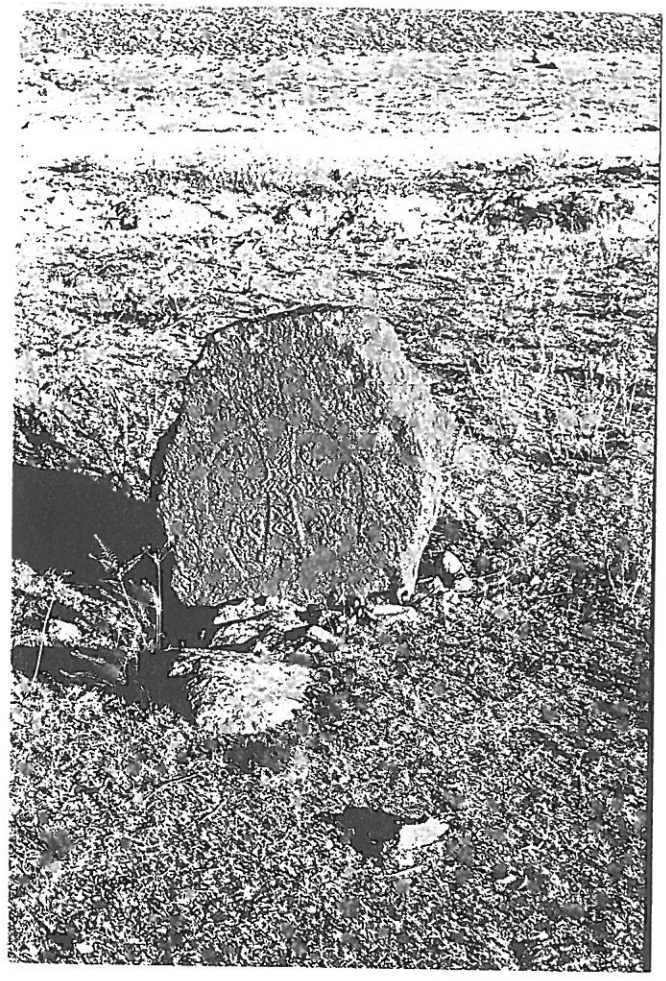

Resim: 323- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 7.Nolu Mezar Taşı

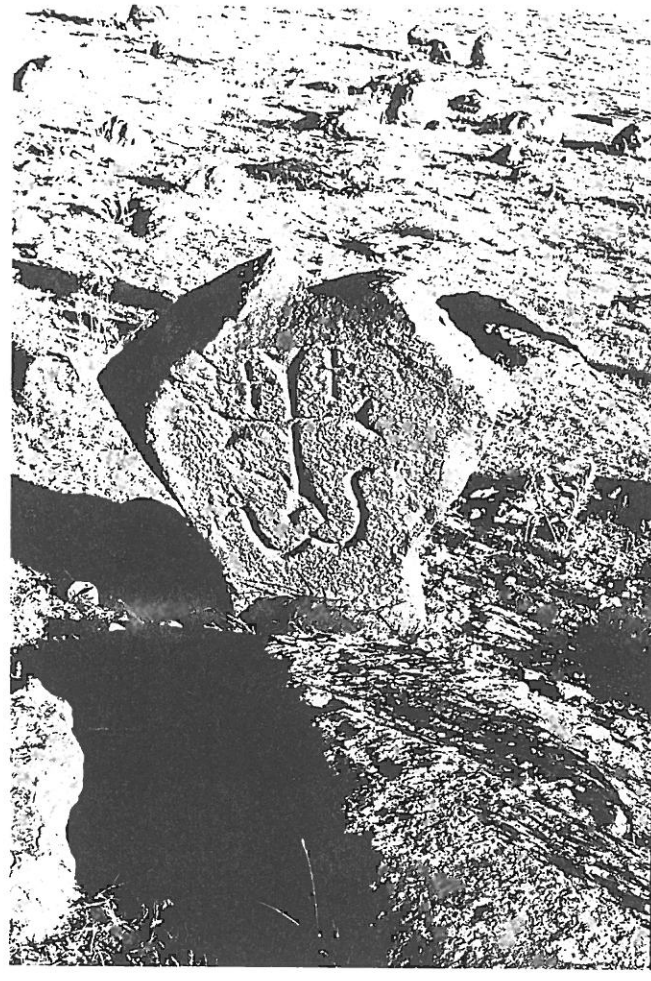

Resim: 324- Ahura (Yeni Doğan) Mezarlığı 8.Nolu Mezar Taşı

Resim: 325- Ali Köse Köyündeki Haç Motifli Mezar Taşı

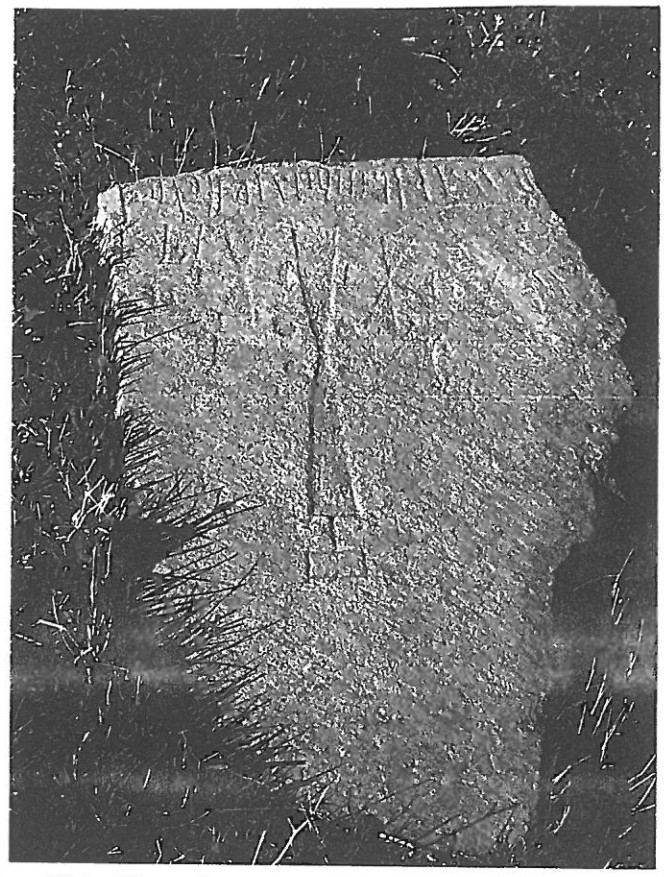

Resim: 326- Yüce Otağ Köyündeki Haç Motifli Mezar Taşı

Resim: 327- Eğrekdere Köyündeki Lahit Kapağı

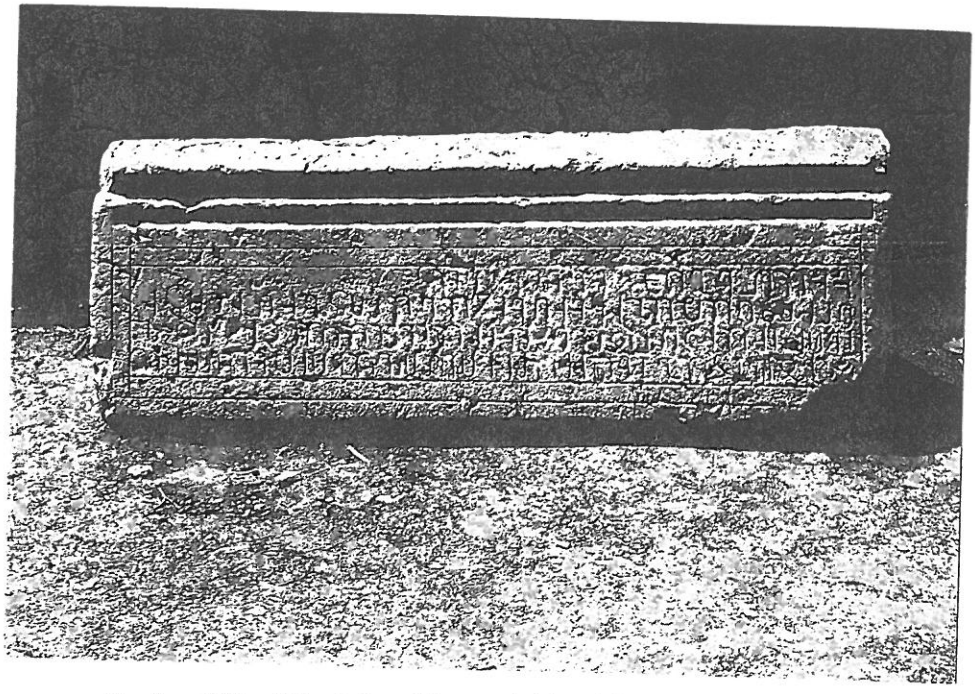

Resim: 328- Eğrekdere Köyündeki Lahit Kapağı

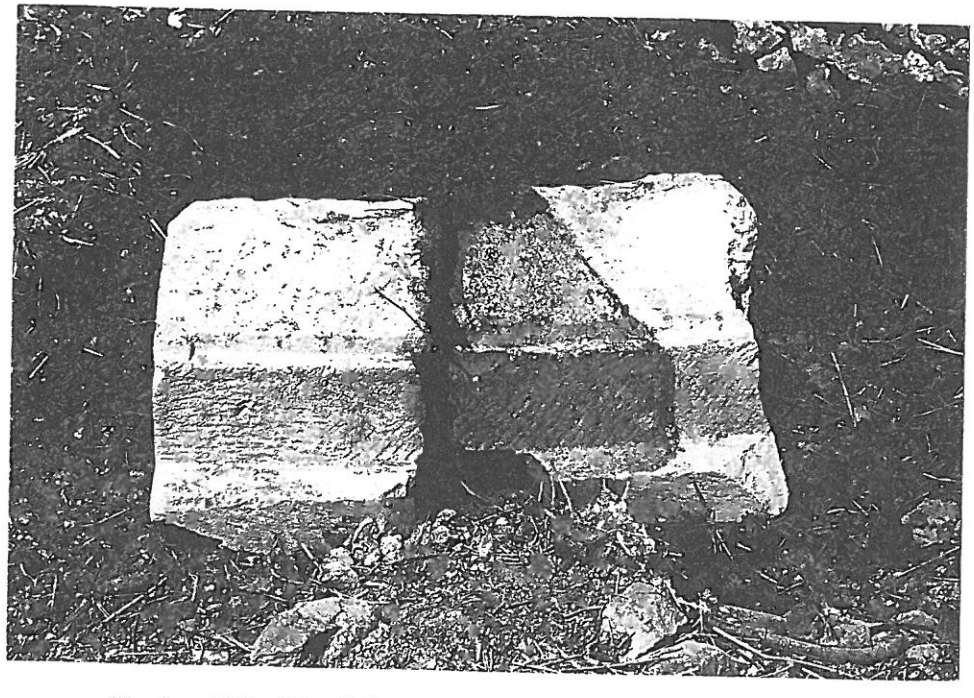

Resim: 329- Eğrekdere Köyündeki 2. Lahit Kapağı

Resim: 330- Ömer Şark Evi Güney-Doğu Görünüm

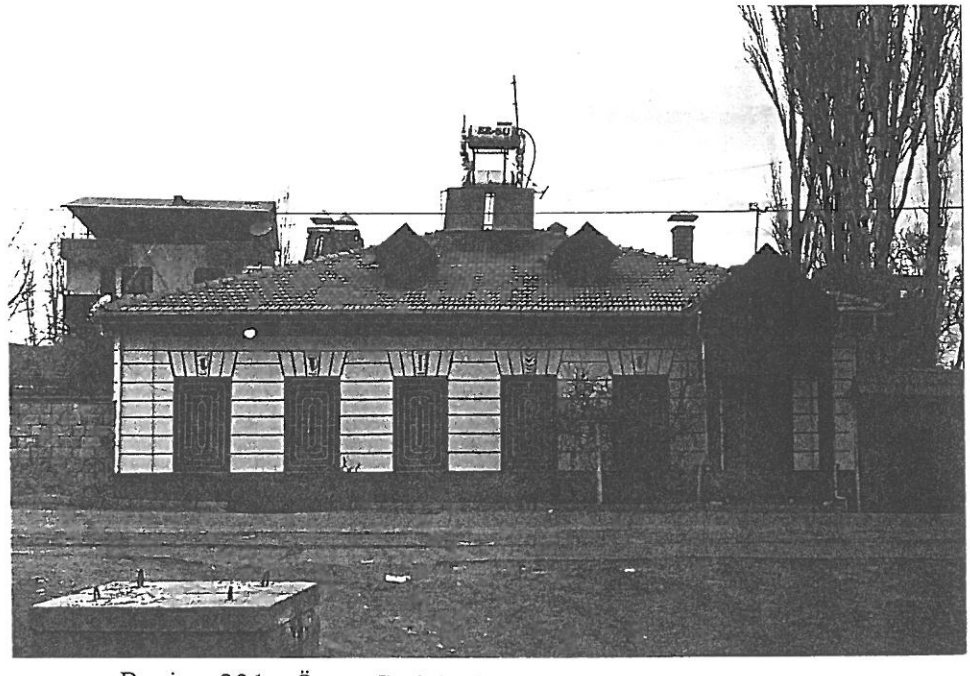

Resim: 331- Ömer Şark Evi Güney Cepheden Görünüm

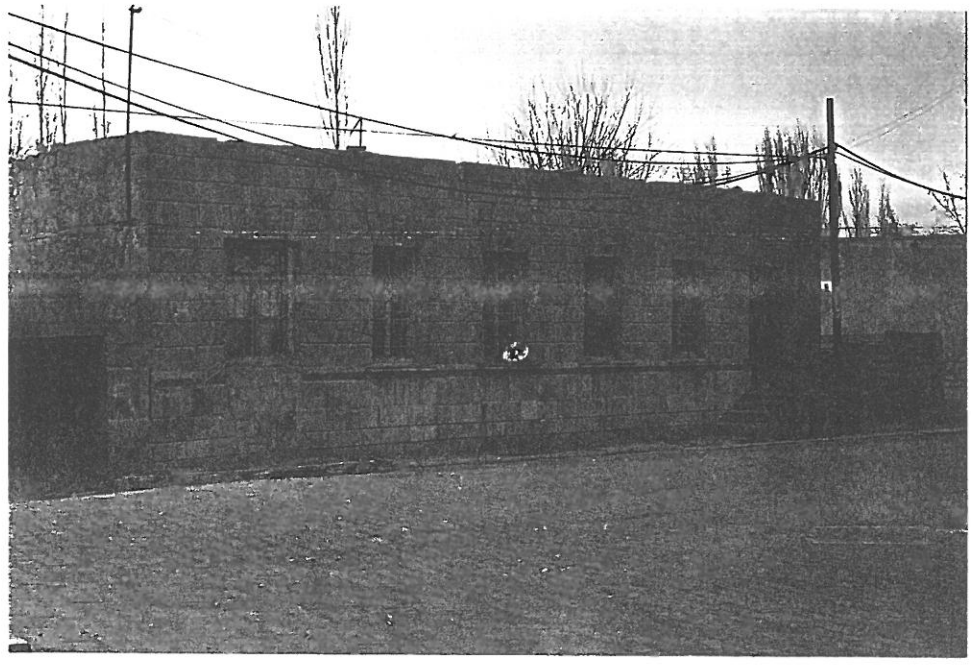

Resim: 332- Foto Mehmet Evi

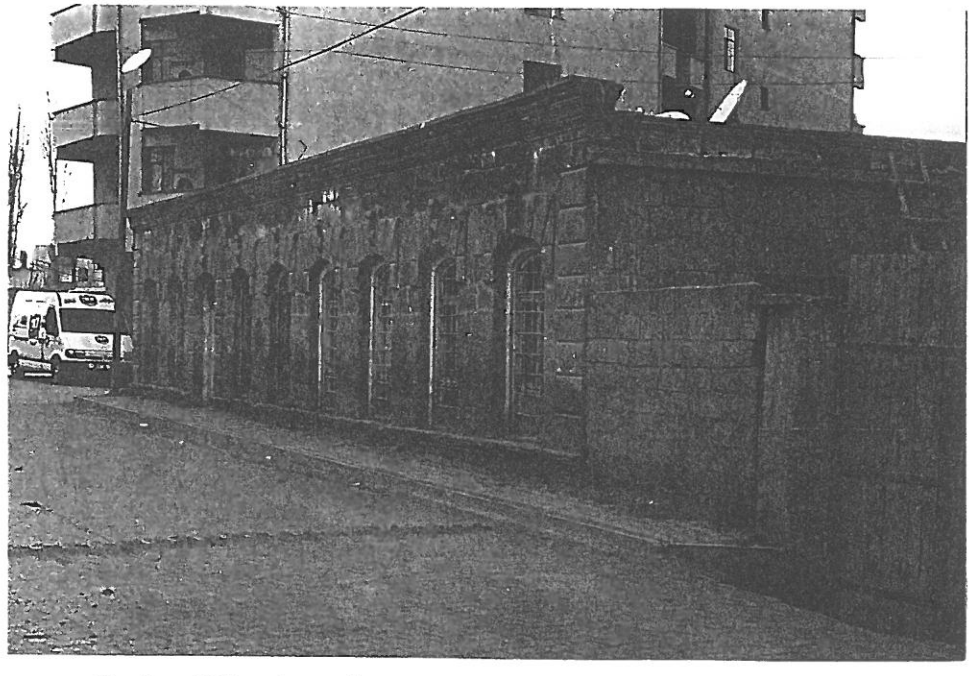

Resim: 333- Azaz Güveren Evi Güney-Doğudan Görünüm

Resim: 334- Azaz Güveren Evi Güney-Batıdan Görünüm

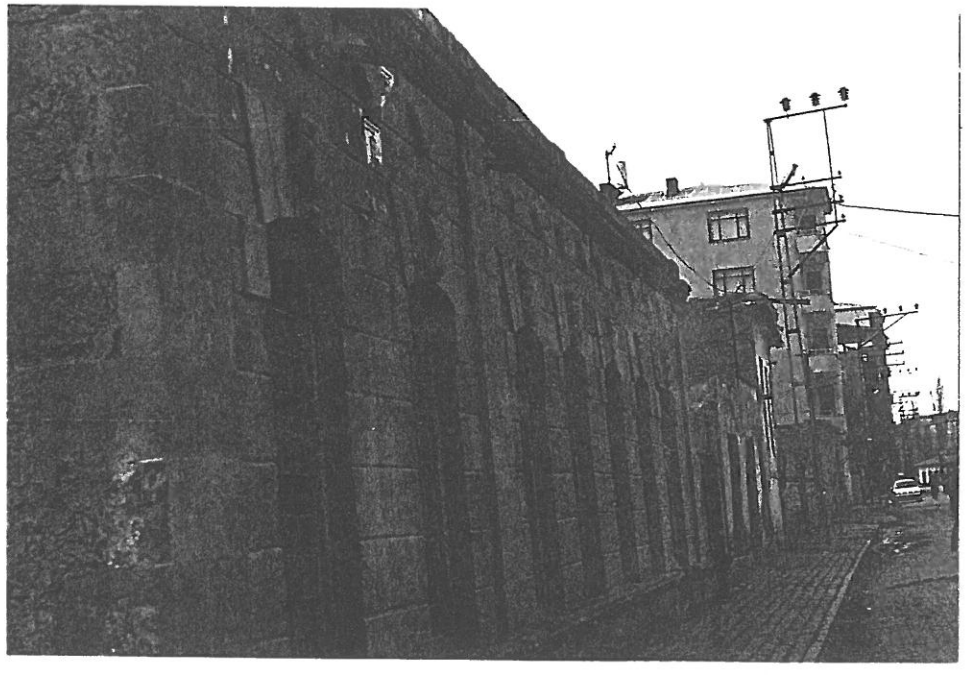

Resim: 335- Cemalettin Güneş Evi Kuzeyden Görünüm

Resim: 336- Cemalettin Güneş Evi Kitabesi

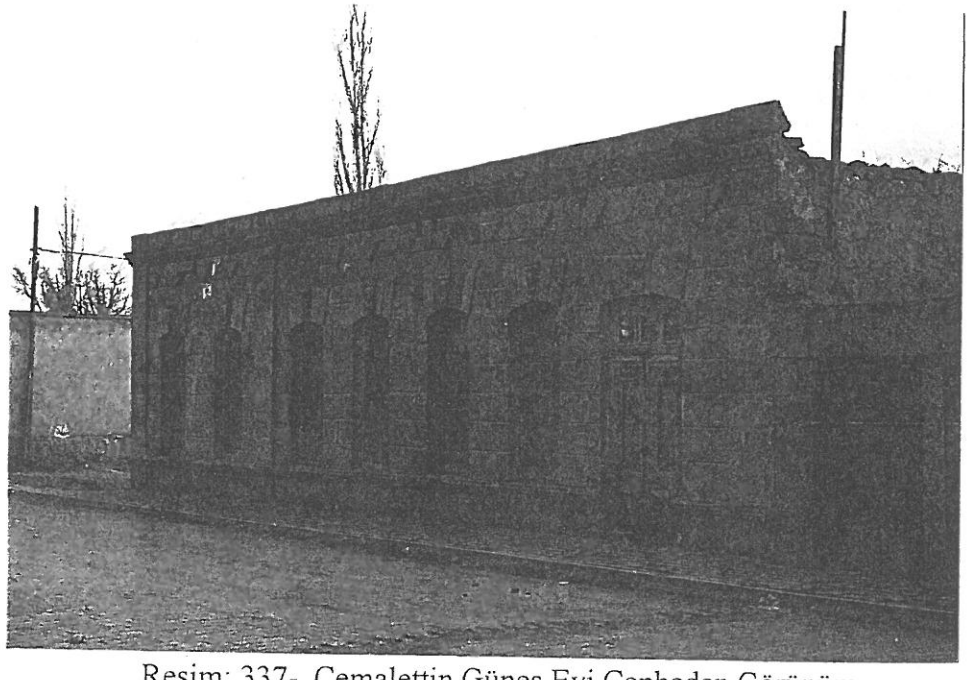

Resim: 337- Cemalettin Güneş Evi Cepheden Görünüm

Resim: 338- Cemalettin Güneş Evi Pencere Üstü Süslemesi Detayı

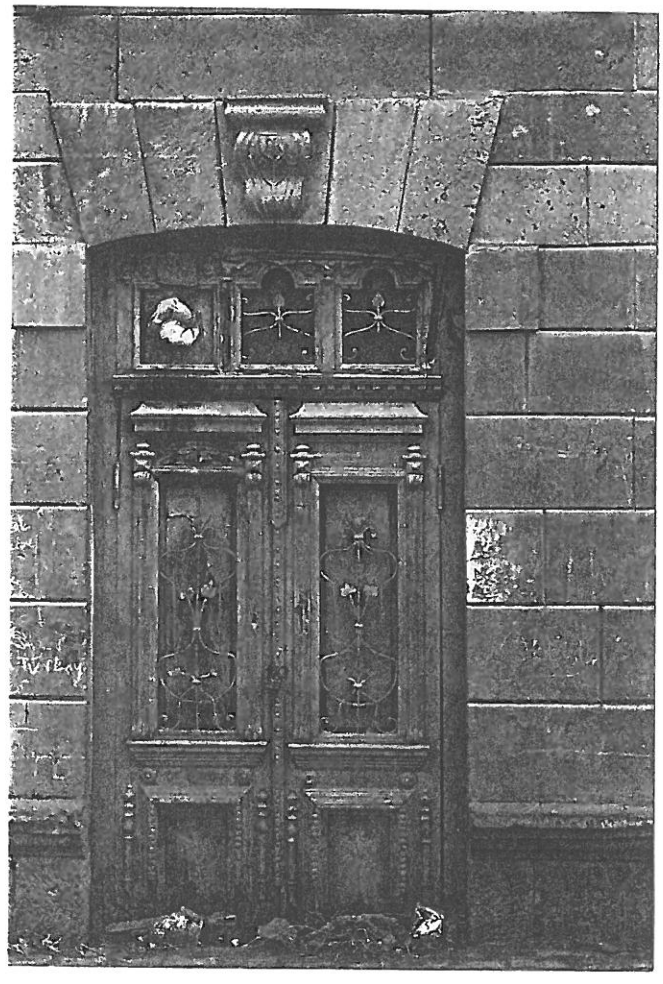

Resim: 339- Cemalettin Güneş Evi Kuzeydeki Giriş Kapısı

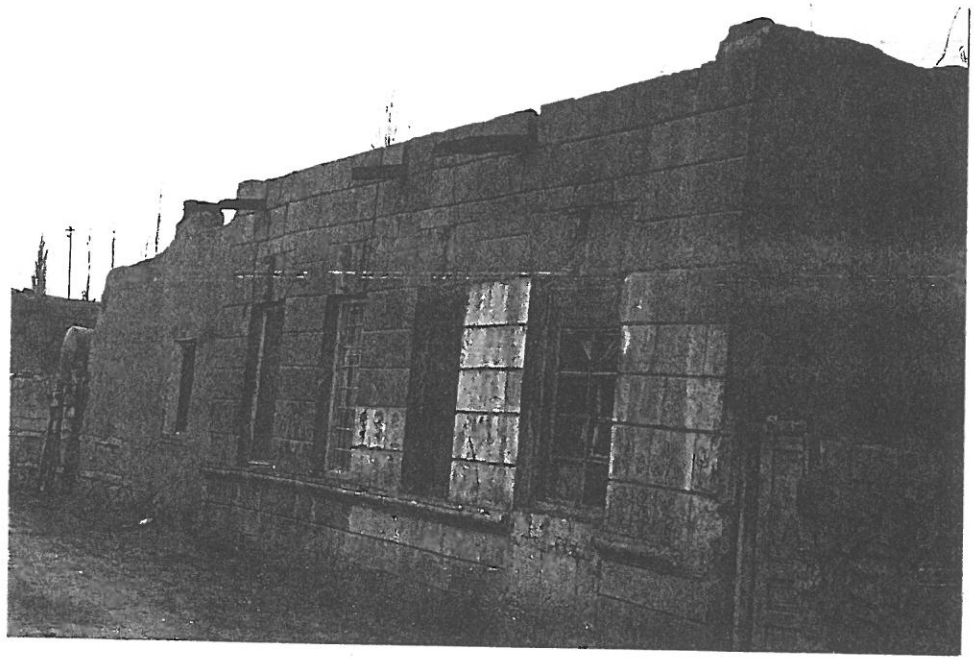

Resim: 340- Iğdır Mavalı Kasım Evi

Resim: 341- Almancının Evi

Resim: 342- Almancı Dindar'ın Evi

Resim: 343- Almancı Dindar'ın Evi Peç Sistemi

Resim: 344- Almancı Dindar'ın Evi Peç Sistemi

Resim: 345- Aran Kalafat Evi Kuzey Cephesi

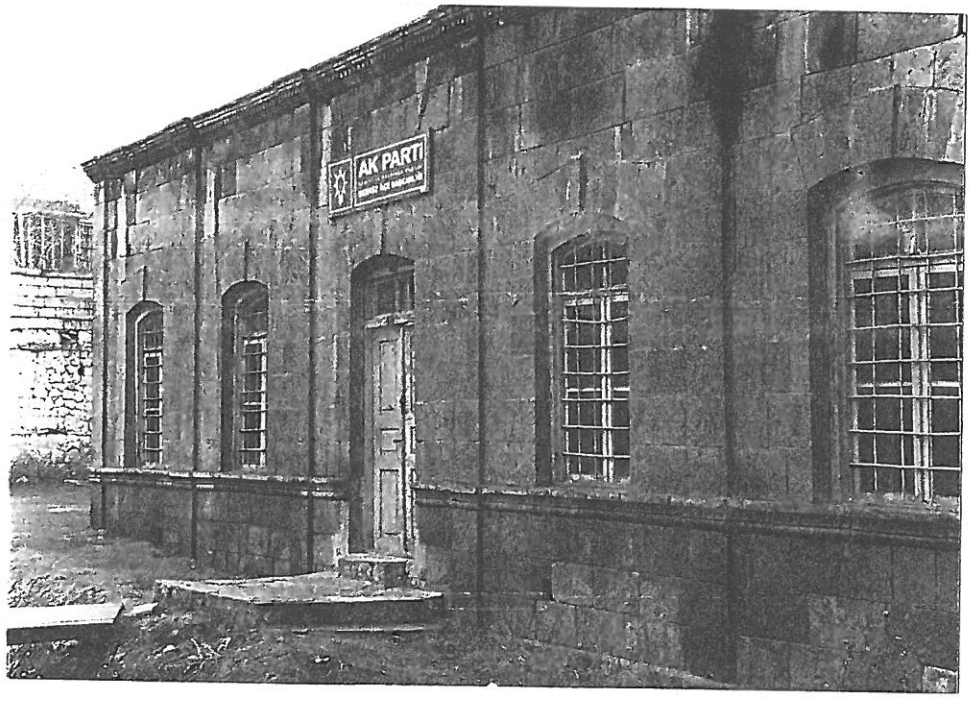

Resim: 346- Aran Kalafat Evi Kuzey Cephesi

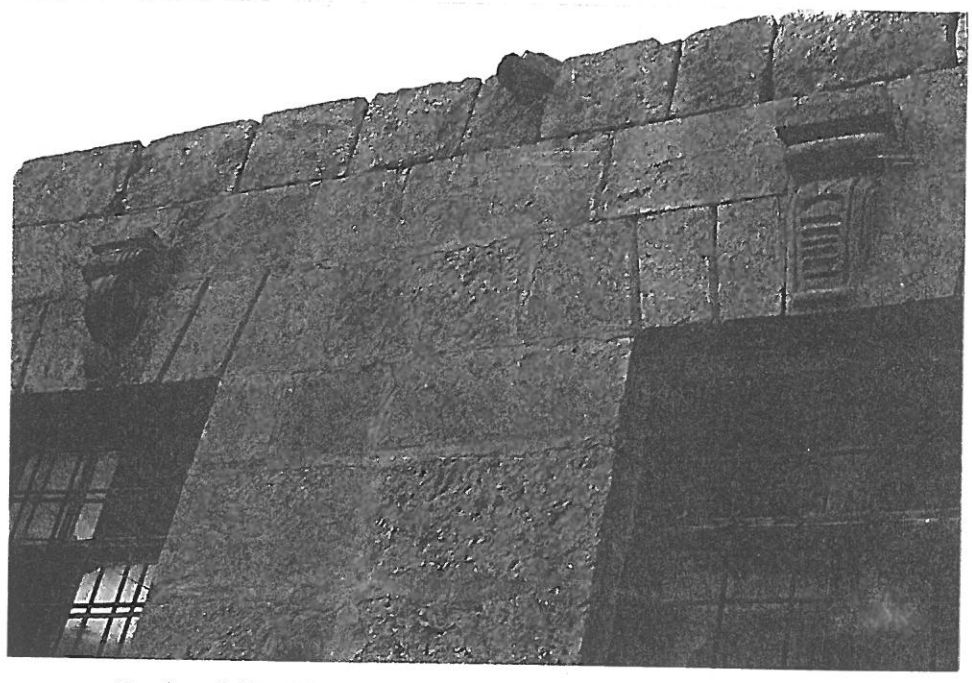

Resim: 347- Yaycı Köyü Sefter Sevinç Evi Detay

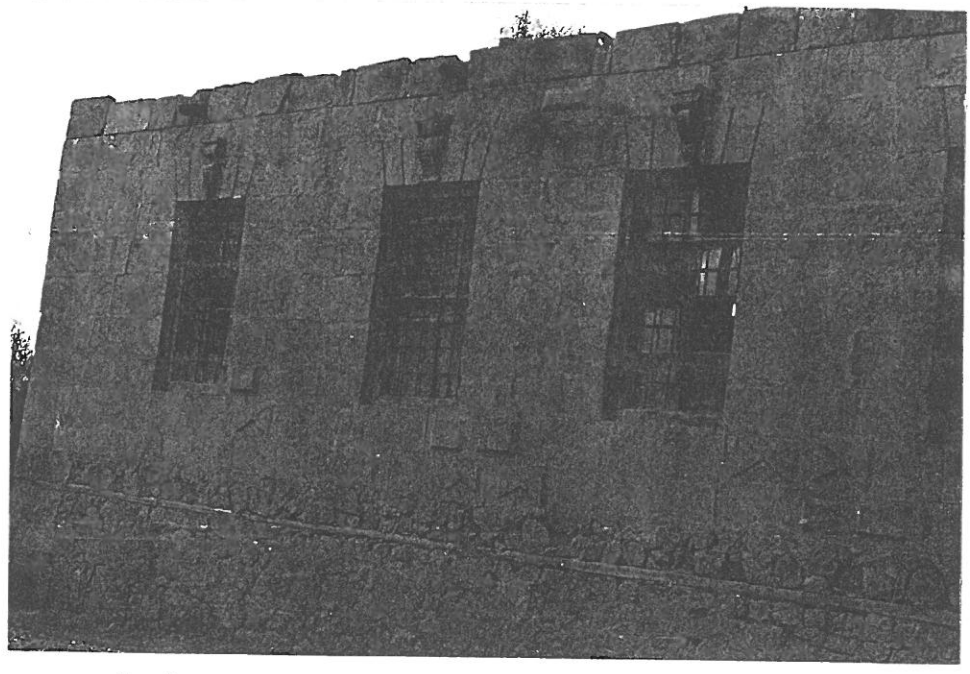

Resim: 348- Yaycı Köyü Sefter Sevinç Evi Güney Cephesi

Resim: 349- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi

Resim: 350- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi Kuzey-Doğu Cephesi

Resim: 351- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi Süsleme Detay

Resim: 352- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi Süsleme Detay

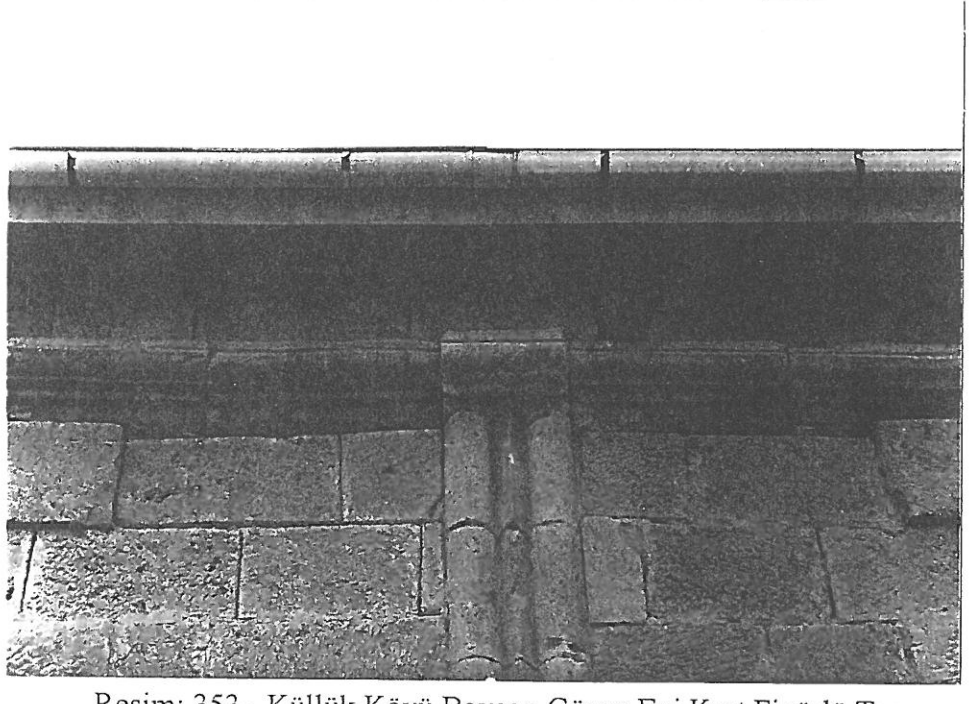

Resim: 353- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi Kurt Figürlü Taş

Resim: 354- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi Güvercin Figürlü Taş

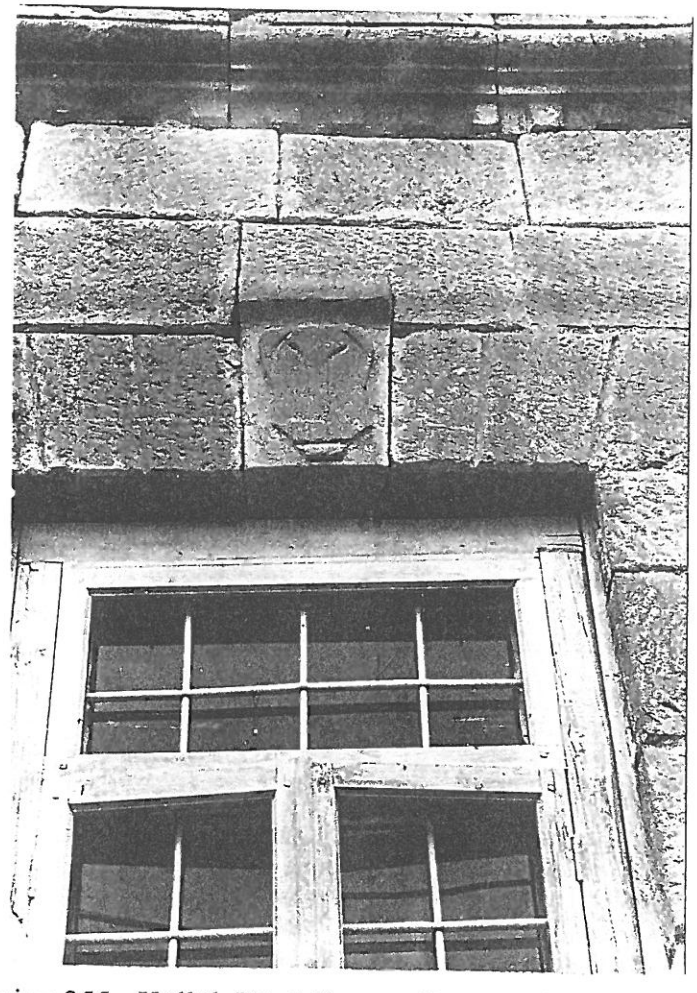

Resim: 355- Küllük Köyü Baycan Güneş Evi Çiçek Motifi

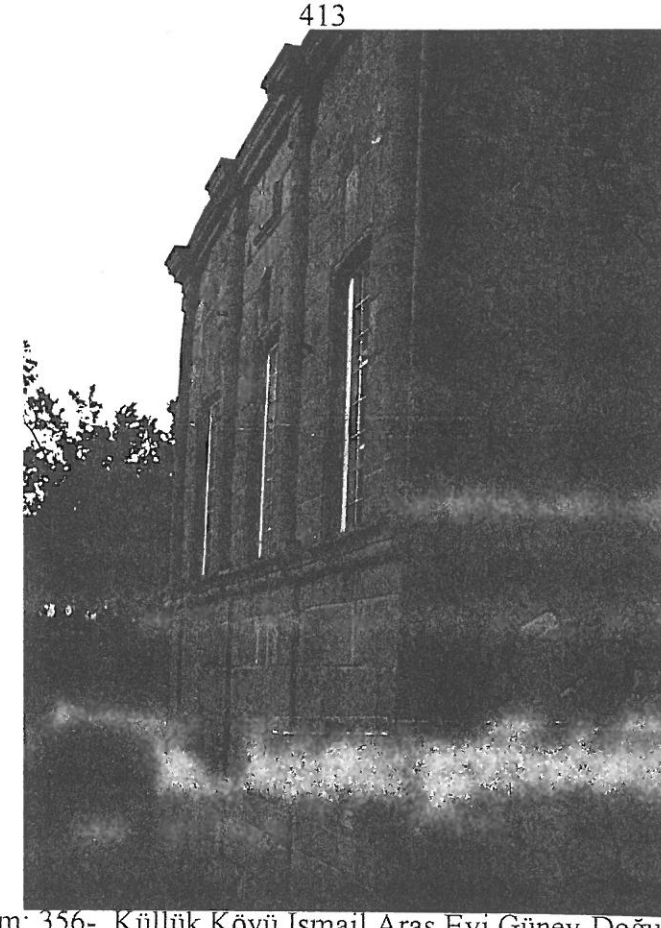

Resim: 356- Küllük Köyü Ismail Aras Evi Güney-Doğu Görünüm

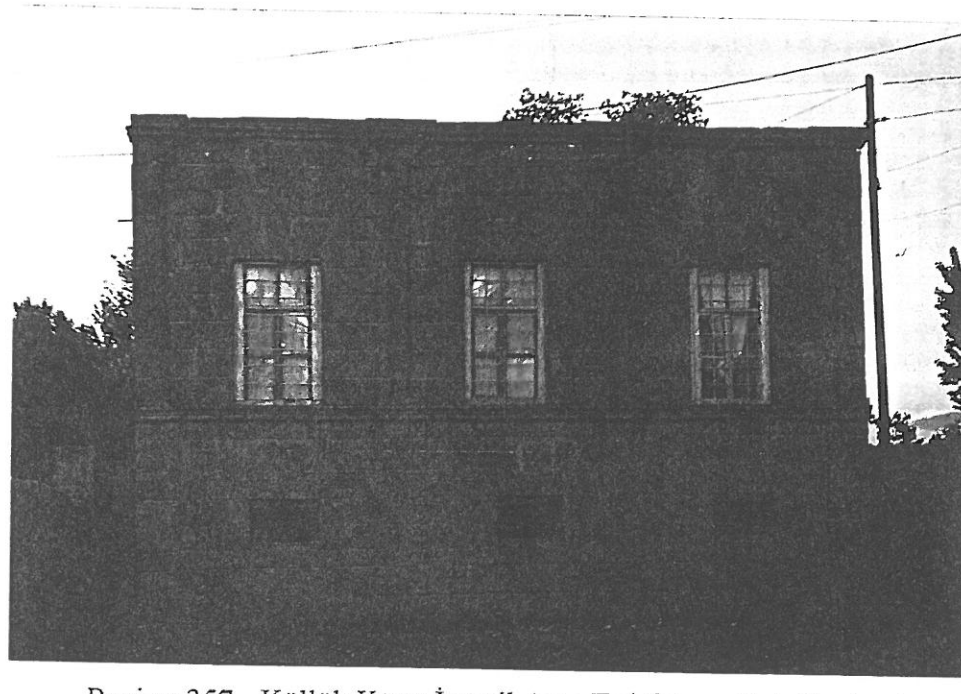

Resim: 357- Küllük Köyü İsmail Aras Evi Güney-Batı Cephesi

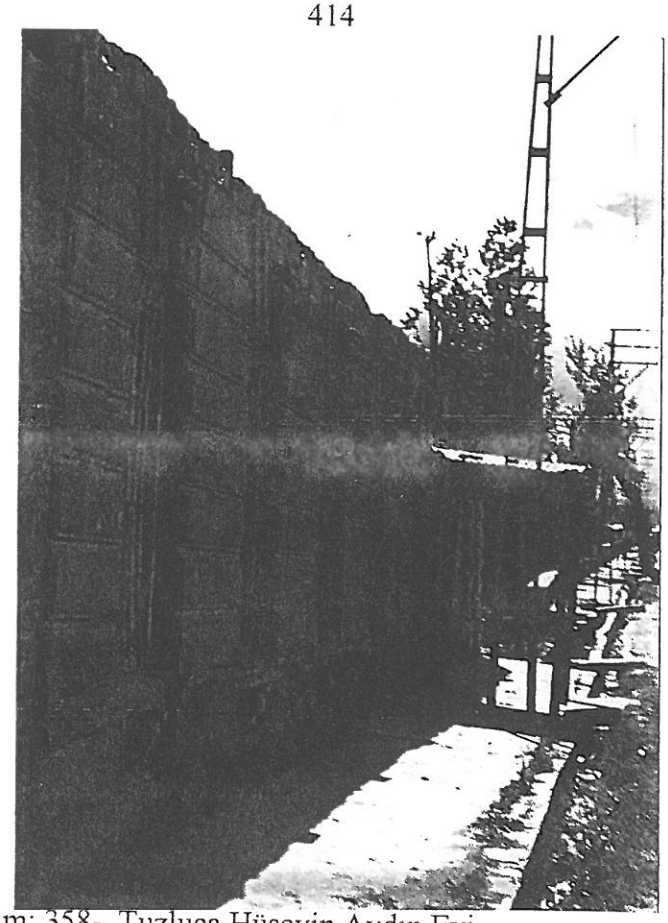

Resim: 358- Tuzluca Hüseyin Aydın Evi

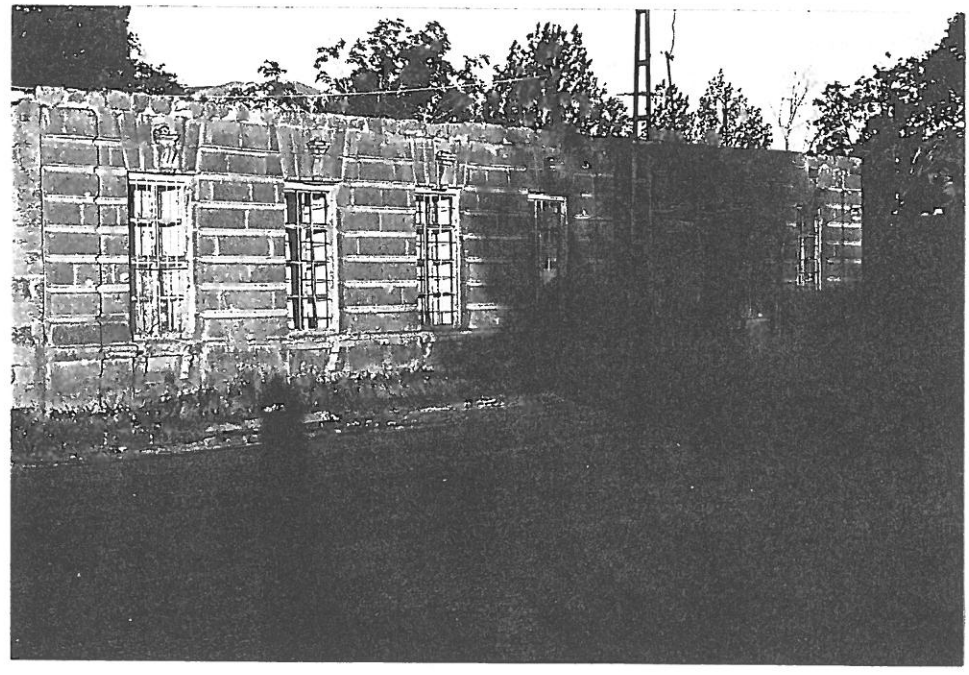

Resim: 359- Tuzluca Hüseyin Aydın Evi Güney-Batı Görünüm

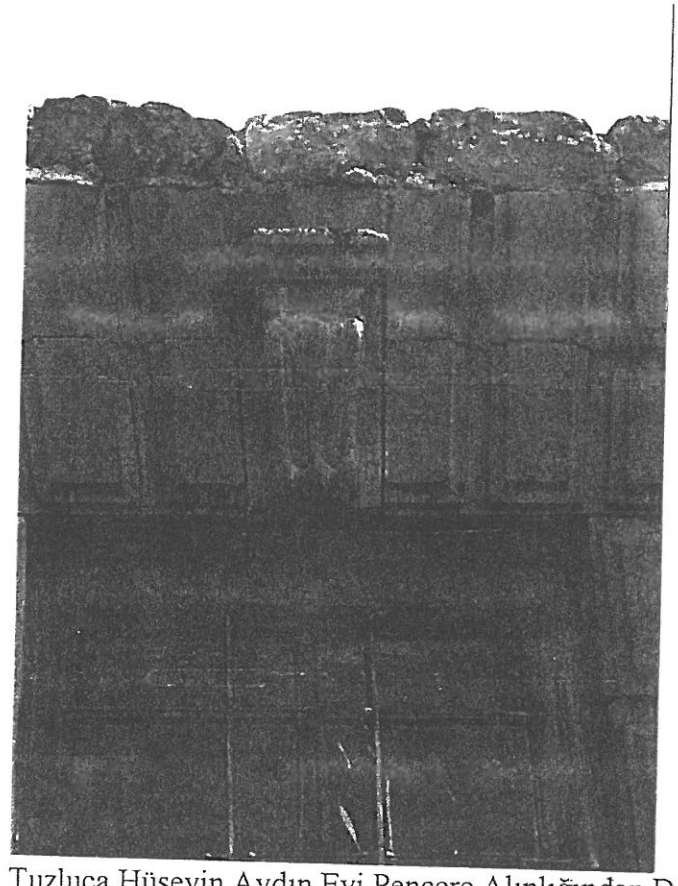

Resim: 360- Tuzluca Hüseyin Aydın Evi Pencere Alınlığından Detay

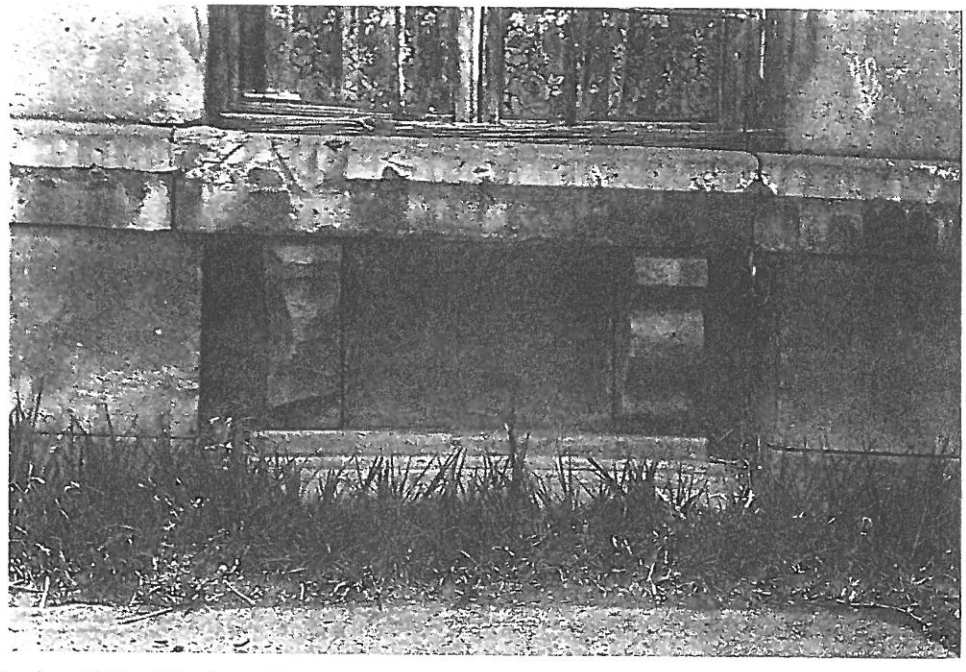

Resim: 361- Tuzluca Hüseyin Aydın Evi Pencere Altlığından Detay

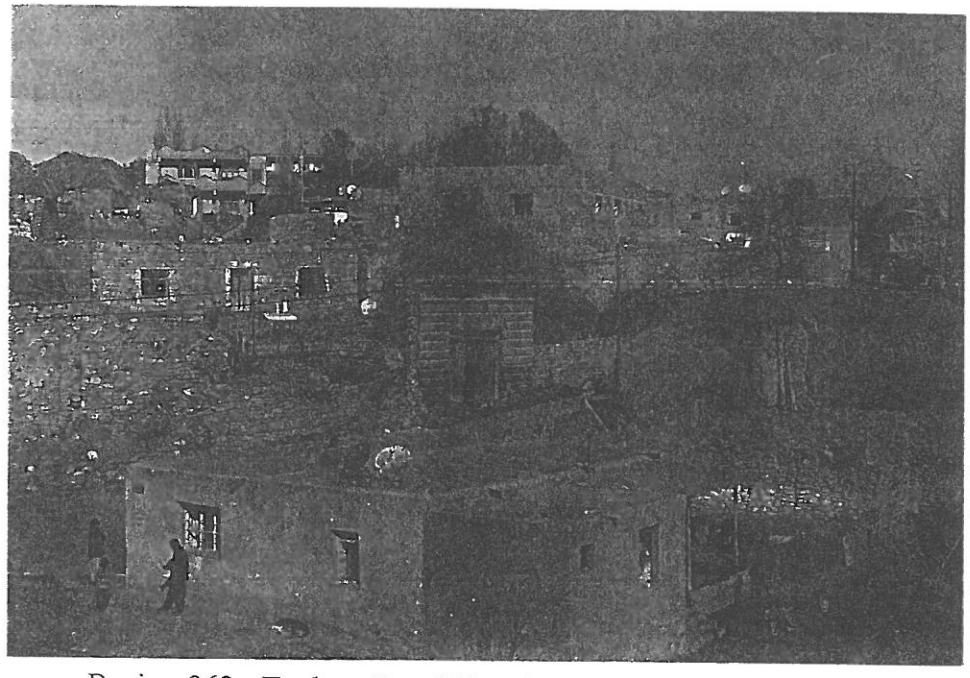

Resim: 362- Tuzluca Resul Küçükaras Evi Genel Görünüm

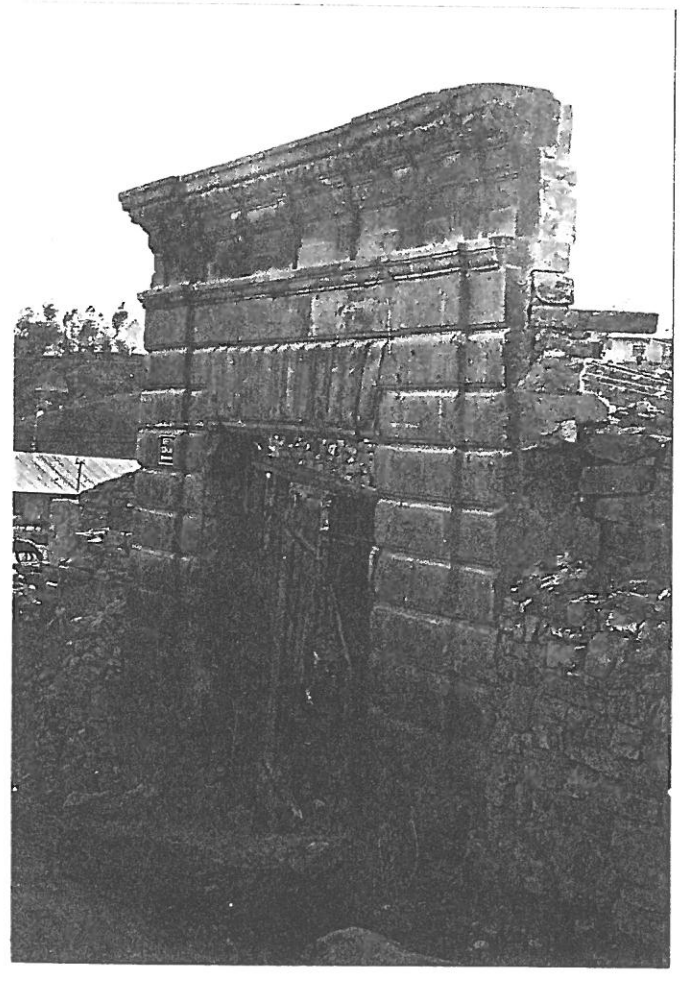

Resim: 363- Tuzluca Resul Küçükaras Evi Bahçe Kapısı

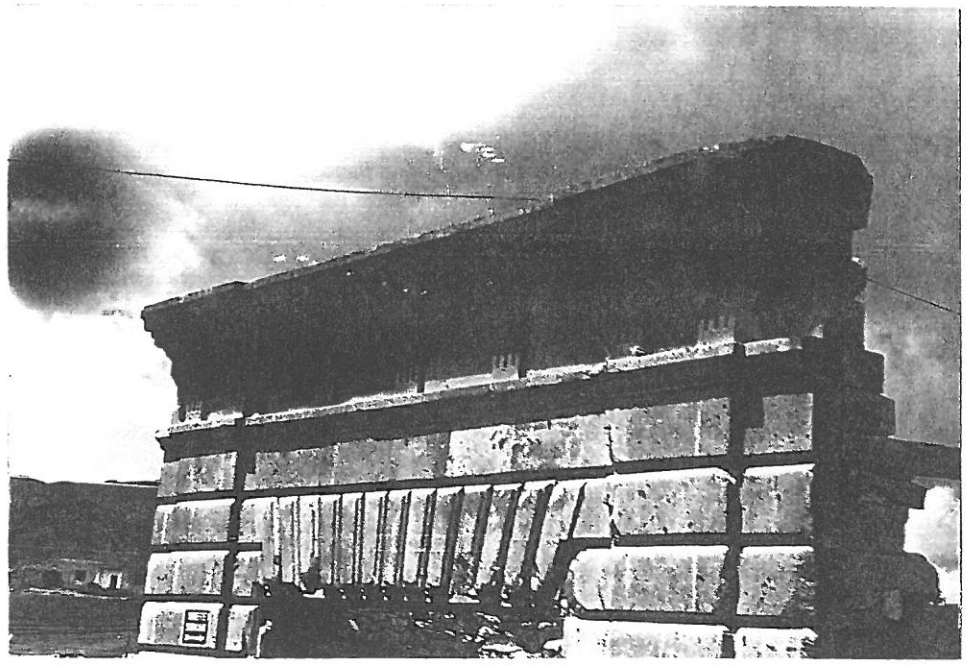

Resim: 364- Tuzluca Resul Küçükaras Evi Bahçe Kapısı Detay

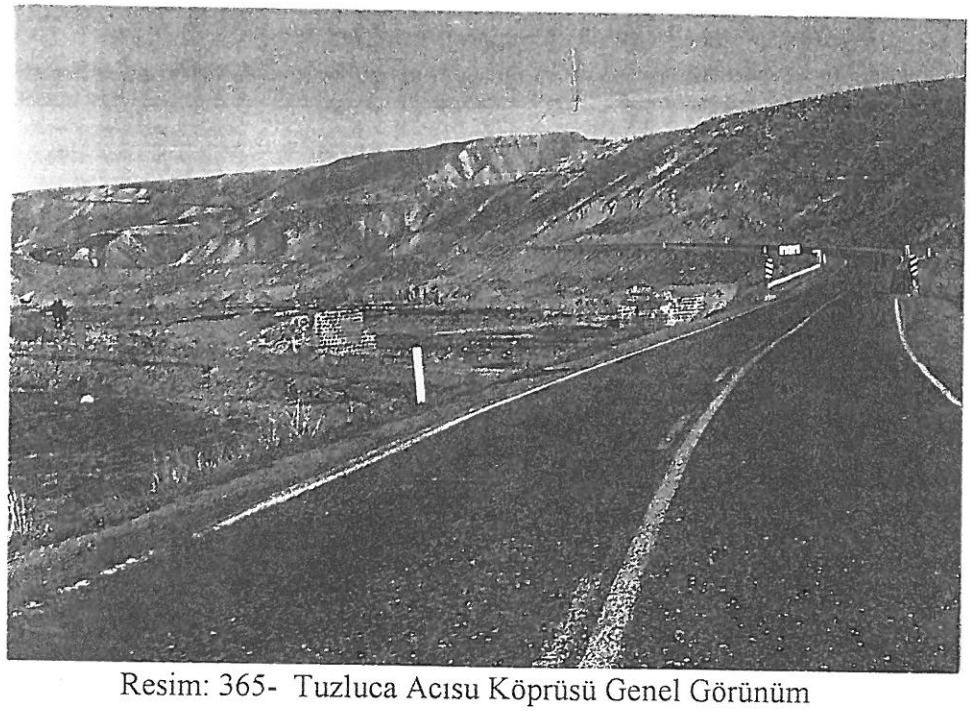

Resim: 365- Tuzluca Acısu Köprüsü Genel Görünüm

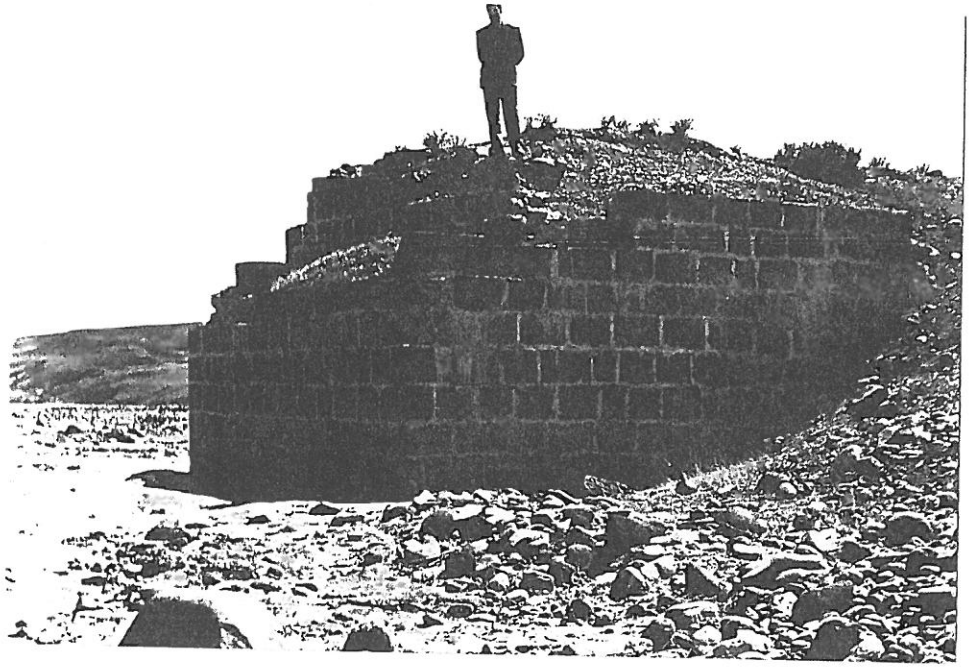

Resim: 366- Tuzluca Acısu Köprüsü Doğu Ayağı

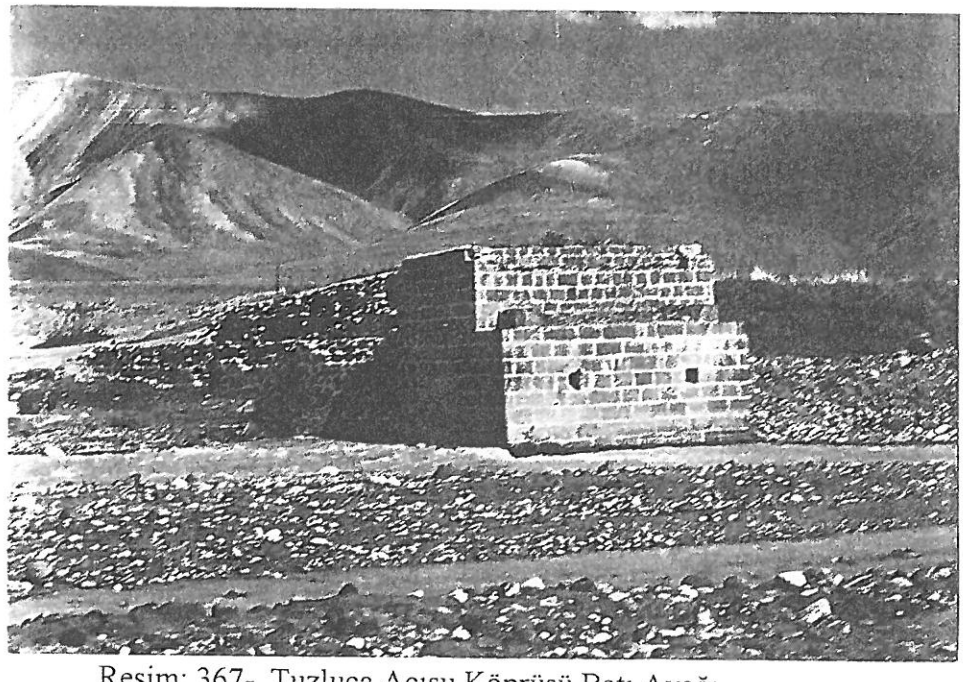

Resim: 367- Tuzluca Acısu Köprüsü Batı Ayağı

Resim: 368- Tuzluca Köprüsü Genel Görünüm

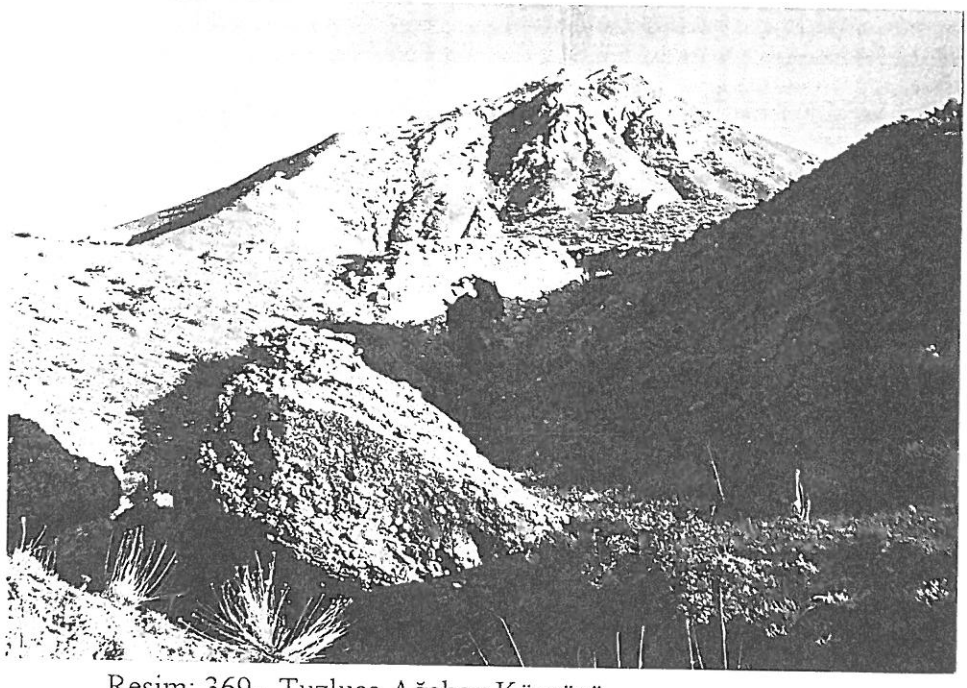

Resim: 369- Tuzluca Ağabey Köprüsü

Resim: 370- Tuzluca Ağabey Köprüsü

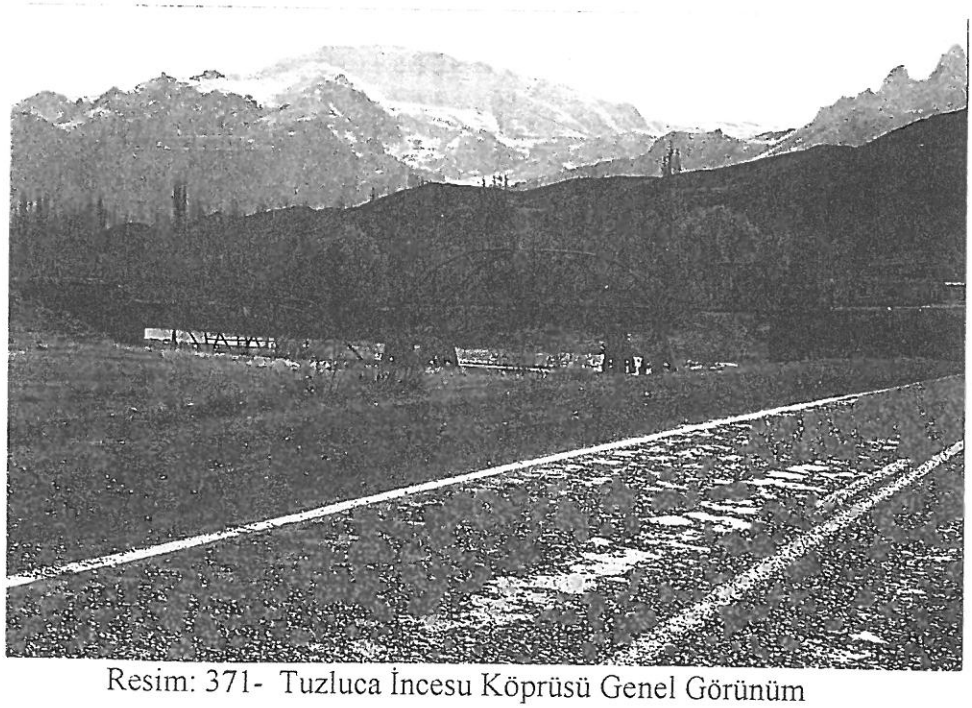

Resim: 371- Tuzluca İncesu Köprüsü Genel Görünüm

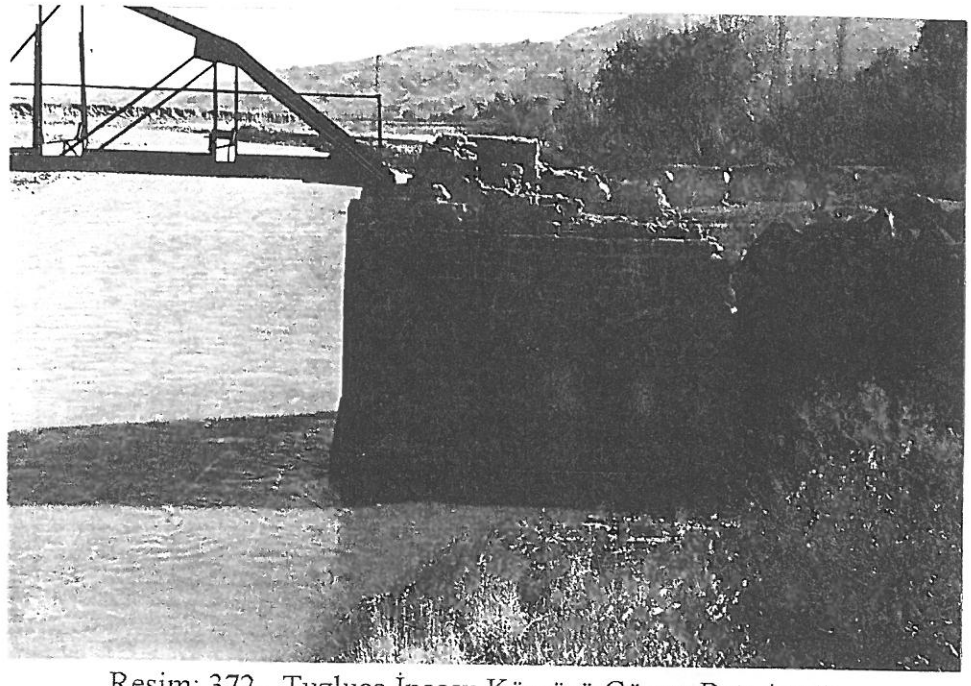

Resim: 372- Tuzluca İncesu Köprüsü Güney-Batı Ayağı

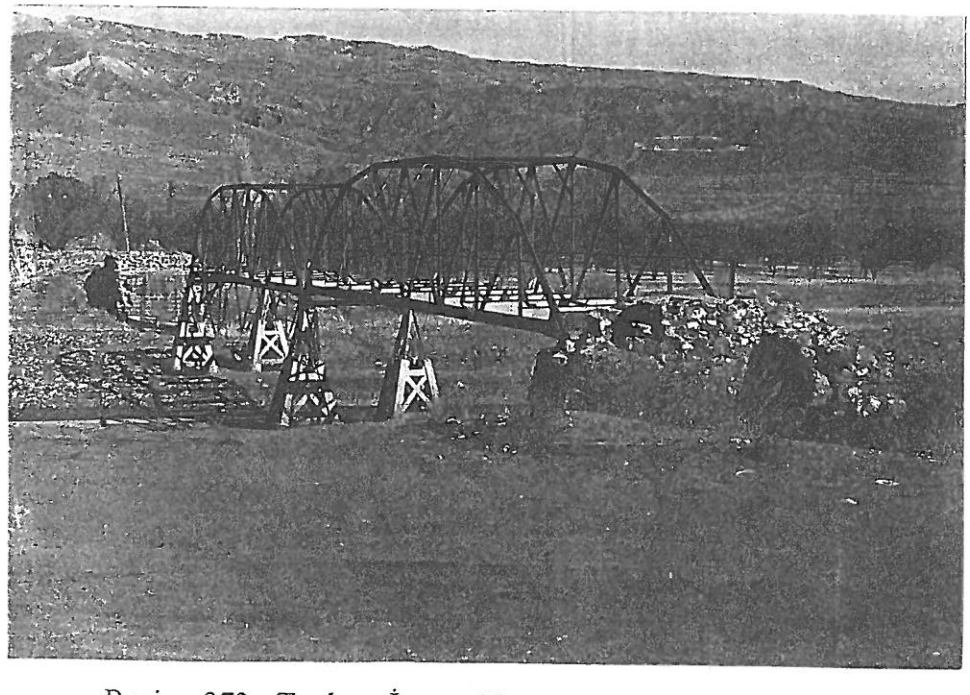

Resim: 373- Tuzluca İncesu Köprüsü Genel Görünüm